
ОРГАНІЗАЦІЯ КОНТРОЛЮ В БАНКУ

Навчальний посібник

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів



Університетська книга
Суми • 2008

Рекомендовано до друку вченою радою Української академії банківської справи НБУ. Протокол № 9 від 26.05.2008 р.

Рецензенти:

Глуценко В.В., доктор економічних наук, професор, зав. кафедри фінансів Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна;
Чупіс А.В., доктор економічних наук, професор, зав. кафедри фінансів Сумського національного аграрного університету;
Теліженко О.М., доктор економічних наук, професор, зав. кафедри управління Сумського державного університету

Гриф надано Міністерством освіти і науки України.
Лист № 1.4/Г-1956 від 23.07.2008 р.

О-64 **Організація контролю в банку** : навчальний посібник / уклад. І.В. Белова. – Суми : Університетська книга, 2008. – 302 с.

ISBN 978-966-680-442-9

Пропонований навчальний посібник містить лекції, тести і завдання для самостійної роботи, список нормативних та рекомендованих джерел. Для студентів 4–5 курсів освітньо-кваліфікаційних рівнів «Бакалавр» і «Магістр» спеціальностей «Банківська справа», «Облік та аудит» денної і заочної форм навчання з курсу «Організація контролю в банку».

ББК 65.053(4Укр)я73

ISBN 978-966-680-442-9

© І.В. Белова, 2008
© ТОВ «ВТД «Університетська книга», 2008

ЗМІСТ

Вступ	5
Тема 1. Методологічні основи організації контролю в банках	8
1.1. Зміст і призначення контролю як функції управління	8
1.2. Класифікація контролю	10
1.3. Система показників для характеристики контролю	12
1.4. Завдання та повноваження органів державного контролю діяльності банків	16
1.5. Органи внутрішнього контролю в банках та їх взаємовідносини з наглядовими органами і зовнішніми аудиторами	20
Список літератури	28
Тема 2. Основні питання організації внутрішнього банківського контролю	30
2.1. Сутність внутрішнього контролю	30
2.2. Основні концепції внутрішнього контролю	41
2.3. Контролінг, внутрішній контроль та аудит: відмінності	49
2.4. Комплаєнс як частина внутрішнього контролю	52
2.5. Підвищення ролі внутрішнього контролю та аудиту – світова тенденція	53
Список літератури	59
Тема 3. Основні питання організації аудиту в банку	61
3.1. Сутність і класифікація аудиту	61
3.2. Основні поняття аудиту	64
3.3. Міжнародні аудиторські фірми	69
3.4. Відповідальність аудиторів	71
3.5. Міжнародні стандарти аудиту, надання впевненості та етики	73
3.6. Методологічні питання організації аудиту	76
3.7. Аудит і шахрайство	83
3.8. Внутрішній аудит у банках: сутність, основні поняття, проблеми	85
3.9. Окремі питання організації внутрішнього аудиту в банках України	99
Список літератури	121

Тема 4. Організація контролю власного капіталу банку	124
Список літератури	137
Тема 5. Організація контролю депозитних операцій	140
Список літератури	159
Тема 6. Організація контролю кредитних операцій	161
Список літератури	183
Тема 7. Організація контролю розрахунково-касових операцій банку	185
Список літератури	199
Тема 8. Організація контролю операцій з іноземною валютою	203
Список літератури	219
Тема 9. Організація контролю операцій з цінними паперами	223
Список літератури	242
Тема 10. Організація контролю фінансового моніторингу	246
Список літератури	261
Тема 11. Організація контролю внутрішньобанківських операцій	264
Список літератури	281
Тема 12. Організація контролю доходів, витрат та фінансових результатів банку	286
Список літератури	300

ВСТУП

Діяльність банків щодо виконання своїх специфічних і важливих для всього суспільства функцій має підпадати під жорсткий багатосторонній контроль, який повинен здійснюватись як ззовні – з боку різних державних органів контролю, банківських наглядових органів (банківське регулювання та нагляд), незалежного аудиту; так і зсередини – внутрішньобанківський контроль.

Головні завдання банківського нагляду полягають у тому, що він здійснює контроль за дотриманням банками законодавчо-нормативної бази, яка регулює банківську діяльність, шляхом удосконалення систем ліцензування, регулювання, інспектування за певними захист і знижує ризик вкладників та кредиторів.

Відносини між вкладниками, кредиторами, інвесторами та самими банками можуть базуватися тільки на довірі, насамперед, до інформації, яку вони отримують. Унаслідок цього фінансова звітність банків перевіряється зовнішніми аудиторами, а відповідні їх висновки надають достовірності звітам і зміцнюють довіру до банківської системи.

Відповідно до рекомендацій Базельського комітету з банківського нагляду «Система внутрішнього контролю в банках: основи організації» (вересень 1998 р.) ефективна система внутрішнього контролю є важливим компонентом управління банком і основою забезпечення його безпеки та стійкості.

Велика увага, що приділяється надійності систем контролю в банках, певною мірою пояснюється значними збитками окремих банківських установ через недоліки в системі контролю.

Ефективний внутрішній контроль у банку допомагає зрозуміти основні зони ризику, є фактором конкурентної переваги, підвищує рівень довіри вкладників, інвесторів, кредиторів до банку та його звітності.

Праці багатьох теоретиків і практиків присвячені проблемам контролю та аудиту в банках. Але, незважаючи на досить численні публікації з цієї теми, досі немає навіть єдиної концепції внутрішнього контролю.

Постійно змінюється та підвищується і роль внутрішнього контролю та аудиту банків.

У документі «Керівні принципи стандартів внутрішнього контролю» Міжнародної організації вищих органів контролю державних фінансів (*INTOSAI*) внутрішній контроль визначається як інтегральний процес, який здійснюється менеджментом або персоналом об'єкта і розробляється, щоб оцінити ризики й забезпечити розумну гарантію щодо виконання місії і розв'язання загальних завдань об'єкта. Тобто саме внутрішній контроль сприяє втіленню в життя ідей керування об'єктом контролю.

Роль аудиту, у тому числі внутрішнього, влучно сформульована в класичному висловлюванні Р. Адамса: «Без аудита нет надежности счетов. Без надежности счетов нет контроля. А без контроля что стоит власть?».

Контроль і аудит у банку виконують функції зменшення ризиків діяльності, виявлення негативних тенденцій розвитку, зловживань та порушень чинного законодавства. Від ефективної роботи відповідних органів контролю за банківською діяльністю залежить як стабільність банківської системи в цілому, так і захищеність інтересів вкладників і кредиторів окремого банку.

Виходячи з цього, нагальною потребою при підготовці фахівців з банківської справи є вивчення курсу «Організація контролю в банку». Мета цієї дисципліни полягає в теоретичному і практичному ознайомленні студентів із сутністю та основними методами, формами, прийомами контролю, з методичними прийомами узагальнення і реалізації результатів контролю та аудиту.

Метою пропонованого посібника є набуття студентами теоретичних і методичних знань з основ контролю та аудиту в банку, засвоєння методів і принципів планування, організації і проведення контролю й аудиту в банку.

Відповідно до мети формуються завдання курсу: вивчення методології, принципів і прийомів організації контролю в банках; формування творчого мислення та самостійності в прийнятті рішень при узагальненні та реалізації результатів контролю.

Зазначені завдання передбачають:

- теоретичне оволодіння студентами основами організації та проведення контролю в банку;
- вивчення основних завдань і напрямів контролю та внутрішнього аудиту основних операцій банків;
- засвоєння основних практичних прийомів контролю окремих банківських операцій;
- визначення проблемних питань організації внутрішнього контролю в банках і шляхів їх вирішення.

Предметом організації контролю є активи банку, фінансово-господарські процеси, операції, фінансові результати, фінансовий стан банку, управлінські рішення, звітність, плани.

«Організація контролю в банках» – варіативна дисципліна навчального плану підготовки фахівців з банківської справи.

Вивчення організації контролю в банках передбачає знання суті банківських операцій, основ аналізу процесів у банківській діяльності, теорії управління, основ бухгалтерського, управлінського обліку в банках, фінансів.

Посібник має таку структуру: викладення теоретичного матеріалу, тестові завдання, задачі для самостійного розв'язання, а також список нормативної та навчальної літератури.

Методологічні основи організації контролю в банках

1.1. Зміст і призначення контролю як функції управління

Управління будь-яким суб'єктом господарювання потребує контролю, оскільки без контролю за виконанням поставлених завдань та без оцінки досягнутого рівня розвитку організації не можна говорити про ефективність управління. Процес управління складається з таких стадій:

- управлінського рішення;
- контролю і перевірки виконання;
- оцінки результатів.

Таким чином, контроль у банку – головний інструмент підвищення ефективності управління банком.

У сучасному суспільстві роль контролю постійно підвищується та набуває нових якостей.

Так, згідно зі «Словником іншомовних слів» [21] *контроль* (фр. *contrôle*) – перевірка, а також спостереження з метою перевірки.

За «Економічною енциклопедією» [18], *контроль* – це елемент управління економічними об'єктами і процесами, який полягає у нагляді за ними з метою перевірки їх відповідності стану, передбаченому законами, юридичними нормативними актами, а також програмами, планами, договорами, проектами, угодами.

Згідно з «Лимською декларацією керівних принципів контролю» (прийнята IX Конгресом Міжнародної організації вищих контрольних органів у 1977 р.) *контроль* – невід'ємна складова системи регулювання, метою якої є виявлення відхилень від прийнятих стандартів та порушень принципів, законності, ефективності та економії витрат матеріальних ресурсів на найбільш ранній стадії з тим, щоб мати можливість прийняти коригуючі заходи, в окремих

випадках – притягти винних до відповідальності, отримати компенсацію за спричинені збитки або провести заходи щодо попередження чи скорочення таких порушень у майбутньому.

Саме таке визначення суті контролю, на нашу думку, є найбільш вичерпним. У ньому підкреслюється *інформаційна* (пошук і збір інформації про підконтрольний суб'єкт, порівняння фактичного виконання із заданими цілями, прийняттями рішеннями) та *регулююча* функції контролю (встановлення способу усунення виявлених розбіжностей між фактичним станом і запланованим, формулювання рішення для нормалізації функціонування об'єкта). Але цими двома функціями контролю не вичерпуються. До них належать *оперативна, превентивна, комунікативна, упорядковуювальна* функції, сутність яких зрозуміла з назви. На думку [20], контролю властиві такі функції: сигнальна, профілактична, інструктивна.

Таблиця 1.1. Основні види контролю (за «Економічною енциклопедією», [18])

Види контролю	Визначення
Економічний контроль	комплекс знань та заснована на них сукупність спостережень і перевірок контролюючими органами функціонування й розвитку економічної системи відповідно до вимог економічних законів, чинного законодавства, прийнятих управлінських рішень з метою їх виконання (а отже усунення ймовірних негативних явищ) та забезпечення процесу планомірного суспільного відтворення, динамічного й ефективного розвитку елементів в інтересах усього населення. <i>Форми</i> економічного контролю: 1) контроль за наявними ресурсами; 2) контроль за процесом виробництва, тобто ефективністю використання ресурсів, за обсягами ВВП та ін.; 3) контроль за процесом ціноутворення; 4) контроль за розподілом і перерозподілом створеного національного доходу; 5) контроль за сферою грошових відносин; 6) контроль за випуском цінних паперів; 7) контроль за рівнем доходів та життєвим рівнем
Фінансовий контроль	заснована на сукупності знань система спостережень, досліджень і перевірок (моніторинг) контролюючими органами ефективного функціонування, розвитку та використання державної власності, зокрема державних бюджетних і позабюджетних фінансових ресурсів, раціональності прийнятих у цій сфері управлінських рішень, своєчасність виявлення необґрунтованих відхилень та їх необхідного врахування відповідно до вимог чинного законодавства. <i>Фінансовий контроль є підсистемою економічного та державного контролю</i> . Здійснюється в багатьох країнах Рахунковою палатою та урядовими контрольно-ревізійними службами. Охоплює державний фінансовий контроль (президентський та виконавчої влади), відомчий контроль і аудит
Державний контроль	охоплює адміністративний, технічний, фінансовий, екологічний та інші види контролю

Розрізняють такі основні види контролю: економічний, фінансовий, державний. Співвідношення між цими категоріями представлено у табл. 1.1.

Банки в процесі своєї діяльності постійно наражаються на ризик, а контроль як функція постійно розвивається, поглиблюється, ускладнюється. Цьому сприяють як напрацювання практиків, так і науковців, таких, як Ф.Ф. Бутинець, М.Т. Білуха, Г.Г. Мумінова-Савіна та ін.

1.2. Класифікація контролю

Існує кілька класифікацій контролю в банку:

- **за суб'єктами:**
 - *зовнішній* – проводиться незалежними аудиторами, аудиторськими фірмами та державою в особі Національного банку України, Державної податкової адміністрації, Державного комітету статистики, Головного контрольно-ревізійного управління тощо;
 - *внутрішній* – проводиться в межах окремого банку працівниками та органами контролю банку;
- **за часом проведення:**
 - *попередній* – перевірка проектів договорів, положень, наказів, які є основою для проведення операцій;
 - *поточний* – перевірка операцій безпосередньо під час їх проведення;
 - *подальший* – перевірка бухгалтерських та інших документів після проведення операції з метою визначення фактичного стану справ;
- **за формою організації:**
 - *адміністративний* – дає змогу виявити ризики і вжити ефективних заходів щодо них;
 - *бухгалтерський* – це сукупність процедур, що дозволяють забезпечити збереження активів банку та достовірність звітності служби бухгалтерського обліку;
- **за інформаційним забезпеченням:**
 - *документальний*;
 - *фактичний*.

За [20], розрізняються такі прийоми *документального* контролю:

- окремого документу (формальна, арифметична, нормативно-правова, експертна, економічна, логічна перевірки, сутність яких втілена в назві);

- кількох документів, що відображають одну й ту саму або взаємопов'язані операції (зустрічна перевірка, взаємний контроль, аналітична перевірка звітності та балансів);
- документів, що відображають рух однорідних цінностей (контрольне порівняння, відновлення кількісно-сумового обліку, зворотне обчислення, хронологічна перевірка руху цінностей).

До основних прийомів *фактичного* контролю належать:

- огляд;
 - обстеження;
 - експертна оцінка;
 - перевірка дотримання трудової дисципліни;
 - перевірка фактів по заключній операції;
 - дослідження операцій на місці;
 - перевірка виконання прийнятих рішень;
 - отримання письмових пояснень та довідок та ін.;
- **за формами здійснення:**
 - *превентивні перевірки* – на стадії попереднього контролю діяльності з метою перевірки оптимальності планів і збалансованості ресурсами;
 - *поточні перевірки* – засіб оперативного систематичного контролю конкретних операцій господарської діяльності об'єднань, підприємств;
 - *тематичні перевірки* – засіб періодичного оперативного господарського контролю виконання однорідних господарських операцій (з більш широкого кола показників конкретної теми порівняно з поточними перевірками);
 - *ревізія* – ретроспективний контроль, який дає можливість оцінити виконання планів, витрачання ресурсів, виявлення резервів підвищення ефективності тощо;
 - **за охопленням:**
 - *суцільний* – вивчаються всі документи, операції за аналізований період;
 - *вибірковий* – часткове вивчення документів, операцій – відповідно до сформованої вибірки;
 - **за регулярністю:**
 - *плановий* (відповідно до попередньо складеного плану, часто з певною періодичністю);
 - *позаплановий* (у разі виникнення потреби, за певних обставин, що потребують вивчення);

• **за методами здійснення:**

- *обстеження* – фактичний контроль, що здійснюється шляхом безпосереднього спостереження за певними процесами, експертного оцінювання, використання власного досвіду;
- *економічний аналіз* – документальний контроль, що здійснюється за допомогою загальноприйнятих методів економічного аналізу (порівняння, групування, ланцюгових підстановок, балансовий, індексний, абсолютних, відносних, середніх показників, ін.) і з використанням матеріалів обліку та звітності;
- *перевірка* – у більшості випадків документальний контроль, що здійснюється за певним переліком питань. Буває повною та тематичною, часто проводиться без дотримання періодичності, тобто за потреби. Наслідки перевірки оформляються довідкою або доповідною запискою;
- *ревізія* – документальний контроль, що проводиться з певною періодичністю з метою визначення законності, ефективності операцій банку, достовірності обліку й звітності, виправлення недоліків, покарання винних, є способом документального викриття недостач, розтрат, крадіжок коштів. Для порівняння: мета аудиту (підприємницької діяльності) полягає у формуванні думки про достовірність фінансової звітності, наданні консультацій, допомоги. За результатами аудиту складаються аудиторський висновок, рекомендації для клієнта, а за результатами ревізії (виконавчої діяльності) складають акт, указівки, організаційні висновки.

Деякі науковці [20] розрізняють такі методи: інвентаризація, ревізія, судово-бухгалтерська експертиза, аудит, аналіз, а перевірку та обстеження вважають формами контролю.

1.3. Система показників для характеристики контролю

Обсяги, ефективність, межі контролю доцільно вивчати за допомогою системи показників.

Категорії та система показників, що характеризують контроль та його організацію [20], охоплюють:

- *суб'єкт контролю* – органи державного контролю, керівники підприємств, контролери, громадські організації, аудитори;
- *організацію контролю* – упорядкування взаємозв'язків системи контролю, у межах якої здійснюються конкретні заходи. Поділяється на стадії:
 - вибір об'єкту контролю;
 - збір даних про об'єкт;

- обґрунтування мети і завдань контролю;
- вивчення об'єкту на місці, коректування програми;
- обстеження, перевірка, інвентаризація, опитування;
- вивчення документів;
- оформлення результатів контролю, гласність результатів контролю;
- розробка заходів усунення недоліків;
- контроль прийнятих заходів;

- *метод організації контролю* – певний порядок і прийоми роботи при узгодженні зусиль і способів дій з метою забезпечення максимальної ефективності їх використання під час виконання поставлених завдань;
- *мету контролю* – нагляд за економічними об'єктами і процесами з метою перевірки їх відповідності стану, передбаченому законами, юридичними нормативними актами, а також програмами, планами, договорами, проектами, угодами; зокрема, *мету фінансового контролю* – сприяння забезпеченню збереження активів, дотримання законодавчо-нормативної бази, запобігання негативним ризикам, банкрутству, сприяння ефективній діяльності;
- *метод контролю* – сукупність прийомів контролю, способів і прийомів перевірки законності, достовірності, доцільності операцій суб'єкта господарювання шляхом документального дослідження, визначення реального стану, порівняння й оцінки результатів перевірки. У практиці певна загальноприйнята послідовність дій є методом контролю: інвентаризація, ревізія, судово-бухгалтерська експертиза, аналіз, аудит;
- *процес контролю* – діяльність об'єднаних у певну структуру суб'єктів контролю, спрямованих на гарантоване досягнення в найбільш ефективний і продуктивний спосіб поставленої мети контролю і застосування відповідних принципів і типів, методів і техніки контролю. Становить послідовність виконання таких стадій:
 - *підготовчої* – вибір об'єкта, предмета, засобів здійснення контролю, перевіряючих осіб, складання плану;
 - *центральної* – збір, обробка, аналіз інформації;
 - *підсумкової* – прийняття рішень за підсумками контролю, доведення його до адресатів; надання допомоги; контроль за виконанням прийнятих рішень;
- *предмет контролю* – те, що слід перевірити:
 - фінансові активи – надані позики, розміщені власні депозити, кошти, вкладені в цінні папери;
 - основні засоби та інші активи;

- фінансово-господарські процеси, депозитні та кредитні операції;
- фінансові результати, фінансовий стан банку;
- організаційні форми управління – сукупність відділів і служб, їх взаємозв'язок.

Таблиця 1.2. Об'єкти контролю та аудиту в банках

Джерело	Об'єкти
Методичні вказівки щодо застосування стандартів внутрішнього аудиту в банках України, затверджені Постановою Правління НБУ від 20.07.99 № 358	<ul style="list-style-type: none"> - банківські операції (види діяльності банку) і їх відповідність чинному законодавству України; - правила й процедури, згідно з якими здійснюються банківські операції, та їх дотримання; - види банківських операцій, ефективність їх здійснення та оцінка ризиків; - рівень комп'ютеризації та інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності банку; - внутрішня та зовнішня бухгалтерська і фінансова звітності банку, адекватність відображення в ній банківської діяльності; - організація бухгалтерського та управлінського обліку, а також їх відповідність меті та завданням діяльності банку; - управління трудовими та матеріальними ресурсами банку тощо
Бутинець Ф.Ф. [20]	<ul style="list-style-type: none"> - ресурси: засоби праці, трудові ресурси, фінансові ресурси, нематеріальні активи; - господарські процеси: економічні процеси, забезпечення робочою силою, матеріально-технічне забезпечення, забезпечення фінансовими ресурсами; - економічні результати діяльності банку; - організаційні форми управління й організаційна структура апарату управління; - функції управління; - методи управління
Мумінова-Савіна Г.Г. та ін. [22]	<ul style="list-style-type: none"> - сам банк, його підрозділи; - операції, що здійснюються банком; - облік і звітність; - діяльність банку
Кіреєв О.І. та ін. [19]	<ul style="list-style-type: none"> - функціональні (департаменти, управління, відділи) і виробничі підрозділи (філії) банку; - види банківської діяльності: банківські операції, системи внутрішнього контролю тощо

Продовження табл. 1.2

Джерело	Об'єкти
Білуха М.Т. [16]	<ul style="list-style-type: none"> - юридична правомочність банку; - формування і використання власного капіталу банку; - гроші, їх зберігання та обіг; - касові операції й інкасація виручки; - операції з дорогоцінними металами та дорогоцінним камінням; - операції банку з іноземною валютою; - розрахункові операції та інші послуги; - кредитні операції, інвестиції; - маркетингова діяльність банку; - господарська діяльність банку; - ефективність діяльності банку; - внутрішній контроль (аудит) банку; - бухгалтерський облік і звітність

Єдиний підхід до визначення об'єктів контролю/аудиту в банках відсутній. Загалом «об'єкти» – найбільш істотні складові «предмета». Об'єктами можуть бути явища й процеси, управлінські рішення, звітність, плани тощо, але не види діяльності. Таблиця 1.2 містить кілька підходів до визначення об'єктів контролю.

Білуха М.Т. [16] та Бутинець Ф.Ф. [20] пропонують таку класифікацію *методичних прийомів* контролю та аудиту:

- *загальнонаукові* – аналіз і синтез; індукція та дедукція; порівняння, аналогія та моделювання; абстрагування та конкретизація; спостереження та експеримент; системний аналіз та ін.;
- *власні прийоми контролю*:
 - органолептичні – інвентаризація; вибіркові і суцільні спостереження; службове розслідування; експеримент; експертизи;
 - документальні – інформаційне моделювання; нормативно-правове регулювання; дослідження документів за формою і змістом та логічне; взаємний контроль операцій;
 - узагальнення і реалізації результатів – групування недоліків: хронологічне, систематизоване та хронологічно-систематизоване; документування результатів проміжного контролю; аналітичне групування результатів контролю; слідчо-юридичне обґрунтування виявлених недоліків; систематизований виклад недоліків у висновку аудиту;

акті ревізії; прийняття рішень за результатами контролю; контроль за виконанням прийнятих рішень;

- *запозичені з інших наук прийоми:*
 - розрахунково-аналітичні (економічний аналіз; аналітичні розрахунки; економіко-математичні методи);
 - статистичні;
 - кібернетичні;
 - соціологічні;
 - історичні.

Контроль повинен відповідати певним *принципам* [20, 22], основними з яких є: його повсюдність, універсальність та дієвість, охоплення всіх операцій банку, масовість і раптовість контролю, його безперервний, постійний, системний характер, економічність, об'єктивність, поєднання самоконтролю з контролем контролерів, презумпція провинності працівників (за недостовірність розрахунку, викривлення первинних даних), недопустимість концентрації функцій контролю за господарськими операціями в руках однієї особи, забезпечення зацікавленості учасників контролю в його проведенні і його достовірності, обов'язкове виправлення і відображення в обліку знайдених помилок, забезпечення спеціальними засобами контролю, які застосовуються одночасно з виконанням операцій (ПЕОМ тощо), виявлення та мобілізація резервів.

1.4. Завдання та повноваження органів державного контролю діяльності банків

Як вже зазначалося вище, банк є контрольованим як ззовні, так і всередині. Зовнішній контроль банків представлений державним контролем і зовнішнім аудитом. Основні питання функціонування, завдання зовнішнього аудиту розглянуті в темі 3. Перелік (що не є всеохоплюючим) і завдання державних контрольних органів в Україні наведені в табл 1.3.

На підставі даних таблиці можна дійти висновку, що кожний з контролюючих державних органів здійснює контроль у межах своїх повноважень згідно з певним переліком питань контролю, що встановлені відповідними законодавчими актами, проте єдине уявлення про стан діяльності та її можливі перспективи відсутнє. Тому логічними є розроблення і прийняття найближчим часом Закону України про фінансовий контроль, проект якого розглядається Верховною Радою України. У цьому напрямку вже зроблено певні кроки, які стосуються створення та розвитку державного

Таблиця 1.3. Основні органи державного контролю банків в Україні

Орган контролю; закон, яким регулюється його діяльність	Основні завдання
Рахункова палата Верховної Ради України (Конституція України, Закон України «Про Рахункову палату»)	Здійснення контролю за витратами держбюджету, утворенням і погашенням внутрішнього і зовнішнього боргу країни. Проведення державного фінансового аудиту, який є різновидом державного фінансового контролю і полягає в перевірці та аналізі фактичного стану справ щодо законного й ефективного використання державних чи комунальних коштів і майна, інших активів держави, правильності ведення бухгалтерського обліку і достовірності фінансової звітності, функціонування системи внутрішнього контролю
Державна контрольна-ревізійна служба (Закон України «Про державну контрольну-ревізійну службу в Україні»)	Разом з Рахунковою палатою здійснює державний фінансовий аудит (див. вище). Контроль здійснюється у формі ревізій і перевірок. Розроблення пропозицій щодо усунення виявлених недоліків і порушень та запобігання їм у подальшому
Національний банк України (Закони України «Про Національний банк України» [12] та «Про банки і банківську діяльність» [6])	Здійснення банківського регулювання (адміністративного й індикативного) і нагляду, здійснення сертифікації аудиторів, які проводять аудиторську перевірку банків Банківське регулювання – одна із функцій НБУ, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства. Банківський нагляд – система контролю та активних упорядкованих дій НБУ, спрямованих на забезпечення дотримання банками й іншими особами, стосовно яких НБУ здійснює наглядову діяльність, законодавства України і встановлених нормативів з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників і кредиторів банку. Нагляд: безвізний і візний (планові та позапланові інспекторські перевірки). НБУ встановлює для банків: форми звітності та методик її складання; періодичність і строки подання звітності; структуру пояснювальної записки; мінімум відомостей, що підлягають опублікуванню, і строки їх подання; методик складання консолідованої звітності
Державна податкова служба та податкова міліція (Закон України «Про державну податкову службу в Україні» [9])	Забезпечення сплати податків, контроль за дотриманням податкового законодавства, застосування заходів адміністративного впливу за порушення. У випадках виявлення в діях платника податків ознак складу злочину ДПА спрямовує матеріали до податкової міліції

Орган контролю (засіб регулювання діяльності)	Основні завдання
Державний комітет з питань фінансового моніторингу (Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» [11])	Збір, обробка й аналіз інформації про фінансові операції, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу; здійснення методичного забезпечення, проведення аналізу ефективності заходів, що вживаються банками для запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів і фінансуванню тероризму; надання до правоохоронних органів, за наявності достатніх підстав, відповідних узагальнених матеріалів
Державний комітет статистики України (Закон України «Про державну статистику» [10])	Проведення державних статистичних спостережень, перевірка достовірності отриманих від респондентів статистичних даних, а в разі недостовірності – внесення виправлень до статистичної звітності, подання правоохоронним органам пропозиції щодо притягнення до відповідальності винних у порушеннях, а також розгляд справ про адміністративні правопорушення та накладення штрафів
Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку (Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» [15], «Положення про Державну комісію з цінних паперів та фондового ринку», затверджене Указом Президента України від 25 вересня 2002 р. № 861/2002)	Установлення за погодженням з НБУ вимог щодо випуску цінних паперів комерційними банками та особливостей одержання банками дозволу на депозитарну й розрахунково-клірингову діяльність; координація роботи щодо підготовки фахівців з питань фондового ринку, встановлення кваліфікаційних вимог до осіб, які здійснюють професійну діяльність на ринку цінних паперів; установлення порядку збільшення / зменшення статутного капіталу
Фонд гарантування вкладів фізичних осіб (Закон України «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб» [14])	Здійснення перевірок розрахунків і контроль повноти та своєчасності перерахування зборів банком – учасником Фонду; здійснення перевірок (планових і позапланових) банків з питань, віднесених до повноважень Фонду; установлення форм звітності та порядок їх подання до Фонду; внесення пропозицій про застосування НБУ до банків заходів впливу; ведення реєстру банків – учасників Фонду

фінансового аудиту. Ці кроки викладено в Бюджетному кодексі України, Законах України «Про державні цільові програми», «Про запобігання фінансовим порушенням, забезпечення ефективного використання бюджетних коштів, державного і комунального майна».

Одним з найважливіших видів контролю банків, як уже зазначалося, є контроль з боку наглядових органів центрального банку країни. Його історія налічує вже 100 років. Нагляд уперше був введений у США. Наглядові функції в різних країнах виконують

центральний банк, міністерство фінансів, незалежні органи (підзвітні парламенту чи президенту).

У світі існує кілька моделей банківського нагляду: такі, що ґрунтуються на виїзному інспектуванні банків (у США, Японії); на аналізі матеріалів зовнішнього аудита банку (у Великобританії, Германії), а також комбінація з двох попередніх варіантів (Канада). У деяких країнах виїзне інспектування виконується тільки в особливих випадках, аудит же проводиться раз на півроку або на рік. Аудитори в таких країнах зобов'язані в разі виявлення порушень банківського законодавства або серйозних проблем негайно інформувати органи нагляду.

Інспектори банківського нагляду під час виїзного інспектування аналізують внутрішні банківські документи, вивчають матеріали зовнішнього і внутрішнього аудиту, проводять зустрічі з персоналом (у тому числі з керівним) з метою виявити проблеми, оцінити ступінь усвідомлення керівництвом ризиків.

НБУ також проводить виїзні інспекції та безвиїзний нагляд. Ці функції виконують працівники Департаменту банківського регулювання і нагляду НБУ.

Завдяки результатам аналізу періодичної статистичної звітності банків, безвиїзного інспектування НБУ має не тільки оцінку діяльності банку на певну дату (отриману внаслідок виїзного інспектування), але й інформацію щодо тенденцій розвитку. За результатами нагляду Національним банком України до банків можуть застосовуватися заходи впливу (від письмового застереження про припинення порушень до ініціювання процедури ліквідації банку). Основні питання щодо порядку проведення інспекційних перевірок банків Національним банком України сформульовано в «Положенні про планування та порядок проведення інспекційних перевірок» [3].

Але контрольні функції НБУ не обмежуються проведенням виїзних інспекцій, діяльністю безвиїзного нагляду, системи «раннього реагування». До них належать ліцензування банківської діяльності, надання дозволів на відкриття філій, застосування заходів впливу до банків-порушників, контроль за діяльністю проблемних банків, контроль за банками в стадії ліквідації тощо.

Інші контролюючі державні органи під час контрольного процесу також діють згідно з відповідними Законами та нормативно-правовими актами, що регламентують їх діяльність.

1.5. Органи внутрішнього контролю в банках та їх взаємовідносини з наглядовими органами і зовнішніми аудиторами

Крім зовнішнього державного, у банках існує й внутрішній контроль. Основні завдання, обов'язки та повноваження органів контролю та управління в банку сформульовані в Законі України «Про банки і банківську діяльність» [6].

Згідно зі статтею 37 цього закону органами управління банку є загальні збори учасників, спостережна рада, правління (рада директорів) банку, а *органом контролю банку* – ревізійна комісія та внутрішній аудит банку.

Загальні збори учасників як вищий орган управління банку приймають рішення про призначення та звільнення голів і членів спостережної ради банку, ревізійної комісії; затвердження річних результатів діяльності банку, у тому числі його дочірніх підприємств, затвердження звітів і висновків ревізійної комісії та зовнішнього аудитора.

Спостережна рада банку, що обирається загальними зборами з числа учасників банку або їх представників і члени якої не можуть входити до складу правління (ради директорів) банку, ревізійної комісії банку, здійснює такі *функції*:

- контролює діяльність правління (ради директорів) банку;
- визначає зовнішнього аудитора;
- встановлює порядок проведення ревізій та контролю за фінансово-господарською діяльністю банку.

Ревізійна комісія здійснює контроль за фінансово-господарською діяльністю банку:

- контролює дотримання банком законодавства України і нормативно-правових актів НБУ;
- розглядає звіти внутрішніх і зовнішніх аудиторів та готує відповідні пропозиції загальним зборам учасників;
- вносить на загальні збори учасників або спостережну раду банку пропозиції щодо будь-яких питань, віднесених до компетенції ревізійної комісії, які стосуються фінансової безпеки й стабільності банку та захисту інтересів клієнтів.

Ревізійна комісія підзвітна загальним зборам учасників банку, членами її не можуть бути особи, які є працівниками банку. Ревізійна комісія комплексно перевіряє діяльність підрозділів банку в статистиці, ретроспективно, після завершення фінансово-господарських процесів. Ревізійна комісія здійснює перевірку

фінансово-господарської діяльності банку за дорученням загальних зборів учасників, спостережної ради банку або на вимогу учасника (учасників), які володіють у сукупності більше ніж 10% голосів. Ревізійна комісія має право залучати до ревізій і перевірок зовнішніх і внутрішніх експертів і аудиторів; доповідає про результати ревізій та перевірок загальним зборам учасників чи спостережній раді банку. Ревізійна комісія готує висновки до звітів і балансів банку. Без висновку ревізійної комісії загальні збори учасників не мають права затверджувати фінансовий звіт банку. Засідання ревізійної комісії проводяться за потреби, але не рідше ніж один раз на рік.

Згідно зі ст. 45 Закону України «Про банки і банківську діяльність» банки створюють *службу внутрішнього аудиту*, яка є органом оперативного контролю спостережної ради банку та виконує функції:

- нагляду за поточною діяльністю банку;
- контролю за дотриманням законів, нормативно-правових актів НБУ та рішень органів управління банку;
- перевірки результатів поточної фінансової діяльності банку; аналізу інформації та відомостей про діяльність банку, професійну діяльність її працівників, випадки перевищення повноважень посадовими особами банку;
- надання спостережній раді висновків і пропозицій за результатами перевірок.

Відповідно до ст. 69 Закону України «Про банки і банківську діяльність» фінансова звітність банків, що подається до НБУ, має бути щорічно перевірена аудитором ззовні. Така аудиторська перевірка банку здійснюється сертифікованим аудитором.

Аудиторський звіт має містити:

- 1) баланс банку;
- 2) звіт про рахунки доходів та витрат;
- 3) звіт про рух капіталу;
- 4) таблицю строків активів і пасивів;
- 5) інформацію стосовно достатності резервів і капіталу банку;
- 6) інформацію стосовно адекватності бухгалтерського обліку, процедури внутрішнього аудиту та заходів контролю банку;
- 7) висновок про те, чи відображає наданий банком фінансовий звіт дійсний фінансовий стан банку.

Банк зобов'язаний публікувати в газеті «Урядовий кур'єр» чи «Голос України»:

- 1) квартальні баланси, а також звіт про прибутки (збитки) протягом місяця, наступного за звітним кварталом;

2) річну фінансову звітність, підтверджену аудитором, не пізніше 1 червня наступного за звітним року.

У світі існує багато моделей співвідносин між органами (внутрішніми та зовнішніми) контролю та управління в банках.

У Базельських рекомендаціях «Основні принципи ефективного банківського нагляду», «Внутрішній аудит у банках і відносини наглядового органу з аудитором» і «Взаємовідносини між наглядовими органами та зовнішніми аудитором банків» сформульовано основні принципи банківського нагляду та його співпраці з банком:

- органи банківського нагляду повинні бути переконані в тому, що банки впровадили системи, які точно вимірюють, здійснюють моніторинг і адекватно контролюють ризики; у наявності в банківського управління ризиками їх діяльності для визначення та контролю за всіма суттєвими ризиками;
- банківський нагляд має оцінювати роботу внутрішнього аудиту і в разі задовільної оцінки – покладатися на неї при визначенні сфер потенційного ризику;
- нагляд має проводити періодичні консультації з внутрішніми аудитором для обговорення визначених сфер ризику та вжитих заходів;
- нагляду рекомендується організувати регулярні обговорення стратегічних питань спільно з керівниками внутрішнього аудиту;
- наглядові органи мають сприяти консультаціям між внутрішніми і зовнішніми аудитором, щоб зробити їх співпрацю продуктивнішою;
- будь-яке завдання, поставлене наглядовим органом зовнішньому аудитором, має доповнювати його звичайну аудиторську роботу й бути в межах його компетенції;
- співпраця між наглядом, зовнішнім і внутрішнім аудитором може базуватися на їх періодичних зустрічах і бути спрямованою на забезпечення більшої ефективності роботи всіх сторін.

В Україні аналогічні принципи належної співпраці інспекторів та аудиторів сформульовані в «Методичних рекомендаціях щодо взаємодії між інспекторами з банківського нагляду Національного банку України та зовнішніми аудитором», схвалених Постановою Правління НБУ від 29.04.04 № 191 [1]. Основні *рекомендації*, що розглядаються в цьому документі, такі:

- керівники банку несуть відповідальність за те, щоб аудитор та інспектори банківського нагляду мали доступ до інформації, право на отримання якої вони мають за законодавством;

- до негативних наслідків призводять як часті зміни аудитора (немає можливості здобути достатні знання про банк для проведення плідного аналізу), так і використання роботи постійного аудитора протягом тривалого часу (незалежність аудитора виявляється під загрозою);
- співпраця між аудитором і інспектором дозволяє уникати дублювання роботи та сприяє більш ефективному використанню їх ресурсів. Правління може надати звіти інспекційних перевірок аудитором фінансової звітності. А інспекторам НБУ правління може надати розширений висновок аудитора, дані про обсяг виконаних аудиторських процедур, їх результати;
- співпраця інспекторів, внутрішніх аудиторів та аудиторів банку може здійснюватися на основі їх періодичних зустрічей, а також окремих запитів інспектора до аудитора за умови отримання на це дозволу керівників банку.

Відповідно до Базельських рекомендацій ефективний банківський нагляд повинен бути орієнтованим на аналіз найбільш ризикованих видів діяльності, операцій банку, тобто бути ризикоорієнтованим. Оцінювання ризиків дозволяє отримати інформацію для визначення пріоритетів у діяльності банківського нагляду та необхідних матеріальних і людських ресурсів для здійснення належного контролю за банківською системою.

Нагляд за діяльністю банків, що ґрунтується на оцінках ризиків діяльності банків за рейтинговою системою *CAMELS* (слово є акронімом), передбачає визначення загального стану банку на підставі єдиних критеріїв, які охоплюють діяльність банку за всіма напрямками:

Capital adequacy – достатність капіталу

Asset quality – якість активів

Management quality – менеджмент

Earnings record – надходження

Liquidity position – ліквідність

Sensitive to risks – чутливість до ринкового ризику.

CAMEL – рейтингова система, що була створена в 70-ті роки XX сторіччя в США та на даний час використовується не тільки банківським наглядом США, а й у багатьох інших країнах. Спочатку назва системи була *CAMEL*, але з орієнтацією банківської спільноти та контролюючих органів на врахування ризиків діяльності до назви на межі тисячоліть додали букву *S*.

Рейтингова система передбачає ретельний аналіз стану банку, тобто кожний із шести компонентів *CAMELS* оцінюється за допомогою цілої низки показників і критеріїв, що вказані в «Положенні

про порядок визначення рейтингових оцінок за рейтинговою системою *CAMELS*» [4]. Така оцінка проводиться під час комплексної інспекційної перевірки з урахуванням результатів безвиїзного нагляду.

За рейтинговою системою кожному банку встановлюється цифровий рейтинг за шістьма компонентами, а комплексна рейтингова оцінка визначається в більшості випадків за рейтинговою оцінкою, що зустрічається найчастіше. Кожен компонент рейтингової системи оцінюється за п'ятибальною шкалою, де «1» є найвищою оцінкою, а «5» – найнижчою; комплексна рейтингова оцінка також визначається за п'ятибальною шкалою.

Метою оцінювання діяльності банків за рейтинговою системою є виявлення банків, фінансовий стан яких незадовільний, операції або менеджмент мають недоліки, які здатні призвести до банкрутства банку й вимагають посиленого контролю з боку служби банківського нагляду Національного банку України та вжиття відповідних заходів для виправлення цих недоліків у діяльності банку та стабілізації його фінансового стану. Крім того, чим вищу оцінку своєї діяльності отримує банк за рейтингом *CAMELS*, тим рідше він перевіряється НБУ. Рейтинг також використовується при прийнятті різних рішень у сфері регулювання діяльності банків: при наданні дозволів на відкриття філіалів, при виділенні рефінансування.

Працівникам банківського нагляду для розуміння / уточнення стратегії нагляду за діяльністю банку доцільно проводити зустрічі з керівниками банку відповідно до «Методичних рекомендацій щодо проведення зустрічей з керівниками банку» [2].

Під час зустрічей фахівці служби банківського нагляду мають оцінити прийняту банком стратегію, деякі показники системи *CAMELS*, наявні проблеми та шляхи їх розв'язування, якість керівництва, управлінські здібності керівників та їх вміння адекватно оцінювати ситуацію і приймати відповідні управлінські рішення, а також наглядовці отримують потрібні пояснення в разі розгляду рішення про застосування до банку заходів впливу.

Такі зустрічі з керівниками банку залежно від причин та мети проведення можуть бути двох видів: *управлінськими* та такими, *що стосуються стратегічних рішень*.

Управлінські зустрічі з керівниками банку мають на меті відстеження подій у банку в цілому або розгляд окремих з них (факти, тенденції, які виявлені під час здійснення безвиїзного нагляду чи інспекційної перевірки його діяльності), отримання необхідних пояснень у разі розгляду рішення про застосування до банку

заходів впливу. Такі зустрічі проводяться планово (перед початком планової інспекційної перевірки, у процесі її проведення, після завершення) або позапланово (за результатами конкретних подій, у разі позапланової інспекційної перевірки).

Мета зустрічей з приводу стратегічних рішень полягає в обговоренні стратегічних питань, наприклад, таких, як зміни в діяльності банку, корпоративному управлінні, а також щодо структури банківського об'єднання, майбутньої реорганізації тощо. Регулярні зустрічі щодо стратегічних рішень доцільно проводити щорічно або один раз на два-три роки. Позапланові зустрічі щодо стратегічних рішень проводяться за результатами конкретних подій (важливіших, ніж ті, що можуть обговорюватися під час управлінських зустрічей).

Підставами для проведення зустрічей з керівниками банку за ініціативою Національного банку є: інспекційна перевірка (планова та позапланова) або проведення її у майбутньому; результати зовнішнього аудиту банку; результати безвиїзного нагляду; результати розгляду інформації про суттєві зміни, негативні факти тощо, про які правління банку відповідно до вимог статті 46 Закону України «Про банки і банківську діяльність» зобов'язане проінформувати Національний банк протягом трьох робочих днів; потреба обговорення стратегії (вироблення/реалізація стратегії) банку; тощо.

Тестові завдання¹

1. Органами контролю в банку є:
 - а) ревізійна комісія та внутрішній аудит банку;
 - б) ревізійна комісія, спостережна рада та внутрішній аудит банку;
 - в) загальні збори учасників, спостережна рада та правління банку;
 - г) правильною є така відповідь: ...
2. Банки в Україні зобов'язані подавати відповідні форми звітності до підрозділів:
 - а) Національного банку України, Державної податкової адміністрації;
 - б) Державного комітету статистики;
 - в) Державного комітету з питань фінансового моніторингу;
 - г) правильною є така відповідь: ...

¹ Правильними відповідями на тести можуть бути одразу кілька варіантів.

3. За ненадання банком відповідних форм звітності до Державного комітету статистики України:
- банк позбавляється ліцензії;
 - встановлюються штрафні санкції;
 - не передбачається ніяких заходів впливу на банк;
 - правильною є така відповідь:
4. Головною метою банківського нагляду в Україні є:
- забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників і кредиторів банку;
 - забезпечення дотримання банками й іншими особами, стосовно яких НБУ здійснює наглядову діяльність, законодавства України і встановлених нормативів з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників і кредиторів банку;
 - позбавлення банків ліцензій на банківську діяльність.
5. У разі виявлення порушень банківського законодавства або серйозних проблем зовнішній аудитор банку в Україні повинен:
- негайно повідомити органи банківського нагляду;
 - негайно повідомити правоохоронні органи;
 - негайно повідомити спостережну раду та правління банку;
 - не приймати жодних дій.
6. Органи банківського нагляду в Україні у своїй діяльності:
- зобов'язані керуватися Базельськими рекомендаціями: «Основні принципи ефективного банківського нагляду»; «Внутрішній аудит у банках і відносини наглядового органу з аудиторами» та «Взаємовідносини між наглядовими органами та зовнішніми аудитором банків»;
 - можуть за бажанням урахувувати наведені вище Базельські рекомендації;
 - зобов'язані керуватися нормативно-правовою базою України.
7. Підрозділ внутрішнього аудиту банку підпорядковується:
- ревізійній комісії;
 - спостережній раді;
 - правлінню банку;
 - керівнику банку.
8. Контроль в банку може бути:
- суцільним і вибірковим;
 - документальним і фактичним;

- плановим і позаплановим;
- усі варіанти разом.

9. Банківські ризики:
- можна завжди передбачити та уникнути /зменшити їх;
 - є невід'ємною частиною діяльності банку;
 - не можна передбачити та уникнути;
 - правильною є така відповідь:
10. Розмір ризику, на який наражається банк, оцінюють:
- інспектори банківського нагляду;
 - зовнішні аудитори банку;
 - внутрішні аудитори банку;
 - керівництво банку;
 - ризик-менеджери банку;
 - усі варіанти разом.

Задчі

1. Розглянути наведені факти та визначити для знайдених порушень, за допомогою якого прийому контролю їх можна виявити.

Дані для виконання:

- неправильне нарахування відпускних у розрахунково-платіжній відомості;
- несвочасне оприбуткування готівки в касу;
- невідповідність справжньому підпису одержувача коштів у видатковому касовому ордері;
- у посадовій інструкції операціоніста відсутні пункти щодо обов'язків з виконання фінансового моніторингу;
- відсутні номер і дата на авансовому звіті;
- включення у відомість на видачу заробітної плати прізвища працівника, який був звільнений у попередньому місяці;
- у прибутковому касовому ордері відсутній підпис контролера;
- у юридичній справі клієнта-фізичної особи на відкриття карткового рахунку відсутня картка із зразком підпису;
- невідповідність даних платіжної відомості на видачу заробітної плати і табелів по окремих працівниках.

2. Заповнити таблицю, за допомогою якої можна буде зрозуміти основні відмінності банківського нагляду та зовнішнього аудиту.

Критерії порівняння	Банківський нагляд	Зовнішній аудит
Основні законодавчо-нормативні документи, якими керується у своїй діяльності		
Основні завдання		
Вимоги до кваліфікації		
Джерела фінансування		
Документи, що складаються за результатами нагляду/аудиту		
Дії у випадку виявлення суттєвих порушень законодавства, махінацій		

Список літератури

Нормативна

1. Методичні рекомендації щодо взаємодії між інспекторами з банківського нагляду Національного банку України та зовнішніми аудиторами банків, схвалені Постановою Правління Національного банку України від 29.04.2004 № 191.
2. Методичні рекомендації щодо проведення зустрічей з керівниками банку, схвалені Постановою Правління НБУ від 17.11.2004 р. № 548.
3. Положення про планування та порядок проведення інспекційних перевірок, затверджене Постановою Правління Національного банку України від 17.07.2001 р. № 276.
4. Положення про порядок визначення рейтингових оцінок за рейтинговою системою CAMELS, затверджене Постановою Правління НБУ від 8 травня 2002 р. № 171.
5. Положення про філії (територіальні управління) Національного банку України, затверджене Постановою Правління НБУ від 22.12.2000 № 495.
6. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07 грудня 2000 року № 2121-III.
7. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16 липня 1999 року № 996-XIV.
8. Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні: Закон України від 26 січня 1993 року № 2939-XII.
9. Про державну податкову службу в Україні: Закон України від 4 грудня 1990 року № 509-XII.

10. Про державну статистику: Закон України від 17 вересня 1992 року № 2614-XII.
11. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом: Закон України від 28 листопада 2002 року № 249-IV.
12. Про Національний банк України: Закон України від 20 травня 1999 року № 679-XIV.
13. Про Рахункову палату: Закон України від 11 липня 1996 року № 315/96-ВР.
14. Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 20 вересня 2001 року № 2740-III.
15. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3480-IV.

Навчальна

16. Білуха М.Т. Курс аудиту: Підручник. – К.: Вища школа; Знання, 1998. – 573 с.
17. Губенко С.М., Мозгова О.П. Посібник для внутрішніх аудиторів банківських установ України. – Х.: Штрих, 2000. – 360 с.
18. Економічна енциклопедія: У трьох томах / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – Т. 1. – 864 с.
19. Кірсев О.Г. та інші. Внутрішній аудит у комерційному банку: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 220 с.
20. Контроль і ревізія: Підручник / Ф.Ф. Бутинець, С.В. Бардаш, Н.М. Малюга, Н.І. Петренко. – Житомир: ЖІТІ, 2000. – 512 с.
21. Словник іншомовних слів / Л.О. Пустовіт, О.І. Скопненко, Г.М. Сютя, Т.В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.
22. Тим, хто не нехтує законом. Контроль, ревізія та аудит у комерційних банках України / Мумінова-Савіна Г.Г., Кравець В.М., Мазур О.А. та ін. – К.: Факт, 2001. – С. 7–118.
23. Core Principles for Effective Banking Supervision. Basel Committee on Banking Supervision, Basel, Oct. 2006 // www.bis.org.
24. Internal audit in banks and the supervisor's relationship with auditors: A survey. Basel Committee on Banking Supervision, Basel, Aug. 2002 // www.bis.org.
25. The relationship between banking supervisors and banks' external auditors. Basel Committee on Banking Supervision, Basel, Jan. 2002 // www.bis.org.

Основні питання організації внутрішнього банківського контролю

2.1. Сутність внутрішнього контролю

Теоретичним питанням системи внутрішнього контролю в банках присвячені праці таких російських і українських вчених, як М.Т. Білуха, С.М. Бичкова, С.М. Губенко, О.І. Кіреєв, О.С. Любунь, О.П. Мозгова, Г.Г. Мумінова-Савіна, О.С. Полетаєва, В.П. Суйц та ін., а також зарубіжних – Е.А. Аренс, Р. Адамс, Д.К. Лоббек, Р. Монтгомері, Дж. Робертсон, Х. Шараф, Р. Мауд.

Згідно зі стандартом 315 «Розуміння суб'єкту господарювання та його середовища та оцінка ризиків суттєвих викривлень» Міжнародних стандартів аудиту **система внутрішнього контролю** – це політика і процедури (заходи внутрішнього контролю), прийняті управлінським персоналом суб'єкта господарювання для сприяння досягненню цілей управлінського персоналу щодо забезпечення (наскільки це можливо) правильного й ефективного ведення господарської діяльності, у тому числі дотримання політики управлінського персоналу, а також забезпечення збереження активів, запобігання шахрайству та помилкам і виявлення їх, точності й повноти облікових записів, своєчасної підготовки достовірної фінансової інформації [24].

Складовими внутрішнього контролю є:

- а) середовище контролю (загальне ставлення, обізнаність і дії управлінського персоналу щодо системи внутрішнього контролю (далі СВК) та її важливості);
- б) процес оцінки ризиків суб'єкта господарювання;
- в) інформаційні системи, у тому числі пов'язані з ними бізнес-процеси, що стосуються фінансової звітності, й обмін інформацією;

- г) процедури контролю;
- д) моніторинг контролю.

Середовище контролю, у свою чергу, містить такі елементи:

- повідомлення інформації та впровадження етичних цінностей;
- обов'язок мати належний рівень компетентності;
- діяльність ради директорів;
- філософія, стиль роботи управлінського персоналу;
- організаційна структура суб'єкта господарювання;
- розподіл повноважень і відповідальності;
- кадрова політика, мотивація.

Процес оцінки ризиків суб'єкта господарювання є насамперед ідентифікацією бізнес-ризиків та вивченням того, як ними управляють. Ризики можуть змінюватись у розмірі, у ступені імовірності виникнення внаслідок: змін в операційному середовищі, появи нового персоналу, нових технологій, продуктів на етапі швидкого зростання та ін.

Інформаційні системи складаються з інфраструктури (фізичних та апаратних компонентів), програмного забезпечення, людей, процедур, даних.

Процедури контролю – це політика і процедури на додаток до середовища контролю, розроблені управлінським персоналом для досягнення конкретних цілей суб'єкта господарювання. До процедур належать: арифметична перевірка, перевірка і підтвердження результатів звірянь; контроль за ІТ-середовищем; візування документів і контроль за ними; порівняння внутрішніх даних із зовнішніми джерелами; порівняння результатів інвентаризації з даними обліку; обмеження прямого фізичного доступу до активів і записів.

Моніторинг контролю – це процес, що оцінює якість контрольних дій через певний час й існує для того, щоб гарантувати, що засоби контролю продовжують діяти ефективно. Він може досягатися безперевними діями моніторингу, окремими оцінками (наприклад, внутрішнього аудиту) або їх комбінацією.

Таке визначення суті системи внутрішнього контролю є найбільш прийнятним, але існують і інші. Так, внутрішній банківський контроль (ВБК) як контроль власника має також визначення, що наведені в табл. 2.1.

Для банків України основним документом, що регламентує внутрішній контроль є «Положення про організацію бухгалтерського обліку та звітності в банках України», затверджене Постановою Правління НБУ від 30.12.1998, № 566 [2].

Таблиця 2.1. Внутрішній банківський контроль (ВБК)

Джерело	Визначення
Положення про організацію бухгалтерського обліку та звітності в банках України [2]	ВБК – сукупність процедур, які забезпечують дотримання положень внутрішніх і зовнішніх нормативних актів при здійсненні операцій банку та достовірність і повноту інформації. Внутрішній банківський контроль поєднує в собі бухгалтерські та адміністративні (внутрішні) контролю
Положення про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках України [3]	ВБК – це сукупність процедур, які забезпечують достовірність і повноту інформації, що передається керівництву банку, дотримання внутрішніх і зовнішніх нормативних актів при здійсненні операцій банку, збереження активів банку і його клієнтів, оптимальне використання ресурсів банку, управління ризиками, забезпечення чіткого виконання розпоряджень органів управління банку в досягненні мети, яка поставлена в стратегічних та інших планах банку
Методичні рекомендації щодо вдосконалення корпоративного управління в банках України [1]	ВБК – процес, що відбувається на всіх рівнях управління. Він розробляється банком для гарантування досягнення поставлених цілей з питань: - ефективності та результативності операцій, здійснених банком; - достовірності фінансової звітності; - дотримання законодавства та внутрішніх процедур банку
Рекомендації зі стандартів внутрішнього контролю <i>INTOSAI</i> , 1992 [21]	Внутрішній контроль – це інтегральний процес, який проводиться менеджментом або персоналом об'єкта і розробляється, щоб оцінити ризики та забезпечити розумну гарантію того, що досягаються місія й такі загальні завдання: виконання акуратних (точних), етичних, економічних, доцільних і ефективних дій, дотримання зобов'язань відповідальності, відповідних законів і правил, збереження ресурсів від втрати, неефективного використання і пошкодження. Відповідальність за відповідність та ефективність структури внутрішнього контролю покладається на керівництво. Керівник кожної установи повинен забезпечити побудову належної структури внутрішнього контролю, а також її оцінку та оновлення для збереження ефективності
Комітет Спонсорських організацій Комісії Тредуея (COSO) [15, 16]	Внутрішній контроль – це сукупність дій ради директорів, менеджменту та співробітників на всіх рівнях – процес, спрямований на досягнення розумної впевненості в досягненні цілей організації шляхом підвищення надійності та достовірності фінансової й операційної інформації та звітності; підвищення ефективності та результативності діяльності; підтримання відповідності діяльності законодавству та регулюючим її нормативам
Система внутрішнього контролю в банках: основи організації (Базельський комітет банківського нагляду, Базель, вересень 1998) [20]	ВБК – це процес, що здійснюється радою директорів, менеджментом та працівниками всіх рівнів. Основні цілі: - виробнича й фінансова ефективність діяльності; - надійність, повнота та своєчасність фінансової й управлінської інформації; - дотримання діючих законодавчих і нормативних актів (компласнс).

Продовження табл. 2.1

Джерело	Визначення
Суйц В.П.	Внутрішній контроль складається з п'яти взаємопов'язаних елементів: 1) управлінський контроль і культура контролю; 2) виявлення й оцінка ризику; 3) здійснення контролю і розподіл повноважень; 4) інформація і взаємодія; 5) моніторинг і виправлення недоліків Основна мета ВБК – захист інтересів інвесторів і клієнтів шляхом: - контролю за дотриманням законодавства, нормативних актів, урегулювання конфліктів інтересів; - забезпечення належного рівня надійності, що відповідає характеру та масштабам операцій банку; - оптимізації ризиків банківської діяльності. Система ВБК містить такі елементи: - контрольне середовище (етика та компетентність працівників, політика і методи управління, розподіл обов'язків і повноважень, організаційна структура, накази Ради директорів, кадрова політика); - регламентація або внутрішнє середовище (внутрішні нормативні документи, законодавча і нормативна база країни); - окремі види контролю (адміністративний, бухгалтерський, фінансовий, правовий, технологічний, управлінський і комп'ютерний); - контрольна діяльність (процес взаємодії різних видів, методів контролю, співробітників та підрозділів); - спеціальний контроль (обстеження проблем, внутрішній аудит); - моніторинг (оперативна перевірка менеджерами під час операцій та окрема оцінка контролю, при проведенні аудиту)
Сляк Г.І., Фаріон Т.І. [12]	ВБК – це процес перевірки правильності виконання банківських операцій і облікових записів за допомогою конкретних засобів і способів. Містить бухгалтерський та адміністративний контролю
Губенко С.М., Мозгова О.П. [8], Мумінова-Савіна Г.Г. та ін. [14]	ВБК – це система організації роботи банку, до якої належать усі заходи, що вживаються банком для контролю за своїми активами. Запобігання шахрайству, зведення до мінімуму помилок, перевірки точності та достовірності даних бухгалтерського обліку та звітності, забезпечення ефективності операцій і додержання внутрішніх положень і вказівок керівництва. Система ВБК містить такі елементи: - середовище контролю (адміністративний контроль); - система обліку (бухгалтерський контроль); - процедури контролю. ВБК дає керівництву впевненість у: - надійності та повноті фінансової й управлінської інформації; - належному управлінні ризиками; - дотриманні банком чинних нормативних актів, внутрішніх положень, процедур, планів; - достатності охорони активів; - раціональному й економічному використанні ресурсів; - досягненні цілей і завдань, визначених у планах розвитку банку

Джерело	Визначення
Кіреєв О.І. та ін. [7]	<p>Внутрішній контроль існує у вигляді акціонерного, внутрішньотехнологічного контролю та внутрішнього аудиту.</p> <p>Акціонери здійснюють прямий контроль за діяльністю банку, спостережна рада контролює діяльність правління, ревізійна комісія – фінансово-господарську діяльність, внутрішньотехнологічний контроль проводять правління банку та функціональні підрозділи, а перевірку стану ВБК виконує внутрішній аудит.</p> <p>Внутрішньотехнологічний контроль (сукупність процедур, що забезпечують дотримання положень внутрішніх і зовнішніх нормативних актів при здійсненні операцій банку та достовірність і повноту інформації) поділяється на бухгалтерський, адміністративний, фінансовий, правовий і контроль за видами діяльності</p>
«Положение об организации внутреннего контроля в кредитных организациях и банковских группах» Центрального банка РФ [11]	<p>Внутрішній контроль – діяльність, здійснювана кредитною організацією (її органами управління, підрозділами і службовцями) і спрямована на досягнення цілей:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) ефективність й результативність фінансово-господарської діяльності при здійсненні банківських операцій і інших операцій, ефективність управління активами і пасивами, у тому числі: виявлення, спостереження й уживання заходів з підтримки банківських ризиків на рівні, незагрозливого для фінансової стійкості кредитної організації і інтересам її кредиторів і вкладників; 2) достовірність, повнота, об'єктивність і своєчасність складання та надання звітності, а також інформаційна безпека; 3) дотримання нормативних правових актів, внутрішніх документів кредитної організації; 4) виключення залучення кредитної організації й участі її службовців у здійсненні протиправної діяльності

Основними моментами, які розглянуті в положенні [2], є:

- визначення внутрішнього банківського контролю (табл. 2.1); його види (бухгалтерський та адміністративний);
- чітка документованість системи внутрішнього банківського контролю;
- бухгалтерський контроль – це сукупність процедур, які дають змогу забезпечити збереження активів банку та достовірність звітності, що складається службою бухгалтерського обліку на основі даних, отриманих від операційних підрозділів. Бухгалтерський контроль буває попереднім, поточним і подальшим. Він забезпечує: проведення операцій тільки з дозволу керівника банку та відображення їх згідно з вимогами облікової політики банку; відстеження системою аналітичного обліку використання ресурсів та руху активів банку; розпорядження активами – лише в межах встановлених

повноважень; проведення інвентаризації активів та зобов'язань з певною регулярністю й усунення виявлених недоліків належним чином. Відповідальний працівник здійснює контроль за операцією, а щодо певних операцій може бути призначений додатковий контроль. Головні бухгалтери банків, їх заступники, начальники відділів та інші працівники, на яких покладено обов'язки подальшого контролю, повинні систематично проводити перевірки стану обліково-операційної роботи. За результатами контрольних перевірок вживаються заходи щодо усунення виявлених порушень та їх недопущення в майбутньому;

- адміністративний контроль – це сукупність процедур, згідно з якими керівник банку делегує свої повноваження, зокрема такі: збереження цінностей та активів; безпека працівників банку; ефективність, продуктивність і безпека процедур обробки інформації; наявність процедур, які чітко розмежовують завдання та відповідальність служб і працівників банку. Він охоплює попередній, поточний і подальший контроль; передбачає перевірку правильності фінансової операції до та після проведення з метою забезпечення її відповідності з встановленими правилами. Адміністративний (внутрішній) контроль дозволяє виявити ризики й ужити ефективних заходів щодо них. Система адміністративного контролю містить такі елементи:
 - організаційна структура банку;
 - методи закріплення повноважень та обов'язків;
 - методи контролю, що застосовуються керівником для проведення моніторингу результатів роботи, у тому числі внутрішнього аудиту;
 - принципи та практика у сфері трудових ресурсів;
 - система бухгалтерського обліку;
 - принципи бухгалтерського обліку та процедури контролю.

Структура адміністративного контролю складається з організаційної схеми та всіх прийнятих керівником принципів і процедур. Адміністративний контроль передбачає розподіл повноважень між працівниками банку таким чином, щоб жодний працівник банку не зміг зосередити в своїх руках всі необхідні для здійснення повної операції повноваження (прийом, оплата, зберігання). Для цього операційний цикл будь-якої операції має передбачати такі етапи:

- дозвіл на операцію;
- облік;
- здійснення платежів;
- контроль операцій;

- аудит дотримання правил та процедур проведення операцій і їх бухгалтерського обліку;
- внутрішній аудит є складовою адміністративного контролю. Підрозділ внутрішнього аудиту не бере участі у виконанні операцій, а насамперед, оцінює адекватність і ефективність заходів та системи внутрішнього контролю. Створення ефективної системи внутрішнього банківського контролю досягається шляхом оптимізації взаємовідносин та обміну інформацією між внутрішнім контролем, зовнішніми і внутрішніми аудиторами банку.

Таким чином, аналіз основних визначень терміну «внутрішній контроль» дозволяє дійти висновку про відсутність єдиного розуміння не тільки сутності такого контролю, але і його завдань.

Найбільш загальні принципи організації внутрішнього контролю в банках сформульовані в Базельських рекомендаціях «Система внутрішнього контролю в банках: Основи організації» (вересень 1998).

Принципи організації внутрішнього контролю в банках (згідно з Базельськими рекомендаціями «Система внутрішнього контролю в банках: Основи організації» [20]) є такими:

1. Рада директорів несе відповідальність за створення і функціонування адекватної прийнятним ризикам системи внутрішнього контролю. Її члени повинні мати необхідні знання та досвід. Створення комітету з аудиту для допомоги раді директорів.

2. Менеджмент несе відповідальність за реалізацію затвердженої радою директорів стратегії, оцінює та контролює банківські ризики. Повинна бути задокументована чітка система правил обміну інформацією, розподілу повноважень. Персонал постійно підвищує кваліфікацію, працівники відділу контролю повинні заохочуватися.

3. Усі працівники повинні приймати відповідну участь у внутрішньому контролі. Менеджмент повинен демонструвати своєю поведінкою значення високої культури банківського контролю, не створювати стимулів для працівників, які ігнорують майбутні ризики заради короткострокових результатів.

4. Суттєві ризики повинні оцінюватися на постійній індивідуальній і консолідованій основі. Ефективна оцінка ризику повинна охоплювати внутрішні та зовнішні фактори, розгляд різних сценаріїв, а також співставляти витрати на контроль з набуваними вигодами.

5. Проведення контролю передбачає:

- розроблення правил і процедур контролю та перевірку виконання їх. Приклади: рада директорів співставляє фактичні та заплановані результати, що допомагає виявити недоліки контролю, помилки та шахрайства;
- керівники підрозділів на більш детальній і регулярній, ніж рада директорів, основі проводять перевірки;
- необхідність обмеження доступу до матеріальних цінностей, інвентаризації;
- перевірка дотримання лімітів ризику;
- надання спеціальних повноважень при угодах, що перевищують встановлені ліміти;
- періодичні підтвердження рахунків.

6. Чіткий розподіл повноважень, мінімізація сфер потенційного конфлікту інтересів з метою уникнення можливості маніпулювання інформацією або ризику втрати майна.

7. Ефективний внутрішній контроль потребує надійної, своєчасної, доступної та відповідним чином оформленої інформації зсередини та ззовні.

8. Інформаційні системи банку, у тому числі електронні, повинні знаходитися під особливим контролем: процедури відновлення функцій, процедури супроводження, внутрішні резервні процедури, контроль за безпекою доступу, контроль за результатами редагування, тестування програми відновлення банківських операцій.

9. Організаційна структура має забезпечувати адекватний потік інформації – угору (для забезпечення вищого менеджменту даними про ризики та існуючий стан справ), униз (для доведення цілей та стратегії банку, процедур і порядків до менеджерів і працівників) та по горизонталі (інформація з одного підрозділу повинна бути доступною іншим зацікавленим).

10. Моніторинг, оцінка основних ризиків, що проводиться підрозділами банку та внутрішнім аудитом, – частина повсякденної діяльності. Вище керівництво повинне розподілити обов'язки щодо дискретного та постійного моніторингу, а також по підрозділах. Повинна проводитися самооцінка системи внутрішнього контролю в підрозділах, результати якої своєчасно повідомляються керівництву відповідного рівня.

11. Служба внутрішнього аудиту, що забезпечує незалежну оцінку адекватності внутрішнього контролю, повинна підпорядковуватися раді директорів (або комітету з аудиту) і бути укомплектованою висококваліфікованими працівниками. Періодичність і

глибина перевірок служби мають відповідати складності й ризикам діяльності.

12. Недоліки внутрішнього контролю повинні в міру їх виявлення доводитися контрольними службами до відповідного керівництва, а в разі суттєвих недоліків – раді директорів. Рада директорів повинна періодично розглядати звіти, що підсумовують всі недоліки внутрішнього контролю, оскільки ізольований розгляд незначних на перший погляд проблем може не виявити великі негативні тенденції в цілому щодо банку.

13. Наглядові органи повинні вимагати наявності ефективної системи внутрішнього контролю та вжиття відповідних заходів у випадку її неефективності та неадекватності притаманним ризикам діяльності.

Мета перевірки стану системи внутрішнього контролю (СВК) полягає у з'ясуванні або забезпеченні наявною системою достатньої гарантії раціонального виконання завдань і функцій банку.

Основні цілі внутрішнього контролю передбачають виявлення:

- виробничої й фінансової ефективності діяльності (наскільки ефективно банк управляє своїми ресурсами та яка ймовірність збитків існує);
- надійності, повноти та своєчасності фінансової й управлінської інформації (об'єктивна інформація, що надається різним категоріям користувачів, повинна готуватися за загальноприйнятими принципами);
- дотримання чинних законодавчих і нормативних актів (з метою захисту репутації банку необхідно дотримуватися положень чинного законодавства, наглядових органів, внутрішніх документів банку).

Щодо визначення *елементів/компонентів* внутрішнього контролю існує суттєва відмінність у їх складі: від 3 елементів у докладі SAC (контрольне середовище, ручні та автоматизовані системи, процедури контролю) до 5 елементів у докладі COSO (детальніше про концепції внутрішнього контролю SAC і COSO див. у п. 2.2). Найбільш поширена класифікація ВБК наведена на рис. 2.1.

Суб'єктом внутрішнього контролю виступають кожний працівник і кожний підрозділ банку.

Засоби внутрішнього контролю відповідно до Базельських рекомендацій [20] повинні бути адекватними характеру та масштабом діяльності банку, й охоплюють:

- організаційну структуру – визначення обов'язків і відповідальності, у тому числі чітке делегування повноважень (наприклад,



Рис. 2.1. Елементи внутрішнього контролю в банках

чіткі обмеження щодо погодження видачі кредитів), процедури прийняття рішень, розподіл критично важливих функцій (наприклад, започаткування діяльності, платежі, узгодження процесів, управління ризиками, бухоблік, аудит та перевірка дотримання);

- процедури бухобліку – звірка рахунків, контрольні реєстри, інформація для керівництва;
- систему взаємоконтролю (або «принцип чотирьох очей») – розподіл обов'язків, взаємоперевірку, подвійний контроль активів, вимогу щодо двох підписів;
- захист активів та інвестицій, зокрема й фізичний контроль.

Недоліки контролю, що, як правило, притаманні проблемним банкам, поділяються на 5 категорій [20]:

- відсутність управлінської підзвітності та належного контролю з боку керівництва й менеджменту, невміння сформувавши високу культуру контролю в банку;
- недостатні заходи з виявлення та оцінки ризиків, пов'язаних з новими видами балансових та забалансових операцій, а також у випадку значних змін умов проведення операцій;
- відсутність або недоліки в організації розподілу повноважень, санкціонуванні операцій, звірці рахунків, перевірках операційної діяльності;
- незадовільний обмін інформацією між керівництвом різного рівня (особливо при інформуванні вищого керівництва): про проблеми не інформували, поки не виникла загроза; інформація у звітах для керівництва неповна або прикрашена;
- неадекватний аудит та відсутність механізму забезпечення виправлення виявлених недоліків.

При розробленні СВК керівництво банку повинне враховувати співвідношення витрат (на здійснення контролю) і вигід

(уникнення збитків, пов'язаних із загрозою ризику або власне з ризиком). Ступінь складності внутрішнього контролю пов'язана з вартістю використання певних засобів контролю та потенційними збитками в разі їх відсутності (вони дисконтуються до теперішньої вартості за формулою дисконтування).

Згідно з «Методичними вказівками щодо застосування стандартів внутрішнього аудиту в банках України» *управління системою внутрішнього контролю* передбачає санкціонування і нагляд за виконанням операцій (спостереження), періодичне порівняння їх фактичного виконання із запланованим та документування цієї діяльності. Санкціонування свідчить про те, що керівництво банку перевірило й затвердило відповідність видів діяльності або укладання угод встановленим правилам і процедурам. Спостереження – це нагляд, відстежування та тестування видів банківської діяльності, а також подання звітів відповідальним особам. Документування ведеться з метою забезпечення належного виконання обов'язків і повноважень, відповідності правилам, процедурам і нормативам виконання робіт, нагляду, спостереження і тестування аудиторів, а також підтвердження виконання запланованої роботи.

Під *процедурами внутрішнього контролю* розуміється деталізований опис проведення конкретної банківської операції [14]. Будь-яка процедура внутрішнього контролю складається з таких компонентів:

- опис операції;
- визначення відповідальності та підзвітності особи (підрозділу), що здійснює операцію;
- розподіл обов'язків між виконавцями операції з метою розмежування контролю за обліковими записами та операціями за ними;
- розподіл відповідальності працівників за ухвалення операції, її запис, контроль і зберігання активів;
- схвалення операції;
- обмеження доступу до активів, облікових записів і сховищ;
- внутрішні перевірки та звірки до моменту виконання операції;
- автоматизований контроль;
- ротація персоналу.

На думку Р. Адамса, система внутрішнього контролю, існування якої повинна забезпечити адміністрація, має бути достатньою для того, щоб:

- а) до фінансової звітності було включено все, що має включатися, та не включено те, що не повинне включатися, а також все,

що слід включити, потрібно визначити, класифікувати, оцінити та зареєструвати;

- б) програми, що контролюють функціонування облікової системи (первинні документи, їх аналіз та розноска по рахунках), не могли бути сфальсифіковані;
- в) засоби підприємства не могли бути незаконно привласнені або неефективно використані;
- г) політика управління в галузі планування, довгострокового прогнозування та ін. була узгодженою;
- д) усі відхилення від планів своєчасно виявлялися, аналізувалися, а винні несли відповідальність;
- е) фінансова інформація передавалася найбільш ефективним шляхом з метою її оптимального використання уповноваженими особами;
- ж) фінансова звітність давала правильне й об'єктивне уявлення.

2.2. Основні концепції внутрішнього контролю

Практиками та науковцями, що займаються питаннями внутрішнього контролю, розроблено кілька концепцій внутрішнього контролю, серед яких основними є сформульовані в документах *INTOSAI*, *COSO* та *COBIT*.

1. У червні 1992 р. Міжнародна організація вищих органів контролю державних фінансів (*INTOSAI – the Internal Control Standards Committee of the International Organization of Supreme Audit Institutions*) розробила документ «*Керівні принципи стандартів внутрішнього контролю*» (*Guidelines for Internal Control Standards*) [21].

Організація *INTOSAI* була створена в 1953 р. з метою сприяння розвитку співробітництва та інформаційного обміну між вищими контрольними органами, уніфікації стандартів в галузі фінансового контролю. Рахункова палата України входить до структури *INTOSAI* з 1998 р.

Внутрішній контроль – це інтегральний процес [21]. Він проводиться менеджментом або персоналом об'єкта і розробляється, щоб оцінити ризики й забезпечити розумну гарантію того, що місія і загальні завдання: виконання точних, етичних, економічних, доцільних і ефективних дій, дотримання зобов'язань відповідальності, відповідних законів і правил і збереження ресурсів від втрати, неефективного використання і пошкодження – досягаються. Відповідальність за відповідність та ефективність структури внутрішнього контролю покладається на керівництво. Керівник

кожної установи повинен забезпечити побудову належної структури внутрішнього контролю, а також її оцінку та оновлення для збереження ефективності.

Ефективна система внутрішнього контролю не може гарантувати (не може дати абсолютну гарантію) досягнення цілей організації, оскільки їй притаманні обмеження. Внутрішній контроль: 1) має певну вартість, і вона обмежується; 2) залежить від людського фактора, помилок, тайних змов, зловживань, непорозуміння та ін. Тому внутрішній контроль може надати лише розумну гарантію щодо досягнення цілей організації.

Взаємовідношення завдань і компонентів внутрішнього контролю *INTOSAI* пропонує уявляти у вигляді куба :

- одна грань – завдань: відповідальність, дотримання законів, ефективність діяльності та зберігання ресурсів;
- друга грань – компоненти: контрольне середовище, оцінка ризиків, контрольні процедури, інформація та комунікація, моніторинг;
- третя грань – суб'єкти – організація в цілому, її окремі підрозділи.

Контрольні дії поділяють на: превентивні та виправні; ручні та автоматизовані.

Внутрішній контроль поділяється на:

- контроль управління (об'єкти – плани, політика, процедури, методи для досягнення цілей);
- адміністративний контроль – спрямований на досягнення економічного використання ресурсів, забезпечення максимальної результативності та виконання розпоряджень керівництва. Об'єкти цього контролю – процедури та документи, на підставі яких реалізуються заходи для реалізації цілей організації);
- бухгалтерський контроль – процедури та документи щодо збереження активів і достовірності фінансової звітності.

2. Стандарт *COBIT «Цілі контролю при використанні інформаційних технологій» (Control Objectives for Information and Related Technology)* [18], розроблений Асоціацією аудиту та контролю інформаційних систем *ISACA (Information System Audit and Control Association Foundation)*.

ISACA була започаткована в 1969 р., є світовою професійною організацією, що має представництва більш ніж у 100 країнах і об'єднує 20 тис. членів. *ISACA* займає лідируючу позицію в галузі розроблення та поширення стандартів з IT-аудиту (аудит інформаційних технологій), веде науково-дослідницьку роботу,

займається підготовкою кадрів. Більше 12 тис. сертифікованих аудиторів інформаційних систем *CICA (Certified Information System Auditor)* об'єднує *ISACA*.

За *COBIT* [18] контроль – це норми, процедури, прийоми та організаційні структури, розроблені для забезпечення розумної гарантії в тому, що бізнес-цілі будуть досягнуті, а небажані події будуть відвернуті або виявлені та виправлені.

Основна ідея стандарту *COBIT*, що створений *ISACA* полягає в тому, що для надання інформації, необхідної організації для досягнення її цілей, ресурси IT повинні управлятися набором природно згрупованих процесів. У цьому стандарті виділяється 34 високорівневих цілі контролю, по одній на кожний IT-процес, що згруповані в 4 домени: Планування і Організація; Проектування та Впровадження; Експлуатація та Супроводження; Моніторинг. Керівник може бути впевнений, що йому буде надана адекватна система контролю над IT-середовищем, яка враховує наявні IT-ресурси та дозволяє оцінити IT за сімома критеріями оцінки інформації. Інформація повинна відповідати певним *критеріям*, щоб узгоджуватися з цілями організації. До них належать:

- 1) *ефективність* – актуальність інформації, гарантія регулярного отримання правильної інформації;
- 2) *продуктивність* – забезпечення доступності інформації завдяки найбільш продуктивному використанню ресурсів;
- 3) *конфіденційність* – забезпечення захисту інформації від неавторизованого ознайомлення;
- 4) *цілісність* – точність, достовірність, повнота інформації відповідно до вимог бізнесу;
- 5) *придатність* – надання інформації на вимогу бізнес-процесів;
- 6) *узгодженість* – відповідність законам, правилам, договорам;
- 7) *надійність* – доступ керівництва до відповідної інформації для поточної діяльності, складання фінансових звітів, оцінки ступеня відповідності.

До ресурсів IT стандарт *COBIT* відносить п'ять складових:

- *дані* в широкому розумінні (цифрові, текстові, графічні та ін.);
- *додатки*, або сукупність процедур, що виконуються автоматизовано і вручну;
- *технологія* – апаратне та програмне забезпечення, операційні системи, системи управління базами даних, мережами;
- *обладнання* – усі ресурси, які створюють і підтримують інформаційні технології;
- *люди* – персонал і його навички обслуговувати, підтримувати, контролювати інформаційні системи.

Потім таку абстрактну схему в процесі аудиту належить конкретизувати у вигляді переліку точок контролю (може бути до 302 точок контролю). Для кожної з точок контролю *COBIT* наводить вимоги та рекомендації щодо засобів і способів контролю.

Аудит ІТ повинен бути ризикоорієнтованим (у даному контексті ризиками є загрози безпеці інформаційної системи), аудиторів потрібно обґрунтувати перелік засобів для зниження ризиків до припустимих.

Остаточні рекомендації аудитора повинні бути економічно обґрунтованими, аргументованими, відсортованими за важливістю, пріоритетністю.

3. Ще одна з основних концепцій внутрішнього контролю має назву за Комітетом, що її розробив. Комітет спонсорських організацій комісії Тредеуя (*Committee of Sponsoring Organizations, COSO*) був сформований у 1985 р., щоб спонсорувати Національну комісію з обманної фінансової звітності (*National Commission on Fraudulent Financial Reporting*). *COSO* – незалежна ініціатива приватного сектора, яка вивчає фактори, що можуть приводити до обманної фінансової звітності і розробляє рекомендації для відкритих акціонерних товариств і їх незалежних аудиторів, для *SEC* (Комісії з цінних паперів та ринку у США) й інших регуляторів, для освітніх установ. *COSO* було створено для підвищення якості фінансової звітності шляхом удосконалення етики бізнесу, використання ефективних систем внутрішнього контролю та корпоративного управління.

COSO спонсорувалася п'ятьма головними професійними асоціаціями в США: Американською бухгалтерською асоціацією (*American Accounting Association*), Американським інститутом сертифікованих громадських бухгалтерів (*American Institute of Certified Public Accountants*), Міжнародною асоціацією фінансових керівників (*Financial Executives International*), Інститутом внутрішніх аудиторів (*The Institute of Internal Auditors*) та Інститутом бухгалтерів з управлінського обліку (*Institute of Management Accountants*). Головою Комісії був Джеймс Тредеуей (*James C. Treadway*), звідки й походить назва Комісії Тредеуя.

Одними з головних документів *COSO* є доклади «**Внутрішній контроль: інтегрований підхід**» (*Internal control – Integrated Framework, 1992*) [22] та «**Управління ризиками організації: Інтегрована модель**» (вересень 2004 р.) [15, 16].

Модель *COSO* рекомендується для реалізації Базельським комітетом, а також для виконання вимог 404-ї статті Закону *Sarbanes-Oxley, 2002* [23] (більш докладно зазначений закон розглядається в п. 2.5).

Згідно з документом *COSO* термін *контроль* має три визначення:

- 1) контрольна процедура – наприклад, у вигляді політик, процедур, що є частиною системи внутрішнього контролю;
- 2) стан або результат дії – наприклад, правил і процедур, призначених для здійснення контролю, а результатом може бути / не бути ефективна система внутрішнього контролю;
- 3) дія – наприклад, контролювати – регулювати, установлювати політику контролю.

Внутрішній контроль розглядається як процес, що здійснюється радою директорів, менеджментом, співробітниками організації, призначений для забезпечення розумної впевненості в досягненні цілей за такими критеріями: ефективність і результативність діяльності; надійність фінансової звітності, відповідність певним вимогам. Система внутрішнього контролю є складовою процесу управління ризиками, який трансформує її в більш ефективну форму, орієнтовану на ризик.

Управління ризиками організацій має основну передумову: кожна організація існує для того, щоб створювати вартість для сторін, зацікавлених у її діяльності. Створення вартості компанії відбувається в результаті розміщення ресурсів, до яких належать персонал, капітал, технології, торгова марка, таким чином, щоб отримані вигоди перевищували понесені витрати на ресурси. Будь-якій діяльності притаманна невизначеність, що може призвести як до зниження (ризик), так і до підвищення (поява можливостей) вартості. Завдання керівництва полягає в ухваленні рішення щодо рівня невизначеності, який є прийнятним. Зростання вартості буде максимальним, якщо керівництво обере стратегію та цілі таким чином, що забезпечить оптимальний баланс між ростом компанії, її присутністю та ризиками, а також якщо, ефективно й результативно використає ресурси.

Управління ризиками передбачає:

- визначення рівня ризик-апетиту відповідно до стратегій розвитку (ризик визначає керівництво на етапі вибору стратегії та постановки цілей, а також розроблення механізмів управління відповідними ризиками);
- удосконалення процесу прийняття рішень щодо реагування на ризики (унікнення ризику, його зниження, передача або прийняття);
- скорочення кількості непередбачуваних подій і збитків у господарській діяльності (виявлення потенційних подій і встановлення відповідних заходів зменшує кількість подій та збитки). Подія – випадок, що впливає на досягнення цілей,

має внутрішнє або зовнішнє джерело; вплив події на організацію може бути позитивним (можливість), негативним (ризик збитків) і змішаним. За розміром події можуть бути незначними й суттєвими; за ймовірністю – очікуваними й непередбаченими;

- визначення та управління всією сукупністю ризиків у господарській діяльності (інтегрований підхід відносно множинних ризиків);
- використання сприятливих можливостей (керівництво повинне звертати увагу не тільки на ризики, але й на сприятливі потенційні можливості);
- раціональне використання капіталу (керівництво на основі повної інформації про ризики ефективно оцінює потребу в капіталі, оптимізує його розподіл і використання).

Цілі організацій поділяються на чотири категорії:

- 1) стратегічні (місія/бачення організації);
- 2) операційні (ефективне та результативне використання ресурсів);
- 3) цілі в галузі підготовки звітності (її достовірність);
- 4) цілі в галузі відповідності вимогам законодавчих і нормативних актів.

Реалізація двох перших цілей загалом залежить від зовнішніх факторів, а двох останніх – від внутрішніх.

COSO розглядає вісім компонентів процесу управління ризиками організацій:

- 1) *внутрішнє середовище* – ризик-апетит, філософія управління ризиками, яка повинна передбачати не тільки корпоративну політику, задокументовані процедури, але й повсякденний приклад керівництва тощо;
- 2) *постановка цілей* – цілі ставлять до того, як починають виявляти події, що потенційно можуть вплинути на досягнення цілей; цілі відповідають місії організації, її ризик-апетиту;
- 3) *виявлення потенційних подій* – можливості мають ураховуватися керівництвом при формуванні стратегії, цілей;
- 4) *оцінка ризиків* – аналіз ризиків з урахуванням їх імовірності, розмірів з точки зору наявного та остаточного ризику;
- 5) *реагування на ризик* – вибір методу реагування – уникнення, зниження, прийняття, передача ризику, розроблення заходів, що дозволяють привести виявлений ризик до ризик-апетиту організації, – на основі вартості реагування на ризик, з урахуванням того, що виконувані заходи інколи досягають межі своєї ефективності і тому стають недоцільними для свого подальшого використання;

6) *контрольні процедури* – це заходи, що забезпечують реагування на ризик з боку керівництва; вони повинні забезпечувати «розумну» впевненість у тому, що реагування на ризик виконується ефективно й своєчасно. Розрізняють такі види контрольних процедур:

- затвердження, авторизація, перевірка, звіряння, аналіз операційних показників, забезпечення безпеки активів і розподіл повноважень;
- стратегічні, операційні, пов'язані з підготовкою звітності й відповідністю вимогам законодавства та регулюючих органів;
- превентивні, пошукові, корективні;
- автоматизовані або комп'ютерні та процедури, що виконуються вручну;

7) *інформація та комунікація* – передача інформації в строки, що дозволяють співробітникам виконувати їх функціональні обов'язки, обмін інформацією: згори вниз, знизу вгору і по горизонталі;

8) *моніторинг* – у межах поточної діяльності керівництва або шляхом проведення періодичних перевірок.

Зв'язок між цілями організації та тим, чого вона хоче досягти, можна зобразити у вигляді куба (рис. 2.2).

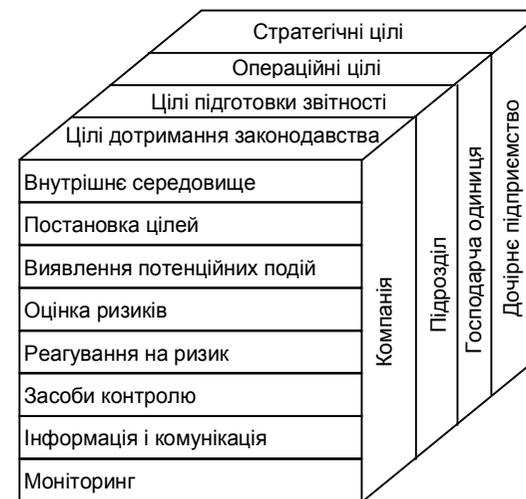


Рис. 2.2. Куб COSO [15, 16]

Чотири вищезазначених категорії цілей (верхня грань кубу), вісім компонентів процесу управління ризиками (у горизонтальних рядах) та підрозділи організації (вертикальні ряди) складають куб COSO, що відображає здатність організації розглядати управління ризиками на всіх рівнях.

Крім урахування ризиків, при аналізі досягнення цілей організації на індивідуальній основі необхідно розглядати загальний портфель ризиків.

Ефективність процесу управління – предмет суб'єктивного судження в результаті оцінки наявності та ефективності функціонування вісьмох компонентів управління ризиками. Обмеженням цього процесу є факт, що персональне судження при прийнятті рішень може бути помилковим.

Вище керівництво має бути спроможним визначати, чи відповідає загальний портфель ризиків ризик-апетиту. Відповідальним за управління ризиками є керівник, а підтримують цей процес – директор з управління ризиками, фінансовий директор, директор з внутрішнього аудиту та інші посадові особи.

Ризик-апетит – ступінь ризику, який організація вважає припустимим у процесі створення вартості – можна вимірювати якісно (високий, середній, низький рівні) та кількісно (за допомогою показників, що відображують та урівноважують цілі відносно зростання та дохідності організації з урахуванням ризику).

4. Існує також концепція внутрішнього контролю, що викладена у докладі «**Контроль та аудит систем**» або SAC – *System Auditability and Control* – Дослідницького фонду Інституту внутрішніх аудиторів (*the Institute of Internal Auditors Research Foundation's*). Цей доклад визначає систему внутрішнього контролю як сукупність процесів, функцій, дій, підсистем і людей, об'єднаних разом або свідомо розділених. СВК призначена для забезпечення ефективного досягнення цілей і завдань.

Згідно з цим докладом СВК має у своєму складі три компоненти:

- *контрольне середовище* – організаційну структуру, структуру контролю, норми і процедури, а також зовнішній вплив;
- *ручні й автоматизовані системи*;
- *процедури контролю* – загальні, прикладні та компенсуючі засоби контролю.

Внутрішні аудитори повинні розуміти вплив інформаційних технологій на аудиторський процес.

У SAC підкреслюється необхідність оцінки ризиків, порівняння витрат та результатів. Ризики – це шахрайства, помилки,

переривання діяльності, невиробниче та неефективне використання ресурсів.

Обов'язком внутрішніх аудиторів є забезпечення адекватності системи внутрішнього контролю, надійності даних, ефективного використання ресурсів організації.

SAC класифікує засоби внутрішнього контролю в інформаційних системах таким чином:

- 1) превентивні, виявляючі, коригувальні;
- 2) систематичні та ті, що виконуються за розсудом;
- 3) самостійно ініційовані та використовувані за наказом;
- 4) ручні й автоматизовані;
- 5) прикладні та загальні.

Усі ці засоби аудитор має розглядати таким чином:

- якщо засіб уведено в дію, яким чином її можна припинити;
- як реалізується контроль;
- чиєю ініціативою є контроль;
- ураховувати необхідність вбудовування засобів контролю в інформаційні системи замість додавання їх після впровадження систем.

Порівняння основних концепцій внутрішнього контролю було викладено у докладі 1996 р. *Janet L. Colbert, Paul L. Bowen* «*Comparison of Internal Controls: COBIT, SAC, COSO, and SAS 55/78*», переклад якого зроблений Інститутом внутрішніх аудиторів [13]. Але за більш ніж 10 років з часу появи цього доповіді відбулися досить суттєві зміни майже у всіх зазначених документах.

2.3. Контролінг, внутрішній контроль та аудит: відмінності

Слід розрізняти внутрішній контроль та контролінг.

Контролінг, за «Економічною енциклопедією», – позафункціональний інструмент управління, який завдяки цілеспрямованому збору та обробці інформації допомагає в процесі прийняття рішень і управління підприємством. Це сервісна функція менеджменту, завданням якої є визначення для підприємства напряму, який гарантуватиме існування його в перспективі. Мета контролінгу – виявлення слабких місць і мобілізація резервів економії ресурсів, зменшення собівартості та підвищення конкурентоспроможності. Систему внутрішньокорпоративного контролінгу утворюють внутрішній аудит і функціонально-вартісний аналіз.

Контролінг (з моменту появи терміну в 1980-ті роки) був розроблений як «управління за відхиленнями». Основоположниками концепції контролінгу є Д. Хан, Й. Вебер, А. Дайле й ін. На їх думку, основними функціями контролінгу є оцінювання відхилення фактичних результатів фінансової діяльності від очікуваних та розроблення оперативних управлінських рішень, спрямованих на нормалізацію діяльності відповідно до встановлених цілей і показників. Розрізняють такі види контролінгу: *стратегічний* (філософія – робити правильну справу), *оперативний* (філософія – робити справу правильно) та *диспозитивний* (філософія – що робити, якщо справа виконується неправильно).

У західних корпораціях сутність контролінгу уявляють у вигляді куба (рис. 2.3).

Але в російських і українських компаніях контролінг знаходиться на початковій стадії свого розвитку; використовуються лише диспозитивний і оперативний контролінги.

Внутрішній контроль – складова системи менеджменту та фінансового контролю. Ефективний внутрішній контроль є фактором, що впливає на підвищення довіри кредиторів, інвесторів, вкладників і допомагає зрозуміти основні зони ризику в банку.

Контролінг передбачає такі етапи:

- 1) визначення об'єкта контролінгу;
- 2) визначення видів і сфери контролінгу;
- 3) формування системи пріоритетів контрольованих показників (найбільш важливі – мають пріоритет першого рівня, потім – пов'язані з ними показники з пріоритетом другого рівня й т. д.);

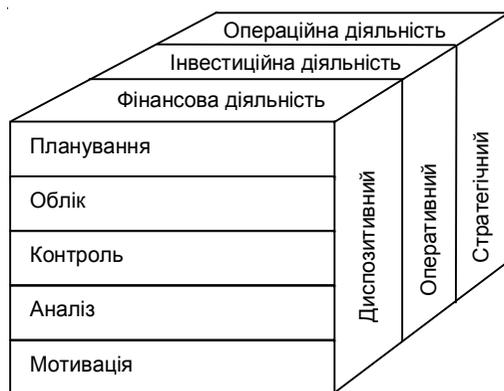


Рис. 2.3. Куб контролінгу [5]

- 4) розробка системи кількісних стандартів контролю – цільових показників, запланованих, нормативних;
- 5) побудова системи моніторингу показників – технологія безперервного спостереження за показниками з виявлення причин відхилення;
- 6) система заходів для усунення відхилень [10].

Безумовно, існує взаємозв'язок між внутрішнім банківським контролем і внутрішнім аудитом. Саме до внутрішнього аудиту згідно з Базельськими рекомендаціями («Внутрішній аудит в банках і взаємовідносини наглядових органів і аудиторів») належать перевірка й оцінка адекватності та ефективності системи внутрішнього контролю. Основними положеннями Базельських рекомендацій є такі:

- внутрішній аудит – незалежна, об'єктивна діяльність з перевірки та консультування, спрямована на додання економічної вартості і покращення операцій організації. Вона допомагає організації досягти своїх цілей, привносить систематичний, дисциплінований підхід до оцінки та підвищення ефективності процесів управління ризиками, контролю та корпоративного управління;
- правління несе відповідальність за підтримання ефективної системи внутрішнього контролю, за її регулярний (як мінімум щорічний) перегляд;
- внутрішній аудит – частина постійного моніторингу системи внутрішнього контролю, допомагає вищому керівництву ефективно виконувати обов'язки;
- вище керівництво має забезпечувати інформування підрозділу внутрішнього аудиту про нові події, продукти, зміни з метою визначення ризиків на ранніх етапах;
- служба внутрішнього аудиту повинна бути незалежною від діяльності, аудит якої проводить, і від процесу поточного внутрішнього контролю;
- професійна компетентність внутрішнього аудитора є передумовою ефективності підрозділу внутрішнього аудиту;
- сфера внутрішнього аудиту має поширюватися на кожний вид діяльності та кожний підрозділ банку;
- види внутрішнього аудиту повинні мінімально охоплювати: фінансовий аудит, аудит дотримання, операційний аудит, аудит менеджменту;
- керівництво підрозділу внутрішнього аудиту планує діяльність на кілька років з урахуванням притаманного ступеня ризику та циклу аудиту (наприклад, три роки) і періодично інформує вище керівництво про його виконання;

- внутрішні аудитори слідкують за виконанням своїх рекомендацій, періодично (принаймні кожні півроку) повідомляючи вище керівництво, яке має затвердити процедуру щодо забезпечення вчасної реалізації рекомендацій або взяти на себе ризик та проігнорувати рекомендації.

2.4. Комплаєнс як частина внутрішнього контролю

Частиною внутрішнього контролю є контроль за дотриманням законодавства та внутрішніх процедур банку, або комплаєнс. Термін є новим для української практики. Поки не сформовано навіть єдиного його написання, що походить від англійського слова *compliance* (у перекладі – відповідність). Комплаєнс повинен стосуватися кожного працівника банку, є невід’ємною частиною діяльності. Наслідки недотримання можуть призвести до негативного суспільного резонансу, завдати шкоди репутації банку. Базельським комітетом з банківського нагляду у квітні 2005 року були прийняті рекомендації «Дотримання законодавства та внутрішніх процедур банку (комплаєнс) та служба банку, що відповідає за таке дотримання» [19] (табл. 2.3). **Комплаєнс-ризик** визначається в цьому документі як ризик юридичних та регуляторних санкцій, значних фінансових збитків або шкоди для репутації, яких банк може зазнати у випадку, якщо не дотримується чинного законодавства, нормативно-правових актів, положень, правил, стандартів саморегулюючих організацій і кодексів поведінки, що стосуються його діяльності.

Принципи комплаєнсу згідно з Базельськими рекомендаціями «Дотримання законодавства та внутрішніх процедур банку (комплаєнс) та служба банку, що відповідає за таке дотримання»:

1. Спостережна рада банку відповідає за нагляд за управлінням комплаєнс-ризиком в банку. Спостережна рада затверджує політику банку стосовно дотримання законодавства, правил та стандартів, у тому числі офіційного документу, який створює постійно діючу та ефективну службу комплаєнс. Принаймні раз на рік спостережна рада або її комітет повинні оцінювати, наскільки ефективно банк управляє комплаєнс-ризиком.
2. Правління банку відповідає за ефективне управління комплаєнс-ризиком.
3. Правління банку відповідає за впровадження політики стосовно дотримання законодавства, правил і стандартів, доведення її до відома всіх відповідних осіб, забезпечення її виконання, а

також за звітування перед спостережною радою про ризик невідповідності, що існує в банку.

4. Правління банку відповідає за створення постійно діючої та ефективної служби, що відповідає за дотримання банком законодавства, правил і стандартів, у рамках загальної політики банку щодо їх дотримання.
5. Служба комплаєнс повинна бути незалежною.
6. Служба комплаєнс банку повинна мати ресурси, необхідні для ефективного використання своїх обов’язків.
7. Обов’язком служби комплаєнс є допомога правлінню банку в ефективному управлінні комплаєнс-ризиками, з якими стикається банк. Конкретні функції, які передбачають виконання цього обов’язку: консультації, розроблення методології та навчання, виявлення та всебічне оцінювання комплаєнс-ризиків, моніторинг, тестування та звітування, виконання роботи відповідно до програми своєї діяльності, додаткові функції та контакти із зовнішніми сторонами. Якщо деякі з функцій покладені на працівників різних підрозділів, такий розподіл між підрозділами повинен бути чітким і зрозумілим.
8. Відділ внутрішнього аудиту повинен періодично переглядати масштаб та обсяги роботи служби комплаєнс.
9. Банки повинні дотримуватися чинних законів і положень в усіх юрисдикціях, де вони працюють, а організація та структура служби комплаєнс і її обов’язки повинні відповідати місцевим юридичним і регуляторним вимогам.
10. Комплаєнс необхідно розглядати як дуже важливу роботу з управління ризиками в банку. Певні завдання служби комплаєнс можна передавати третім сторонам, проте керівник служби комплаєнс повинен і далі здійснювати за їх виконанням пильний нагляд.

2.5. Підвищення ролі внутрішнього контролю та аудиту – світова тенденція

Бурхливий розвиток новітніх технологій і шахрайств з їх використанням, різке підвищення ролі інформації та інформаційних технологій в умовах інтенсивного розвитку корпорацій, необхідність прийняття швидких і обґрунтованих управлінських рішень обумовили появу нового терміну та виду діяльності – «внутрішній аудит». А останні скандальні банкрутства через недоліки в організації внутрішнього контролю спричинили перегляд ролі внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту в будь-якому бізнесі. Приклади з *Enron*, *WorldCom*, *Parmalat*, *Health South*, *Global*

Crossing, Adelpia Communications, Adecco є найбільш яскравими, щоб зрозуміти це.

Першим прикладом є банкрутство найбільшої в США енергетичної компанії *Enron*, яка з моменту свого започаткування в 1984 році перетворилася на гіганта з майже 21 тисячею працівників у 40 країнах світу. А 2 грудня 2001 року було оголошено про банкрутство *Enron*. Виконавчий директор корпорації Кеннет Лей за 2 місяці до оголошення банкрутства мав інформацію про критичне фінансове становище *Enron*, але переконував працівників купувати акції, у той час як він сам та вище керівництво вже продали свої акції (у момент максимальної ціни) і отримали прибутків більш ніж 1 мільярд доларів. Ціна акцій впала нижче ніж 1 дол. порівняно з роком раніше, коли вона становила 85 дол. Акціонери зазнали збитків на 26 мільярдів доларів, а банки – на 31. Усе це сталося через те, що керівництво компанії використовувало методи «агресивної звітності» або її «прикрашання» (замість збитків вказували прибутки) з метою підвищення котирувань акцій *Enron*, також було укладено цілу низку тінювих угод. Викрила махінації службовець Шерон Уоткінс, яка заявила про порушення керівництва. Нагородою їй повинно було стати 10% штрафів, які були накладені Комісією з цінних паперів США (*SEC*) на порушників законодавства – керівників компанії *Enron* (2,3 млн дол. з 23 млн). За результатами розслідування керівник *Enron* Джеффри Скіллінг був позбавлений волі на 24 роки, його попередник Кеннет Лей помер під час слідства, а віце-президент Кліффорд Бакстер покінчив життя самогубством.

Неоднозначною є роль у справі *Enron* однієї з найбільших аудиторських компаній *Arthur Andersen LLP*, яка була звинувачена в приховуванні відомостей про реальний стан справ і у знищенні тисяч документів, які б доводили провину вищого керівництва. Компанія *Enron* приносила *Arthur Andersen LLP* щорічно дохід у 100 млн дол. США. Тому аудиторі були зацікавлені в такому клієнті, як *Enron*. Масштабне банкрутство *Enron* викликало потребу в посиленні вимог до фінансової звітності й аудиту корпорацій і прийнятті в США у 2002 р. Закону Сарбейнса-Окслі.

WorldCom (другий за величиною оператор телефонних мереж США) – найбільший банкрут і шахрай в історії США. Борги компанії перевищили 30 млрд дол. США. Бернард Ебберс, колишній гендиректор *WorldCom*, був визнаний винним: у шахрайстві з цінними паперами, таємній змові, наданні «прикрашеної» інформації регуляторам і інвесторам (фальсифікація звітності на суму в 11 млрд дол.). Ебберс узяв кредит у власної компанії на сотні мільйонів

доларів, щоб купити акції *WorldCom* за завищеною ціною для підвищення їх котирувань. Його засуджено до 25 років позбавлення волі. Було, наприклад, доведено, що за кілька місяців до оголошення банкрутства компанії Ебберс провів серію зустрічей із співробітниками, на яких обговорювалися способи завищення темпів росту доходів з 6% до 12% у квартал шляхом включення у звітність доходів від неіснуючих разових операцій. Ще один приклад: для підвищення фінансових показників компанії вирішила не переоцінювати свої активи, які значно подешевшали через обвал цін на ринку високих технологій. «Прикрашений» прибуток у 2001 р. становив 7 млрд дол. Улітку 2002 року компанія повідомила про махінації на 3,8 млрд дол. і оголосила про своє банкрутство. Двадцять тисяч працівників *WorldCom* залишилися без роботи, а акціонери зазнали збитків на 180 млрд дол. США.

Parmalat – найбільший виробник молочної продукції в Італії – був оголошений 27 грудня 2003 р. спеціальною комісією з банкрутств підприємств Італії неплатоспроможним. Унаслідок розслідування бухгалтерської діяльності був встановлений факт надання фальшивих документів однією з дочірніх компаній *Parmalat* (офшорною фірмою, зареєстрованою на Кайманових островах) та відповідної нестачі в 4 млрд євро. Подальше слідство встановило, що сукупний розмір збитків для акціонерів та кредиторів становив майже 14 млрд євро. Постраждали також 4000 працівників компанії в Італії та ще 36 тисяч – у зарубіжних філіалах 30 країн світу. Шістдесятитрирічний засновник і керівник *Parmalat* Калісто Танці, двоє його дітей, брат, ще деякі родичі та кілька топ-менеджерів компанії були звинувачені в: шахрайстві з ринковими угодами на фондовому ринку (випуск незабезпечених облігацій, спекулятивні ігри на світовому валютному ринку); навмисному банкрутстві; розтратах; створенні системи фальшивих офшорних фондів і різних банківських рахунків, незаконному переказі грошей з рахунків компанії; викривленні фінансової звітності; завищенні обсягів продаж і маніпулюванні цінами та ін. Фінансові махінації продовжувалися в компанії протягом 15 років, перші сигнали тривоги були ще в середині 90-х років. Деяким банкірам поліція пред'явила звинувачення у співучасті в навмисному банкрутстві компанії, поширенні фальсифікованих даних про фінансовий стан компанії, наданні кредитів і розміщенні облігацій *Parmalat* при повній поінформованості про проблеми компанії. Постійному аудиторі *Parmalat* – аудиторській компанії *Grant Thornton* – були пред'явлені звинувачення у неналежному виконанні своїх обов'язків, халатності, співучасті в діях керівництва *Parmalat*.

Загалом ці та інші гучні банкрутства призвели до того, що у світі зовсім по-новому поглянули на роль системи внутрішнього контролю. Багато країн на межі тисячоліть прийняли низку документів, спрямованих на підвищення ролі внутрішнього контролю. У США це акт Сарбейнса-Окслі (2002), у Великобританії – *Cadbury Report* (1991), *Greenbury Code* (1995), *Combined Code* (1998-2003) і *Turnbull Report* (1999), у країнах Євросоюзу – кілька Директив і та ін. Відповідно до цих документів стійка система внутрішнього контролю розглядається як найважливіший засіб забезпечення збереження інвестицій і активів.

Четвертою Директивою Євросоюзу (78/660/ЄЕС) від 25.07.1978 [17] про річну звітність компаній, яка зазнала змін у 2006 році, встановлюється, що компанії, цінні папери яких допущені до торгівлі на регульованому ринку, для підвищення прозорості своїх річних звітів повинні додавати до річного звіту звіт про корпоративне управління, який має містити: посилання на прийнятий компанією кодекс корпоративного управління, опис основних характеристик системи управління ризиками та системи внутрішнього контролю й ін.

Закон Сарбейнса – Окслі прийняли в США у 2002 р. [23]. Він поширюється на всі компанії будь-якої країни, що мають акції або боргові цінні папери, зареєстровані в Комісії США з цінних паперів і бірж (SEC). Основними положеннями вказаного Закону, що стосуються проблематики нашого посібника, є такі:

- 1) розділ 302 цього закону встановлює, що керівник і фінансовий директор повинні періодично підтверджувати, що вони несуть відповідальність за розробку та впровадження механізмів контролю та процедур розкриття інформації, про ефективність яких вони доповіли своє судження у звітності;
- 2) розділ 404 – емітенти зобов'язані до річної звітності включати звіт про систему внутрішнього контролю, що має такі складові: відповідальність керівництва за створення та забезпечення дієздатності структур системи внутрішнього контролю; оцінка ефективності процедур внутрішнього контролю щодо фінансової звітності. Аудитор емітента повинен провести таку оцінку та надати відповідний висновок;
- 3) компанія-емітент повинна мати комітет з аудиту (інакше – Комітет розглядається як Рада директорів у повному складі), обов'язки якого полягають у введенні порядку розгляду скарг з питань бухгалтерського обліку, внутрішнього контролю та аудиту; наданні співробітникам компанії можливості висловити свої сумніви з питань обліку й аудиту на анонімній основі; наданні

повноважень щодо залучення незалежних консультантів для сприяння роботі комітету;

- 4) емітент повинен надавати інформацію про те, чи є в складі Комітету з аудиту як мінімум один «фінансовий експерт», що має знання загальноприйнятих норм бухгалтерського обліку *GAAP*, досвід у галузі аудиту фінансової звітності, а також внутрішнього контролю за бухгалтерським обліком. У Комітеті з аудиту повинен бути як мінімум один спеціаліст з бухгалтерського обліку або фінансового управління;
- 5) згідно із Законом створюється Рада з нагляду за аудитом та бухгалтерським обліком у публічних компаніях, яка контролює якість аудиту компаній. За результатами нагляду Рада може застосувати такі заходи до порушників: тимчасове або постійне відсторонення винних від роботи в аудиторських фірмах; анулювання реєстрації; цивільно-правові стягнення за кожний факт навмисного порушення до 750 тис. дол. США для фізичної особи або 15 млн дол. США – для юридичної, а також інші доцільні, передбачені Законом заходи;
- 6) емітент повинен прийняти кодекс етичних норм для фінансових керівників.

Тестові завдання¹

1. Внутрішній банківський контроль:
 - а) є поняттям, тотожним внутрішньому аудиту;
 - б) має своєю складовою внутрішній аудит;
 - в) повинен існувати, якщо в банку є відповідні потреби та можливості для його фінансування;
 - г) правильною є така відповідь: ...
2. Організація ефективної системи внутрішньобанківського контролю є завданням:
 - а) служби внутрішнього аудиту;
 - б) ревізійної комісії та / або спостережної ради;
 - в) керівника банку;
 - г) правління банку.
3. Органами контролю в банку є:
 - а) ревізійна комісія та внутрішній аудит;
 - б) внутрішній аудит;

¹ Правильними відповідями на тести можуть бути одразу кілька або жоден з наведених варіантів.

- в) усі уповноважені контролювати працівники банку;
 - г) керівник та / або правління банку.
4. Головним завданням працівників служби внутрішнього аудиту є:
- а) консультування працівників банку з різних проблемних питань;
 - б) організація внутрішньобанківського контролю;
 - в) перевірка дотримання банком вимог законодавства, нормативних актів та виявлення банківських ризиків;
 - г) оцінка адекватності системи внутрішньобанківського контролю.
5. Система внутрішнього контролю містить:
- а) п'ять компонентів: контрольне середовище і культура в компанії, процес оцінювання й управління ризиками, інформаційна та інші комунікативні системи, контрольні процедури, система моніторингу;
 - б) п'ять компонентів: моніторинг та виправлення недоліків, виявлення та оцінювання ризику, інформація та взаємодія, здійснення контролю та розподіл повноважень, управлінський контроль і культура контролю;
 - в) адміністративний та бухгалтерський контроль;
 - г) варіанти а) і в) разом.
 - д) варіанти б) і в) разом.
6. За організацію адекватної та ефективної системи внутрішнього контролю, системи оцінки ризиків банківської діяльності остаточно відповідальність несе:
- а) спостережна рада;
 - б) правління банку;
 - в) служба внутрішнього аудиту;
 - г) служба внутрішнього аудиту разом з підрозділом з ризик-менеджменту.
7. Комплаєнс:
- а) це контроль за дотриманням законодавства;
 - б) це контроль за дотриманням законодавства та внутрішніх процедур банку;
 - в) організує керівник банку; він же і несе відповідальність за його організацію;
 - г) є функцією (завданням) служби внутрішнього аудиту.
8. Оцінювання ефективності внутрішнього контролю виконують:
- а) внутрішні аудитори;
 - б) зовнішні аудитори;
 - в) інспектори банківського нагляду;
 - г) правильною є така відповідь: ...

9. Види внутрішнього контролю:
- а) бухгалтерський і адміністративний;
 - б) ручний і автоматизований;
 - в) контроль повноважень, контроль документального оформлення, контроль схоронності.
10. Ефективна система внутрішнього контролю:
- а) забезпечує абсолютну гарантію щодо досягнення цілей організації;
 - б) забезпечує розумну гарантію щодо досягнення цілей організації;
 - в) є належним чином структурованою, проводяться її оцінювання й оновлення для збереження ефективності.

Список літератури

Нормативна

1. Методичні рекомендації щодо вдосконалення корпоративного управління в банках України, затверджені Постановою Правління НБУ від 28.03.2007 № 98.
2. Положення про організацію бухгалтерського обліку та звітності в банках України, затверджене Постановою Правління НБУ від 30.12.98 № 566.
3. Положення про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках України, затверджене Постановою Правління НБУ від 20.03.1998 № 114.
4. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. № 2121–III.

Навчальна

5. Аникин П.В., Бут Т.В. Система управления в современном коммерческом банке // Финансы и кредит. – 2007. – №11. – С. 10–13.
6. Білуха М.Т. Курс аудиту: Підручник. – К.: Вища школа; Знання, 1998. – 573 с.
7. Внутрішній аудит у банку: Навчальний посібник / Кіреєв О.І., Любунь О.С., Кравець В.М. та ін. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 220 с.
8. Губенко С.М., Мозгова О.П. Посібник для внутрішніх аудиторів банківських установ України. – Х.: Штрих, 2000. – 360 с.
9. Економічна енциклопедія: У 3 т. / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – Т. 1. – 864 с.
10. Левінський Г., Галіцин В., Бушуєва І. Банківський контролінг // Вісник НБУ. – 2004. – № 1. – С. 34–37.

11. Об организации внутреннего контроля в кредитных организациях и банковских группах: Положение Центрального банка Российской Федерации от 16.12.03 № 242-П.
12. Спьяк Г.І., Фаріон Т.І. Облік і аудит у банках: Навчальний посібник. – К.: Атака, 2004. – 328 с.
13. Сравнение концепций внутреннего контроля // www.bankir.ru/analytics/svk/216/71629.
14. Тим, хто не нехтує законом. Контроль, ревізія та аудит у комерційних банках України / Мумінова-Савіна Г.Г., Кравець В.М., Мазур О.А. та ін. – К.: Факт, 2001. – 448 с.
15. Управление рисками организаций: Интегрированная модель (COSO, 2004р.) // www.deloitte.com/dtt/cda/doc/content/COSO_06042006.pdf.
16. Управление рисками организаций: Интегрированная модель (COSO, 2004р.) – сокращенный вариант // www.coso.org/Publications/ERM/COSO_ERM_ExecutiveSummary-Russian.pdf.
17. Четверта Директива Ради Європи (78/660/ЄЕС) від 25 липня 1978 року стосовно річної звітності компаній // <http://europa.eu.int/eur-lex/lex/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31978L0660:EN:NOT>.
18. COBIT, ISACA // www.isaca.ru.
19. Compliance and the compliance function in banks. Basel Committee on Banking Supervision, Basel, Apr. 2005 // www.bis.org.
20. Framework for Internal Control Systems in Banking Organizations. Basel Committee on Banking Supervision, Basel, Sept. 1998 // www.bis.org.
21. Guidelines for Internal Control Standards, INTOSAI // www.intosai.org.
22. Internal control – Integrated Framework, COSO, 1992 // www.bankir.ru/analytics/svk/216/47680.
23. Sarbanes-Oxley act // www.iaa-ru.ru.
24. The 2008 Handbook of International Auditing, Assurance, and Ethics Pronouncements (published March 2008) // www.ifac.org.

Основні питання організації аудиту в банку

3.1. Сутність і класифікація аудиту

Аудит має дуже давню історію ще з часів феодалізму та виникнення необхідності в незалежному від держави виді контролю. Якщо ж розглядати аудит як певний контроль з боку держави (як це було на найбільш ранніх стадіях його розвитку), то початок аудиту був покладений ще до нашої ери, коли заслуховувалися звіти посадових осіб Римської імперії, що контролювали діяльність державних бухгалтерів на місцях. Вважається, що саме звідси і пішла назва професії аудитора: від латинського слова *audit* – слухати.

Аудит в сучасному його розумінні бере початок у другій половині XIX сторіччя у Великобританії, коли обов'язковими становляться один раз на рік перевірка та підтвердження незалежним бухгалтером (аудитором) звітності перед акціонерами.

Аудит у своєму розвитку пройшов етапи від суцільної перевірки, з «канцелярською точністю» (рання англійська школа) до орієнтованого на ризики, що відображає ситуацію в суттєвих аспектах. Внеском американських аудиторів вважається використання тестів, відхід від англійської точності.

Аудиторська професія набуває поширення в світі, підвищення свого статусу внаслідок її значення для суспільства: саме аудитор приймає на себе відповідальність перед інвесторами, вкладниками, кредиторами за те, що інформація, яку вони отримують, є достовірною, а консультації з питань фінансового менеджменту, оподаткування та з інших питань надаються на найвищому рівні якості.

Якість аудиторських послуг підтверджується в тому числі тим фактом, що такі послуги надають сертифіковані аудитори.

Наприклад, у США аудиторів можуть мати сертифікати за такими спеціалізаціями: присяжний бухгалтер; присяжний внутрішній аудитор; присяжний аудитор інформаційних систем.

Найвпливовішою в США організацією, що відіграє важливу роль у формуванні кадрів для професії аудитора, є Американський Інститут дипломованих присяжних бухгалтерів – *American Institute of Certified Public Accountants (AICPA)*, який почав свою історію ще з 1887 р. *AICPA* проводить кваліфікаційні іспити, велику наукову та методичну роботу, видає монографії та журнали.

В Україні аудит одержав свій розвиток після прийняття Закону «Про аудиторську діяльність» (22.04.1993), створення Аудиторської палати України (22.04.1993) і Спілки аудиторів України.

До основних завдань Аудиторської палати України (АПУ) належать:

- сертифікація осіб, які мають намір займатися аудиторською діяльністю;
- затвердження стандартів аудиту, програми підготовки аудиторів банків за погодженням з НБУ; ведення Реєстру аудиторських фірм та аудиторів;
- здійснення контролю за дотриманням аудиторами стандартів аудиту, норм професійної етики аудиторів, організація контролю за якістю аудиторських послуг;
- застосування до аудиторів стягнень у разі необхідності та ін.

Щорічно АПУ отримує від аудиторських фірм та аудиторів звіти про виконані ними роботи, здійснює їх аналіз та подає до КМУ узагальнену інформацію про стан аудиторської діяльності в Україні. До Аудиторської палати десять державних органів (Мінфін, Мінюст, Мінекономіки, ДПА, НБУ, Держкомстат, ДКЦПФР, ДКРРФП, Рахункова палата та КРУ) делегують по одному своєму представнику, а від аудиторів в кількості ще 10 осіб делегуються висококваліфіковані аудиторів з безперервним стажем аудиторської діяльності не менше ніж п'ять років, представники фахових навчальних закладів і наукових організацій.

Спілка аудиторів України (САУ) створена для розв'язання організаційних питань становлення й розвитку аудиторської діяльності в Україні. САУ – громадська організація, яка має відділення в усіх обласних центрах України. САУ забезпечує підготовку нормативної бази сертифікації аудиторів, розроблення та впровадження в практику стандартів аудиту, сприяє постійному підвищенню професійного рівня аудиторів, захищає соціальні та професійні права аудиторів, вносить пропозиції щодо подальшого вдосконалення аудиторської діяльності (забезпечення незалежності

аудиторів, дотримання норм і стандартів аудиту, а також Кодексу етики).

На 2006 рік обсяги аудиторських послуг в Україні становили 0,5 млрд грн при загальних в економіці обсягах послуг – 105 млрд грн.

Класифікація аудиту передбачає такі його види:

- *обов'язковий* (відповідно до обов'язків за законами України надання фінансової звітності, перевіреної аудитором) та *ініціативний* (за певної потреби);
- за суб'єктом аудиту: *зовнішній* (аудитор не є працівником об'єкта перевірки) і *внутрішній* (аудитор є в штаті підприємства, що перевіряється);
- за об'єктом аудиту [14]:
 - *фінансовий аудит* – виконується для визначення того, чи відповідає фінансова звітність встановленим критеріям;
 - *операційний аудит* – виконується, щоб оцінити продуктивність та ефективність процедур і методів функціонування тієї чи іншої господарської системи, ділянки, формуються висновки та рекомендації щодо доцільності її функціонування;
 - *аудит відповідності* – виконується з метою з'ясувати, чи відповідає діяльність установи нормативним актам і чинному законодавству України;
 - *аудит розслідування* – виконується для виявлення протизаконних дій, шахрайства з метою їх упередження; проводиться оцінка ризику та потенційних наслідків протизаконних дій;
 - *аудит відповідності договорів* – виконується з метою оцінки відповідності змісту договорів вимогам чинного законодавства;
 - *аудит системи внутрішнього контролю* – виконується для того, щоб оцінити систему внутрішнього контролю банку, з'ясувати її ефективність щодо упередження операційних недоліків і порушень внутрішніх положень і процедур, а також визначити, як забезпечує система внутрішнього контролю охорону активів і належний запис операцій;
 - *аудит конкретних подій* – виконується для того, щоб оцінити певну ситуацію, обставину, операцію тощо в установі;
- за призначенням:
 - *превентивний* (діагностичний, профілактичний, санацийний; має на меті попередження небажаних ситуацій);

- *оперативний* (забезпечення оптимізації управлінських процедур);
- *захисний* (розроблення механізмів захисту ресурсів підприємства);
- *інформативний* (забезпечення інформаційної прозорості управлінських процедур);
- *упорядковувальний і комунікативний* (забезпечують виконання прийнятих рішень).

У світовій практиці існують такі підходи до здійснення аудиту:

- 1) *підтверджувальний аудит* (до 50-х років ХХ сторіччя), метою якого є перевірка фінансової звітності на предмет підтвердження / непідтвердження її достовірності;
- 2) *системно орієнтований аудит* (з 50-х років ХХ сторіччя) – коли на суб'єкті перевірки оцінюється ефективність функціонування систем внутрішнього контролю та бухгалтерського обліку. Поширюється практика тестування окремих об'єктів контролю, вибіркового перевірок;
- 3) *ризикоорієнтований аудит* (із 70-х років ХХ сторіччя) – при цьому аудитор найбільшу увагу приділяє ймовірним зонам ризику систем обліку і внутрішнього контролю, виявляє слабкі місця, де існує вища ймовірність помилок.

Іноді, крім зазначених трьох підходів, виокремлюють ще й четвертий – *процедурний аудит*, при цьому аудитор робить свій висновок, виходячи з того, чи є процедури обробки даних надійними та чи забезпечується їх достовірність, якщо конкретні операції були проведені правильно й це підтверджується процедурними перевітками.

3.2. Основні поняття аудиту

Закон України «Про аудиторську діяльність» [9] та інші джерела визначають терміни «аудит», «аудиторська діяльність» (табл. 3.1), «аудитор», «аудиторська фірма», встановлює порядок ведення Реєстру аудиторських фірм та аудиторів, випадки проведення обов'язкового аудиту, визначає права й обов'язки аудиторів, встановлює види та межі відповідальності аудиторів (аудиторських фірм) за неналежне виконання своїх обов'язків.

Можна зробити висновок, що загалом аудит розглядається як:

- 1) сфера практичної діяльності людини;
- 2) метод контролю;
- 3) наука.

Таблиця 3.1. Визначення терміна «Аудит» за різними джерелами

Джерело	Визначення
Закон України «Про аудиторську діяльність» [9]	<i>Аудиторська діяльність</i> – підприємницька діяльність, яка містить у собі організаційне і методичне забезпечення аудиту, практичне виконання аудиторських перевірок (аудит) та надання інших аудиторських послуг. <i>Аудит</i> – перевірка даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності суб'єкта господарювання з метою висловлення незалежної думки аудитора про її достовірність в усіх суттєвих аспектах та відповідність вимогам законів України, положень (стандартів) бухгалтерського обліку або інших правил (внутрішніх положень суб'єктів господарювання) згідно з вимогами користувачів
Положення про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках України [5]	<i>Аудит</i> банку – це визначення стану банку на основі перевірки правильності складання та підтвердження достовірності балансу, обліку прибутків і збитків, аналізу стану обліку, відповідності обліку та дій банку вимогам чинного законодавства, дотримання рівності прав акціонерів (учасників) при розподілі дивідендів, голосуванні, наданні прав на придбання нових акцій тощо та підготовка висновків для надання інформації керівництву, акціонерам (учасникам) банку та іншим користувачам. <i>Зовнішній аудит</i> – це перевірка, що здійснюється незалежними висококваліфікованими спеціалістами в галузі аудиту, контролю та аналізу фінансово-господарської діяльності на підставі наявності відповідного сертифіката на право здійснення аудиторської діяльності
Міжнародні стандарти аудиту, надання впевненості та етики [20]	<i>Аудиторська перевірка</i> фінансових звітів має на меті надання аудиторіві можливості висловити думку про те, чи ці фінансові звіти (у всіх суттєвих аспектах) складені відповідно до визначеної концептуальної основи фінансової звітності
Е.А. Арнс, Дж.К. Лоббек [11]	<i>Audum (auditing)</i> – процес, за допомогою якого компетентний працівник накопичує й оцінює свідчення про інформацію, що піддається кількісній оцінці й належить до специфічної господарської системи з метою визначити та виразити у своєму висновку ступінь відповідності цієї інформації встановленим критеріям
Економічна енциклопедія / Відп. ред. С.В. Мочерний. – К.: «Академія», 2000.	<i>Аудит</i> – незалежна експертиза фінансової звітності та іншої інформації про господарсько-фінансову діяльність суб'єкта господарювання для з'ясування його реального фінансового стану
Бутинець Ф.Ф.	<i>Аудит</i> – метод наступного господарського контролю, що складається із сукупності методичних прийомів, застосування яких дозволяє визначити достовірність звітності, обліку, їх повноту та відповідність чинному законодавству та встановленим нормативам
Рудницький В.С.	<i>Аудит</i> – це процес зменшення до прийнятного рівня інформаційного ризику для користувачів фінансових звітів

Джерело	Визначення
Петрик О.А. [21]	<i>Аудит</i> – це оцінка діяльності установи (підприємства), виробництва продукції або послуг, наданих нею згідно з нормами, визначеними в даній сфері діяльності, виконана незалежним професіоналом
Кужельний М., Давидов Г.	<i>Аудит</i> – наука з відповідними понятійним апаратом, предметом, суб'єктом, законами, принципами, методами, постулатами, концепціями та ін. Теорія аудиту в широкому розумінні – це система наукового знання, що описує й пояснює теоретичні аспекти системи незалежного фінансового контролю – аудиту, і зводить відкриті у цій сфері закономірні зв'язки до спільного об'єднувального начала

Законодавством України встановлюються випадки обов'язкового проведення аудиту. До них належать:

- 1) підтвердження достовірності та повноти річної фінансової звітності ВАТ, підприємств – емітентів облігацій, професійних учасників ринку цінних паперів, фінансових установ й ін.;
- 2) перевірка фінансового стану засновників банків (крім фізичних осіб) та інших фінансових посередників;
- 3) аудит емітентів цінних паперів при отриманні ліцензії на здійснення професійної діяльності на ринку цінних паперів.

Таблиця 3.2. Визначення основних понять аудиту відповідно до МСА та до законодавства України

Законодавство України	МСА
<i>Аудит</i> – перевірка даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності суб'єкта господарювання з метою висловлення незалежної думки аудитора про її достовірність в усіх суттєвих аспектах та відповідність вимогам законів України, положень (стандартів) бухгалтерського обліку або інших правил (внутрішніх положень суб'єктів господарювання) згідно із вимогами користувачів	<i>Аудит</i> має на меті надання аудиторіві можливості висловити думку про те, чи складені фінансові звіти (в усіх суттєвих аспектах) відповідно до визначеної концептуальної основи фінансової звітності
<i>Аудитором</i> може бути фізична особа, яка має сертифікат, що визначає її кваліфікаційну придатність на заняття аудиторською діяльністю на території України. Аудитор має право займатися аудиторською діяльністю як фізична особа – підприємець або у складі аудиторської фірми	<i>Аудитор</i> – особа, яка несе остаточну відповідальність за аудит. Термін вживають також у значенні “аудиторська фірма”

Основними законодавчими і нормативними документами, що регламентують проведення аудиту банків в Україні є Закон України «Про аудиторську діяльність», «Положення про порядок подання банками до Національного банку України аудиторських звітів за результатами щорічної перевірки фінансової звітності» [6], «Положення про Комітет з питань аудиту банків» [4]. Найбільш важливі положення, що викладені в цих документах, такі:

- 1) аудит має право проводити тільки сертифікований аудитор. Визначення кваліфікаційної придатності аудиторів (сертифікація) здійснюється АПУ за погодженням з НБУ після проведення кваліфікаційного іспиту за встановленою програмою та за умови наявності вищої економічної (юридичної) освіти, наявності необхідних знань з питань аудиту, фінансів, економіки та господарського права, а також досвіду роботи не менше трьох років підряд на посадах ревізора, бухгалтера, юриста, фінансиста, економіста, асистента (помічника) аудитора. Термін чинності сертифіката аудитора банків – 3 роки;
- 2) аудитор (аудиторська фірма) може займатися аудиторською діяльністю тільки після включення до Реєстру аудиторських фірм та аудиторів;
- 3) за неналежне виконання професійних обов'язків, порушення вимог законодавства, нормативних актів Комітет з питань аудиту банків адекватно вчиненому порушенню має право виключити аудиторів з Реєстру та/або звернутися до АПУ з вимогою про застосування відповідних заходів впливу (попередження, зупинення чинності сертифіката на строк до одного року або анулювання сертифіката, виключення з Реєстру). Аудитор також несе майнову відповідальність відповідно до договору та закону. Розмір майнової відповідальності обмежується фактично завданими збитками з його вини;
- 4) обов'язковий аудит проводиться на підставі договору між аудитором (аудиторською фірмою) і банком. По одному примірнику копії договору банк подає до 1 листопада поточного року до НБУ та відповідного ТУ НБУ. При цьому НБУ рекомендує банкам не перевищувати тривалість договірних відносин з однією тією самою аудиторською фірмою (аудитором) більше ніж 5 років.

«Положенням про порядок подання банками до Національного банку України аудиторських звітів за результатами щорічної перевірки фінансової звітності» [6] встановлені такі основні вимоги: перед проведенням аудиту банк зобов'язаний перевірити наявність у аудитора права на здійснення такого аудиту; перед проведенням обов'язкового аудиту укладається договір, у якому

передбачаються предмет і термін перевірки, обсяг аудиторських послуг, розмір і умови оплати, відповідальність сторін; НБУ рекомендує банкам не перевищувати тривалість договірних відносин між банком та одним і тим самим аудитором (аудиторською фірмою) більше ніж 5 років поспіль; банк зобов'язаний подати по одному примірнику аудиторського звіту до підрозділу банківського нагляду НБУ та до відповідного підрозділу ТУ НБУ щорічно не пізніше 30 квітня, а про перевірку консолідованої звітності не пізніше 15 травня. Положенням також встановлюються вимоги до складу аудиторського звіту, який повинен містити:

- висновок аудитора про відповідність (невідповідність) дійсного фінансового стану банку річній звітності;
- річну фінансову звітність банку;
- інформацію стосовно відповідності обсягу активів і зобов'язань банку за строками погашення; якості кредитного портфеля та портфеля цінних паперів, стану дебіторської заборгованості; достатності резервів і капіталу банку, оцінку ризиків банківських операцій і операцій з інсайдерами / пов'язаними особами; адекватності бухобліку, процедур внутрішнього аудиту та заходів контролю банку.

На веб-сайті НБУ розміщується інформація про зовнішніх аудиторів банків, які відповідно до рішення Комітету з питань сертифікації аудиторів банків отримали сертифікат НБУ на право здійснення аудиту банків. Так, станом на 17.04.2007 р. у цьому списку було 84 зовнішніх аудиторів з місцями роботи як у аудиторських фірмах «великої четвірки» (*PriceWaterhouseCoopers, Deloitte & Touche, KPMG, Ernst & Young*), так і в національних, наприклад: «БДО Баланс-Аудит», «АПіК», «Блискор» та ін. На вказану дату в Україні діяло 173 банки. Просте порівняння двох вищенаведених цифр дає можливість дійти висновку про те, що в середньому на 2 банки припадає 1 сертифікований аудитор. До того ж терміни проведення обов'язкового аудиту банків є досить обмеженими (із жовтня звітного року, коли укладається договір з аудитором, до 30 квітня року, наступного за звітним, коли аудиторський звіт потрібно надати до НБУ).

Тому закономірним є створення Національним банком України Комітету з питань аудиту банків, до функцій та повноважень якого згідно з постановою Правління НБУ від 11.04.2007 р. № 131 [4] належать не тільки прийняття рішень про включення (виключення) в реєстр аудиторів банків та погодження програми підготовки кандидатів в аудиторів банків для складання кваліфікаційного іспиту, але й аналіз випадків невідповідності результатів

проведених аудиторських перевірок результатам, що отримані від служби банківського нагляду НБУ, та призначення повторної аудиторської перевірки іншим аудитором у такому разі.

3.3. Міжнародні аудиторські фірми

Залежно від мети майбутнього аудиту клієнт аудиторської фірми може побажати проведення аудиту національною аудиторською фірмою або міжнародною.

Загалом у світі на аудиторському ринку існує величезна кількість аудиторських фірм, серед яких, як правило, виділяють «велику четвірку» (раніше, за існування «*Arthur Andersen*» – «велику п'ятірку»): *PriceWaterhouseCoopers (PwC), Deloitte, KPMG та Ernst & Young*. Останніми роками в цих компаній зростають великими темпами не тільки обсяги аудиту, але й обсяги консалтингу, податкових послуг, консультацій з питань злиття-поглинання та виводу акцій на біржу.

PriceWaterhouseCoopers надає аудиторські послуги, послуги в галузі бізнес-консультування, оподаткування та права в 149 країнах, має більше 140 тис. співробітників. Річна виручка становила у 2006 фінансовому році 22 млрд дол., з неї майже 80% – частка клієнтів із Західної Європи та Північної Америки. Стратегія *PwC* спрямована на розширення діяльності в регіонах та сегментацію ринку. Швидко зростає бізнес *PwC* у Росії. Компанію називають аудитором половини ВВП Росії, оскільки вона є аудитором найбільших російських компаній, у тому числі «ЮКОС», «Газпром», ЦБ РФ, «ЄЕС Росії», «КАМАЗ». Російський офіс *PwC* був звинувачений у грудні 2006 р. у тому, що про виявленні в ході перевірки компанії «ЮКОС» порушення було повідомлено тільки менеджерам, а не акціонерам.

Deloitte & Touche – у глобальну компанію входять 70 фірм-членів у різних країнах. За останніми даними надає послуги в 136 країнах, працює більше 132 тис. осіб, річна виручка перевищує 20 млрд дол. у 2006 фінансовому році, половина з неї – це частка США та Великобританії. У 2004 р. компанія ледве не зазнала краху через звинувачення її італійського підрозділу в неякісному аудиті компанії *Parmalat*. Майже аналогічна справа була у 2005–2006 рр., коли *Deloitte & Touche* сплатила майже 300 млн дол. постраждалим інвесторам та Комісії з цінних паперів і бірж США з метою урегулювання справи *Adelphia Communications*, що «прикрашала» звітність, яку перевіряла *Deloitte*.

Ernst & Young – міжнародна компанія, що надає послуги з аудиту, бухгалтерського обліку, податкового консультування, консультаційних послуг по угодах, майже 115 тис. співробітників у 140 країнах світу. Ця компанія є третьою за розміром у світі: річна виручка становила 18,4 млрд дол. у 2006 фінансовому році. Досить високими темпами зростає дохід *Ernst & Young* від надання послуг у країнах СНД. *Ernst & Young* також не обминули проблем: у Великобританії їй було пред'явлено позов на 2,6 млрд фунтів стерлінгів (4,3 млрд дол.) своїм же клієнтом – найстарішою компанією зі страхування життя – *Equitable Life*, що звинуватила *Ernst & Young* у недбалому виконанні своїх обов'язків аудитора. А саме, у складанні некваліфікованих аудиторських висновків на основі перевірки звітності клієнта за чотири роки та недостатніх незалежності та об'єктивності суджень, викладених у висновках за наступні сім років діяльності клієнта.

KPMG є глобальною компанією, що надає послуги з аудиту, оподаткування, а також консультаційні. У 2006 фінансовому році вона мала дохід у 16,9 млрд дол. У *KPMG* працює 113 тис. осіб у 148 країнах. Найбільш високими темпами зростає дохід *KPMG* від надання послуг у Бразилії, Росії, Індії, Китаї. Більше половини доходів *KPMG* припадає на такі регіони: Європа, Середній Схід, Африка. Компанія багато уваги приділяє розвитку, навчанню свого персоналу, за що визнана одним з найкращих великих роботодавців, а також є місцем, з якого найкраще починати кар'єру випускникам коледжів. *KPMG* також відома й тим, що вона є аудитором 425 з 500 найбільших корпорацій світу, а також і тим, що продавала в США схеми ухиляння від сплати податків, а в Німеччині щодо свого клієнта *Siemens* замовчувала про порушення – підкуп потенційних клієнтів з Азії.

Arthur Andersen була започаткована в 1913 р. з метою надання аудиторських послуг. У 2000 р. у компанії працювало 77 тис. осіб з 84 країн, прибуток становив 8,3 млрд дол. Компанія проводила аудит найбільших шахраїв новітньої історії: *WorldCom*, *Enron*, *Global Crossing*, *Merck*. Суд у США визнав компанію винною в знищенні документів, які б доводили провину вищого керівництва *Enron*. Для підтримання своєї репутації аудиторська компанія звільнила партнера, що відповідав за аудит з *Enron*; на посаду кризис-менеджера *Arthur Andersen* був запрошений экс-голова ФРС. Але компанія втратила всіх своїх клієнтів і знову потрапила в поле зору правосуддя через махінації, що відкрились у *WorldCom*. Аудиторський висновок за 2001р. щодо *WorldCom* був відкликаний *Arthur Andersen*. 31 серпня 2003 р. компанія була позбавлена ліцензії.

3.4. Відповідальність аудиторів

Питання відповідальності аудиторів за якість наданих послуг порізно розглядаються в країнах світу. Так, наприклад, у деяких країнах розмір відповідальності обмежується капіталом аудиторської компанії. У Великобританії таких обмежень немає, тобто якщо суд вимагає від аудиторської компанії сплати 100% понесених збитків (незалежно від ступеня провини аудиторів), це може призвести до банкрутства компанії.

Згідно із законодавством України відповідальність аудитора (аудиторської фірми) за неналежне виконання зобов'язань буває:

- *майнова* (не може перевищувати фактично завданих замовнику збитків);
- *інша цивільно-правова* (попередження, зупинення чинності сертифіката на строк до одного року або анулювання сертифіката, виключення з Реєстру) відповідно до договору та закону.

Для підвищення якості аудиту, що проводиться, та відповідальності аудиторів, за неякісне виконання обов'язків у тому числі, підвищуються вимоги щодо їх кваліфікації, досвіду та ін.

Для порівняння вимог до українських аудиторів з вимогами до, наприклад, аудиторів з країн – членів ЄС наведемо такі факти: згідно з Директивами ЄС аудитор, що проводить обов'язковий аудит, повинен (після проходження університетського курсу та як мінімум трирічної практичної підготовки у сфері аудиту річних звітів) здати іспит на професійну компетентність за більш ніж 10 предметами, у тому числі за аудитом, правом, статистикою, фінансовим аналізом, інформаційними технологіями та комп'ютерними системами, управлінським обліком, управлінням ризиками та внутрішнім контролем і ін.

Європейське співтовариство протягом останніх років суттєво підвищило вимоги до якості аудиту та контролю за нею. З метою створення єдиних вимог до річних і консолідованих звітів європейських компаній, єдиного підходу до обов'язкового аудиту Європарламентом та Радою Європи були прийняті кілька директив: Четверта Директива (78/660/ЄЕС) від 25.07.1978 р. про річну звітність компаній [26], Сьома Директива (83/349/ЄЕС) від 13.06.1983 р. про консолідовану звітність компаній [24] та Восьма Директива (84/253/ЄЕС) від 10.04.1984 р. про дозволи на проведення аудиторських перевірок загальноновизнаних звітних документів компаній [15]. У 2006 році до Четвертої та Сьомої Директив були внесені суттєві зміни Директивою (2006/46/ЄС), а Восьма Директива навіть втрачає чинність унаслідок прийняття нової Директиви (2006/349/ЄС).

Останні зміни та доповнення до існуючого законодавчого регулювання в країнах Європейського Союзу проведення аудиторських перевірок компаній є такими:

1. Аудиторські компанії зобов'язані надавати загальнодоступну інформацію щодо власного фінансового стану; звіт про останнє проходження контролю власної відповідності стандартам, наявності / відсутності проведення навчальних програм серед власних співробітників, отримані від клієнтів грошові винагороди.
2. Обов'язковим є проходження електронної реєстрації як окремими аудиторами, так і аудиторськими фірмами (з даними щодо кількості зайнятих співробітників-аудиторів).
3. Встановлюється система контролю якості для всіх аудиторських фірм і індивідуальних аудиторів, що підлягає інформаційному контролю з боку громадськості.
4. Оговорюються випадки застосування стягнень кримінального, адміністративного або цивільного плану.

Виконання цих умов є необхідним шляхом на етапі інтеграції України до Європейського Союзу.

Дієвим заходом з підвищення якості аудиту, крім вищевказаних, може бути також визначення рейтингів аудиторських фірм.

Аудиторська діяльність передбачає не тільки перевірку фінансової звітності, власне аудит діяльності суб'єктів господарювання, але й надання їм аудиторських послуг.

Аудиторські послуги згідно із Законом України «Про аудиторську діяльність» – це послуги з ведення та відновлення бухгалтерського обліку у формі консультацій з питань бухгалтерського обліку та фінансової звітності, експертизи й оцінки стану фінансово-господарської діяльності та інших видів економіко-правового забезпечення господарської діяльності суб'єктів господарювання. Перелік послуг, які можуть надавати аудиторі (аудиторські фірми), визначається Аудиторською палатою України відповідно до стандартів аудиту.

Існують певні обмеження, що стосуються неможливості одночасного здійснення обов'язкового аудиту та надання аудиторських послуг, оскільки виникає загроза порушення принципу незалежності, який є невід'ємною частиною етичної професійної поведінки аудитора. Так, наприклад, аудиторська фірма не може одночасно вести / відновлювати бухгалтерський облік, складати податкові декларації та бухгалтерську звітність і проводити обов'язковий аудит. Є фактори, що знижують незалежність аудитора, але, вживаючи певних заходів, можна її підвищувати.

Таблиця 3.3. Фактори, що впливають на незалежність аудиторів [10]

Знижують незалежність	Підвищують незалежність
Працю оплачує великий клієнт	Працю аудитора оплачує третя сторона; частка одного клієнта в загальному обсязі доходу аудитора є незначною
Аудитор володіє акціями клієнта	Аудитор працює з клієнтом протягом певного часу, уникаючи дуже «близького знайомства»
Аудитор отримує позики від клієнта	Якість роботи перевіряється третьою стороною
Аудитор має родинні зв'язки з керівниками клієнта	Аудитор обмежує надання клієнту інших послуг (наприклад, консультаційних)
Аудитор є в штаті компанії-клієнта або перебував раніш (протягом 2 років, що передують початку періоду перевірки)	Аудитор використовує методики, придатні для роботи з високотехнологічними системами клієнта
Аудитор отримує подарунки від клієнта	Аудитор не боїться втратити будь-якого з клієнтів
Аудитор перевіряє компанію протягом багатьох років	Надходження від одного клієнта або групи пов'язаних клієнтів не повинні перевищувати 15% загального доходу аудиторської фірми

У табл. 3.3 наведені найбільш поширені фактори, що впливають на незалежність аудитора.

Політика і процедури контролю якості застосовуються на рівні аудиторської фірми й для окремих аудиторських перевірок. Професійні вимоги, навички та компетентність, завдання, делегування повноважень, консультування, прийняття та збереження клієнтів, моніторинг є прикладами процедур контролю якості.

3.5. Міжнародні стандарти аудиту, надання впевненості та етики

Для того, щоб аудит задовольняв певним вимогам щодо суті, змісту, був кваліфікованим, якісним, а результати аудиторської діяльності певною мірою – уніфікованими та зрозумілими користувачам, аудит повинен відповідати певним стандартам.

Відповідно до Протоколу засідання АПУ № 122/2 від 18.04.03 Стандарти аудиту та етики Міжнародної федерації бухгалтерів було прийнято як Національні стандарти аудиту, а також доручено Комісії зі стандартів та практики аудиту АПУ разом з Комісією по національним стандартам аудиту САУ розробити Положення з

національної практики аудиту (науково-практичний коментар порядку застосування Стандартів аудиту та етики Міжнародної федерації бухгалтерів у практиці аудиту в Україні).

«Національні нормативи аудиту» (Нормативи № 73 Аудиторської палати України від 18.12.1998 р.) утратили чинність на підставі Рішення Аудиторської палати 128/1 від 30.10.2003 р.

З часом і розвитком подальшої практики їх застосування Міжнародні стандарти аудиту МФБ зазнали істотних змін, у тому числі і назви на «Міжнародні стандарти аудиту, надання впевненості та етики». Ці стандарти видання 2006 року є обов'язковими для застосування суб'єктами аудиторської діяльності як Національні стандарти – починаючи з січня 2007 р., згідно з рішенням АПУ від 30.11.2006 № 168/7.

Автор стандартів – Міжнародна федерація бухгалтерів (The International Federation of Accountants, IFAC) – це всесвітня організація професійних бухгалтерів. Започаткована в 1977 р., вона об'єднує 2,5 млн бухгалтерів та аудиторів зі 118 країн. Її мета – розвиток та вдосконалення бухгалтерської професії на міжнародному рівні за допомогою гармонізованих стандартів для надання бухгалтерами стабільно високоякісних послуг в інтересах суспільства.

Стандарти містять Кодекс етики професійних бухгалтерів, а також стандарти аудиту та надання впевненості.

Мета завдання з надання високого рівня впевненості – оцінити або виміряти предмет, за який відповідає інша сторона, і надати користувачеві високий рівень упевненості щодо предмета перевірки. Це реалізується за допомогою професійного скептицизму – ставлення, що передбачає допитливий розум та критичне оцінювання доказів.

«Кодекс етики професійних бухгалтерів» IFAC визначає такі фундаментальні принципи поведінки :

- а) незалежність;
- б) чесність;
- в) об'єктивність;
- г) професійна компетентність та належна ретельність;
- д) конфіденційність;
- е) професійна поведінка;
- ж) дотримання стандартів.

Слід зазначити, що в багатьох країнах існують власні кодекси етики бухгалтерів та аудиторів.

Основні принципи проведення аудиту сформовані за окремими стандартами з відповідною тематикою (надалі номер та назва стандарту):

Кодифікація Міжнародних стандартів аудиту [20]

100–199 Вступна частина

120 Концептуальна основа Міжнародних стандартів аудиту

200–299 Загальні принципи та обов'язки

200 Мета і загальні принципи аудиторської перевірки фінансових звітів

210 Умови завдань з аудиторської перевірки

220 Контроль якості аудиторської роботи

230 Документація

240 Відповідальність аудитора за розгляд шахрайства під час аудиторської перевірки фінансових звітів

250 Урахування законів і нормативних актів при аудиторській перевірці фінансових звітів

260 Повідомлення інформації з питань аудиту перевірки найвищому управлінському персоналові

300–499 Оцінка ризиків та відповідь на оцінені ризики

300 Планування

310 Знання бізнесу

315 Розуміння суб'єкта господарювання та його середовища й оцінка ризиків суттєвих викривлень

320 Суттєвість в аудиті

330 Аудиторські процедури відповідно до оцінених ризиків

400 Оцінка ризиків та внутрішній контроль

401 Аудит у середовищі комп'ютерних інформаційних систем

402 Аудиторські міркування стосовно суб'єктів господарювання, які звертаються до організацій, що надають послуги

500–599 Аудиторські докази

500 Аудиторські докази

501 Аудиторські докази: додаткові міркування щодо окремих статей

505 Зовнішні підтвердження

510 Перше завдання: залишки на початок періоду

520 Аналітичні процедури

530 Аудиторська вибірка й інші процедури вибіркової перевірки

540 Аудиторська перевірка облікових оцінок

545 Аудит оцінок за справедливою вартістю та розкриття інформації

550 Зв'язані сторони

560 Подальші події

570 Безперервність

580 Пояснення управлінського персоналу

600–699 Використання роботи інших фахівців

600 Використання роботи іншого аудитора

- 610 Розгляд роботи внутрішнього аудиту
- 620 Використання роботи експерта
- 700–799 Аудиторські висновки та звітність**
- 700 Аудиторський висновок про фінансову звітність
- 701 Модифікація висновку незалежного аудитора
- 710 Порівняльні дані
- 720 Інша інформація в документах, що містять перевірені фінансові звіти
- 800–899 Спеціалізовані сфери**
- 800 Аудиторський висновок при виконанні завдань з аудиту спеціального призначення
- 1000–1100 Положення з міжнародної практики аудиту**
- 1000 Процедури міжбанківського підтвердження
- 1001 Середовище ІТ: автономні персональні комп'ютери
- 1002 Середовище ІТ: інтерактивні комп'ютерні системи
- 1003 Середовище ІТ: системи баз даних
- 1004 Взаємовідносини інспекторів з банківського нагляду та зовнішніх аудиторів
- 1005 Особливості аудиту малих підприємств
- 1006 Аудит фінансових звітів банків
- 1008 Оцінка ризиків та внутрішній контроль: характеристики та особливості в КІС
- 1009 Комп'ютеризовані методи аудиту
- 1010 Визначення питань, пов'язаних з охороною довкілля, під час аудиторської перевірки фінансових звітів
- 1012 Аудит похідних фінансових інструментів
- 1013 Електронна комерція: вплив на аудиторську перевірку фінансових звітів
- 1014 Надання висновків аудиторами про відповідність фінансової звітності Міжнародним стандартам

3.6. Методологічні питання організації аудиту

Крім стандартів аудиту (національних або міжнародних), існують *постулати*, або інакше комплекс понять аудиту, що запропоновані Р.К. Мауцем та Х.А. Шарафом у 1961р.:

1. Фінансова звітність та фінансові дані можуть бути перевірені.
2. Конфлікт інтересів аудитора та адміністрації не є неминучим.
3. Фінансова звітність та інша інформація, яку належить перевірити, не містять обумовлених тайною змовою або інших незвичних викривлень.

4. Задовільна система внутрішнього контролю усуває можливість порушень правил роботи.
5. Постійне дотримання загальноприйнятих принципів обліку дозволяє мати об'єктивне уявлення про фінансовий стан та результати господарської діяльності.
6. Те, що було справедливим для підприємства в минулому, буде справедливим і в майбутньому, якщо немає доказів зворотного.
7. Коли перевірка фінансової інформації виконується з метою виказати незалежну думку, діяльність аудитора регламентується виключно його повноваженнями.
8. Професійний статус незалежного аудитора є адекватним його професійним обов'язкам.

Будь-який аудит повинен задовольняти певній меті, що встановлюється, виходячи з потреб суб'єкта господарювання (аудит річної звітності, аудит ризиків тощо).

Для досягнення мети аудитор повинен пройти певні етапи, у тому числі скласти план, провести певні аудиторські процедури, отримати докази, скласти робочі документи, сформулювати свою думку, висновки, надати рекомендації.

Планування означає розроблення загальної стратегії й детального підходу до очікуваного характеру, часу та обсягу аудиту; воно передбачає складання плану, програми аудиту. **План** має бути досить детальним для того, щоб бути інструкцією для розроблення програми аудиту; під час його складання потрібно враховувати інформацію стосовно: знання бізнесу, ризику і змісту, характеру, часу та обсягу процедур тощо. **Програма** аудиту є переліком аудиторських процедур, за допомогою яких здійснюється перевірка об'єкту аудиту і проводиться збір інформації. Програма є деталізованим планом, де вказуються прізвища аудиторів, сфери перевірки, терміни, процедури для кожного об'єкта аудиту.

У ході виконання аудиторської перевірки аудитор отримує відповідні докази.

Аудиторський доказ – це інформація, отримана аудитором у процесі формування висновків, на яких базується аудиторська думка [20]. Це первинні документи та облікові записи, а також підтверджена з інших джерел інформація.

Докази повинні бути достатніми й відповідними. Достатність є мірою кількості отриманих доказів, а відповідність є мірою їх якості, у тому числі причетності до предмета перевірки.

Для оцінки достовірності доказів ураховується, що:

- а) докази, отримані із зовнішніх джерел, достовірніші, ніж докази, отримані з внутрішніх джерел;

- б) докази, отримані з внутрішніх джерел, достовірніші, якщо відповідні системи бухгалтерського обліку і внутрішнього контролю є ефективними;
- в) безпосередньо отримані докази достовірніші за докази, отримані від суб'єкта господарювання;
- г) письмові докази достовірніші за усні.

Саме способом отримання аудиторських доказів є процедури. Докази можуть бути отримані завдяки таким *процедурам*, як перевірка, спостереження, запит, підтвердження, обчислення та аналіз.

Перевірка складається з вивчення записів, документів або матеріальних активів. Перевірка надає аудиторські докази різного ступеня достовірності залежно від характеру, джерела, ефективності заходів внутрішнього контролю й обробки.

Спостереження охоплює нагляд за процесом або процедурою, що виконується іншими особами (спостереження за здійсненням інвентаризації, що не залишає «аудиторського сліду»).

Запит – процес звернення за інформацією до об'єктів осібно усередині суб'єкта господарювання або поза його межами. Можуть бути, наприклад, офіційними письмовими або неофіційними усними.

Підтвердження складається з відповіді на запит щодо підтвердження інформації, яка міститься в облікових записках.

Підрахунок (або обчислення) складається з перевірки арифметичної точності сум у первинних документах і облікових записках або проведення незалежних підрахунків.

Аналітичні процедури складаються з аналізу важливих фінансових показників і тенденцій, а також подальшого вивчення відхилень і взаємозв'язків, які суперечать іншій релевантній інформації або відрізняються від прогнозованих сум.

Процедури по суті та тести контролю (або інакше: контрольні процедури) проводяться для отримання аудиторських доказів.

Тести контролю полягають у перевірці відповідності організації та ефективності функціонування систем бухгалтерського обліку і внутрішнього контролю.

Процедури по суті – це перевірка ведення бухгалтерського обліку та достовірності бухгалтерської звітності; виконуються для виявлення суттєвих викривлень на рівні тверджень. Ці процедури в цілому поділяються на ті, що пов'язані з детальною перевіркою правильності відображення в бухгалтерському обліку оборотів і залишків по рахунках, а також аналітичні, сутністю яких є дослідження співвідношень між фінансово-економічними

показниками, виявлення причин їх відхилень (особливо неочікуваних – як позитивних, так і негативних).

Аналітичні процедури допомагають аудиторів вже на стадії планування виявити зони підвищеного ризику (у тому числі за незвичними відхиленнями показників від очікуваних), недостовірно відображені дані у звітності та ін. До основних методів аналітичних процедур належать:

- використання абсолютних, відносних (у тому числі коефіцієнтів), середніх показників для порівняння із запланованими, прогнозними показниками, показниками попередніх періодів (або динаміка показника), показниками банків-конкурентів, середньогруповими показниками;
- кореляційний аналіз для вивчення зв'язків між фінансовими показниками, а також нефінансовими і фінансовими, виявлення відхилень;
- інші методи аналізу та статистики (у тому числі факторний аналіз).

Аналітичні процедури аудитор повинен застосовувати і при формулюванні загального висновку, тобто наприкінці аудиторської перевірки (для підтвердження/непідтвердження аудиторської думки, для виявлення сфер подальших перевірок).

Вибір аудиторських процедур ґрунтується на оцінці ризику (чим вища оцінка ризику, тим достовірніші та доречніші потрібні докази).

Обсяг аудиторської процедури (розмір вибірки, кількість спостережень, ін.) залежить від судження аудитора після оцінки суттєвості (табл. 3.4), ризиків, упевненості.

Загальний підхід аудитора до перевірки (проводити переважно процедури по суті чи використовувати в комбінації тести контролю й процедури по суті) залежить від того, яке розуміння аудитором середовища контролю. Якщо останнє має недоліки, потрібно проводити більше аудиторських процедур та отримувати більше аудиторських доказів.

При будь-якій аудиторській перевірці потрібно враховувати, що завжди існує ризик того, що аудитор висловить невідповідну аудиторську думку (або перебільшено можна сказати, що є як варіант, коли «біле» буде визнане «чорним», так і варіант, коли «чорне» буде визнане «білим»).

Аудиторський ризик – ризик того, що аудитор висловить невідповідну аудиторську думку, якщо фінансові звіти містять суттєво викривлену інформацію. Тобто аудитор повинен усвідомлювати ймовірність невиявлення ним помилок, складання неправильного

Таблиця 3.4. Суттєвість аудиту

Джерело інформації	Зміст
ASB Exposure Draft Statement of Principles, 1991	Інформація є суттєвою, якщо її відсутність або викривлення може вплинути на економічне рішення користувача, яке ґрунтується на фінансовій звітності. Істотність залежить від величини даної інформації в конкретних обставинах її наведення або спотворення
Statement of Financial Accounting, 1980	Значущість пропусків або помилкових заяв в обліковій інформації, зважаючи на яку при певному збігу обставин виникає вірогідність, що її користувач змінить свою первинну думку, засновану на довірі до неї
Адамс Р.	Аудитори визначають величину суттєвості при тестуванні (використовують як вхідну інформацію при прийнятті рішення про обсяги необхідного тестування) та загальної суттєвості (використовується при прийнятті рішення щодо виправлення помилок). <i>Суттєвість</i> – це: 1) грошове вираження помилки; 2) частота, з якою при тестуванні виявляється збій (частота перевищує встановлену аудитором як довірчу). Базисом при прийнятті рішення про суттєвість можуть бути або показники рахунків прибутків / збитків (0,5–1% обороту, або 5–10% прибутку до оподаткування) або статті балансу (1–5% загальної суми активів)
Бичкова С.М.	Або 5% прибутку, або 1–2% виручки, або 2% валюти балансу, або 10% власного капіталу, або 2% загальних витрат
Міжнародні стандарти аудиту, глосарій термінів	Інформація є суттєвою, якщо її пропуск або неправильне відображення може вплинути на економічні рішення користувачів, прийняті на основі фінансових звітів. Залежить від величини суми статті або значущості помилки, які розглядаються за конкретних обставин пропуску або неправильного відображення. Суттєвість створює поріг або межу відсікання, але вона не є первинною якісною характеристикою, яка обов'язково властива корисній інформації

аудиторського висновку через об'єктивні і суб'єктивні причини. Об'єктивними причинами є: недостатній рівень систем обліку та внутрішнього контролю. Суб'єктивні причини: рівень компетентності аудитора, неправильне застосування прийомів, неналежне виконання своїх обов'язків та ін.

Аудиторський ризик поділяється на: *властивий ризик*, *ризик контролю*, *ризик невиявлення* (відповідно до МСА № 400).

Властивий ризик пов'язаний з характером та умовами діяльності банку. Це ризик викривлення залишку на рахунку (або класу операцій), який може бути суттєвим, окремо або разом з

викривленням залишків на інших рахунках (або класах операцій), якщо припустити відсутність відповідних заходів внутрішнього контролю.

Ризик контролю – ризик того, що викривленню залишку на рахунку (суттєвому також) не можна буде своєчасно запобігти (або виявити та виправити його) за допомогою систем бухгалтерського обліку та внутрішнього контролю.

Ризик невиявлення – ризик того, що аудиторські процедури по суті не виявлять викривлення залишку на рахунку (навіть суттєвого).

Оскільки властивий ризик та ризик контролю є тісно пов'язаними, аудитор часто використовує їх комбіновану оцінку. Існує зворотний взаємозв'язок між ризиком невиявлення та рівнем властивого ризику і ризику контролю (табл. 3.5). Чим вища оцінка властивого ризику і ризику контролю, тим більше аудиторських доказів аудитор повинен одержати, проводячи процедури по суті. Якщо властивий ризик і ризик контролю є високими, то необхідно, щоб допустимий рівень ризику невиявлення був низьким, – для зменшення аудиторського ризику до допустимо низького рівня.

За наявності ризику невиявлення, який неможливо зменшити до допустимо низького рівня, аудитор висловлює або умовно-позитивну думку або відмовляється від висловлення думки.

Оскільки звичайною вимогою до внутрішнього контролю й аудиту є те, щоб витрати на них не перевищували очікуваних вигід, цілком логічним є те, що більшість перевірок є вибічковими.

Обсяг вибірки для проведення перевірки залежить від бажаного ступеня впевненості. Чим вища ступінь бажаної впевненості, тим більший обсяг вибірки.

У процесі розробки аудиторських процедур аудитор визначається з методами відбору статей для тестування (табл. 3.6), у тому числі і проведення аудиторської вибірки. *Аудиторська вибірка* – застосування аудиторських процедур до менш ніж

Таблиця 3.5. Взаємозв'язок між компонентами аудиторського ризику [20]

Оцінка властивого ризику аудитором	Оцінка ризику контролю аудитором		
	Висока	Середня	Низька
Висока	Найнижча	Нижча	Середня
Середня	Нижча	Середня	Вища
Низька	Середня	Вища	Найвища

Примітка. Виділена ділянка таблиці стосується ризику невиявлення

Таблиця 3.6. Методи відбору статей для тестування

Метод	Випадки переважного застосування
Відбір 100% статей	частіше – для процедур по суті. Якщо генеральна сукупність складається з невеликої кількості статей великої вартості. Якщо проводяться однотипні обчислення за допомогою комп'ютерів
Відбір конкретних статей	- статті з високою вартістю; - статті, що є підозрілими, схильними до ризику, раніше пов'язані з помилками; - усі статті, вартість яких перевищує визначену суму; - статті для одержання інформації з питань: характер операцій, системи бухгалтерського обліку та СВК
Аудиторська вибірка	- усі елементи мають рівний шанс бути відібраними; - нестатистичний метод – коли при виборі елементів аудитор спирається на професійне судження, вибірку формує так, що не допускає упередженості; - статистичний метод – коли статті до вибірки обираються випадково (матеріальні об'єкти або монетарні статті)

100% елементів сукупності, до частини генеральної сукупності. Одиницями вибірки можуть бути матеріальні об'єкти або монетарні статті. До формування аудиторської вибірки можна застосовувати *нестатистичний і статистичний* підхід.

Обсяг аудиторської вибірки залежить від: рівня довіри аудитора до систем бухгалтерського обліку та контролю, припустимої похибки, очікуваної похибки, необхідного рівня довіри аудитора, кількості елементів у генеральній сукупності.

Для статистичного методу результати вибіркового дослідження екстраполюються (поширюються) на всю генеральну сукупність з врахуванням похибки вибірки (тобто похибки, яка виникає внаслідок того, що не перевіряються всі елементи сукупності, а лише їх частина, і тому достовірно, із 100% впевненістю невідомо значення показника для генеральної сукупності).

Міжнародні стандарти аудиту рекомендують використовувати різні способи добору елементів для вибіркової перевірки: використання таблиць випадкових чисел або комп'ютерних програм, систематичного та власне випадкового відбору.

Є випадки, коли вибірка взагалі не використовується. Наприклад, коли кількість елементів у генеральній сукупності замала для використання вибіркового методу (не буде отримана достатня точність).

Наприкінці аудитор повинен оцінити результати вибірки для того, щоб визначити, чи підтвердилася попередня оцінка

відповідної характеристики генеральної сукупності, чи її треба переглянути.

У процесі аудиторської перевірки для документальної фіксації обсягів роботи, її результатів аудитор повинен складати *робочі документи*, які є достатньо повними для загального розуміння аудиторської перевірки.

3.7. Аудит і шахрайство

Невід'ємною частиною сучасної бізнес-практики є шахрайства. Зростає не тільки кількість шахрайств, але й «вартість» одного випадку.

Згідно зі стандартом МСА 240 «Відповідальність аудитора за розгляд шахрайства під час аудиторської перевірки фінансової звітності» [31] *шахрайство* – це навмисні дії однієї або кількох осіб з управлінського та найвищого управлінського персоналу, працівників або третіх сторін, які використовують обман, щоб отримати нечесні або незаконні переваги. Два типи шахрайства: *викривлення, які є результатом неправдивої фінансової звітності, та викривлення, які є результатом незаконного привласнення активів* (розтрата, крадіжки майна чи нематеріальних активів, сплата підприємством коштів за неотримані послуги тощо). Шахрайство супроводжується фальшивими чи оманливими обліковими записами або документами для приховування факту нестачі активів. Помилка відрізняється від шахрайства в цілому тим, що є ненавмисним викривленням інформації під час збирання й обробки інформації, або неправильною обліковою оцінкою через помилкове тлумачення фактів, або наслідком невірною використання принципів бухгалтерського обліку стосовно вимірювання, визнання, класифікації, розкриття інформації.

Відповідальність за запобігання та виявлення шахрайств покладається на управлінський персонал. Роль аудиторів у виявленні шахрайств та запобіганні їм є досить складною й спірною. Ще в матеріалах судових засідань у 1896 р. у США [10, 11] дійшли таких висновків: «Аудиторів не можна притягувати до відповідальності за невиявлення винахідливих і майстерно замаскованих схем обману і зловживань, якщо не було нічого, що могло б викликати їх підозру, особливо там, де ці зловживання здійснювалися досвідченими співробітниками компанії, і обман не був виявлений адміністрацією протягом багатьох років», та: «Обов'язок аудитора – проявляти у виконуваній їм роботі майстерність,

ретельність і увагу, яку продемонстрував би компетентний, акуратний і уважний аудитор».

З часом питання відповідальності аудитора за невиявлення фактів шахрайств стало тільки ще більш актуальним. Так, у 1961 р. Р.К. Мауц і Х.А. Шараф [10, 11] так сформулювали свою думку: «Коли ... зловживання були такі очевидні, що аудитор міг без зусиль виявити їх шляхом звичного тестування (тобто перевірок, метою яких є виявлення рядових помилок), він не може бути виправданий у випадку, якщо його перевірки були настільки недостатні, що не виявили їх».

У наш час шахрайства стали настільки актуальними, що це явище вже вивчається багатьма міжнародними компаніями та спеціальними організаціями. Так, наприклад, компанія *PriceWaterhouseCoopers* у 2005 році підготувала Огляд економічних злочинів (*Global Economic Crime Survey 2005*), який загалом вже на систематичній основі (раз на 2 роки) проводиться в багатьох країнах [29].

Основні висновки цього дослідження, наприклад, щодо російських компаній такі:

- 1) майже половина компаній Центральної та Східної Європи страждали від економічних злочинів, і показник має тенденцію до різкого зростання;
- 2) середні збитки російської компанії від економічної злочинності становлять 3,1 млн дол. США, що у 3 рази більше, ніж у країнах Центральної та Східної Європи;
- 3) найбільш поширеними є: корупція та хабарництво (майже у третини компаній), використання службового положення в особистих цілях (у 62% компаній). Інші види економічних злочинів – привласнення активів компанії, викривлення звітності, відмивання грошей, торгівля цінними паперами з використанням інсайдерської інформації;
- 4) скоюють порушення зазвичай топ-менеджери (50%), тоді як у світі – це середній менеджерський склад та лінійний персонал (77%);
- 5) найчастіше шахрай – це чоловік з вищою освітою у віці 31–40 років;
- 6) відсутні ефективні методи виявлення внутрішніх економічних злочинів;
- 7) у світі головна роль у боротьбі зі злочинами належить внутрішньому аудиту (у 26% компаній), а в Росії – тільки 7%. Інші методи, завдяки яким були виявлені випадки злочинів (у світі та в Росії): внутрішнє анонімне джерело (17% та 21%); зовнішнє анонімне джерело (11% та 12%), завдяки податковим

- та правоохоронним органам (4% та 12%), випадково (6% та 2%). Тобто вплив анонімного зв'язку з керівництвом зростає;
- 8) ініціатори шахрайств (у світі та в Росії): співробітник компанії (50% та 13%), клієнт (15% та 20%), особа, що не має ділових відносин з компанією (17% та 42%).

Аналогічне за змістом дослідження проводилися *NCIS* (*National Criminal Intelligence Service*, Великобританія), аудиторською компанією *Ernst & Young*, а також Асоціацією сертифікованих експертів по боротьбі з шахрайством (*ACFE*). Основний висновок з аналізу звітів вищезгаданих дослідників проблеми шахрайства – шахрайство за своїми масштабами постійно зростає (тільки у США щорічні збитки оцінюються у 652 млрд дол. США, *ACFE* же оцінює збитки в середньому як 5% річного обороту компаній), а боротьбі з ним перешкоджає в основному небажання компанії розголошувати факти шахрайств, оскільки це може впливати на ділову репутацію. Усі дослідники проблеми визнають такі найбільш ефективні джерела отримання інформації про шахрайства: внутрішній аудит та внутрішні й зовнішні анонімні інформатори, які найчастіше діють через систему «гарячих» телефонних та інтернет-ліній. Згідно зі звітом *ACFE* більше ніж 34% шахрайств викривається за допомогою «гарячих ліній».

Постійно також ведеться робота вчених (у тому числі на теренах СНД) з вивчення властивостей особистостей злочинців. Лідер злочинного угруповання, за даними Ю.М. Антоняна, В.Г. Самовичева та ін., завжди має значний життєвий і кримінальний досвід, безумовний авторитет, «батьківську харизму», пригноблюючи силу, спеціальну фінансово-бухгалтерську підготовку, організаторські здібності, високі вольові якості, аналітичний розум, емоційну холодність. Тому саме завдяки такому великому набору якостей лідера деякі безхарактерні, зі слабким інтелектом, зневірені особи без власної згоди (завдяки шантажу та іншим прийомам утягування: створення проблем у роботі підлеглих, використання скрутного матеріального становища) беруть участь у злочинах. Непоодинокими є випадки, коли особа навіть і не підозрює, що «працює» на когось.

3.8. Внутрішній аудит у банках: сутність, основні поняття, проблеми

Внутрішній аудит у банках України – явище нове, що розвинулося з наявних раніше служб ревізій у банках. Саме зі зміною економічних орієнтирів у суспільстві, підвищенням ризиковості

банківського бізнесу прийшло розуміння того, що банкам потрібен внутрішній аудит, а не ревізія. У нормативно-законодавчому полі поява внутрішнього аудиту пов'язана із затвердженням Постановою Правління НБУ № 114 від 20.03.98 «Положення про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках України» [5] та прийняттям Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 року № 2121-III [8]. У чинному до грудня 2000 р. Законі України «Про банки та банківську діяльність» від 20 березня 1991 року № 872-XII не містилося положень щодо даної служби банку.

Однак у першій редакції нині чинного Закону «Про банки і банківську діяльність» у ст. 45 «Внутрішній аудит» було визначено, що банки створюють службу внутрішнього аудиту, яка є органом оперативного контролю правління (ради директорів) банку; указані функції служби внутрішнього аудиту, її підпорядкування та підвітність правлінню (раді директорів) банку. Згодом Законом України № 914-IV від 05.06.2003 було внесено зміни до вищезазначеної ст. 45 Закону України «Про банки і банківську діяльність», згідно з якими служба внутрішнього аудиту стала підпорядкованою та підвітною спостережній раді банку. Мета вказаних змін – підвищити формально ступінь незалежності внутрішнього аудиту.

З вищевказаного стають зрозумілими чинники тих проблем, що стоять перед внутрішнім аудитом у банках України: недостатнє опрацювання як у теоретичному, так і в практичному плані; немає сформульованих стандартів до професіоналізму та відповідальності за роботу внутрішніх аудиторів тощо. У той самий час аналогічні проблеми вже кілька десятиріч є вирішеними в країнах з розвинутою економікою: існують громадські об'єднання внутрішніх аудиторів, створені професійні стандарти їх діяльності, суттєво підвищено значення внутрішнього аудиту в сучасній ринковій практиці.

У сучасній же історії банків України внутрішній аудит в багатьох випадках є обов'язковим підрозділом, джерелом додаткових витрат та оточений повним нерозумінням його ролі та значення. Часто внутрішній аудит – це зайві (саме зайві, а не додаткові) очі, з погляду керівництва банків, це джерело ймовірного витоку небезпечної для керівництва інформації. Тому й звучується штучно поле діяльності внутрішнього аудитора до аудиту дотримання законодавчо-нормативних актів, не вимагається від нього глибоких знань та серйозних практичних навичок, оскільки все це може «завадити» керівництву.

Підвищенню ролі внутрішнього аудиту повинні сприяти держава в особі контролюючих банків органів та громадські організації внутрішніх аудиторів. В Україні є такі *громадські організації, що об'єднують внутрішніх аудиторів*: Федерація професійних бухгалтерів та аудиторів України (ФПБАУ), Всеукраїнський інститут внутрішніх аудиторів і ін.

Всеукраїнська громадська професійна саморегулююча організація (ФПБАУ) була створена в червні 1996 р. на першому з'їзді бухгалтерів та аудиторів України. З дня створення федерація об'єднує 4 тис. членів, має територіальні відділення в усіх регіонах країни, є асоційованим членом Міжнародної федерації бухгалтерів (IFAC) та представляє Україну в Міжнародній Раді сертифікованих бухгалтерів та аудиторів. ФПБАУ має ліцензійне право на офіційний переклад на українську мову міжнародних стандартів аудиту, міжнародних стандартів бухгалтерського обліку, міжнародних стандартів фінансової звітності (МСФЗ), видає їх. ФПБАУ розробляє програми підвищення кваліфікації бухгалтерів та аудиторів, проводить дослідницьку роботу, запровадила Міжнародну програму сертифікації *CIPA*. Місією ФПБАУ є захист інтересів її членів та сприяння росту довіри громадськості до високої якості їх професійних послуг; розроблення й упровадження національних стандартів і практики бухгалтерського обліку й аудиту, що базуються на міжнародних стандартах; створення Кодексу професійної етики та здійснення контролю за його дотриманням; підвищення рівня професійної освіти.

Незважаючи на велику кількість публікацій стосовно суті та завдань внутрішнього аудиту, і досі існують певні відмінності в його розумінні (табл. 3.7):

Таблиця 3.7. Тракткування терміна «Внутрішній аудит» (ВА)

Джерело	Визначення
Положення про організацію бухгалтерського обліку та звітності в банках України, затверджене Постановою Правління НБУ від 30.12.98 № 566	<p>ВА – це незалежний підрозділ, який не бере участі у виконанні операцій, а періодично здійснює перевірки та оцінює:</p> <ul style="list-style-type: none"> - адекватність і ефективність заходів та системи внутрішнього контролю; - управління ризиками та кредитним і інвестиційним портфелем; - повноту, своєчасність і достовірність фінансової та іншої звітності; - дотримання принципів і внутрішніх процедур обліку; - відповідність регулятивним вимогам

Джерело	Визначення
Положення про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках України [5]	ВА банку – це незалежна оцінка системи внутрішнього контролю, встановленого в комерційному банку. Головна увага внутрішнього аудиту зосереджена на аналізі інформаційної системи, у тому числі системи бухгалтерського обліку й супутніх видів контролю, вивченні фінансової й операційної інформації, дослідженні економічності та ефективності операцій. ВА – це незалежна експертна діяльність служби внутрішнього аудиту банку для перевірки й оцінки адекватності та ефективності системи внутрішнього контролю і якості виконання призначених обов'язків співробітниками банку
Методичні рекомендації щодо вдосконалення корпоративного управління в банках України [3]	ВА – незалежна, об'єктивна перевірка та надання консультацій з метою підвищення ефективності операцій банку. ВА допомагає банку досягти встановлених цілей шляхом забезпечення систематичного дисциплінованого підходу до оцінки та підвищення ефективності процесів внутрішнього контролю, управління ризиками й корпоративного управління
Комітет спонсорських організацій – Комісії Тредуея (Committee of Sponsoring Organizations, COSO)	ВА – це діяльність, результатом якої є незалежна й об'єктивна оцінка систем управління, внутрішнього контролю й управління ризиками; рекомендації з підвищення якості й ефективності функціонування цих систем, що зрештою сприяє досягненню цілей і завдань організації
Міжнародні стандарти аудита, стандарт 610 «Розгляд роботи внутрішнього аудиту»	ВА – це діяльність з оцінювання, яка організована в межах суб'єкта господарювання і яку виконує окремий відділ. Функції ВА, зокрема, це: перевірка, оцінювання та моніторинг адекватності й функціонування систем бухгалтерського обліку та внутрішнього контролю
Міжнародні професійні стандарти внутрішнього аудита (Інститут внутрішніх аудиторів, ІІА) [19]	ВА є діяльністю з надання незалежних і об'єктивних гарантій і консультацій, спрямованих на вдосконалювання діяльності організації. Внутрішній аудит допомагає організації досягти поставленої мети, використовуючи систематизований і послідовний підхід до оцінки й підвищення ефективності процесів управління ризиками, системи контролю й корпоративного управління. Чотири ролі внутрішнього аудиту: 1) оцінка дотримання процедур; 2) оцінка складових внутрішнього контролю; 3) сприяння менеджменту в удосконаленні та реінжинірингу бізнес-процесів; 4) сприяння менеджменту в реалізації прийнятої стратегії бізнесу
Внутрішній аудит у банках і взаємовідносини наглядових органів та аудиторів (Базельський комітет банківського нагляду, серпень 2001)	Прийнято визначення Інституту внутрішніх аудиторів

Об'єктами внутрішнього аудиту можуть бути:

- операції банку і їх відповідність законодавству;
- правила, технології, згідно з якими ці операції проводяться, дотримання їх;
- види операцій, ефективність їх здійснення та оцінка ризиків;
- рівень комп'ютеризації та інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності банку;
- звітність (фінансова, статистична, податкова, управлінська) й адекватність відображення в ній діяльності банку;
- управління трудовими і матеріальними ресурсами;
- організація бухгалтерського, управлінського, податкового обліку, відповідність їх меті та завданням діяльності банку;
- система внутрішнього контролю;
- функціональні (департаменти, відділи) та виробничі підрозділи (філії);
- інші об'єкти відповідно до завдань внутрішнього аудиту.

Міжнародний стандарт аудиту № 610 «Розгляд роботи внутрішнього аудиту» до можливих *елементів* внутрішнього аудиту відносить:

- 1) огляд систем бухгалтерського обліку та внутрішнього контролю;
- 2) перевірку фінансової і господарської інформації (перевірку способів, що застосовуються для визначення, виміру, класифікації цієї інформації й звітності про неї, детальне тестування операцій, залишків на рахунках і процедур);
- 3) перевірку економічності та продуктивності діяльності (у тому числі нефінансові заходи контролю);
- 4) перевірку дотримання законів, нормативних актів та інших зовнішніх вимог, а також політики, директив управлінського персоналу й інших внутрішніх вимог.

Для планування зовнішній аудитор повинен оцінити функції внутрішнього аудиту. Існують такі *критерії* для оцінки функцій внутрішнього аудиту:

- а) організаційний статус: перед ким звітує внутрішній аудит, як впливає статус служби на її об'єктивність;
- б) характер і обсяг завдань внутрішнього аудиту: чи дотримується управлінський персонал рекомендацій внутрішнього аудиту і чим це підтверджується;
- в) технічна компетентність: політика найму та навчання внутрішніх аудиторів, їхній досвід і професійна кваліфікація;
- г) належна професійна ретельність: планування, контроль, перевірка та документування внутрішнього аудиту належним

чином; наявність відповідних аудиторських інструкцій, робочих програм і робочих документів.

Згідно із «Положенням про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках України» [5] на службу внутрішнього аудиту банку покладаються такі *завдання*:

- сприяння адекватності системи внутрішнього контролю банку та операційних процедур;
- здійснення неупередженої й об'єктивної оцінки фінансової, операційної, інших систем і процедур контролю в банку, оцінка й аналіз виконання посадовими особами і персоналом банку Статуту, внутрішніх положень банку щодо проведення операцій у обсягах наданої Національним банком України банківської ліцензії або дозволу на окремі банківські операції;
- сприяння організації ведення бухгалтерського обліку;
- упродовження ефективної, достовірної й повної інформаційної системи управління для своєчасного виявлення й усунення недоліків і порушень у здійсненні банківських операцій;
- своєчасного виявлення порушень і недоліків у діяльності структурних підрозділів, опрацювання оптимальних рішень щодо їх ліквідації та усунення причин виникнення цих недоліків у процесі діяльності банку;
- розслідування в межах своїх повноважень вчинених порушень і запобігання майбутнім порушенням в системі внутрішнього контролю, а також попередження випадків будь-яких ризиків;
- виявлення сфер потенційних збитків для банку, сприятливих умов для шахрайства, зловживань і незаконного присвоєння коштів банку;
- перевірки і рекомендації виконання вимог з ефективного управління ризиками банківської діяльності;
- налагодження й підтримання взаємодії із зовнішніми аудиторами, державними органами контролю та службою банківського нагляду Національного банку України;
- надання Правлінню банку та керівникам структурних підрозділів, що перевіряються, висновків про результати проведеної аудиторської перевірки і пропозицій щодо поліпшення діючої в банку системи внутрішнього контролю.

Завдання, права, обов'язки служби внутрішнього аудиту повинні визначатися не тільки Положенням про цю службу, але й статутом банку.

Основні документи, що регламентують проведення внутрішнього аудиту наведені в табл. 3.8.

На сьогодні найкращий світовий досвід щодо внутрішнього аудиту зібраний та проаналізований *Інститутом внутрішніх*

Таблиця 3.8. Основні документи щодо методологічного та нормативно-правового забезпечення внутрішнього аудиту в Україні та світі

Законодавчо-нормативна база України	Міжнародні документи, що мають рекомендаційний характер
Закон України «Про аудиторську діяльність» від 22.04.1993 р. № 3125- XII	Публікація № 40. Рекомендації Базельського комітету по банківському нагляду "Система внутрішнього контролю в банках: основи організації" (Базель, вересень 1998). Неофіційний переклад можна знайти в листі Центробанку РФ від 10 липня 2001 р. № 87-Т
Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 р. № 2121 – III	Публікація № 72. Рекомендації Базельського комітету по банківському нагляду «Внутрішній аудит у кредитних організаціях та відносини регулюючих органів з внутрішніми та зовнішніми аудиторами» (Базель, липень 2000)
Методичні вказівки щодо застосування стандартів внутрішнього аудиту в банках України, затверджені Постановою Правління НБУ від 20.07.1999 р. № 358	Публікація № 84. Рекомендації Базельського комітету по банківському нагляду «Внутрішній аудит в банках і взаємовідносини наглядових органів та аудиторів» (Базель, серпень 2001). Неофіційний переклад можна знайти в листі Центробанку РФ від 13 травня 2002 р. № 59-Т
Положення про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках України, затверджене Постановою Правління НБУ від 20.03.1998 р. № 114	Публікація № 113. Рекомендації Базельського комітету по банківському нагляду «Дотримання законодавства та внутрішніх процедур банку (комплаєнс) та служба банку, що відповідає за таке дотримання» (Базель, квітень 2005)
Кодекс професійної етики внутрішніх аудиторів банківських установ, схвалений Постановою Правління НБУ від 12.02.2003 р. № 50	«Кодекс Етики», розроблений Інститутом внутрішніх аудиторів США (2001р.) «Міжнародні професійні стандарти внутрішнього аудита», розроблені Інститутом внутрішніх аудиторів США (2001р.) Стандарт «Цілі контролю при використанні інформаційних технологій» (<i>Control Objectives for Information and Related Technology – COBIT</i>), розроблений Асоціацією аудита та контролю інформаційних систем (<i>the Information Systems Audit and Control Foundation's – ISACA</i>)
	Доповідь «Контроль та аудит систем» (<i>Systems Auditability and Control – SAC</i>), підготовлений Дослідницьким фондом Інституту внутрішніх аудиторів (<i>the Institute of Internal Auditors Research Foundation's</i>) Доповідь «Внутрішній контроль: інтегрований підхід» (<i>Internal Control – Integrated Framework</i>) та зведення загальних положень «Управління ризиками: інтегрована модель», підготовлені Комітетом спонсорських організацій Комісії Тредеуя (<i>the Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission's – COSO</i>)

аудиторів (The Institute of Internal Auditors – IIA, США). Сьогодні цей інститут є міжнародною професійною асоціацією внутрішніх аудиторів, що об'єднує 92 000 осіб зі 150 країн світу. Місія IIA –

бути провідною міжнародною професійною організацією, що покликає розвивати професію внутрішнього аудитора та підтримувати аудиторів у всьому світі. Девіз ІІА – «Прогрес через обмін знаннями». ІІА випускає журнал «*Internal Auditor*», вісник та бюлетені (для різних категорій: членів ІІА, Рад директорів та Аудиторських комітетів, представників навчальних закладів), постійно проводить семінари, конференції і є світовим лідером у галузі професійної сертифікації внутрішніх аудиторів. З 1974 р., коли розпочалося складання іспитів на отримання професійного ступеня *Сертифікований внутрішній аудитор (Certified Internal Auditor, CIA)*, більше ніж 40 тисяч осіб отримали звання *CIA*. Сертифікат *CIA* – єдиний у світі міжнародний сертифікат для спеціалістів в галузі внутрішнього аудиту. В Україні існують курси навчання за міжнародною програмою *CIA*, які передбачають вивчення питань у галузі внутрішнього контролю, управління ризиками, корпоративного управління.

ІІА розробив та пропонує: «Кодекс етики Інституту внутрішніх аудиторів» і «Міжнародні професійні стандарти внутрішнього аудиту» (ІІА, США) [19]. Основні моменти, що розглянуті в даних документах, є такими:

- внутрішній аудит є діяльністю з надання незалежних і об'єктивних гарантій і консультацій, спрямованих на вдосконалення діяльності організації. Внутрішній аудит допомагає організації досягти поставленої мети, використовуючи систематизований і послідовний підхід до оцінки й підвищення ефективності процесів управління ризиками, системи контролю й корпоративного управління;
- внутрішні аудитори повинні дотримуватися таких принципів: чесність, об'єктивність, конфіденційність, професійна компетентність;
- внутрішній аудитор повинен постійно підвищувати свою кваліфікацію;
- якість внутрішнього аудиту повинна оцінюватися за внутрішніми і зовнішніми оцінками;
- план роботи повинен складатися на основі оцінки ризиків, принаймні раз на рік;
- керівник внутрішнього аудиту повинен періодично звітувати перед Радою і вищим керівництвом. Звіт повинен містити інформацію про істотні ризики, проблеми контролю і корпоративного управління, інші відомості.

«Міжнародні професійні стандарти внутрішнього аудиту» складаються зі Стандартів якісних характеристик (*Attribute*

Standards), Стандартів діяльності (*Performance Standards*) та Стандартів практичного застосування / реалізації (*Implementation Standards*). Стандарти Інституту внутрішніх аудиторів стали загальноприйнятими у світі та саме цей документ є основою Базельських принципів «Внутрішній аудит у банках та взаємовідносини наглядових органів та аудиторів» [30].

Згідно з рекомендаціями ІІА [19]:

- сутність внутрішнього аудиту полягає в тому, щоб сприяти вдосконаленню процесів управління ризиками, контролю й корпоративному управлінню;
- оцінка ризиків повинна проводитися в аспекті:
 - достовірності й результативності господарської діяльності;
 - схоронності активів;
 - ефективності й результатів господарської діяльності;
 - дотримання законів, нормативних актів, договірних зобов'язань;
- план формується на основі оцінки ризиків, яка проводиться раз на рік з урахуванням пропозицій Правління та Ради;
- програма схвалюється документально, відповідає меті й містить: процедури збору, аналізу, оцінку й документування інформації;
- завдання з консультації (з урахуванням потенційної вигоди від поліпшення управління ризиками) потрібно включати до плану;
- перед формулюванням мети аудиту потрібно оцінити ризики: імовірності істотних помилок, перекручувань, недотримання процедур і інші фактори. Мета передбачає аналіз ризиків, повинна враховувати пропозиції вищого керівництва і Ради;
- обсяг аудиту передбачає: вивчення відповідних систем, бухгалтерських записів, персоналу, матеріальних активів;
- для контролю відповідності фактичних результатів запланованим менеджмент повинен сформулювати адекватні критерії, у разі їх відсутності – розробити їх разом з внутрішнім аудитом;
- аудиторські документи оформлюються в обсягах, що є достатніми для досягнення цілей аудиторського завдання;
- за результатами виконання завдання формується звіт, що містить: мету, обсяги аудиту, висновки та рекомендації. Вимоги до звіту: об'єктивний, зрозумілий, стислий, конструктивний, повний і своєчасний;
- контроль за виконанням рекомендацій є обов'язковим. Керівник внутрішнього аудиту повинен переконатись у тому, що менеджмент розпочав ефективні дії, спрямовані на виконання рекомендацій або вище керівництво взяло на себе ризик невиконання рекомендацій. Якщо керівник внутрішнього аудиту вважає прийнятий ризик неприйнятним, він повинен обговорити це з вищим керівництвом.

Для виконання своїх складних та численних функцій працівники служби внутрішнього аудиту відповідно до законодавства України наділені широкими правами й повноваженнями:

- знайомитися з усією документацією банку;
- наглядати за діяльністю будь-якого підрозділу банку;
- вимагати письмові пояснення від окремих посадових осіб банку щодо виявлених недоліків у роботі та ін.

Служба внутрішнього аудиту несе відповідальність за обсяги та достовірність звітів, які подаються спостережній раді щодо питань, віднесених до її компетенції, визначених законодавством та нормативними актами НБУ. Тому для якісного виконання покладених на внутрішніх аудиторів функцій логічним є встановлення високих вимог до їх компетенції, рівня освіти, знань, досвіду.

Відповідно до законодавчо-нормативної бази України однією з вимог до внутрішнього аудитора є наявність вищої фінансово-економічної освіти. Він також повинен постійно підвищувати свій рівень знань і навичок відповідно до завдань займаної посади (шляхом вивчення стандартів аудиту, бухгалтерського обліку, участі в семінарах, конференціях і шляхом самоосвіти). Працівники СВА повинні володіти базовими знаннями у сфері бухгалтерського обліку, фінансів, права, інформаційних технологій, управління активами і пасивами, фінансового, організаційного менеджменту банку тощо. Слід зазначити, що жоден з вищезазначених нормативних документів не вимагає наявності сертифіката у внутрішнього аудитора, який є свідченням визнання кваліфікаційної придатності на зайняття аудиторською діяльністю.

Внутрішні аудитори повинні постійно підвищувати свою кваліфікацію. Вони повинні брати участь тільки у виконанні тих завдань, для яких мають достатні знання й досвід; володіти достатніми знаннями, щоб розуміти ризики у сфері інформаційних технологій, виявляти шахрайства.

Більш чіткі, деталізовані вимоги до досвіду, кваліфікації внутрішніх аудиторів повинні встановлюватися банком самостійно.

Слід зазначити, що «Методичні вказівки щодо застосування стандартів внутрішнього аудиту в банках України» [2] установлюють, що працівники СВА повинні мати певний професійний досвід і володіти необхідними знаннями й навичками. А саме: бути обережними, досвідченими, компетентними; правильно застосовувати діючі стандарти, процедури та методи внутрішнього аудиту; знати принципи і методи бухгалтерського

обліку; дотримуватися принципів, що визначені в Кодексі професійної етики внутрішніх аудиторів банківських установ. Ніякої конкретизації вимог щодо освіти, стажу роботи в банківській системі немає. Чисельність працівників служби внутрішнього аудиту повинна відповідати потребам та можливостям банку.

Загалом маємо таку ситуацію, коли до внутрішнього аудитора, що має право доступу до будь-якої інформації в банку, законодавством майже не встановлюються вимоги щодо професійної придатності. Безумовно, це призводить до того, що пересічний аудитор не тільки не спроможний якісно виконувати свої обов'язки щодо виявлення наявних ризиків, але й завдає шкоди банку, його вкладникам, кредиторам.

У табл. 3.9. наведені існуючі законодавчі і нормативні вимоги до зовнішніх і внутрішніх аудиторів (для порівняння).

Таблиця 3.9. Основні вимоги до зовнішніх і внутрішніх аудиторів в Україні

Зовнішні аудитори	Внутрішні аудитори
<p><i>Зовнішній аудит</i> – це перевірка, що здійснюється незалежними висококваліфікованими спеціалістами в галузі аудиту, контролю та аналізу фінансово-господарської діяльності на підставі наявності відповідного сертифіката на право здійснення аудиторської діяльності</p>	<p><i>Внутрішній аудит банку</i> – це незалежна оцінка системи внутрішнього контролю, установа в комерційному банку. Головна увага внутрішнього аудиту зосереджена на аналізі інформаційної системи, зокрема системи бухгалтерського обліку і супутніх видів контролю, вивченні фінансової та операційної інформації, дослідженні економічності та ефективності операцій</p>
<i>Наявність сертифіката серії «Б» та кваліфікаційні вимоги</i>	
<p>обов'язкова</p> <p>Право на отримання сертифіката мають фізичні особи з вищою економічною та / або юридичною освітою (не нижче від освітнього рівня спеціаліста та магістра), досвідом роботи за фахом не менше ніж три роки поспіль на посадах аудитора, бухгалтера, ревізора, юриста, фінансиста або економіста, які не мають непогашеної або не знятої в установленому порядку судимості, а також такі, що склали кваліфікаційний іспит</p>	<p>необов'язкова</p> <p>Служба внутрішнього аудиту банку повинна бути укомплектована професійно придатними, кваліфікованими кадрами, які здатні виконувати покладені на них функціональні обов'язки. Працівники служби внутрішнього аудиту повинні володіти базовими знаннями у сфері бухгалтерського обліку і фінансів, права, інформаційних технологій, управління активами та пасивами, фінансового, організаційного менеджменту банку тощо [5]</p>

Зовнішні аудитори	Внутрішні аудитори
<i>Заходи впливу та відповідальність</i>	
<p>1) <i>майнова відповідальність</i> (не може перевищувати фактично завданих замовнику збитків) відповідно до договору та закону;</p> <p>2) <i>інша цивільно-правова відповідальність</i>: - попередження (у разі одноразового порушення вимог НБУ щодо порядку проведення аудиту банків, невідповідності аудиторських звітів вимогам законодавства України та ін.); - зупинення чинності сертифіката на строк до одного року (у разі систематичного порушення вимог законодавства України, МСА; повторного порушення аудитором вимог, що зазначені в попередньому пункті; установа НБУ, АПУ неодноразових фактів проведення аудиту низької якості та ін.); - анулювання сертифіката (у разі грубого порушення вимог законодавства України, МСА; проведення аудиту банків і надання їм позитивного висновку про підтвердження фінансової звітності, після результатів якого НБУ протягом півріччя було прийнято рішення про відкликання ліцензії або розпочата процедура ліквідації банку та ін.). Відкликання сертифіката – шляхом заборони проводити аудит протягом чотирьох років</p>	<p><i>Дисциплінарні заходи, що встановлюються банком</i></p> <p>Служба внутрішнього аудиту несе відповідальність за обсяги та достовірність звітів, які подаються спостережній раді щодо питань, віднесених до її компетенції, визначених Законом України «Про банки і банківську діяльність»</p>

Для порівняння вимог до українських аудиторів з вимогами до, наприклад, аудиторів з країн – членів ЄС наведемо такі факти: згідно з Директивами ЄС аудитор, що проводить обов’язковий аудит, повинен (після проходження університетського курсу та як мінімум трирічної практичної підготовки у сфері аудиту річних звітів) здати іспит на професійну компетентність за більш ніж 10 предметами, у тому числі аудит, право, статистику, фінансовий аналіз, інформаційні технології і комп’ютерні системи, управлінський облік, управління ризиками і внутрішній контроль тощо.

Відповідно до принципу 11 рекомендації Базельського комітету з банківського нагляду «Внутрішній аудит у банках і відносини наглядового органу з аудитором» [30] є різні типи внутрішнього аудиту (табл. 3.10).

Таблиця 3.10. Типи внутрішнього аудиту та їх мета (відповідно до Базельських рекомендацій)

Тип внутрішнього аудиту	Мета
Фінансовий аудит	Оцінювати надійність і достовірність бухгалтерської системи і інформації, а також складених на їх основі фінансових звітів
Аудит дотримання	Оцінювати якість і відповідність систем, створених для забезпечення дотримання законів, підзаконних актів, методик і процедур
Операційний аудит	Оцінювати якість і прийнятність інших систем і процедур, критично аналізувати організаційні структури й оцінювати достатність для виконання встановлених обов’язків
Аудит менеджменту	Оцінювати якість підходів менеджменту до ризиків і контролю в межах поставлених банком цілей

Якщо перші три типи є традиційним полем діяльності внутрішніх аудиторів, то останній було сформульовано вперше саме у вищевказаному Базельському документі, що пов’язано насамперед із зростанням ролі внутрішнього аудиту в умовах глобалізації ринків та як відповідь на великі корпоративні скандали й банкрутства, що стали наслідком недоліків в організації системи внутрішнього контролю.

Базельський документ уточнює сфери перевірки департаменту внутрішнього аудиту: перевірка і оцінка *всієї* діяльності банку у *всіх* його підрозділах. На практиці перевірки часто обмежуються перевірками окремих департаментів банку, що на перший погляд проводять найбільш ризиковані операції. І при цьому недостатня увага приділяється, наприклад, перевірці діяльності служби безпеки банку, департаменту по роботі з персоналом, юридичного департаменту. У вищевказаних підрозділах особливо помітною є якість підібраних кадрів, саме тут найбільш наглядним є принцип «кадри вирішують все».

Інакше види діяльності внутрішнього аудиту пропонує розглядати Суйц В.П.:

- *ревізійна діяльність* (перевірка правильності і достовірності бухгалтерського обліку і звітності, перевірка дотримання нормативних актів, оцінка ефективності бухгалтерського контролю);
- *перевірка й оцінка системи внутрішнього контролю* (перевірка дотримання політики банку, встановлених лімітів, фактичного виконання планів і процедур, перевірка організації СВК за окремими операціями, видами послуг);

- *операційний аудит* (оцінка ефективності операцій, співвідношення витрат і результатів за окремими операціями та видами діяльності, оцінка діяльності підрозділів, оцінка використання ресурсів, оцінка роботи з управління ризиками);
- *оцінка діяльності в цілому* (оцінка ефективності програм, оцінка та аналіз проблемних ситуацій).

Служба внутрішнього аудиту має право на ознайомлення з усією документацією банку та нагляд за діяльністю будь-якого підрозділу банку. Тому, безумовно, усі працівники СВА повинні при призначенні на посаду давати письмове зобов'язання про нерозголошення інформації щодо діяльності банку та збереження банківської таємниці. Працівники СВА уповноважені вимагати письмові пояснення від окремих посадових осіб банку щодо виявлених недоліків у роботі; з дозволу керівництва знімати копії з одержаних документів, у тому числі копії файлів; у разі виявлення зловживань з боку керівників банку про такі випадки повідомляють спостережну раду.

Головними недоліками роботи внутрішнього аудитора є: відсутність гласності та об'єктивності (певною мірою), а також, як правило, недотримання принципу регулярності контролю, його оперативності. Роботі внутрішнього аудитора також властивий такий недолік, як недостатня незалежність, оскільки заробітну плату призначає правління, воно ж затверджує витрати підрозділу внутрішнього аудиту (на відрядження, навчання, підвищення кваліфікації), а підпорядковується внутрішній аудитор – спостережній раді. Дійсної незалежності можна досягти тільки за умови, якщо вищеперелічені витрати буде затверджувати спостережна рада (або Аудиторський комітет) і якщо внутрішній аудитор буде мати реальну можливість необмеженого доступу до всіх документів у банку, до всіх відділів та ін., а не за відповідним дозволом правління і в межах, що встановлює правління. Іноді можливий «пресинг» з боку правління на внутрішніх аудиторів щодо недоцільності втілення їх рекомендацій через те, що «переважає» не раціоналізм, не ситуація в загальній справі, а дружні стосунки з керівником відділу, що перевіряється. Внутрішні аудитори не повинні брати участь у розробленні внутрішніх документів банку, оскільки вони не зможуть згодом об'єктивно перевірити те, у розробленні чого приймали участь.

3.9. Окремі питання організації внутрішнього аудиту в банках України

Основними нормативними документами, що регламентують діяльність служби внутрішнього аудиту в банках України (крім Закону України «Про банки і банківську діяльність»), є: «Положення про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках України», затверджене Постановою Правління НБУ від 20.03.1998 № 114 [5], «Методичні вказівки щодо застосування стандартів внутрішнього аудиту в банках України», затверджені Постановою Правління НБУ від 20.07.1999 № 358 [2] і «Кодекс професійної етики внутрішніх аудиторів банківських установ», схвалений Постановою Правління НБУ від 12.02.2003 № 50 [1].

У «Положенні про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках України» [5] визначено основні терміни, наведено вимоги до служби внутрішнього аудиту та її організаційної структури, основні завдання, функції, обов'язки та повноваження служби внутрішнього аудиту, порядок проведення внутрішнього аудиту й оформлення результатів перевірки, питання встановлення взаємовідносин між зовнішнім і внутрішнім аудитом, а також контроль НБУ за роботою служб внутрішнього аудиту.

Слід зазначити, що існує певна відмінність у функціях та їх акцентах служби внутрішнього аудиту згідно з Базельськими рекомендаціями та з нормативними вимогами до банків України (див. табл. 3.11).

«Методичні вказівки щодо застосування стандартів внутрішнього аудиту в банках України» [2] встановлюють такі стандарти

Таблиця 3.11. Функції служби внутрішнього аудиту

Згідно з «Положенням про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках України» [5]	Згідно з Базельськими рекомендаціями «Внутрішній аудит в банках та взаємовідносини наглядових органів та аудиторів» [30]
Проведення аудиту діяльності структурних підрозділів банку з метою забезпечення аналізу й оцінки внутрішнього контролю, політики, процедур банку, що стосуються адекватності, відповідності, ефективності та точності бухгалтерських даних і збереження активів банку	Перевірка й оцінка адекватності та ефективності системи внутрішнього контролю Перевірка засобів забезпечення схоронності активів Перевірка операцій разом з функціонуванням конкретних процедур внутрішнього контролю

Продовження табл. 3.11

Згідно з «Положенням про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках України» [5]	Згідно з Базельськими рекомендаціями «Внутрішній аудит в банках та взаємовідносини наглядових органів та аудиторів» [30]
Зменшення ризиків у проведенні операцій, пов'язаних з раціональним та ефективним використанням ресурсів банку	Перевірка застосування й ефективності процедур управління ризиками і методології оцінки ризиків Перевірка системи банку з оцінки його капіталу у співвідношенні з його оцінкою ризику
Перевірка систем управління та передавання фінансової інформації, у тому числі електронних інформаційних систем і електронних банківських послуг	Перевірка систем менеджменту і фінансової інформації, у тому числі системи електронної інформації й електронних банківських послуг
Постійний перегляд системи операційних процедур (у тому числі аудиторських) і методів їх обліку	Перевірка точності і достовірності записів бухгалтерії і фінансових звітів
Перевірка результатів поточної фінансової діяльності банку, нагляд за поточною діяльністю банку, дотриманням посадовими особами, працівниками банку, а також самим банком вимог чинного законодавства України та рішень органів управління банку	Перевірка систем, установлених для забезпечення дотримання правових і регулятивних вимог, кодексів поведінки і впровадження методик і процедур
Координація своєї діяльності з діями незалежних аудиторських фірм при проведенні зовнішнього аудиту банку з метою забезпечення оптимальних умов, за яких аудиторські фірми можуть з довірою покласти на висновки служби внутрішнього аудиту для уникнення дублювання зусиль	Перевірка достовірності і своєчасності звітності для нагляду
Надання рекомендацій структурним підрозділам банку в процесі планування, на стадії розроблення й упровадження нових продуктів, процесів, систем	Оцінка економічності й ефективності операцій
Складання та надання висновків і звітів при проведенні перевірки	Здійснення спеціальних розслідувань

(тобто критерії визначення процедур аудиту, за якими здійснюється оцінка діяльності системи внутрішнього контролю):

- Стандарт № 1 – Керівництво службою внутрішнього аудиту;
- Стандарт № 2 – Незалежність;
- Стандарт № 3 – Професійна компетентність;
- Стандарт № 4 – Обсяг робіт;
- Стандарт № 5 – Планування і виконання аудиторської перевірки;
- Стандарт № 6 – Складання аудиторського висновку.

Кандидатура керівника служби внутрішнього аудиту повинна погоджуватися з Радою банку і відповідати вимогам, установленим НБУ. Рішення про призначення на цю посаду затверджується наказом керівника банку. Кандидат повинен відповідати кваліфікаційним вимогам, подати необхідні документи та пройти співбесіду в Комісії НБУ (при ТУ НБУ) з питань нагляду та регулювання діяльності банків. Кваліфікаційні вимоги до керівника СВА, установлені в «Положенні про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій»: наявність вищої фінансово-економічної освіти; стаж роботи в банківській системі за відповідним фахом не менше ніж три роки; бездоганна ділова репутація; відсутність під час роботи в банках фактів порушень вимог банківського законодавства та / або нормативно-правових актів НБУ. Про призначення / звільнення керівника СВА банк у триденний термін повідомляє ТУ НБУ.

«Кодекс професійної етики внутрішніх аудиторів банківських установ» [1] встановлює такі *моральні принципи*, яких повинен дотримуватися внутрішній аудитор банку:

- чесність;
- об'єктивність;
- конфіденційність;
- компетентність.

Доцільно в банку створити *власні внутрішні стандарти аудиту*, які безумовно, базуються на загальноприйнятих стандартах аудиту, у яких слід приділити увагу правам, підзвітності внутрішніх аудиторів, процедурам збору інформації, прийняття рішень та втілення наданих рекомендацій.

Служба внутрішнього аудиту повинна порівнювати витрати на надання аудиторських гарантій з потенційними вигодами.

Ефективність та якість роботи внутрішнього аудитора мають періодично оцінюватися як зовнішніми аудиторами, так і в самому банку (шляхом самооцінки та оцінки роботи керівником).

Служба внутрішнього аудиту (СВА) – самостійний структурний підрозділ банку, чисельність працівників якого повинна бути достатньою для виконання поставлених завдань.

Функція внутрішнього аудиту може бути організована у формі:

- 1) створення служби внутрішнього аудиту (СВА) – окремого підрозділу у складі банку, працівники СВА є штатними працівниками банку;
- 2) аутсорсингу (*outsourcing*) – виконання певних функцій і робіт, (які традиційно вважаються «внутрішніми» і виконуються

штатними працівниками) шляхом залучення зовнішніх незалежних сторін на договірній основі: наприклад, зовнішніх аудиторів, IT-спеціалістів. Використовується для оптимізації витрат і процесів у банку;

- 3) косорсингу (*co-sourcing*) – створюється підрозділ – СВА, але певні функції і роботи виконуються залученими ззовні експертами, які мають відповідні знання, досвід, наприклад, у IT-аудиті.

У кожній формі організації є як свої переваги, так і свої недоліки. Так, до основних недоліків аутсорсингу та косорсингу слід віднести проблему можливого використання конфіденційної інформації й відсутності відповідальності за таке порушення; неможливість за короткий проміжок часу глибоко й детально ознайомитися з особливостями конкретного об'єкту аудиту. До недоліків організації СВА зі штатних працівників банку можна віднести: використання менш кваліфікованої праці (порівняно з працею високопрофесійних експертів ззовні), що особливо важливо, наприклад, при проведенні IT-аудиту, а також обмежені можливості щодо підвищення рівня кваліфікації, використання новітніх досягнень і методик.

По-різному пропонують дослідники організувати роботу СВА зі штатними працівниками банку. Наприклад, є такі підходи:

- усередині СВА виділяти відділи на основі послуг, які вони будуть забезпечувати (аналітичний, обліковий, консультативний і відділ відповідності й контролю, тобто відділи, що спеціалізуються на аудиті операційної, фінансової й інформаційної систем, управлінні ризиком, консалтингових послугах, розслідуваннях);
- виділяти відділи, що займаються виключно методологічним забезпеченням та власне перевірками.

Проведення аудиторської перевірки повинно містити окремі етапи (рис. 3.1). За певних обставин цей перелік етапів може розширюватися, наприклад, завдяки проведенню позапланової тематичної перевірки для підвищення рівня впевненості щодо окремих висновків.

Національний банк України контролює роботу СВА банків. Інформація про роботу служби внутрішнього аудиту банку має включатися до пояснювальної записки банку при складанні річної фінансової звітності. НБУ здійснює контроль за роботою служби внутрішнього аудиту банку шляхом проведення інспекторами перевірок її діяльності. Комерційні банки надають звіти про роботу СВА до НБУ два рази на рік протягом першої половини



Рис. 3.1. Етапи аудиторської перевірки СВА

місяця, наступного за звітним періодом (півроку) згідно зі встановленою у «Положенні про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках України» формою [5]. Форма передбачає відповіді на питання щодо: чисельності СВА, наявності СВА у філіях, кількості проведених перевірок у філіях, оцінки рівня безпеки інформаційної системи банку, системи оцінки кредитних й інших ризиків, які бере на себе банк, заходів реагування керівництвом банку на результати перевірок та рекомендації СВА, а також щодо аудиту активних і пасивних операцій і взаємозв'язку із зовнішнім аудитом.

Внутрішні аудитори не мають на меті суцільну перевірку всіх операцій банку. Це є недоцільним як з точки зору використання часу, так і фінансових ресурсів. Внутрішні аудитори не дають абсолютної гарантії того, що порушень у діяльності банку зовсім немає. СВА повинна оцінювати **найбільш ризикові види діяльності банку** і звертати увагу на такі фактори ризику (рис. 3.2).

Сфера відповідальності внутрішніх аудиторів банку:

- контроль ризиків у проведенні банківських операцій;
- забезпечення аналізу й оцінки внутрішнього контролю банку;

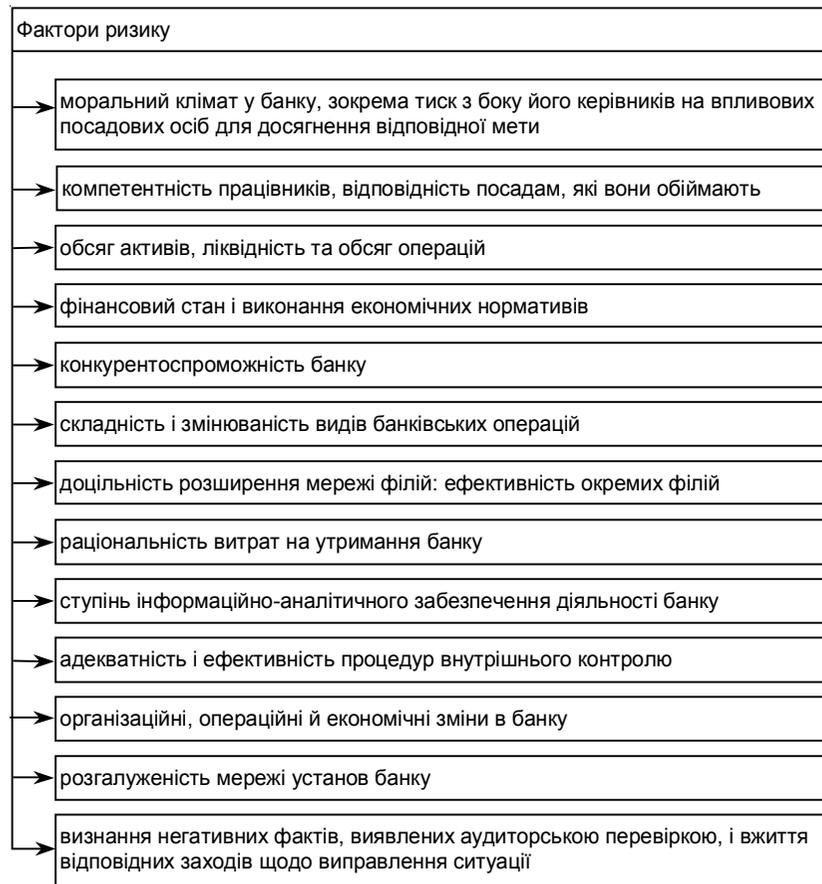


Рис. 3.2. Фактори ризику, що потрібно враховувати СВА

- своєчасне виявлення порушень і недоліків у діяльності структурних підрозділів та надання відповідних висновків;
- здійснення контролю за дотриманням економічних нормативів, що встановлені Національним банком України.

Внутрішні аудитори не повинні використовувати отриману в банку інформацію задля своїх особистих цілей, зі шкодою для інтересів банку.

Аудиторська перевірка передбачає планування аудиту, перевірку та оцінку інформації, надання рекомендацій і контроль після перевірки.

Планування аудиторської перевірки передбачає визначення обсягу коштів на її проведення. Планування кожної аудиторської перевірки підлягає документуванню й передбачає:

- визначення мети, завдань та обсягу аудиту;
- отримання повної інформації про підрозділ, що підлягає аудиторській перевірці (ознайомлення з операціями, ризиками і системами внутрішнього контролю в підрозділі з метою виявлення об'єктів, що вимагають особливої уваги, отримання висновків і пропозицій від суб'єкта перевірки).

Основою *планування* є аналіз ризиків, який повинен проводитися як мінімум раз на рік.

СВА повинна *оцінювати ризики*, що пов'язані з корпоративним управлінням, фінансово-господарською діяльністю організації і її інформаційними системами в частині:

- достовірності й повноти інформації про фінансово-господарську діяльність;
- ефективності й результативності господарської діяльності;
- збереження активів;
- дотримання законів, нормативних актів і договірних зобов'язань.

Обов'язковою умовою планування аудиту є складання програми проведення аудиторської перевірки. Програму затверджують до початку її виконання, а зміни, що вносяться, повинні також вчасно затверджуватися. У програмі повинні висвітлюватися:

- цілі аудиторської перевірки та строк її проведення;
- процедури, які використовуються внутрішніми аудиторами для збирання, аналізу й документування інформації під час аудиторської перевірки;
- характер і масштаб тестування, що необхідно для досягнення цілей аудиту на кожному його етапі;
- конкретні ризики, процеси та угоди, що підлягають аудиту;
- календарний графік виконання робіт.

Для кожного завдання попередньо визначається *мета*, а обсяг завдання повинен бути достатнім для досягнення мети. Документально оформлена *програма* дозволяє досягти мети.

Аудиторська перевірка повинна виявляти:

- невиправдані витрати банку;
- неефективне використання інтелектуального потенціалу працівників;
- неповноцінне використання технічних засобів;

- переукомплектування або недоукомплектування штату працівників;
- фактори, що негативно впливають на виконання завдань банку.

Річний план аудиту повинен ураховувати пропозиції правління, спостережної ради й спиратися на ризики (чим вища оцінка наявних ризиків, тим частіше повинен перевірятися певний підрозділ, відділення, але в будь-якому випадку не рідше одного разу на три роки, а для більш ризикованих підрозділів – щорічно і частіше).

Частину свого робочого часу внутрішні аудитори повинні витрачати на консультації (але не більше ніж 5% загального фонду) та включати такі завдання в план [22].

Керівник СВА повинен з певною періодичністю звітувати про виконання плану перед спостережною радою: про істотні ризики, проблеми внутрішнього контролю і корпоративного управління та інші відповідно до потреби.

План проведення аудиторських перевірок доводиться безпосередньо до структурного підрозділу, який підлягає перевірці, складається та затверджується програма такої перевірки. Аудитори починають підготовку до перевірки: оновлюють і поглиблюють відповідні знання, з'ясовують, чи проводиться на систематичній основі аналіз показників відповідної діяльності (підрозділу) та ким саме, з якою періодичністю; за якою формою оформлюються результати такого аналізу. Аудитори збирають інформацію для попередніх висновків та оцінки ситуації, ризиків, у тому числі за даними бухгалтерського обліку й результатами попереднього тестування працівників підрозділу, що перевіряється, проводиться аналіз робочої документації попередньої аудиторської перевірки внутрішніх аудиторів і матеріалів зовнішнього аудиту.

Виконуються також аналітичні процедури: порівняння поточної інформації з аналогічною за попередні періоди, з планами, кошторисами; зіставлення з пов'язаними нефінансовими показниками або показниками інших підрозділів банку. Результати проведення аналітичних процедур у разі їх парадоксальності доводяться до відома відповідного керівника підрозділу банку з метою отримання пояснень.

Перед проведенням перевірки аудитори також вивчають внутрішню нормативну базу підрозділу, що перевіряється, з метою отримання інформації щодо:

- завдань, цілей і планів підрозділу;
- організаційної структури та її зміни, посадових інструкцій, положення про підрозділ тощо.

Якщо на момент перевірки в працівників підрозділу були відсутні документи, що перевіряються, цей факт вказується для привернення уваги керівництва. Аналогічно слід діяти у випадку, якщо виявлені недоліки виправлені в ході перевірки.

З метою отримання аудиторських доказів внутрішні аудитори збирають інформацію щодо всіх питань, зазначених у програмі перевірки. Крім аналітичних процедур, вони можуть використовувати процедури опитування керівників та працівників підрозділу або інші процедури.

Процес збирання, аналізу інформації повинен відображатися в робочих документах аудиторів.

Робоча документація аудиторської перевірки готується внутрішніми аудиторами і перевіряється керівником служби внутрішнього аудиту. У ній подається перелік отриманої інформації, а також результати її аналізу.

Уся робоча документація з аудиту перевіряється на предмет підтвердження аудиторського висновку. Робоча документація внутрішнього аудитора має зміст і структуру, що задовольняє вимогам банку, і належить до власності банку.

Керівник служби внутрішнього аудиту розробляє вимоги, що стосуються збереження робочої документації. Архіви робочої документації з проведення аудиту повинні знаходитись у службі внутрішнього аудиту, і доступ до них мають тільки уповноважені особи (члени правління і ради банку, працівники служби внутрішнього аудиту). Доступ зовнішніх аудиторів до робочої документації внутрішніх аудиторів може бути наданий лише з дозволу керівника банку.

За результатами виконання аудиторського завдання складають *звіт*: об'єктивний (ґрунтується лише на фактах), зрозумілий, стислий (містить тільки найважливіші факти), конструктивний, повний і своєчасний (надається без невиправданих затримок, дозволяє діяти швидко).

Аудиторський висновок (звіт), що складається після завершення перевірки, має містити основну інформацію та резюме, а саме, інформацію про:

- характер здійсненої перевірки (планова; на запит);
- обсяги роботи;
- період перевірки;
- що власне перевірялося та за яким переліком питань;
- виявлені недоліки, порушення, зловживання, помилки, шахрайства та причини, що створили умови для їх здійснення;
- рекомендації з попередніх аудиторських перевірок;

- пропозиції щодо усунення недоліків, порушень, зловживань, помилок, шахрайств, виявлених під час даної перевірки;
- ужиті підрозділом заходи після останньої аудиторської перевірки або інформація щодо введення суворого контролю над операціями;
- усі ситуації, які можуть становити ризик збитків для банку;
- достовірність та повноту фінансової документації банку, правильність ведення бухгалтерського обліку;
- позитивний досвід роботи підрозділу, який можливо використати на інших дільницях у банку;
- усі важливі факти, які необхідні для підтвердження або запобігання неправильним судженням;
- оцінку стану системи внутрішнього контролю відповідного підрозділу банку.

Результатом проведеної перевірки можуть стати: виявлені факти порушень, неефективного використання ресурсів, пропозиції щодо покращення діяльності.

У звіті внутрішні аудитори повинні вказувати не тільки виявлені недоліки, порушення (негатив), але й кращі зразки практичної роботи підрозділу, що перевіряється з метою поширення її на інші об'єкти перевірки (позитив).

Для оцінки контролю в банку потрібно сформулювати адекватні критерії. Якщо такі критерії сформульовано менеджментом, їх і потрібно використовувати. Якщо критеріїв немає, СВА повинна розробити їх разом з менеджментом.

Внутрішній аудитор у процесі обговорення матеріалів перевірки повинен погодити з керівництвом підрозділу, що перевіряється, усі питання, які стосуються перевірки. Тому наприкінці перевірки після формування звіту виділяється 2–3 дні на заперечення менеджменту підрозділу, що перевіряється, відносно результатів перевірки. Якщо внутрішній аудитор та керівник підрозділу не дійшли згоди щодо якогось питання (наприклад, щодо виявлених у результаті перевірки фактів або щодо доцільності запропонованих аудитором заходів контролю), цей факт висвітлюється в аудиторському висновку. У такому випадку пояснення, письмові коментарі керівництва підрозділу додаються до висновку.

Взаємодія СВА та перевірених підрозділів до, під час і після перевірки описується у внутрішніх стандартах аудиторської діяльності або в окремому регламенті взаємодії з метою попередження ймовірних конфліктів.

Аудиторський висновок підписується уповноваженим внутрішнім аудитором та керівником СВА банку. Для прийняття

організаційних заходів аудиторський висновок направляється керівнику структурного підрозділу та правлінню / раді банку.

Результати перевірки виносяться на засідання правління / спостережної ради або на аудиторський комітет (у разі його наявності). Керівництво відділу, що перевірявся, може запрошуватися на такі засідання в разі незгоди з висновками перевірки або у випадку небажання вживати рекомендації аудиту. Періодичність звітування за результатами перевірок залежить від ризиків, суттєвості недоліків внутрішнього контролю, що були виявлені. Іноді викладені в аудиторському висновку недоліки можуть бути настільки суттєвими, що вимагатимуть від керівників банку негайних дій. У такому випадку має діяти канал термінового зв'язку з правлінням / спостережною радою, а саму ситуацію аудитори повинні тримати під особливим контролем.

Керівництво банку зобов'язане своєчасно реагувати на рекомендації служби внутрішнього аудиту. Керівники банку несуть остаточну відповідальність за вжиття заходів щодо усунення порушень, зазначених в аудиторському висновку. Керівництво банку має право взяти на себе ризик невиконання рекомендацій внутрішніх аудиторів і відмовитися вживати відповідних заходів щодо викладених в аудиторському висновку фактів через великі витрати на їх проведення або інші міркування. У такому разі керівник служби внутрішнього аудиту повідомляє про це рішення раду банку.

Подальший контроль, який обов'язково проводиться внутрішніми аудиторами, – це встановлення адекватності, ефективності і своєчасності заходів, що вживаються внаслідок рекомендацій аудиторів. Розроблення графіка подальшого контролю має базуватися на передбачених ризиках, а також на ступені складності та важливості фактів виявлених порушень. Керівник служби внутрішнього аудиту для проведення подальшого контролю повинен:

- установити час, який потрібен на отримання відповіді від керівників підрозділів банку щодо усунення виявлених недоліків;
- розглянути відповіді керівників підрозділів, що перевіряються;
- провести в разі потреби повторну контрольну аудиторську перевірку.

Той факт, що внутрішні аудитори після перевірки не провели подальшого контролю, дає підстави для керівництва перевіреного підрозділу вважати рекомендації аудиторів недоцільними, неважливими, необґрунтованими.

У сучасних умовах завдання внутрішнього аудиту суттєво розширюються: від перевірки дотримання нормативних вимог, внутрішніх документів до аудиту ризиків, допомоги в оптимізації бізнес-процесів та допомоги керівництву в його діяльності. Найкраща світова практика внутрішнього аудиту відповідно до Базельських рекомендацій і стандартів Інституту внутрішнього аудиту є ризикоорієнтованою, спрямованою на пошук ефективних методів управління ризиками.

У нормативно-правовому полі України взаємодія внутрішнього аудиту та ризик-менеджменту розглядається в межах «Методичних рекомендацій щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України», схвалених Постановою Правління НБУ від 02.08.2004 № 361. Цими рекомендаціями встановлюються основні принципи організації і функціонування систем ризик-менеджменту, функції служби внутрішнього аудиту в частині процесу ризик-менеджменту. Відповідно до вказаних рекомендацій ризик-менеджмент є системою управління ризиками, яка охоплює стратегію та тактику управління, спрямовані на досягнення основних бізнес-цілей банку. Ефективна *система ризик-менеджменту* містить: систему управління, систему ідентифікації і вимірювання, систему супроводження (моніторингу та контролю). Служба внутрішнього аудиту не бере безпосередньої участі в процесі ризик-менеджменту, а її роль полягає в оцінці адекватності систем управління ризиками потребам банку; вона має здійснювати аудит процесів та процедур банку з ризик-менеджменту (може здійснюватись і на умовах аутсорсингу), оцінювати ефективність систем внутрішнього контролю банку в частині ризик-менеджменту та вносити відповідні рекомендації спостережній раді та правлінню, оцінювати ефективність операцій, достовірність фінансової й управлінської інформації, а також відповідність діяльності банку чинним законодавчо-нормативним актам України.

Функція «Внутрішній аудит» повинна проводити оцінку і сприяти вдосконаленню процесів управління ризиками, контролю і корпоративного управління, використовуючи систематизований і послідовний підхід [19]. Організація корпоративного управління в банках України та роль внутрішнього аудиту в цьому процесі сформульовані у табл. 3.12. Функція «Внутрішній аудит» [19] повинна давати оцінку й відповідні рекомендації, спрямовані на вдосконалення процесу корпоративного управління відносно досягнення таких цілей:

- 1) просування відповідних етичних стандартів і цінностей у межах організації;

Таблиця 3.12. Основні положення «Методичних рекомендацій щодо вдосконалення корпоративного управління в банках України» [3]

Зміст рекомендації	Коментарі
1. Акціонери банку мають разом і кожен окремо захищати інтереси банку та його вкладників, активно використовуючи свої повноваження на загальних зборах акціонерів – вищому органі банку	Акціонери повинні вживати заходів для того, щоб: структура власності банку не перешкоджала корпоративному управлінню, лише компетентні й надійні особи обиралися членами спостережної ради
2. Спостережна рада має визначати та контролювати стратегічні цілі і корпоративні цінності банку, про які мають бути проінформовані всі працівники в банку	Стратегію розвитку банку, стандарти професійної поведінки повинна визначати спостережна рада банку. Саме вона має також затверджувати: політику стосовно ризиків і процедур управління ними, кодекс корпоративної етики, запроваджувати санкції до порушників стандартів професійної етики й уживати всіх заходів для того, щоб правління впровадило все вищезазначене в діяльність
3. Керівники банку мають виконувати свої обов'язки сумлінності та лояльності щодо банку відповідно до законодавства України та стандартів банківського нагляду	Обов'язок лояльності – розкрити свої конфлікти інтересів і не використовувати власну посаду в особистих інтересах за рахунок банку. Обов'язок сумлінності – діяти з усвідомленням моральної відповідальності за свої вчинки, приймати рішення на підставі всієї необхідної інформації
4. Керівники та інші працівники банку мають уникати конфлікту інтересів у своїй роботі та брати самовідвід від участі в прийнятті рішень, якщо в них існує конфлікт інтересів, який не дає змоги їм належним чином виконувати свої фідуціарні обов'язки в банку	Характерні приклади конфлікту інтересів: використання посади керівника та власності банку для досягнення особистих інтересів або інтересів пов'язаних сторін, прийняття цінних подарунків, використання або розкриття конфіденційної інформації. Ключові керівники повинні своєчасно інформувати спостережну раду про наявність конфлікту інтересів (через стандартні періодичні анкети), вони несуть особисту відповідальність за достовірність наданої інформації
5. Операції банку з пов'язаними особами мають проводитися на ринкових умовах. Банк повинен усвідомлювати, що надання необґрунтованих переваг пов'язаним особам може призвести до послаблення дисципліни під час надання кредитів та здійснення процесу моніторингу заборгованості за цими кредитними зобов'язаннями	Правління забезпечує підготовку переліку пов'язаних осіб (у тому числі асоційованих компаній, членів сімей ключових керівників – у законному та цивільному шлюбі, ін.) МСБО24 передбачає розкриття інформації щодо пов'язаних осіб (у публічному річному звіті банку). Як мінімум, розкривається інформація щодо пов'язаних осіб про суми операцій і заборгованості за ними, доходи й витрати за цими операціями

Зміст рекомендації	Коментарі
6. Корпоративні цінності банку повинні визнавати велике значення своєчасного та відвертого обговорення проблем. У зв'язку з цим необхідно заохочувати працівників та дати їм змогу вільно повідомляти про свою стурбованість стосовно протизаконної, неетичної або сумнівної практики, не побоюючись разом з цим можливих санкцій (раннє інформування)	Раннє інформування стосується шахрайств, корупції, неналежного управління ресурсами тощо. Рекомендується передбачати процедури, згідно з якими працівники матимуть змогу проводити раннє інформування спостережної ради. Працівники можуть здійснювати анонімне повідомлення; будь-яке їх переслідування або покарання категорично забороняється
7. Належне корпоративне управління в банку залежить від ефективності та компетентності спостережної ради. Корпоративне управління вимагає надійної структури органів банку та процедур їх діяльності. У банку має існувати ефективна система важелів і противаг, яка є життєво важливою для того, щоб попередити зловживання повноваженнями в банку	Члени спостережної ради повинні приділяти достатню увагу та зусилля виконанню своїх обов'язків, забезпечувати належний рівень компетентності, періодично оцінювати ефективність власної практики. Спостережна рада має своєчасно отримувати інформацію для оцінки якості роботи правління; повинна визначити формат та частоту управлінської звітності, обсяг необхідної інформації. До членів спостережної ради висуваються такі вимоги щодо освіти та кваліфікації: вища освіта в галузі економіки, права чи бізнес-адміністрування, принаймні п'ятирічний досвід діяльності в банківській сфері або у сфері фінансів та не менше трирічного досвіду роботи на керівних посадах
8. Спостережна рада банку повинна мати на меті представництво інтересів усіх акціонерів та заінтересованих сторін. У спостережній раді має забезпечуватися представництво членів, які представляють різні інтереси та мають різні кваліфікації	Незалежність спостережної ради від поглядів правління, великих акціонерів, політиків можна зміцнити, долучивши до її складу як мінімум 25% кваліфікованих незалежних членів і створивши аудиторський та інші комітети. Незалежним вважається член спостережної ради, який не має будь-яких ділових, родинних або інших стосунків з банком, його пов'язаними особами, членами його правління або значними акціонерами, не був працівником банку, членом правління протягом останніх трьох років. Особлива увага повинна приділятися вибору голови спостережної ради. Мінімальна рекомендована кількість членів спостережної ради – 5 осіб, строк повноважень їх – не більше трьох років, проведення засідань – не менше ніж один раз на квартал. Позачергові засідання можуть скликатися за ініціативи третини членів, голови комітету спостережної ради, голови правління, внутрішнього та / або зовнішнього аудитора.

Зміст рекомендації	Коментарі
9. Комітет спостережної ради – це важливий інструмент, що дає змогу невеликій групі членів ради звертати увагу на окремі питання та використовувати свій експертний потенціал для їх розв'язання. Створення комітетів спостережної ради, що займаються окремими питаннями її діяльності, значно збільшують ефективність роботи спостережної ради	До складу комітету спостережної ради має входити не менше трьох членів. Щонайменше один член комітету повинен мати ґрунтовні знання в профільній галузі комітету. Банки можуть визнати за доцільне, щоб члени профільних комітетів ради проходили ознайомлювальну підготовку та періодичне професійне навчання. Комітети спостережної ради проводять свої засідання не менше ніж один раз на квартал або частіше. Доцільно створити аудиторський комітет, який займається наглядом за системою внутрішнього контролю, достовірністю фінансової звітності, внутрішнім і зовнішнім аудитом банку, питаннями дотримання чинного законодавства України та внутрішніх процедур банку (комплаєнс) та іншими проблемами, виявленими внутрішніми та зовнішніми аудиторями. Усі члени аудиторського комітету повинні мати певний ступінь фінансової освіти й досвід у сфері корпоративних фінансів. Принаймні один з членів аудиторського комітету повинен мати глибокі знання з фінансів або бухгалтерського обліку. Аудиторський комітет здійснює нагляд за запровадженням систем внутрішнього контролю правлінням банку та службою внутрішнього аудиту, проводить щорічну оцінку ефективності систем внутрішнього контролю та доповідає спостережній раді про її результати, а також рекомендує їй внести зміни до цих систем; забезпечує незалежність, об'єктивність і кваліфікованість зовнішніх аудиторів; переглядає рекомендації зовнішнього аудитора, надані керівництву банку, щодо поліпшення систем внутрішнього контролю в банку та оцінює адекватність відповіді правління на ці рекомендації; отримує й аналізує звіти внутрішніх аудиторів і доводить інформацію з питань внутрішнього контролю до відома правління та спостережної ради. Оскільки остаточною відповідальністю за нагляд за процесом управління ризиками покладається на спостережну раду, вона може сформувати комітет з управління ризиками, функції цього комітету можуть бути передані аудиторському комітету спостережної ради:

Зміст рекомендації	Коментарі
10. Будь-який банк повинен чітко визначити права, обов'язки та процедури роботи правління банку, забезпечуючи таким чином ефективну, прибуткову роботу банку і зростання його вартості	аналіз портфелю ризиків, визначення допустимого рівня ризику для нього; систематичний моніторинг ризикових ситуацій; забезпечення вимоги, щоб правління та інші керівники банку вживали ефективних заходів з ідентифікації, визначення, вимірювання, моніторингу та контролю за всіма банківськими фінансовими і нефінансовими ризиками; ініціює проведення перевірок кредитів, наданих членам спостережної ради, правлінню та іншим пов'язаним особам; оцінка способу, у який правління банку організувало процес управління ризиками в банку
11. Склад правління, схвалений спостережною радою, повинен забезпечувати критичний і незалежний підхід до оцінки та прийняття рішень	Голова правління несе згідно із законодавством і внутрішнім положенням остаточною відповідальність за результати діяльності банку. Права, обов'язки та процедури роботи правління мають бути докладно визначені в положенні про правління або в іншому внутрішньому документі банку. Це положення повинне зберігатися в корпоративного секретаря банку Банк розробляє критерії професійної належності та відповідності щодо кожного члена правління, у яких би визначалися навички, освіта, попередній досвід роботи та інші критерії роботи для кожного члена правління. Про кожного члена правління банку на офіційній сторінці банку в мережі Інтернет опубліковується загальна довідкова інформація. Потрібно запобігати концентрації повноважень у руках особи (або кількох осіб), що може виникнути через великий строк роботи в банку. Доцільно змінити сферу роботи такого члена правління. Правлінню рекомендується створювати виконавчі комітети для підвищення ефективності власної роботи, контролювати функціонування комітетів шляхом періодичних перевірок службою внутрішнього аудиту; розробити систему оцінки роботи цих комітетів
12. Правління банку повинно щороку здійснювати оцінку своєї власної роботи та кожного із своїх членів, дотримуючись вимог встановлених процедур	Критерії оцінки роботи правління банку були чітко визначені спостережною радою. Оцінка правління банку має містити поєднання кількісних і якісних показників, а також перевірку результатів роботи, опублікованих інтерв'ю і самооцінку. Для кожного члена правління має визначитися справедлива та відповідна винагорода, яка повинна бути докладно і прозоро визначена політикою банку щодо винагороди. У банку повинне бути планування наступництва. У корпоративній стратегії наступництва повинні зазначатись особи, які можуть замінити посадових осіб або членів правління банку.

Зміст рекомендації	Коментарі
13. Банки мають запроваджувати всеохоплюючий процес управління ризиками (під наглядом з боку спостережної ради та правління банку) для ідентифікації, оцінки величини та контролю за всіма значними ризиками	Під час планування наступництва мають визначатися виконавці найвищого рівня та готуватися їх кар'єрні плани розвитку Діяльність органів банку у сфері управління ризиками може регулюватися таким чином: акціонери (учасники) призначають членів спостережної ради; спостережна рада визначає політику управління ризиками та контролює її виконання; правління банку впроваджує політику управління ризиками; внутрішній аудит перевіряє відповідність діяльності банку встановленій політиці та забезпечує належні процеси корпоративного управління, внутрішнього контролю та управління ризиками; зовнішні аудитори з метою висловлення думки щодо достовірності фінансової звітності оцінюють політику, процедури та практику управління ризиками в банку
14. У банку мають бути створені адекватні системи дотримання законодавства України, нормативів, правил, внутрішніх політик, стандартів і кодексів, що стосуються діяльності банку	Спостережна рада банку відповідає за здійснення нагляду за управлінням комплаєнс-ризиком, а її аудиторський комітет повинен принаймні щороку оцінювати ефективність комплаєнсу. Правління банку відповідальне за безпосереднє дотримання законодавства та внутрішніх процедур. Воно розробляє відповідну політику банку, забезпечує її реалізацію і звітує перед спостережною радою за управлінням комплаєнс-ризиком. Обов'язки з дотримання законодавства України, правил і стандартів не обов'язково мають виконуватися службою комплаєнс, а, наприклад, працівниками різних підрозділів. Ефективність діяльності системи комплаєнс має періодично перевірятися внутрішнім аудитом. Комплаєнс-ризик повинен включатися до методології внутрішнього аудиту щодо оцінки ризиків. Крім того, має бути створена програма аудиту для перевірки ефективності системи комплаєнс у банку. Підрозділи, що входять до системи комплаєнс, і служба внутрішнього аудиту повинні бути відокремлені один від одного для забезпечення незалежної перевірки їх діяльності
15. Спостережна рада та правління банку повинні ефективно використовувати роботу, яку виконують внутрішні аудитори	Внутрішній аудит виявляє ризики та потенційні недоліки в системі внутрішнього контролю банку, надає спостережній раді результати оцінки ризиків і гарантії того, що системи внутрішнього контролю є адекватними для управління цими ризиками.

Зміст рекомендації	Коментарі
	Діяльність з проведення внутрішнього аудиту має бути незалежною, адекватно профінансованою і добре укомплектованою професіоналами, які діють відповідно до Міжнародних стандартів професійної практики внутрішнього аудиту та національних стандартів. Аудиторський комітет спостережної ради має здійснювати моніторинг і перевіряти ефективність служби внутрішнього аудиту в банку. Розмір та обсяг діяльності служби внутрішнього аудиту в банку залежать від обсягу, складності банківських операцій, кількості працівників банку, а також міркувань щодо адекватного співвідношення ціни й корисності. Правління банку і спостережна рада мають вимагати від внутрішнього аудиту об'єктивної оцінки й надання порад щодо управління ризиками та адекватності систем внутрішнього контролю
16. Спостережна рада та правління банку мають сприяти ефективності роботи зовнішніх аудиторів з метою забезпечення достовірності та об'єктивності фінансової звітності банку, що відображає його фінансовий стан і результати діяльності	Відповідає за нагляд за відносинами банку і його зовнішнього аудитора аудиторський комітет, який щороку оцінює наявні ресурси, кваліфікацію, досвід, а також незалежність зовнішніх аудиторів та ефективність проведення аудиторського процесу. Аудиторський комітет перевіряє разом із зовнішніми аудиторами отримані аудиторські дані. Публічний річний звіт банку має містити інформацію про те, як гарантується незалежність та об'єктивність аудитора в разі надання ним банку неаудиторських послуг
17. Розкриття інформації сприяє високій ринковій дисципліні та належному корпоративному управлінню в банках. Банк повинен своєчасно розкривати повну, достовірну та суттєву інформацію, яка стосується його діяльності, з метою надання можливості інвесторам, вкладникам, клієнтам, акціонерам та іншим заінтересованим особам приймати виважені рішення	Достовірність інформації, яка розкривається банком, забезпечується завдяки: підготовці фінансової звітності відповідно до МСФЗ, вимог НБУ та її оприлюдненню; регулярному проведенню незалежного зовнішнього аудиту фінансової звітності відповідно до Міжнародних стандартів аудиту; здійсненню ефективного внутрішнього контролю за достовірністю інформації, що розкривається. Посадові особи банку, які мають право розкривати інформацію та доводити її до заінтересованих сторін: голова та члени спостережної ради, голова правління; корпоративний секретар. Спостережна рада банку здійснює контроль за дотриманням встановленого банком порядку розкриття інформації. До істотної інформації, яка регулярно розкривається банком у публічному річному звіті, належать, зокрема: мета та стратегія діяльності банку; структура власності і відносини контролю над банком; фінансова інформація; інформація про спостережну раду та правління; загальна організаційна структура; інформація про політику й суму винагороди членів спостережної ради та правління банку; практика управління ризиками банку; інформація про

Зміст рекомендації	Коментарі
	кодекси корпоративного управління, ділової етики / поведінки, дотримання банком відповідних кодексів; деталі й умови операцій з пов'язаними особами банку; інформація про політику банку стосовно виявлення й управління конфліктами інтересів; про збільшення, зменшення розміру статутного капіталу банку; випуск облігацій або інших цінних паперів; придбання банком власних акцій; суттєві зміни в структурі акціонерного капіталу; значні правочини, які можуть суттєво вплинути на ринкову вартість акцій банку; будь-які значні судові справи проти банку; зміну реєстратора або депозитарію банку; факти лістингу (делістингу) цінних паперів банку; надання (зміну) рейтингу банку
18. Існування групового рівня створює новий вимір проблем, що мають відношення до корпоративного управління. Корпоративне управління в контексті групи має стосуватися повноважень органів управління як в банку, так і в інших компаніях групи	Система корпоративного управління в групі має бути розроблена таким чином, щоб дати змогу заінтересованим особам проаналізувати та зрозуміти групу в цілому
	2) забезпечення ефективного процесу управління діяльністю і її оцінки; 3) ефективне забезпечення інформацією з питань ризиків і контролю відповідних служб організації; 4) ефективне координування діяльності і обмін інформацією між Радою, зовнішніми і внутрішніми аудиторами і менеджментом.
	У «Методичних рекомендаціях щодо вдосконалення корпоративного управління в банках України», схвалених Постановою правління НБУ від 28.03.2007 № 98 [5] зазначається, що внутрішній аудит допомагає підвищити ефективність процесів внутрішнього контролю, управління ризиками й корпоративного управління. Дані рекомендації загального характеру як орієнтир у діяльності банків уперше в такого роду документах в Україні ставлять низку нових проблемних питань: щодо доцільності організації в банках аудиторських комітетів, введення посади корпоративного секретаря, певних аспектів діяльності спостережної ради, організації управління ризиками та внутрішнього контролю.

Ці рекомендації сформовані з урахуванням «Принципів корпоративного управління», прийнятих рішенням ДКЦПФР від 11.12.2003 № 571, та принципів корпоративного управління ОЕСР.

Тестові завдання¹

1. Які з цих тверджень є правильними:
 - а) доцільно, щоб банк щорічно змінював зовнішнього аудитора;
 - б) банк повинен користуватися послугами одного постійного зовнішнього аудитора протягом як мінімум 5 років;
 - в) банку доцільно призначити зовнішнього аудитора після інформування про його кандидатуру в НБУ;
 - г) банк повинен призначити зовнішнього аудитора після погодження його кандидатури в НБУ?
2. Чи дозволяють етичні принципи аудитора, що сформульовані Міжнародною федерацією бухгалтерів, одночасно консулювати клієнта та проводити аудит його діяльності:
 - а) так, навіть бажано;
 - б) ні?
3. Працівник був переведений з кредитного управління до служби внутрішнього аудиту того самого банку. Він:
 - а) протягом року не може залучатися до аудиту кредитів;
 - б) протягом двох років не може залучатися до аудиту кредитів;
 - в) весь подальший час роботи в цьому банку у внутрішньому аудиті не може залучатися до аудиту кредитів;
 - г) одразу ж після переведення може залучатися до аудиту кредитів.
4. Частота проведення аудиторських процедур службою внутрішнього аудиту повинна обумовлюватися:
 - а) оцінками ризиків, які притаманні кожній сфері аудиту;
 - б) встановленою у внутрішніх документах банку періодичністю (наприклад, раз на рік);
 - в) кадровими та матеріальними ресурсами служби внутрішнього аудиту;
 - г) указівками керівництва.

¹Правильними відповідями на тести можуть бути одразу кілька або ні один з наведених варіантів.

5. Служба внутрішнього аудиту банку :
 - а) має право розробляти та застосовувати власні стандарти аудиту;
 - б) повинна використовувати Міжнародні стандарти аудиту та надання впевненості;
 - в) повинна використовувати національні нормативи аудиту, затверджені Аудиторською палатою України;
 - г) повинна використовувати національні нормативи аудиту, затверджені Національним банком України;
 - д) повинна застосовувати стандарти внутрішнього аудиту в банках України.
6. Служба внутрішнього аудиту в банку виконує такі функції:
 - а) контрольну, координаційну, інформаційну, аналітичну, захисну, консультативну, управлінську;
 - б) контрольну, аналітичну, консультативну;
 - в) правильною є така відповідь:
7. Зовнішній та внутрішній аудитори:
 - а) виконують однакові функції;
 - б) повинні надавати один одному можливість ознайомлення з матеріалами перевірки;
 - в) можуть спілкуватися без участі керівництва банку, що перевіряється.
8. Служба внутрішнього аудиту банку несе відповідальність за:
 - а) невиявлення фактів шахрайства працівників;
 - б) своєчасне розроблення внутрішніх положень банку з питань організації контролю;
 - в) неефективність заходів внутрішнього контролю;
 - г) дотримання внутрішніх положень і регулятивних вимог.
9. Зовнішній аудитор має право:
 - а) на повний та безперешкодний доступ у будь-яке приміщення банку та до всієї необхідної інформації, що може суттєво вплинути на фінансову звітність, а також на думку аудитора;
 - б) вивчати документацію, на ознайомлення з якою отримано дозвіл керівництва банку;
 - в) висловити негативний висновок у разі відсутності необхідної інформації для проведення перевірки;
 - г) відмовитися від висловлення думки за відсутності необхідної інформації для проведення перевірки.
10. Внутрішній аудитор має право:
 - а) доступу у будь-яке приміщення банку та ознайомлення з усією необхідною йому документацією банку;

- б) вивчати документацію, на ознайомлення з якою отримано до-звіл керівництва банку;
 - в) на копіювання будь-яких документів банку;
 - г) на вилучення будь-яких документів з подальшим їх повер-ненням.
11. Кваліфікаційні вимоги до працівника служби внутрішнього аудиту такі:
- а) наявність вищої освіти та досвіду роботи в банку не менше 3 років;
 - б) наявність сертифіката аудитора банків;
 - в) вимоги встановлює кожний банк окремо;
 - г) знання бухгалтерського обліку, фінансів, банківського права, інформаційних технологій.
12. Звіт внутрішнього аудитора повинен містити:
- а) фінансову звітність банку, висновок про те, чи відображує фінансовий звіт дійсний фінансовий стан банку;
 - б) перелік ризиків, які притаманні діяльності банку;
 - в) структуру звіту встановлює керівництво банку;
 - г) правильною є така відповідь:
13. Які вимоги до компетенції членів аудиторського комітету в банку України:
- а) вони повинні мати вищу освіту, певний стаж роботи в банках та бути членами спостережної ради;
 - б) вони повинні мати сертифікат аудитора;
 - в) створення аудиторського комітету є обов'язковим у банках України, вимоги до компетенції його членів не встановлюються на законодавчому рівні;
 - г) створення аудиторського комітету є обов'язковим, а вимоги до його членів є аналогічними до вимог до членів спостережної ради банку?
14. Банк повинен повідомити про укладення договору щодо про-ведення аудиту перевірки річної фінансової звітності :
- а) НБУ у строк до 1 листопада звітного року;
 - б) до 1 грудня поточного року податкову інспекцію;
 - в) усі відповіді є правильними.
15. Відповідно до законодавчо-нормативної бази України у банках:
- а) обов'язковим є створення постійно діючої служби внутрішньо-го аудиту;
 - б) створення служби внутрішнього аудиту залежить від особли-востей діяльності та можливостей конкретного банку;

- в) можливим є виконання функцій служби внутрішнього ауди-ту на умовах аутсорсингу.

16. Чи може бути аудитор працівником банку, що перевіряється:
- а) так;
 - б) ні, бо це суперечить положенням Закону України «Про ауди-торську діяльність»;
 - в) правильною є така відповідь: ...?
17. У випадках встановлення фактів шахрайств:
- а) аудитор повинен проінформувати правоохоронні органи;
 - б) аудитор повинен проінформувати керівництво банку не пізні-ше дати закінчення перевірки;
 - в) керівник банку повинен проінформувати правоохоронні органи;
 - г) керівник банку повинен вжити заходів щодо неможливості «витікання» цієї інформації з метою уникнення ризиків репу-тації банку.

Список літератури

Нормативна

1. Кодекс професійної етики внутрішніх аудиторів банківських уста-нов, схвалений Постановою Правління НБУ від 12 лютого 2003 р. № 50.
2. Методичні вказівки щодо застосування стандартів внутрішнього аудиту в банках України, затверджені Постановою Правління НБУ від 20 липня 1999 р. № 358.
3. Методичні рекомендації щодо вдосконалення корпоративного управ-ління в банках України, схвалені Постановою Правління НБК від 28 березня 2007 р. № 98.
4. Положення про Комітет з питань аудиту банків, затверджене Поста-новною Правління НБУ від 09.09.2003 (у редакції Постанови Прав-ління НБУ від 11.04.2007 № 131).
5. Положення про організацію внутрішнього аудиту в комерційних бан-ках України, затверджене Постановою Правління НБУ від 20 берез-ня 1998 р. № 114.
6. Положення про порядок подання банками до Національного банку України аудиторських звітів за результатами щорічної перевірки фінансової звітності, затверджене Постановою Правління НБУ від 09.09.2003 р. № 389.
7. Положення про сертифікацію аудиторів банків затверджене Поста-новною Правління НБУ від 09 вересня 2003 р. № 388.
8. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07 грудня 2000 р. № 2121-III.

9. Про аудиторську діяльність: Закон України від 22 квітня 1993 р. № 3125-XII.

Навчальна

10. Адамс Р. Основы аудита: Пер. с англ. / Под ред. Я.В. Соколова. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1995. – 398 с.
11. Аренс А., Лоббек Дж. Аудит: Пер. с англ. / Гл. ред. серии проф. Я.В. Соколов. – М.: Финансы и статистика, 1995. – 560 с.
12. Аудит: Практическое пособие / Кузьминский А., Кужельный Н., Петрик Е., Савченко В. и др.; Под ред. А. Кузьминского. – К.: Учетинформ, 1996. – 283 с.
13. Білуха М.Т. Курс аудиту: Підручник. – К.: Вища школа; Знання, 1998. – 573 с.
14. Внутрішній аудит у банку: Навчальний посібник / Кіреєв О.І., Любуць О.С., Кравець В.М. та ін. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 220 с.
15. Восьма Директива (84/253/ЄЕС) від 10 квітня 1984 року стосовно призначення осіб для здійснення обов'язкового аудиту облікової документації // http://www.jura.uni-augsburg.de/prof/moellers/materialien/materialdateien/010_europaeische_gesetze/eu_richtlinien/ril_1984_253_ewg_8gesr_prueferbefaehigung_en/ та Директиви (2006/43/ЄС) від 17 травня 2006 р. та (2006/46/ЄС) від 16 червня 2006 р.
16. Губенко С.М., Мозгова О.П. Посібник для внутрішніх аудиторів банківських установ. – Х.: Штрих, 2000. – 360 с.
17. Кіндрацька Л.М. Бухгалтерський облік у банках України: Підручник. – К.: КНЕУ, 2001. – 636 с.
18. Кулаковська Л.П., Піча Ю.В. Основи аудиту: Навчальний посібник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Каравела, 2002. – 504 с.
19. Международные профессиональные стандарты внутреннего аудита // www.iaa-ru.ru.
20. Міжнародні стандарти аудиту, надання впевненості та етики = Handbook of International Auditing, Assurance, and Ethics Pronouncements: Видання 2006 року: Пер. з англ. – К.: Аудиторська палата України, 2006. – 1144 с.
21. Петрик О.А. Аудит: методологія і організація: Монографія. – К.: КНЕУ, 2003. – 260 с.
22. Сазерленд К, Бедди Дж. Практические рекомендации по внутреннему аудиту для российских коммерческих банков // www.tacis-bankreform.ru.
23. Спьяк Г.І., Фаріон Т.І. Облік і аудит у банках: Навчальний посібник. – К.: Атака, 2004. – 328 с.
24. Сьома Директива Ради Європи (83/349/ЄЕС) від 13 червня 1983 року стосовно консолідованої звітності // www.europa.eu.int/scadplus/leg/en/lvb/l26010.htm.
25. Тим, хто не нехтує законом. Контроль, ревізія та аудит у комерційних банках України / Мумінова-Савіна Г.Г., Кравець В.М., Мазур О.А. та ін. – К.: Факт, 2001. – 448 с.
26. Четверта Директива Ради Європи (78/660/ЄЕС) від 25 липня 1978 року стосовно річної звітності компаній // www.europa.eu.int/eur-lex/lex/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31978L0660:EN:NOT.
27. Council Directive 86/635/EEC of 8 December 1986 on the annual accounts and consolidated accounts of banks and other financial institutions // www.europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/l24009.htm.
28. Framework for Internal Control Systems in Banking Organizations. Basel Committee on Banking Supervision, Basel, Sept. 1998 // www.bis.org.
29. Global Economic Crime Survey 2005. – PriceWaterhouseCoopers. // www.pwc.com.
30. Internal audit in banks and the supervisor's relationship with auditors: A survey. Basel Committee on Banking Supervision, Basel, Aug. 2002 // www.bis.org.
31. The 2008 Handbook of International Auditing, Assurance, and Ethics Pronouncements (published March 2008) // www.ifac.org.

Організація контролю власного капіталу банку

Капітал банку – це частина його ресурсів, основною функцією якого є захист інтересів вкладників та кредиторів від імовірних ризиків банківської діяльності.

До складу власного капіталу банку належать: статутний капітал; емісійні різниці; загальні резерви та фонди банку; результати минулих років; результати звітного року, що очікують підтвердження; результати переоцінки.

Джерелами збільшення статутного капіталу можуть бути власні кошти акціонерів і дивіденди.

Шляхами збільшення статутного капіталу є: випуск нових акцій, збільшення номіналу акцій, переведення субординованого боргу до розряду статутного капіталу, обмін облігацій на акції.

На момент створення банку регулюється розмір статутного капіталу, а під час подальшої діяльності – розмір регулятивного капіталу.

За недотримання нормативу регулятивного капіталу до банку застосовуються заходи впливу з боку НБУ. Крім того, у разі недостатнього формування капіталу банку суттєво обмежуються його можливості щодо кредитування великих клієнтів тощо.

Відповідальність за порушення правил та порядку проведення операцій з капіталом викладено у «Положенні про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства» та в інших законодавчих і нормативних документах.

Заходи впливу можуть бути застосовані до банку в разі невиконання нормативів капіталу, за порушення вимог щодо формування внесків до статутного капіталу банку виключно за рахунок власних коштів власника істотної участі та за інші порушення законодавства, нормативно-правових актів НБУ.

Основними завданнями контролю власного капіталу є:

- 1) дотримання законодавчих і нормативних вимог щодо виконання банком вимог до капіталу, дотримання економічних нормативів капіталу;
- 2) дотримання встановлених лімітів та обмежень щодо операцій з капіталом;
- 3) правильність розрахунків з учасниками (акціонерами);
- 4) проведення оцінки капіталу та прийняття заходів із забезпечення достатності капіталу з погляду на досягнення цілей банку та відповідно до наявних ризиків;
- 5) правильність обліку й звітності щодо операцій з капіталом;
- 6) здійснення дієвого контролю капіталу, його регулярне вдосконалення.

Основні напрямки внутрішнього аудиту капіталу:

- перевірка наявності та відповідності установчих документів банку та нормативної бази банку з питань капіталу;
- перевірка порядку й строків формування статутного капіталу;
- перевірка учасників (засновників) банку, визначення розміру їх власних коштів і джерел походження;
- перевірка розрахунків з учасниками (акціонерами);
- перевірка обліку власного капіталу банку;
- попередній аналіз операцій з капіталом за допомогою системи показників;
- оцінка достатності капіталу банку з погляду прийнятих ризиків і стратегічних цілей;
- оцінка обґрунтованості, доцільності операцій з капіталом;
- оцінка адекватності внутрішнього контролю операцій з капіталом.

Більш детально основні питання контролю та програми аудиту представлені в табл. 4.1.

До контролю залучаються:

- відповідальні виконавці в межах своїх повноважень (які власне і проводять операції з капіталом) – під час проведення попереднього та поточного контролю, у тому числі працівники депозитарного відділу, відділу цінних паперів і ін.;
- контролери, які залучаються до проведення подальших перевірок відповідно до переліку, затвердженого головним бухгалтером;
- заступник головного бухгалтера і начальники відповідних відділів банку, які на систематичній основі повинні проводити перевірки стану обліково-операційної роботи;
- працівники відділу бухгалтерського обліку (бек-офіс);

Таблиця 4.1. Питання контролю та програми аудиту власного капіталу банку

Напрями	Зміст
Вивчення внутрішньої нормативної бази банку	Пункти ліцензії НБУ на здійснення операцій з ЦП. Дозволи ДКЦПФР. Установчий договір (зміст відповідно до ст. 4 Закону України «Про господарські товариства»), Статут банку (зміст відповідно до ст. 16 Закону України «Про банки і банківську діяльність»), Протоколи зборів учасників (у тому числі щодо: правочинності зборів, порядку голосування, затвердження результатів відкритої підписки на акції банку, про збільшення статутного капіталу, обрання Ради, призначення Голови правління та ін.), рішення правління. Облікова політика. Дивідендна політика, інвестиційна політика, процентна політика, програма капіталізації
Рахунки для перевірки	Див. табл. 4.2
Формування інформаційних джерел згідно із завданнями аудиту	Свідоцтва про реєстрацію випусків акцій та про результати підписки (у ДКЦПФР). Реєстр акціонерів, запити та скарги акціонерів. Сертифікати акцій, що зберігаються в банку. Журнали реєстрації обігу акцій. Перелік пов'язаних осіб, перелік двадцяти найбільших акціонерів, перелік афілійованих осіб Власники істотної участі в капіталі, їх зміни та зміни їх часток. Інформація щодо ділової репутації та задовільності фінансового стану власників істотної участі. Дозвіл НБУ на придбання істотної участі та на підвищення частки до 25, 50 та 75%. Дозвіл НБУ на врахування залучених коштів на умовах субординованого боргу, договори з інвесторами, відомості з нарахування відповідних витрат. Дозволи НБУ на врахування результатів переоцінки (основних засобів та ін.). Протоколи засідань зборів акціонерів стосовно змін статутного капіталу, джерел і шляхів таких змін (у тому числі проведення емісій), кількості та номінальної вартості акцій. Баланс, Звіт про власний капітал, форми статистичної звітності (№ 610 «Інформація про врахування субординованого боргу по розрахунку капіталу банку» (щодокадна), № 611 «Звіт про дотримання економічних нормативів» (місячна), № 614 «Звіт про найбільших (прямих та опосередкованих) учасників контрагентів банку» (місячна), № 643 «Звіт про афілійованих осіб банку» (квартальна), № 645 «Інформація про суб'єктів господарської діяльності, у яких власник істотної участі в банку має участь, що перевищує 10%» (річна), № 670 «Звіт про двадцять найбільших учасників банку» (квартальна)), управлінська звітність. Примітки до фінансової звітності (Примітка 16 «Інші зобов'язання», 17 «Статутний капітал», 18 «Дивіденди за акціями», 28 «Розрахунок чистого та скоригованого чистого прибутку (збитку) на одну просту акцію», 35 «Операції пов'язаних сторін»).

Продовження табл. 4.1

Напрями	Зміст
	Звітність до ДКЦПФР (звіт емітента цінних паперів). Звітність до Держкомстату (форма N 2-Б "Звіт про випуск, розміщення та обіг цінних паперів"). Звіти про перевірки нагляду НБУ, висновки зовнішніх аудиторів, робочі матеріали попередніх перевірок внутрішнього аудиту
Попередній аналіз показників капіталу	Див. табл. 4.3
Перевірка правильності операцій зі статутним капіталом	Перевірка наявності та відповідності установчих документів банку. Зміни до статуту банку (у тому числі внаслідок зміни капіталу), свідоцтва про реєстрацію емісій ДКЦПФР та в НБУ. Частка юридичних і фізичних осіб у капіталі банку, а також іноземних інвесторів. Платіжні документи про перерахування внесків до статутного капіталу. Відповідність змін у статутних документах запису щодо капіталу в Державному реєстрі банків Повноваження та процедура щодо прийняття рішення зі зменшення / збільшення статутного капіталу. Аналіз імовірних наслідків такої зміни в умовах постійно зростаючих вимог до мінімального розміру регулятивного капіталу Процедура формування переліку найбільших учасників (особливо опосередкованих) банку та необхідної відповідно до законодавства інформації про них (фінансовий стан та ін.). Перевірка дотримання вимог законодавства щодо ділової репутації та задовільності фінансового стану власників істотної участі (наявність аудиторських висновків сертифікованих аудиторів із зазначенням достатності власних коштів). Перевірка правильності операцій зі статутним капіталом у випадку участі іноземного капіталу (відповідні дозволи, рішення регулюючих та контролюючих органів відповідної країни та України). Звірка суми, отриманої від розміщення акцій, із залишками по рахунках 5000 та 5010. Перевірка реалізації акцій банку філіями за дорученням головного офісу (наявність відповідного доручення, перевірка правильності обліку, нарахування комісій, остаточних розрахунків). Якщо банк не є реєстратором власних акцій – запит щодо загальної кількості випущених акцій та перевірка інформації. Якщо банк є реєстратором власних акцій – перевірка за корінцями бланків сертифікатів кількості випущених акцій; операції нових акціонерів (прізвища, суми, кількість сертифікатів) та аналогічна інформація щодо попередніх власників. Дотримання вимог щодо сертифікатів акцій (підпис та ін.). Перевірка книги реєстрації сертифікатів акцій. Зберігання сертифікатів акцій і облік операцій з ними – розподіл обов'язків. Дотримання правил зберігання та проведення інвентаризації

Продовження табл. 4.1

Напрями	Зміст
Перевірка розрахунків з засновниками (акціонерами, учасниками)	сертифікатів акцій, які не були випущені. Перевірка достовірності обліку та погашення сертифікатів (звернути увагу на зіпсовані, вилучені з обігу)
	Ліцензія реєстратора (може бути сам банк) акцій на здійснення професійної діяльності на ринку цінних паперів щодо ведення реєстру.
	Ведення реєстру акціонерів, своєчасність оновлення даних (унесення нових та виключення вибулих)
	Звірка даних обліку (рах. 5000) з даними реєстру акціонерів. Своєчасність та повнота перерахування коштів засновників, акціонерів. Платіжні документи про перерахування внесків до статутного капіталу, про виплату дивідендів.
	Тип дивідендної політики (консервативна, помірна, агресивна). Вивчення частки дивідендів у розподіленому прибутку та її динаміки. Механізм формування дивідендів від моменту затвердження до виплати. Перевірка правильності нарахування та виплати дивідендів (повноваження, періодичність). Подальший контроль стосовно дивідендів, за якими не звернулися.
	Відповідність типу дивідендної політики (залишкова політика дивідендних виплат, політика стабільного розміру дивідендів, політика постійного зростання дивідендних виплат) стратегії банку. Випадки реінвестиції дивідендів.
	Відповідність даним обліку рішення Загальних зборів акціонерів щодо затвердження прибутку та його розподілу.
	Рішення загальних зборів акціонерів про придбання (викуп) власних акцій (повинна бути визначена мета придбання, сформульована політика, критерії прийняття рішення, визначений тип акцій, їх кількість, ціна придбання, строк оплати та строк придбання, порядок та строк прийняття заяв акціонерів про продаж акцій), письмове повідомлення НБУ про наміри викупу за умови перевищення 10% загальної емісії у визначені строки, повідомлення акціонерів (персональне та загальне) стосовно цього рішення (за 30 днів до початку придбання), джерела придбання (тільки за рахунок додатково вкладеного капіталу, іншого додаткового капіталу або нерозподіленого прибутку), строк оплати (вказується в рішенні, але не більше року з дати прийняття рішення). Викуплені власні акції не повинні враховуватися в розподілі прибутку.
Рішення загальних зборів акціонерів про реалізацію власних акцій (спосіб, порядок та умови реалізації акцій). У випадку анулювання – реєстрація випуску за суму зменшеного статутного капіталу.	
Аналіз випадків придбання в акціонерів акцій для наступного перепродажу, розповсюдження серед своїх працівників або анулювання.	
Аналіз запитів і скарг акціонерів – хто розглядає, періодичність, урахування при формуванні порядку денного зборів акціонерів	

Продовження табл. 4.1

Напрями	Зміст
Перевірка правильності обліку статутного капіталу	Перевірка відображення змін у величині статутного капіталу. Перевірка обліку емісійних різниць, додаткових емісій.
	Наявність зміни статутного капіталу за період аналізу; відповідність виручки від реалізації акцій угодам та платіжним документам. Перевірка обліку реалізації акцій банку філіями за дорученням головного офісу. Облік викупу, анулювання власних акцій банку. Перевірка обліку дивідендів (нарахування, виплата, реінвестиції). Облік індексзації.
Перевірка субординованого боргу	Аналітичний облік простих та привілейованих акцій (привілейовані акції різних класів (з різним обсягом прав) – якщо така можливість передбачена статутом)
	Рішення про прийняття субординованого боргу (сума, умови). Дозвіл НБУ. Договори з інвесторами. Облік субординованого боргу. Перевірка правильності розрахунків з інвесторами (погашення, сплата відсотків). Відповідність процентних ставок за субординованим боргом процентній політиці банку. Перевірка правильності включення субординованого боргу до регулятивного капіталу (не більше ніж 50% основного капіталу в останні 5 років угоди із щорічним зменшенням на 20%). Факти отримання кредитів інвесторами після внесення коштів.
Перевірка фінансових результатів. Перевірка формування та використання загальних резервів	Перевірка правильності формування фінансових результатів. Порядок покриття збитків (наявність рішення та ін.). Перевірка правильності обліку прибутків / збитків при їх формуванні та використанні. Розподіл прибутку.
	Перевірка достатності та своєчасності формування загальних резервів і їх обліку (розмір відрахувань до резервного фонду має бути не менше ніж 5% від прибутку банку до досягнення ними 25% розміру регулятивного капіталу банку).
Перевірка правильності переоцінки та її впливу на капітал	Перевірка використання загальних резервів та їх обліку (рішення правління щодо використання, обґрунтованість такого напрямку використання).
	Резервний фонд банку може бути використаний тільки на покриття збитків банку за результатами звітного року згідно з рішенням спостережної ради банку та в порядку, що встановлений загальними зборами його учасників
Відстрочені податки та їх вплив на капітал	Рішення та порядок переоцінки (основних засобів, інвестицій). Інвентаризація. Дозволи НБУ про включення результатів переоцінки до капіталу. Перевірка правильності бухгалтерського обліку переоцінки
	Перевіряються у складі окремого аудиту податків

Напрями	Зміст
Перевірка дотримання нормативних вимог до капіталу. Оцінка достатності капіталу банку	<p>Правильність розрахунків елементів регулятивного капіталу, загальної суми. Перевірка дотримання інших економічних нормативів щодо капіталу. Оцінка повноти та своєчасності виконання програми капіталізації</p> <p>Оцінка достатності капіталу на момент перевірки та в майбутньому для покриття збитків, захисту коштів вкладників і кредиторів. Чи дозволяє стан надходжень банку відповідно до потреб нарощувати свій капітал?</p> <p>Розподіл обов'язків та відповідальності стосовно аналізу формування та планування капіталу банку; його достатності.</p> <p>Оцінка зміни ставок дивідендів (за звітний рік та на наступний) і причини суттєвих змін (якщо такі мали місце) – для підвищення привабливості акцій для нових акціонерів, інші причини.</p> <p>Визначення найбільш суттєвих факторів, що впливають на зменшення капіталу через їх здатність спричиняти суттєві збитки (порушення нормативно-правових актів, шахрайства управлінського персоналу та ін.). Визначення найбільш імовірних у майбутньому факторів, що можуть зменшувати капітал банку</p>
Перевірка елементів корпоративного управління	<p>Визначення структури власності. Оцінка прозорості цієї структури. Доступність інформації про основних власників широкому колу зацікавлених осіб (наприклад, через інтернет-сторінку банку).</p> <p>Визначення кількості акцій, якими володіють члени ради банку, їхні родини та залежні від них особи.</p> <p>Вивчення ймовірного впливу всіх очікуваних змін у праві власності на майбутній стан капіталу.</p> <p>Наміри щодо реорганізації банку. Дані про оцінку та викуп акцій тих акціонерів, що не голосували за реорганізацію</p>
Оцінка адекватності внутрішнього контролю, виявлені недоліки	<p>Складання переліку виявлених недоліків внутрішнього контролю, групування їх.</p> <p>Вивчення причин виявлених недоліків. Як (за величиною впливу) впливають недоліки внутрішнього контролю на капітал банку?</p>
Формування звіту, погодження результатів перевірки з підрозділом, що перевірявся, та надання рекомендацій	<p>Формування рекомендацій щодо: шляхів підвищення капіталізації; зменшення збитків, наприклад, від наявних збиткових філій (безбалансових відділень) у банку; рішення щодо доцільності їх подальшого існування</p>

- члени різних комітетів банку, які формують інвестиційну, депозитну, процентну, тарифну політику;
- працівник, відповідальний за фінансовий моніторинг;
- інші працівники, що залучаються до контролю, у тому числі адміністратори локальної комп'ютерної мережі банку, працівники відділів служби внутрішнього аудиту.

Таблиця 4.2. Основні рахунки для обліку власного капіталу банку

Види	Перелік рахунків та їх номер
Статутний капітал	Внески за незареєстрованим статутним капіталом (3630). Зареєстрований статутний капітал (5000, 5001)
Загальні резерви та фонди банку	Загальні резерви (5020). Резервні фонди (5021). Інші фонди банку (5022)
Емісійні різниці	5010 (у разі недостатності залишку на рахунку. 5010 – використовують рахунки 5022, 5030)
Результати минулих років та звітного року, що очікує затвердження	Прибутки та збитки минулих років (5030 і 5031). Прибутки та збитки звітного року (5040 і 5041)
Результати переоцінки	Основних засобів (5100), нематеріальних активів (5101), цінних паперів у портфелі банку на продаж (5102), інвестицій в асоційовані компанії (5103), за операціями хеджування (5104)
Розрахунки з акціонерами	Власні акції / частки, викуплені в акціонерів / учасників (5002). Дивіденди, що спрямовані на збільшення статутного капіталу (5003). Кредиторська заборгованість перед акціонерами / учасниками за дивідендами (3631)
Рахунки для обліку реалізації акцій банку філіями за дорученням головного офісу	Дебіторська та кредиторська заборгованість за розрахунками за цінними паперами для банку (3541, 3641). Комісійні доходи та витрати за операціями з філіями банку (6180 та 7180). Рахунки філій, що відкриті у банку (3900)
Позабалансові рахунки	Бланки викуплених акцій та анульовані акції (9819 та 9812). Бланки цінних паперів (9820) – облік за номінальною ціною або за 1 грн. Отримані дозволи на випуск цінних паперів (9811) – облік за сумою емісії
Субординований борг	3660, 3212, 1516

Таблиця 4.3. Показники для проведення аналітичної частини перевірки операцій з капіталом

Показники	Формула для розрахунку або послідовність дій. Рекомендовані значення, сутність. Примітки
Статутний капітал	Проаналізувати фактично сплачену та несплачену його частини. Рекомендовані значення – відповідно до нормативних вимог
Частка привілейованих акцій	Не більше ніж 25% статутного капіталу
Кількість та номінал акцій та кількість емісій	$\sum (\text{кількість} \cdot \text{номінал акцій}) = \text{статутний капітал}$
Співвідношення статутного капіталу й інших показників балансу	Статутний капітал на 1 грн кредитних вкладень, на 1 грн залучених коштів, на 1 грн власних коштів, на 1 грн валюти балансу, на 1 грн зобов'язань Вивчити динаміку наведених показників, зробити порівняння з показниками конкурентів
Частка основного (ОК) та додаткового (ДК) капіталів у регулятивному (РК)	$\frac{OK_i}{PK} ; \frac{DK}{PK}$ Проаналізувати динаміку часток, а також вивчити вплив прибутків минулих років на РК
Відвернення (ВВ)	Проаналізувати суму та вплив ВВ на обсяг РК
Регулятивний капітал (РК)	$PK = OK + DK - BB$ Порівняти з мінімальною необхідною сумою РК; проаналізувати структуру, динаміку, провести факторний аналіз. РК є покриттям негативних наслідків банківських ризиків, забезпеченням захисту вкладів, фінансової стійкості й стабільної діяльності. Визначити співвідношення регулятивного капіталу та суми зобов'язань
Темпи зростання регулятивного капіталу (та його складових) порівняно з темпами зростання активних і пасивних операцій	Зробити висновки щодо ефективності системи управління активами і пасивами, а також процентної політики
Достатність сформованих резервів під активні операції для покриття ризиків	Недосформовані резерви зменшують суму РК
Сума й частка результатів переоцінки основних засобів у додатковому капіталі	Вивчити динаміку частки й суми
Кошти на умовах субординованого боргу	Не можуть перевищувати 50% основного капіталу. Включаються до капіталу після отримання дозволу НБУ

Продовження табл. 4.3

Показники	Формула для розрахунку або послідовність дій. Рекомендовані значення, сутність. Примітки
Коефіцієнт рівня капіталу	$\frac{\text{капітал}}{\text{сума сукупних зобов'язань та капіталу}} \cdot 100\%$ Має становити 10%
Співвідношення власного капіталу (ВК) та залучених коштів (ЗК) або достатність капіталу	$\frac{BK}{ZK}$ – показує, скільки власних коштів припадає на одиницю коштів вкладників і кредиторів (ступінь ризику активних операцій і ризикові позабалансові зобов'язання банку не враховуються). Крім того, достатність розраховується відносно до: розміру банку, його очікуваного росту; якості управління; обсягу прийнятих ризиків
Мультиплікатор капіталу (М)	$M = \frac{A}{K}$, де А – активи. Показує обсяг активів, утворених унаслідок функціонування кожної 1 грн капіталу
Прибуток П (минулих років та звітного року)	Проаналізувати його динаміку, розподіл (на формування резервного фонду, дивіденди, покриття збитків, преміювання працівників, у розпорядженні банку)
Спрямування прибутку минулих років	Вивчити напрямки, у тому числі на виплату дивідендів з подальшою капіталізацією, на формування загальних резервів
Рентабельність капіталу (R) та прибутковість капіталу (ROE)	$R = \frac{ЧП}{BK} \cdot 100\%$, де ЧП – чистий прибуток. ROE може розраховуватися як відношення прибутку до середнього за період акціонерного чи балансового капіталу. Вивчити динаміку, порівняти з показниками щодо групи банків
Захищеність власного капіталу	$\frac{O3}{BK}$, де O3 – основні засоби. Характеризує захищеність власного капіталу від інфляції шляхом вкладання коштів у нерухомість, інші матеріальні активи (одночасно перевірити дотримання економічних нормативів та оцінити частку недохідних активів)

Показники	Формула для розрахунку або послідовність дій. Рекомендовані значення, сутність. Примітки
Адекватність регулятивного капіталу ($H2$) або коефіцієнт Кука	$H2 = \frac{PK}{A_p},$ <p>де A_p – активи, зменшені на суму резервів за активними операціями та зважені на коефіцієнт ризику залежно від групи ризику активу.</p> <p>Значення показника: не менше ніж 10%.</p> <p>Відображає здатність банку своєчасно і в повному обсязі розрахуватися за своїми зобов'язаннями, що випливають із торговельних, кредитних або інших операцій грошового характеру. Чим вище значення показника адекватності регулятивного капіталу, тим більша частка ризику, що її приймають на себе власники банку; і навпаки: чим нижче значення показника, тим більша частка ризику, що її приймають на себе кредитори / вкладники банку</p>
Адекватність основного капіталу ($H3$)	$H3 = \frac{OK}{ЗА},$ <p>де $ЗА$ – загальні активи.</p> <p>Значення показника: не менше ніж 4%.</p> <p>Визначає спроможність банку захистити кредиторів і вкладників від непередбачуваних збитків, яких може зазнати банк</p>
Питома вага негативно класифікованих активів у регулятивному капіталі	Залежно від відсотка негативно класифікованих активів до банку можуть бути застосовані заходи впливу з боку НБУ
Результат аналізу ризику концентрації кредитних вкладень	Ризик концентрації визначають порівняно з капіталом. Висловити думку про існуючий ризик концентрації, у тому числі щодо галузевої концентрації, забезпечення й обсягу великих кредитних ризиків

Недоліки внутрішнього контролю та ризику, що можуть бути притаманні операціям з капіталом банку:

- 1) відсутність необхідних змін в аналітичному обліку (рах. 5000) при передачі прав власності на акції;
- 2) неправильна класифікація активів / зобов'язань (у тому числі заниження їх ризиковості) з метою «прикрашання» фінансової звітності;
- 3) недоформування резервів за активними операціями, що зменшує розмір регулятивного капіталу;
- 4) несвочасне та не повною мірою оновлення інформації про найбільших акціонерів; неврахування реальних зв'язків між ними;

- 5) відсутність розподілу обов'язків відносно: прийняття рішення щодо операцій з капіталом; здійснення розрахунків за дивідендами; ведення операцій із сертифікатами акцій;
- 6) виплати преміальних працівникам – тільки після затвердження фінансового результату року та підтвердження звітності зовнішнім аудитором.

Тестові завдання¹

1. Учасниками банку можуть бути:
 - а) резиденти (юридичні та фізичні особи);
 - б) резиденти та нерезиденти (юридичні та фізичні особи);
 - в) резиденти – юридичні особи.
2. Формування резервних фондів відображається проводкою:
 - а) Дебет 5040 Кредит 5021;
 - б) Дебет 5021 Кредит 5040;
 - в) Дебет 5040 Кредит 5020.
3. Акції банку можуть бути:
 - а) простими й привілейованими;
 - б) іменними й на пред'явника;
 - в) разом а) та б);
 - г) правильною є така відповідь:
4. Збільшення статутного капіталу банку повинне бути відображене (zareestrovano) у:
 - а) статуті банку;
 - б) Державній комісії з цінних паперів та фондового ринку;
 - в) Національному банку України;
 - г) усі вищенаведені відповіді;
 - д) правильною є така відповідь:
5. Для отримання якої участі в капіталі банку потрібний письмовий дозвіл НБУ:
 - а) будь-якої;
 - б) істотної;
 - в) більше ніж 25% ;
 - г) більше ніж 50% ;
 - д) правильною є така відповідь:

¹Правильними відповідями на тести можуть бути одразу кілька або жоден з наведених варіантів.

6. Збільшення статутного капіталу банку може здійснюватися шляхом:
- а) нарахування дивідендів учасникам банку та прийняття ними рішення про їх направлення до статутного капіталу;
 - б) додаткової емісії акцій на пред'явника;
 - в) спрямування прибутку банку за звітний рік на збільшення статутного капіталу;
 - г) правильною є така відповідь:
7. Збільшення статутного капіталу банку у випадку наявності збитків банку:
- а) можливе;
 - б) неможливе.
8. Збільшення статутного капіталу акціонерного банку можливе:
- а) тільки за рішенням загальних зборів акціонерів;
 - б) за рішенням правління;
 - в) не більш як на третину капіталу за рішенням Правління, якщо таке передбачене в статуті.
9. Розмір резервного фонду банку повинен бути:
- а) не менш ніж 25% регулятивного капіталу;
 - б) не менш ніж 5% регулятивного капіталу;
 - в) не менш ніж 25% статутного капіталу;
 - г) не менш ніж 5% статутного капіталу
 - д) не менше ніж 5% прибутку банку.
10. Банку забороняється виплачувати дивіденди, якщо:
- а) він є недокапіталізованим або значно недокапіталізованим;
 - б) така виплата призведе до порушення нормативу адекватності капіталу;
 - в) за попередній рік діяльність була неприбутковою;
 - г) ніяких заборон / обмежень щодо виплати дивідендів не існує.
11. Споріднені особи – це:
- а) рідні брати та сестри, батьки, чоловік, дружина або повнолітні діти тих керівників банку, контролерів банку і керівників установ – акціонерів (учасників) банку, які є власниками істотної участі банку;
 - б) юридична особа, в якій керівником є батьки, брати й сестри, дружина, чоловік або діти тих керівників і контролерів банку, а також установ – акціонерів (учасників) банку, які є власниками істотної участі в банку;
 - в) установа, у якій власником істотної участі є особа, яка водночас є власником істотної участі в банку; а також установа, керівники якої є одночасно керівниками банку;

- г) установа, що має істотну участь у банку, а також установа, у якій банк є власником істотної участі;
- д) власники істотної участі.

Задачі

1. У банку виникло питання з приводу складання переліків: «пов'язані особи», «інсайдери», «асоційовані особи» та «споріднені особи».
- Надати консультацію стосовно суті даних категорій, а також запропонувати шляхи збору та періодичного оновлення інформації стосовно вказаних осіб. Обґрунтувати свою думку, спираючись на вимоги законодавчих і нормативних актів, а також з позиції погляду на ймовірні ризики.

2. У банку, що є недокапіталізованим, виникли проблеми з вирішенням таких питань:
- чи можуть кошти резервного фонду банку бути спрямовані на викуп власних акцій;
 - чи може банк викупити власні акції;
 - чи може банк призупинити сплату відсотків за субординованим боргом?

Також внутрішніми аудиторами виявлено такий факт: дивіденди акціонерам у поточному році виплачувалися щоквартально.

Чи є цей факт порушенням законодавчо-нормативної бази України? Якщо так, то які ймовірні наслідки?

Надати консультацію керівництву акціонерно-комерційного банку з позиції інспектора банківського нагляду НБУ та позиції аудитора. Обґрунтувати свою думку, спираючись на вимоги законодавчих і нормативних актів, а також з позиції погляду на ймовірні ризики.

Список літератури

Нормативна

1. Господарський Кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV.
2. Інструкція з бухгалтерського обліку операцій з цінними паперами в банках України, затверджена Постановою Правління НБУ від 03.10.2005 № 358.
3. Інструкція про порядок відображення в бухгалтерському обліку банками України поточних і відстрочених податкових зобов'язань та податкових активів, затверджена Постановою Правління НБУ від 19.03.2003 № 121.

4. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затверджена Постановою Правління НБУ від 28.08.2001 № 368.
5. Інструкція про порядок складання та оприлюднення фінансової звітності банків України, затверджена Постановою Правління НБУ від 07.12.2004 № 598.
6. Методика розрахунку економічних нормативів регулювання діяльності банків в Україні (до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні), схвалена Постановою Правління НБУ від 18.06.2003 № 264.
7. План рахунків бухгалтерського обліку банків України, затверджений Постановою Правління НБУ від 17.06.2004 № 280.
8. Положення про глобальний сертифікат та тимчасовий глобальний сертифікат, затверджене Рішенням ДКЦПФР від 13.09.2006 № 806.
9. Положення про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій, затверджене Постановою Правління НБУ від 17.07.2001 № 275.
10. Положення про порядок збільшення (зменшення) розміру статутного капіталу акціонерного товариства, затверджене Рішенням ДКЦПФР від 22.02.2007 № 387.
11. Положення про порядок реєстрації випуску акцій, затверджене Рішенням ДКЦПФР від 26.04.2007 № 942.
12. Положення про порядок реєстрації випуску акцій під час створення акціонерних товариств, затверджене Рішенням ДКЦПФР від 15.03.2007 № 487.
13. Положення про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень, затверджене Постановою Правління НБУ від 31.08.2001 № 375.
14. Положення про порядок формування та використання банками резервного фонду, затверджене Постановою Правління НБУ від 08.08.2001 № 334.
15. Положення про придбання, реалізацію та анулювання акціонерними товариствами акцій власного випуску, затверджене Рішенням ДКЦПФР від 19.09.2006 № 954.
16. Положення про проведення контролю за реєстрацією акціонерів для участі у загальних зборах акціонерних товариств, затверджене Рішенням ДКЦПФР від 23.12.98 № 199.
17. Правила організації статистичної звітності, що подається до Національного банку України, затверджені Постановою Правління НБУ від 19.03.2003 № 124.
18. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-III.
19. Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 № 1576-XII.
20. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні: Закон України від 30.10.1996 року № 448/96-ВР.
21. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 року № 1560-XII.

22. Про розкриття інформації в загальному повідомленні акціонерного товариства про проведення загальних зборів: Рішення ДКЦПФР від 26.05.2006 № 324.
23. Про цінні папери і фондовий ринок: Закон України від 23.02.2006 року № 3480-IV.
24. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV.

Навчальна

25. Губенко С.М., Мозгова О.П. Посібник для внутрішніх аудиторів банківських установ. – Х.: Штрих, 2000. – 360 с.
26. Облік і аудит у банках: Навчальний посібник / О.Г. Коренєва, Н.Г. Слав'янська, Н.Г. Євченко, О.В. Карпенко; За ред. О.Г. Коренєвої, Н.Г. Слав'янської. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2007. – С. 62–81.
27. Сазерленд К., Бедді Дж. Посібник з внутрішнього аудиту // Європейська Комісія – Програма «Тасіс», 1999.
28. Сало І.В., Криклій О.А. Фінансовий менеджмент банку: Навчальний посібник. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2007. – С. 64–96.
29. Тим, хто не нехтує законом. Контроль, ревізія та аудит у комерційних банках України / Мумінова-Савіна Г.Г., Кравець В.М., Мазур О.А. та ін. – К.: Факт, 2001. – С. 286–302.

Організація контролю депозитних операцій

Згідно з «Положенням про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами» **вкладна (депозитна) операція** – операція банку із залучення грошових коштів або банківських металів від вкладників на їх рахунки в банку на договірних засадах або депонування грошових коштів вкладниками з оформленням їх ощадними (депозитними) сертифікатами.

Внутрішній банківський контроль депозитних операцій повинен забезпечувати за допомогою сукупності процедур:

- додержання внутрішніх вимог, законодавчої і нормативної бази при здійсненні депозитних операцій;
- ефективність операцій банку;
- достовірність і повноту відповідної інформації, у тому числі бухгалтерської, управлінської, статистичної.

Процедури внутрішнього контролю повинні забезпечувати та встановлювати щодо депозитних операцій:

- відповідальність та підзвітність особи (підрозділу), що здійснює операцію;
- розподіл обов'язків між виконавцями операції з метою розмежування контролю за обліковими записами та операціями за ними;
- розподіл відповідальності працівників за ухвалення операції, її запис, контроль і зберігання активів;
- схвалення операції;
- обмеження доступу до активів, облікових записів і сховищ;
- внутрішні перевірки та звірки до моменту виконання операції, а також подальший контроль; автоматизований контроль.

Бухгалтерський контроль депозитних операцій повинен забезпечувати:

- проведення операцій тільки після отримання дозволу і тим працівником банку, що має відповідні повноваження;
- відображення операцій згідно з вимогами облікової політики та наявної системи аналітичного обліку;
- здійснення логічного й арифметичного контролю за достовірністю звітності;
- проведення додаткового контролю у визначених межах та усунення виявлених недоліків. А саме, наприклад: правильність оформлення первинних документів після отримання відповідних розпоряджень; достовірність облікових записів та внесення їх до автоматизованої банківської системи, у тому числі за нарахуванням відсотків, за розрахунками з клієнтом; звірку рахунків та ін.

Адміністративний (внутрішній) контроль повинен передбачати:

- надання дозволу на операцію;
- «принцип чотирьох очей»: розподіл обов'язків, взаємоперевірка, подвійний контроль активів, вимога щодо двох підписів з метою, щоб жоден працівник банку не зміг зосередити у своїх руках усі необхідні для здійснення повної операції повноваження (прийом, оплата, зберігання);
- виявлення ризиків і вжиття ефективних заходів щодо них;
- методи контролю, що застосовуються керівником для проведення моніторингу результатів роботи, у тому числі внутрішній аудит;
- інше.

Глибина та періодичність внутрішнього аудиту депозитних операцій як методу адміністративного контролю повинні визначатися відповідно до ризиковості цих операцій. Одними з основних ризиків у даному випадку є операційно-технологічні, які залежать насамперед від чесності, кваліфікації персоналу, якості інформаційних систем банку та інших чинників.

У процесі аудиторської перевірки депозитних операцій потрібно вивчити відповідну нормативну базу банку, провести аналіз, оцінити стан обліку та звітності, виявити недоліки внутрішнього контролю та провести оцінку його адекватності наявним ризикам. Виявлені недоліки, кращий позитивний досвід підрозділів та рекомендації наводяться в аудиторському звіті. За результатами внутрішнього аудиту підрозділ, що перевірявся, повинен вжити заходів щодо покращення внутрішнього контролю.

До контролю депозитних операцій залучаються:

- відповідальні виконавці в межах своїх повноважень під час проведення попереднього та поточного контролю;
- заступник головного бухгалтера і начальник відповідного відділу банку, які на систематичній основі повинні проводити перевірки стану обліково-операційної роботи;
- інші працівники, які залучаються до проведення подальших перевірок відповідно до переліку, затвердженого головним бухгалтером, а також внутрішні аудитори;
- правління, члени різних комітетів банку, що формують депозитну, тарифну та іншу політику.

Під час контролю та аудиту депозитних операцій слід приділяти увагу таким питанням (детальніше в табл. 5.1):

- аналіз внутрішньої нормативної бази;
- попередній аналіз відповідних операцій за допомогою системи показників;
- визначення обсягу вибірки депозитних справ та угод для перевірки та власне перевірка їх комплектації і відповідності внутрішнім вимогам;
- аналіз стану обліку депозитних операцій (нарахування відсотків, розрахунки з депонентами й ін.);
- аналіз стану звітності та її достовірності (у тому числі тієї, що подається до НБУ й управлінської);
- перевірка звітності, що надається Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, і сплати внесків;
- аналіз депозитної, тарифної політики банку, а також її дотримання;
- визначення обґрунтованих потреб у коштах, що залучаються, й оцінка ефективності роботи із залучення вкладників;
- питання фінансового моніторингу операцій.

Відповідальність за порушення правил і порядку проведення депозитних операцій викладена в «Положенні про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства», «Положенні про застосування заходів впливу до банків – учасників (тимчасових учасників) Фонду гарантування вкладів фізичних осіб» [5] та ін.

Заходи впливу можуть бути застосовані до банку в разі порушення банківського законодавства, нормативно-правових актів НБУ, наявності невикористаних високих процентних витрат за залученими коштами й ін.

Таблиця 5.1. Питання контролю та аудиту депозитних операцій

Напрями	Зміст
Вивчення внутрішньої нормативної бази	<p>Депозитна політика (мета, завдання; асортимент депозитних послуг; цінова політика на депозитні продукти та ін.). Облікова політика щодо депозитних операцій.</p> <p>Положення про підрозділ, що проводить відповідні операції. Посадові інструкції працівників.</p> <p>Положення про порядок здійснення вкладних / депозитних операцій (у тому числі: з юридичними та фізичними особами, у різних валютах, у банківських металах, з ощадними сертифікатами).</p> <p>Дозволи головного банку відокремленим підрозділам на укладення договорів (погодження ТУ НБУ і довіреність уповноваженій особі на підписання документів).</p> <p>Порядок застосування ефективної ставки відсотка.</p> <p>Постанови Правління, накази, розпорядження.</p> <p>Тарифи і протоколи Тарифного комітету та КУАП (Комітет з Управління активами і пасивами).</p> <p>Технологічні карти операцій.</p> <p>Внутрішній документ про порядок формування, ведення, підтримки та збереження бази даних вкладників-фізичних осіб. Наказ по банку про визначення особи, відповідальної за введення інформації до бази даних та підтримку її в актуальному стані (аналогічно по філіях, відділеннях банку).</p> <p>Програма здійснення фінансового моніторингу депозитних операцій</p>
Попередній аналіз операцій	<p>З використанням показників, наведених у табл. 5.2, провести:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) аналіз обсягів операцій, кількості рахунків, динаміки і структури депозитів: за контрагентами, сферою їх діяльності, строками внесення та очікування повернення коштів, резидентністю, валютою депозитів; визначення питомої ваги кожної групи залучених коштів та загального обсягу цих коштів у валюті балансу; аналіз руху й сталості коштів на депозитних рахунках; 2) вивчення динаміки номінальної середньої відсоткової ставки (у цілому й за окремими видами); розрахунок реальної вартості залучених ресурсів, у тому числі окремих видів; аналіз динаміки частки процентних витрат за залученими коштами в загальному обсязі витрат; проведення аналізу факторів, що вплинули на відсоткову ставку за залучення коштів; виявлення основного фактору зміни ціни на ресурси (особливо подорожчання); 3) аналіз потреби в депозитних коштах, попередня оцінка роботи із залучення ресурсів (план і факт); 4) оцінювання зайнятої банком ніші на ринку ощадних послуг, аналіз можливості залучення вільних коштів депонентів у регіоні
Рахунки для перевірки	Указані в табл. 5.3

Напрями	Зміст
Визначення обсягу вибірки	Критерії формування вибірки: кількість депозитних угод, загальна сума (розподіл її за валютами й рахунками обліку), процентні ставки, депозити на особливі випадки та умови
Формування інформаційних джерел згідно із завданнями аудиту й визначеними обсягами вибірки	Книги реєстрації відкритих рахунків. Депозитні угоди, юридичні справи клієнтів (додержання письмової форми договору, наявність необхідних документів та реквізитів у них, у тому числі підписів, печаток за умови підтвердження повноважень). Заповідальні розпорядження та довіреності. Бланки ощадних книжок, ощадних/депозитних сертифікатів (погашених та нових) і журнали їх реєстрації. Порядок та акти про знищення депозитних (ощадних) сертифікатів. Регістри бухгалтерського обліку (меморіальні ордери, квитанції, платіжні доручення, відомості нарахованих відсотків, особові рахунки). Форми статистичної звітності (№ 350Д «Звіт про суми і процентні ставки за депозитами» (щоденна), № 360 «Звіт про зобов'язання за залученими коштами (за класифікаціями контрагентів і рахунків)» (місячна), № 363 «Звіт про цінні папери, емітовані банком, іншу заборгованість, доходи та витрати банку» (місячна), № 381 «Довідка про залучені кошти та їх залишки на кореспондентському рахунку» (місячна), № 410 «Звіт про кількість клієнтів та кількість відкритих клієнтами рахунків» (два рази на рік), № 618 «Звіт про залишки коштів, що розміщені в інших банках та залучені від інших банків» (декадна), № 627 «Звіт про двадцять найбільших кредиторів банку» (місячна)). Баланс, форми фінансової, управлінської звітності (Примітка 3 «Кошти в інших банках», 13 «Кошти клієнтів», 15 «Нараховані витрати до сплати», 20 «Процентні витрати», 35 «Операції пов'язаних сторін» та ін.). Акти перевірки ФГВФО та нагляду НБУ, висновки зовнішніх аудиторів, робочі матеріали попередніх перевірок внутрішнього аудиту. Розрахунки внесків до ФГВФО, звітність до ФГВФО, база вкладників – фізичних осіб Листування з депонентами, їх правонаступниками, нотаріальними конторами, податковими органами й іншими державними органами
Вивчення інформаційних джерел	Особливу увагу звернути на такі питання: - недоліки внутрішнього контролю, виявлені під час попередніх перевірок; - перевірка комплектації депозитних справ, ідентифікації клієнтів; - перевірка ведення книг і журналів реєстрації; - перевірка наявності (інвентаризація) бланків сертифікатів, заповідальних розпоряджень тощо

Напрями	Зміст
Перевірка правильності відкриття, закриття й руху за рахунками	Перевірка відкриття та ведення депозитних рахунків клієнтів (резидентів та нерезидентів) за розпорядженнями бухгалтерії. Перевірка порядку оформлення депозитних угод. Перевірка порядку перерахування коштів у разі закінчення строку угоди. Перевірка випадків дострокового розірвання угод. Перевірка правомірності оформлення та використання рахунків, що відкриті на третіх осіб (за довіреністю). Перевірка операцій за недіючими рахунками, за рахунками працівників банку, пов'язаних сторін. Перевірка періодичного проведення звірки за рахунками, надання виписок клієнтам. Порядок підтвердження залишків
Перевірка операцій з депозитними сертифікатами	Проспект емісії, реєстрація емісії в ДКЦПФР, правильність оформлення і наявність необхідних реквізитів сертифікатів, правильність ведення журналу їх реєстрації, звірка залишків бланків за даними журналу з наявністю в касі, позабалансовий облік сертифікатів, правила зберігання бланків, розрахунки за сертифікатами, аналіз випадків дострокового погашення сертифікатів, застосування знижених процентних ставок, правильність нарахування процентів, амортизація премії / дисконту
Перевірка депозитних операцій у банківських металах	Операції банків з банківськими металами здійснюються або з фізичною поставкою банківських металів, або без фізичної поставки банківських металів відповідно до нормативно-правових актів НБУ з питань здійснення операцій з банківськими металами. Порядок руху банківських металів для цілей внесків. Порядок обліку операцій (у гривнях та тройських унціях), їх впливу на фінансовий результат. Інвентаризація банківських металів. Аналіз порядку визначення ставок на зазначені депозити. Висновки щодо ефективності операцій
Перевірка міжбанківських депозитних операцій	Визначення доцільності операцій, їх ефективності, перевірка обліку та звітності, інвентаризація розрахунків
Аудит відрахувань та звітності до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФО)	Контроль за організацією роботи: за розрахунком (2 рази на рік по 0,25% суми вкладів та нарахованих відсотків за станом на 31 грудня року, що передує поточному, та 30 червня), нарахуванню (щомісячно) та перерахуванню (сплаті) (щоквартально рівними частками до 15 числа місяця, наступного за звітним періодом) зборів до ФГВФО. Перевірка бази нарахування зборів, їх суми та своєчасності сплати. Перевірка порядку формування та надання звітності до ФГВФО (баланс банку-учасника (тимчасового учасника) Фонду – форма № 1КБФ, місячна; звіт про вклади фізичних осіб у банках учасників / тимчасових учасників Фонду – форми № 1-Ф та № 1-ТФ, кварталні; Розрахунок суми початкового збору, що підлягає сплаті Фонду (протягом 30-ти днів після одержання банківської ліцензії); Розрахунок суми регулярного збору, що підлягає сплаті Фонду – піврічна форма; аудиторський висновок – до 1 червня наступного за звітними роком).

Продовження табл. 5.1

Напрями	Зміст
	<p>Внутрішній документ про порядок формування, ведення, підтримки та збереження бази даних про вкладників-фізичних осіб. Наказ про призначення особи, відповідальної за зведення інформації до бази даних та підтримку її в актуальному стані (аналогічно у філії, відділенні банку).</p> <p>Перевірка дотримання порядку формування бази даних про вкладників-фізичних осіб (щоквартальна звірка станом на 1 січня, 1 квітня, 1 липня, 1 жовтня між даними бази та балансовими рахунками, на яких обліковуються вклади (депозити) фізичних осіб і нараховані за ними відсотки, що підлягають гарантуванню). Акти звірки між даними бази та балансовими рахунками станом на 1 січня, 1 квітня, 1 липня, 1 жовтня.</p> <p>Перевірка дотримання порядку інформування вкладників про участь банку в системі гарантування вкладів</p>
Організація роботи із залучення коштів юридичних і фізичних осіб	<p>За результатами вивчення й аналізу депозитної політики банку (її складових), тарифної політики банку визначити можливі заходи з управління залученням коштів (у разі потреби в додатковому залученні):</p> <ul style="list-style-type: none"> - комісійні винагороди цільовим групам клієнтів; - нові вклади для окремих категорій вкладників; - диференційна плата за залишки на рахунку залежно від відповідного розміру та категорії клієнта. <p>Чи проводиться мотивація персоналу? (особливо в разі розподілу обов'язків на роботу з корпоративними та приватними клієнтами).</p> <p>Перевірка інформації на Інтернет-сайті щодо умов і видів вкладів.</p> <p>Оцінка ефективності реклами.</p> <p>Чи проводиться аналіз обсягів необхідного залучення коштів з потребами банку та ліквідністю? (детальніше : у складі аудиту ліквідності)</p>
Аудит стану обліку депозитних операцій	<p>Повнота та достовірність інформації в системі аналітичного обліку.</p> <p>Перевірка правильності обліку номіналу депозиту. Виписки з депозитних рахунків клієнтів, звірка даних про залишки (форма та періодичність такого контролю). Звірка результатів аналітичного та синтетичного обліку. Зручність аналітичного обліку.</p> <p>Перевірка правильності обліку нарахування й сплати процентів (методи та частота нарахування, чи відповідає ставка в договорі затвердженому процедурами банку; використання ефективної ставки відсотка). Перевірка правильності обліку погашення депозиту, у тому числі дострокового (штрафні санкції, знижені відсотки).</p> <p>Розподіл повноважень щодо оформлення договорів, реєстрації, розрахунків за ними, нарахування відсотків та здійснення записів у бухгалтерському обліку, перевірка процедур внутрішнього контролю обліку</p>

Продовження табл. 5.1

Напрями	Зміст
Перевірка звітності по депозитним операціям щодо їх достовірності та порядку формування	<p>Перевірка – за вищевказаними формами статистичної звітності та за формами управлінської звітності</p> <p>Достатність і структура форм управлінської звітності, своєчасність надання, автоматизація процесу заповнення форм</p>
Перевірка порядку надання інформації про депонентів	<p>Перевірку провести на основі копій довідок, наданих державним органам.</p> <p>Перевірка правомірності (нерозголошення банківської таємниці) та правильності надання довідок про вкладників та їх операції: судам, органам МВС, СБУ, прокуратурі (по справах, що знаходяться у їх провадженні), нотаріусам і консульським установам (по справах зі спадкування майна – надавати інформацію можна виключно про наявність вкладних рахунків, а не їх стан), на запити ДКФМ (виключно щодо операцій, що підлягають обов'язковому та внутрішньому фінансовому моніторингу)</p>
Перевірка формування обов'язкових резервів	<p>Аудит формування обов'язкових резервів може проводитися у складі окремого аудиту резервів</p>
Перевірка питань фінмоніторингу	<p>Може проводитися у складі окремого аудиту фінансового моніторингу (див. відповідну тему)</p>
Оцінка адекватності внутрішнього контролю, виявлені недоліки	<p>Чи внутрішній контроль є адекватним притаманним ризикам?</p> <p>Скласти перелік виявлених недоліків, згрупувати</p>
Формування звіту, погодження результатів перевірки з підрозділом, що перевірявся, і надання рекомендацій	<p>Рекомендації стосовно: зменшення ризиків системи внутрішнього контролю; створення (удосконалення) комп'ютерної бази даних клієнтів для визначення потреб у залученні коштів; необхідності (розширення) реклами; використання перехресних продаж, мотивації працівників банку; розробки нових депозитних продуктів; проведення навчання, тренінгів серед працівників</p>

Таблиця 5.2. Показники для проведення аналітичної частини перевірки пасивних депозитних операцій

Показники	Формула для розрахунку або послідовність дій. Рекомендовані значення, сутність. Примітки
Зобов'язання	Проаналізувати динаміку, структуру. Провести факторний аналіз, приділивши основну увагу строковим депозитам і депозитам на вимогу.
Депозитний портфель	Проаналізувати динаміку, структуру за валютами, строками залучення, категоріями клієнтів
Частка ринку депозитів, %	Визначити частку та проаналізувати її динаміку, порівняти з очікуваним показником і показником конкурентів. Чи досягнутий очікуваний стратегічний рівень?
Рівень процентних ставок, % річних	Визначити залежно від валюти й строку. Проаналізувати динаміку та провести порівняння з мінімальними, максимальними ставками конкурентів. Вивчити коливання ставок у межах банку, з'ясувати причини суттєвих коливань
Відношення залишків коштів на поточних рахунках до залишків загальних пасивів	$\frac{\text{залишки на поточних рахунках}}{\text{залишки сукупних зобов'язань і капіталу}} \cdot 100\%$ Характеризує здатність банку залучати «дешеві», але нестабільні кошти
Співвідношення кредитів і депозитів	$\frac{\text{кредити (активи з нормальним ризиком)}}{\text{депозити (за винятком позик грошового ринку)}}$ Значення >1 вказує на агресивну кредитну політику
Оборот за надходженням O_n	Визначається за даними бухгалтерського обліку Проаналізувати динаміку
Оборот за видачею (поверненням) $O_{вид}$	Визначається за даними бухгалтерського обліку Проаналізувати динаміку $V_n + O_n - O_{вид} = B_k$ – балансове рівняння, де V_n і B_k – залишки на початок та кінець періоду відповідно
Сума припливу	$\Pi = O_n - O_{вид}$, Позитивне значення вказує на зростання депозитного портфелю Проаналізувати динаміку
Швидкість обороту внесків	$n = \frac{O_{вид}}{B}$, де \bar{B} – середній розмір внесків. Проаналізувати динаміку
Середній термін зберігання внесків	$t = \frac{B}{O_{вид}} \cdot D$ де D – кількість днів в періоді. Проаналізувати динаміку, зіставити з аналогічним показником по кредитах

Продовження табл. 5.2

Показники	Формула для розрахунку або послідовність дій. Рекомендовані значення, сутність. Примітки
Коефіцієнт припливу вкладів	$K_{np} = \frac{\Pi}{B_n} \cdot 100\%$. Вивчити динаміку, сезонність
Коефіцієнт осідання вкладів	$K_{oc} = \frac{\Pi}{O_n} \cdot 100\%$. Вивчити динаміку, сезонність. Чим більший K_{oc} , тим ефективнішою є депозитна політика
Кількість внесків	N У динаміці характеризує ефективність депозитної політики, роботи по залученню коштів
Середній розмір внеску	$\bar{i} = \frac{\sum B}{N}$. Проаналізувати динаміку за окремими категоріями вкладників
Коефіцієнт використання депозитів	$\frac{\overline{KP}}{B} \cdot 100\%$, де \overline{KP} – середній за період залишок наданих кредитів. Якщо > 75% – ризикована кредитна політика, якщо < 65% – пасивна політика. Інший варіант показника у знаменнику: O_n (значення > 100% вказує на проведення ефективної депозитної політики). Показує, який процент залучених ресурсів розміщений у кредити
Коефіцієнт нестабільності депозитів (1 варіант)	$\frac{\text{Сума достроково знятих депозитів терміном } t}{\text{Загальна сума депозитів терміном } t} \cdot 100\%$
Коефіцієнт нестабільності депозитів (2 варіант)	$\frac{\text{Кількість достроково знятих депозитів терміном } t}{\text{Загальна кількість депозитних договорів на термін } t} \cdot 100\%$
Рівень диверсифікації депозитів	$\frac{\text{Сума великих депозитів}}{\text{Загальна сума депозитів}} \cdot 100\%$, де великий депозит – розмір більше ніж 10% власного капіталу. Рекомендовані значення: менше від розміру власного капіталу банку

Продовження табл. 5.2

Показники	Формула для розрахунку або послідовність дій. Рекомендовані значення, сутність. Примітки
Коефіцієнт трансформації короткострокових позик у довгострокові	$\left(1 - \frac{\text{Дебетовий оборот з видачі короткострокових позик}}{\text{Кредитовий оборот з надходження депозитних внесків}}\right) \cdot 100\%.$ Визначає межу спрямування короткострокових ресурсів у кредитування терміном понад 1 рік
Середньо-зважена процентна ставка за депозитами	$\frac{\text{Процентні витрати за депозитними внесками}}{\bar{B}} \cdot 100\%.$ Вивчити динаміку й порівняти з витратами на інші залучені кошти Порівняти з дохідністю кредитних вкладень
Коефіцієнт плинності клієнтів	$\frac{\text{Середня кількість закритих рахунків за період } t}{\text{Середня кількість рахунків}} \cdot 100\%.$ Вивчити динаміку
Коефіцієнт сталості клієнтів	$\frac{\text{Середня кількість клієнтів, що залишаються протягом періоду } t}{\text{Середня кількість рахунків}} \cdot 100\%.$ Вивчити динаміку
Коефіцієнт залучення клієнтів	$\frac{\text{Кількість відкритих рахунків за період } t}{\text{Середня кількість рахунків}} \cdot 100\%.$ Вивчити динаміку
Коефіцієнт розширення клієнтської бази	$\frac{\text{Кількість відкритих рахунків} - \text{кількість закритих рахунків}}{\text{Середня кількість рахунків}} \cdot 100\%.$ Вивчити динаміку
Ступінь використання платних пасивів	$\frac{\text{Дохідні активи}}{\text{Платні пасиви}} \cdot 100\%.$ Рекомендовані значення – не менше ніж 90%
Ступінь використання сукупних зобов'язань	$\frac{\text{Дохідні активи}}{\text{Сукупні зобов'язання}} \cdot 100\%.$ Рекомендовані значення – не менше 75–80%

Можливі питання для тестів контролю та процедур по суті:

1. При перевірці депозитних договорів звернути увагу на те:

- якою сумою обмежується мінімальна та максимальна суми депозиту; чи є можливість поповнювати;
- чи встановлена для цього мінімальна сума;
- чи встановлений незнижуваний залишок для окремих видів депозитів. Які реквізити для перерахування суми вкладу та відсотків;
- який метод нарахування відсотків;
- яка періодичність виплати відсотків;
- чи були акції для клієнтів, які їх терміни та умови;
- відсотки є незмінними;
- який термін дії встановлених надбавок (премій);
- чи є програми лояльності до вкладників (привілеї для постійних клієнтів);
- які є підвищені відсотки для VIP-клієнтів або окремих категорій клієнтів (студенти, пенсіонери);
- чи є можливість безоплатного оформлення довіреності та спадкового розпорядження;
- у який термін клієнт повинен повідомити банк про дострокове зняття коштів (чи залежить це від суми, що буде знята, та чи встановлюється мінімальна сума для зняття);
- як впливає дострокове розірвання договору на розмір процентів, що сплачуються клієнту;
- чи встановлюються штрафи;
- чи існують обмеження сум поповнень і списань; якщо існують, то чи є можливість пролонгувати договір;
- чи визначено обов'язок вкладника щодо повідомлення банку у випадку зміни місця перебування;
- яка періодичність надання на вимогу вкладника підтвердження нарахування відсотків у вигляді виписки за рахунком нарахованих відсотків вказана;
- яка ставка відсотку після закінчення строку договору встановлена (не встановлена, нульова, інше)?

2. При перевірці обліку руху по рахунку, нарахування відсотків звернути увагу на таке: відсотки на вклад, залучений відповідно до договору банківського вкладу, нараховуються від дня наступного за днем надходження до банку грошових коштів, до дня, який передуює поверненню грошових коштів вкладнику або списанню з вкладного рахунку вкладника з інших підстав (включно). На наступний день після повернення вкладу банк закриває депозитний рахунок, якщо інше не передбачене договором банківського вкладу. Справи з юридичного оформлення рахунку за-

лишаються в уповноважених підрозділах банку і зберігаються протягом п'яти років з моменту закриття рахунків. Процедура ідентифікації вкладника і фінансового моніторингу операцій за його вкладним рахунком. До отримання банком повідомлення про взяття рахунку на облік органом державної податкової служби операції за цим рахунком здійснюються лише із зарахування коштів. Які комісійні за обслуговування рахунку?

3. *Інші* (відповідно до конкретних умов).

Таблиця 5.3. Основні рахунки для обліку за депозитними операціями (строковими та на вимогу)

Види	Перелік рахунків та їх номер
Рахунки для обліку розміщених вкладів (депозитів)	1200, 1203, 1211, 1212, 1500, 1510, 1512, 1515, 1516
Рахунки для обліку простроченої заборгованості за розміщеними вкладками (депозитами) та за залученими	1517 та 1617
Рахунки для обліку сумнівної заборгованості за коштами в інших банках	1580 та 1581
Рахунки для обліку нарахованих доходів за розміщеними вкладками (депозитами)	1208, 1218, 1508, 1518
Рахунки для обліку залучених вкладів (депозитів)	Міжбанківські депозити (1300, 1332, 1335, 1600, 1610, 1612, 1615). Кошти бюджету та позабюджетних фондів (2512; 2513; 2520; 2523; 2525; 2530; 2541; 2542; 2544; 2545; 2546; 2553; 2555; 2560; 2561; 2562; 2565). Кошти суб'єктів господарювання (2600; 2604; 2605; 2610; 2615). Кошти фізичних осіб (2620; 2625; 2630; 2635). Кошти виборчих фондів (2640; 2641; 2642; 2643). Кошти небанківських фінансових установ (2650; 2651; 2652 ; 2655)
Рахунки для обліку розміщених ощадних (депозитних) сертифікатів	Сертифікати, емітовані банком (3320; 3330; 3340)
Рахунки для обліку нарахованих витрат за залученими вкладками (депозитами)	За міжбанківськими депозитами (1308; 1338; 1608; 1618). За коштами бюджету та позабюджетних фондів (2518; 2528; 2538; 2548; 2558; 2568).

Продовження табл. 5.3

Види	Перелік рахунків та їх номер
	За коштами суб'єктів господарювання (2608; 2618). За коштами фізичних осіб (2628; 2638). За коштами небанківських фінансових установ (2658)
Рахунки для обліку нарахованих витрат за ощадними (депозитними) сертифікатами	За сертифікатами (3328; 3338; 3348)
Рахунки для обліку прострочених нарахованих доходів за розміщеними вкладками (депозитами)	За коштами на вимогу та строковими в інших банках (1509; 1519)
Рахунки для обліку неамортизованого дисконту / премії за розміщеними ощадними (депозитними) сертифікатами	За неамортизованим дисконтом (3326; 3336; 3346) та премією (3327; 3337; 3347)
Рахунки для обліку процентних доходів за розміщеними вкладками (депозитами)	6000, 6002, 6003, 6010, 6011, 6012, 6013
Рахунки для обліку процентних витрат за залученими вкладками (депозитами)	За міжбанківськими депозитами (7000; 7005; 7006; 7010; 7011; 7012; 7013); За коштами суб'єктів господарювання (7020; 7021); За коштами бюджету та позабюджетних фондів (7030); За коштами фізичних осіб (7040; 7041); За коштами небанківських фінансових установ (7070; 7071)
Рахунки для обліку процентних витрат за коштами, залученими за ощадними (депозитними) сертифікатами	7052; 7053; 7054
Кредиторська заборгованість та відрахування до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб	3623 і 7418
Рахунок для обліку результатів від торгівлі іноземною валютою й банківськими металлами	6204 (для переоцінки суми депозитів та нарахованих відсотків у зв'язку зі зміною офіційного валютного курсу)
Рахунок для обліку простроченої заборгованості за залученими вкладками (депозитами)	Прострочена заборгованість за строковими вкладками (депозитами) інших банків (1617)
Рахунок для обліку витрат майбутніх періодів	3500
Позабалансові рахунки	Погашені сертифікати (9812) Бланки договорів, сертифікатів (9820) Бланки сертифікатів під звіт, у дорозі (9890, 9891)

Виявити недоліки внутрішнього контролю допомагає проведення тестів контролю та процедур по суті.

Депозитним операціям можуть бути притаманні такі недоліки внутрішнього контролю та ризики:

- 1) відсутність / закінчення строку дії ліцензії або дозволу філії від головного банку на залучення депозитів (окремо – для операцій в іноземній валюті);
- 2) відсутність у депозитній справі змін до депозитного договору;
- 3) відсутність у депозитній справі позначки з ДПА на повідомленні про відкриття (закриття) рахунку, відсутнє повідомлення у фонд соціального страхування;
- 4) конфлікт інтересів, що виникає за відсутності розподілу обов'язків обліку та прийому коштів (немає записів в обліку відносно внесених коштів клієнта, грошові кошти перераховуються не на рахунок вкладника, а на інші рахунки; шахрайство з коштами VIP-клієнтів);
- 5) залучення депозитів з порушенням умов, лімітів, що встановлюються Правлінням банку;
- 6) невідповідність обсягів залучення потребам банку для проведення активних операцій (надлишок або недостатнє залучення) і відсутність якісного аналізу для визначення цього;
- 7) відсоткова ставка (з урахуванням можливих премій, надбавок) не відповідає встановленим. Зміни у відсотковій ставці не задокументовані, але фактично проводяться (наприклад, нове положення не затверджене на дату перевірки, або підписане неуповноваженою особою);
- 8) несвоєчасність внесення змін у відсоткових ставках у програмне забезпечення;
- 9) відсутність розпоряджень бек-офісу про закриття депозитного рахунку, перерахування коштів та нарахування відсотків депоненту;
- 10) неправильне нарахування відсотків після закінчення строку договору, якщо вкладник вчасно не з'явився;
- 11) невиконання вимог щодо ідентифікації клієнтів: замість завіряння копій оригіналів документів у присутності клієнта – використання відсканованих копій, що надійшли електронною поштою та ін.;
- 12) для VIP-клієнтів встановлюються підвищені ставки після перевищення сумою депозиту певного порогу, а нарахування відсотків в обліку – за підвищеною ставкою на всю суму (або помилки, що виникають унаслідок недоліків в процесі автоматизації);
- 13) потрібне вдосконалення стандартного вкладного / депозитного договору.

Тестові завдання¹

1. Участь банку – юридичної особи, зареєстрованого в Державному реєстрі банків, який ведеться Національним банком України, та такого, що має банківську ліцензію на право здійснювати банківську діяльність, у ФГВФО:
 - а) є обов'язковою;
 - б) не є обов'язковою.
2. Якщо умовами депозитної угоди не визначений порядок перерахування суми депозиту після закінчення встановленого терміну, то:
 - а) сума депозиту, не отримана депонентом вчасно, зараховується до складу доходів банку через рік після закінчення терміну депозитної угоди;
 - б) сума депозиту, не отримана депонентом вчасно, зараховується до складу доходів банку через три роки після закінчення терміну депозитної угоди;
 - в) строковий депозитний рахунок закривається, а кошти перераховуються на рахунок вкладів на вимогу;
 - г) сума депозиту, не отримана депонентом вчасно, обліковується за тим самим депозитним рахунком, що й раніше.
3. За договором банківського вкладу банк:
 - а) зобов'язаний видати вклад або його частину на першу вимогу вкладника, незалежно від виду договору;
 - б) може не видати вклад або його частину на першу вимогу вкладника в разі поганого фінансового стану банку;
 - в) зобов'язаний видати вклад або його частину на першу вимогу вкладника, якщо договір укладений на умовах видачі на першу вимогу.
4. Банки – учасники (тимчасові учасники) ФГВФО – зобов'язані подавати Фонду :
 - а) балансові звіти, аудиторські висновки, інші визначені Фондом форми звітності, документи та інформацію, що необхідні для виконання Фондом функцій, передбачених Законом «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб»;
 - б) визначені Фондом гарантування вкладів фізичних осіб форми звітності;
 - в) розрахунки сум регулярних зборів та дані про їх сплату.

¹Правильними відповідями на тести можуть бути одразу кілька або жоден з наведених варіантів

5. Позапланові перевірки банків – учасників (тимчасових учасників) Фонду з питань, віднесених до повноважень Фонду, проводяться:
- а) не частіше одного разу на рік;
 - б) за рішенням Фонду щодо переведення банку – учасника до категорії тимчасових учасників Фонду;
 - в) у разі несплати банком – учасником Фонду регулярних зборів;
 - г) разом пп. б) та в).
6. Нарахування регулярного збору до Фонду здійснюється:
- а) банками – учасниками (тимчасовими учасниками) Фонду двічі на рік по 0,25% загальної суми вкладів, у тому числі нараховані за вкладами відсотки, за станом на 31 грудня року, що передує поточному, та 30 червня поточного року;
 - б) банками – учасниками (тимчасовими учасниками) Фонду двічі на рік по 0,25% загальної суми вкладів, за станом на 31 грудня року, що передує поточному, та 30 червня поточного року;
 - в) банками – учасниками Фонду щоквартально по 0,25% статутного капіталу банку за станом на 31 грудня.
7. Перерахування нарахованого регулярного збору здійснюється банками – учасниками (тимчасовими учасниками) Фонду:
- а) щоквартально рівними частками до 15 числа місяця, наступного за звітним періодом;
 - б) щомісячно рівними частками до 15 числа наступного місяця;
 - в) двічі на рік за станом на 31 грудня та 30 червня до 15 числа наступного місяця.
8. Якщо вкладник не вимагає повернення суми строкового вкладу зі спливом строку, встановленого договором банківського вкладу, або повернення суми вкладу, внесеного на інших умовах повернення, після настання визначених договором обставин договір:
- а) вважається продовженим на умовах вкладу на вимогу;
 - б) вважається продовженим на умовах вкладу на вимогу, якщо інше не встановлене договором;
 - в) застосовується нульова відсоткова ставка.
9. Змінити розмір відсотків, які виплачуються на вклади на вимогу:
- а) банк має право, якщо інше не встановлене договором;
 - б) банк має право;
 - в) банк не має права.

10. Установлений договором розмір відсотків на строковий вклад або на вклад, внесений на умовах його повернення в разі настання визначених договором обставин:
- а) не може бути односторонньо зменшений банком, якщо інше не встановлене законом;
 - б) може бути односторонньо зменшений банком.
11. Підставою для переведення банку-учасника ФГВФО до категорії тимчасово учасника є:
- а) несплата банком регулярних внесків;
 - б) невиконання банком економічних нормативів капіталу;
 - в) зупинення здійснення операцій щодо залучення вкладів фізичних осіб;
 - г) правильною є відповідь:

Задачі

1. При перевірці депозитних операцій банку «Стандарт» аудиторами було встановлено такі факти:
- 1) у банку відсутній такий внутрішній документ, як депозитна політика;
 - 2) умовами договору вкладу «Весняний» не визначений порядок перерахування суми вкладу після закінчення встановленого терміну. При цьому не всі вкладники вчасно зверталися до банку для одержання свого вкладу. Після закінчення терміну вкладу його сума в даному банку обліковувалася за тим самим депозитним рахунком, що й раніше;
 - 3) вкладники Іваненко І.І. та Шевченко Н.Н., що зробили вклади під 14% річних (прості відсотки) терміном на один рік, отримали зі спливом строку такі проценти: 901 грн (на суму вкладу 6500 грн) та 294 грн (на суму вкладу 2100 грн) відповідно.
- Чи є порушення законодавчо-нормативної бази? Якщо так, укажіть які можливі наслідки таких порушень, їх імовірні причини. Сформулюйте рекомендації щодо виправлення помилок, а також поліпшення роботи системи внутрішнього контролю в банку.
2. У банку «Зевс» виникли проблеми у вирішенні питань:
- чи обов'язково в банку повинен бути такий внутрішній документ, як «депозитна політика»;
 - що має бути обов'язково зазначене у внутрішньому положенні про депозитний відділ;
 - чи має банк право відкривати депозитні рахунки неповнолітнім особам;

- чи може банк застосувати нульову процентну ставку в разі повернення депозиту до закінчення дії депозитного договору на вимогу депонента;
- чи можливо при закритті депозитного рахунку юридичної особи частину коштів зарахувати на поточний рахунок, а залишок – спрямувати на сплату розрахункових документів клієнта;
- яким чином банк може достроково розірвати депозитний договір з юридичною особою;
- чи має банк право змінювати процентну ставку за депозитами юридичних осіб відповідно до зміни облікової ставки НБУ;
- яким чином відобразити в бухгалтерському обліку різницю між нарахованими раніше процентами й процентами, що підлягають сплаті за зниженою ставкою;
- чи обов'язково в депозитному договорі передбачати порядок перерахування суми депозиту та процентів за ним після закінчення строку депозиту;
- яким чином здійснюється переоцінка суми депозиту та нарахованих відсотків в іноземній валюті в разі зміни офіційного обмінного курсу національної валюти;
- який порядок зберігання бланків депозитних сертифікатів?

Сума залишку вкладу у вкладній книжці Петренко П.В. не співпадає з даними особового рахунку 2630*; проценти нараховувалися щорічно на суму першочергового внеску, а не на суму фактичного залишку на рахунку, тобто без урахування додаткових внесків; переоформлення одного виду вкладу на інший здійснювалося без відома клієнта.

Надати консультацію керівництву акціонерно-комерційного банку «Зевс». Обґрунтувати свою думку вимогами законодавчих і нормативних актів, а також з позиції погляду на можливі ризики.

3. Вкладник зробив 5 січня вклад на суму 10 000 грн під 15% річних терміном на один рік зі сплатою відсотків у кінці строку договору (метод нарахування відсотків – «факт/факт»). У договорі передбачена нульова ставка відсотка після закінчення строку вкладу. Наведіть бухгалтерські проводки за такими варіантами:
- а) вкладник звернувся до банку в день закінчення строку договору вкладу;
 - б) вкладник не з'явився зі спливом строку договору;
 - в) вкладник звернувся до банку 3 квітня, тобто майже через 3 місяці після укладення договору, з метою отримати всю суму вкладу.

Список використаної літератури

Нормативна

1. Інструкція з бухгалтерського обліку кредитних, вкладних (депозитних) операцій та формування і використання резервів під кредитні ризики в банках України, затверджена Постановою Правління НБУ від 15.09.2004 р. № 435.
2. Інструкція про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах, затверджена Постановою Правління НБУ від 12.11.03 № 492.
3. Інструкція про складання звіту про вклади фізичних осіб у банках – учасниках Фонду гарантування вкладів фізичних осіб – квартальна форма звітності № 1Ф, затверджена рішенням адміністративної ради ФГВФО від 14.10.2002 № 8.
4. Інструкція про формування бази даних про вкладників – фізичних осіб у банках учасниках (тимчасових учасниках) Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, затверджена рішенням адміністративної ради ФГВФО від 14.11.2002 № 13.
5. Положення про застосування заходів впливу до банків – учасників (тимчасових учасників) Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, затверджене Рішенням ФГВФО від 14.11.2002 № 11.
6. Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами, затверджене постановою Правління НБУ від 03.12.2003. № 516.
7. Положення про порядок нарахування і сплати зборів до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, затверджене рішенням Адміністративної ради ФГВФО від 14.01.2002 № 1.
8. Положення про порядок проведення перевірок банків – учасників (тимчасових учасників) Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, затверджене Рішенням ФГВФО від 14.10.2002 р. № 7.
9. Положення про порядок формування обов'язкових резервів для банків України, затверджене Постановою Правління НБУ від 16.03.2006 № 91.
10. Положення про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, затверджене постановою КМУ і НБУ від 30.08.2002 № 1301/268.
11. Правила бухгалтерського обліку доходів і витрат банків України, затверджені постановою Правління НБУ від 18.06.2003 № 255.
12. Правила надання звітності банками-учасниками (тимчасовими учасниками) Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, затверджені рішенням адміністративної ради ФГВФО від 14.11.2002 № 12.
13. Правила організації статистичної звітності, що подається до Національного банку України, затверджені Постановою Правління НБУ від 19.03.2003 № 124.
14. Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 20.09.01 № 2740-III.
15. Цивільний Кодекс України від 16.01.03 № 435-IV (глава 71).

16. Аналіз банківської діяльності: Підручник / А.М. Герасимович, М.Д. Алексеєнко, І.М.Парасій-Вергуненко та ін.; За ред. А.М. Герасимовича. – К.: КНЕУ, 2005.
17. Облік і аудит у банках: Навчальний посібник / О.Г. Коренева, Н.Г. Слав'янська, Н.Г. Євченко, О.В.Карпенко; За ред. О.Г. Кореневої, Н.Г. Слав'янської. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2007. – С. 162–185.
18. Фінансовий менеджмент банку: Навчальний посібник. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2007. – С. 92–106.
19. Сазерленд К, Бедді Дж. Посібник з внутрішнього аудиту // Європейська Комісія – Програма «TASIS», 1999.
20. Тим, хто не нехтує законом. Контроль, ревізія та аудит у комерційних банках України / Мумінова-Савіна Г.Г., Кравець В.М., Мазур О.А. – К.: Факт, 2001. – С. 345–372.

Організація контролю кредитних операцій

Згідно з «Положенням про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків» **кредитні операції (кредит)** – вид активних операцій, пов'язаних з наданням клієнтам коштів у тимчасове користування або прийняттям зобов'язань про надання коштів у тимчасове користування за певних умов, а також надання гарантій, поручительств, авалів, розміщення депозитів, проведення факторингових операцій, фінансового лізингу, видача кредитів у формі врахування векселів, у формі операцій репо, будь-яке продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання на сплату процентів та інших зборів з такої суми (відстрочення платежу).

Кредитні операції банку є найризикованішими, тому вони повинні підлягати найбільш глибокому та частому контролю, перевірятися внутрішніми аудиторами. Документальне оформлення кредитів досить чітко регламентується НБУ.

Внутрішній банківський контроль кредитних операцій повинен забезпечувати:

- контроль за обґрунтованістю надання нових позик та їх умов (виду кредиту, його сумою, строком, ставкою відсотка, забезпеченням, порядком надання та погашення);
- контроль за процесом моніторингу:
 - за зміною фінансового стану позичальника;
 - за цільовим використанням кредиту,
 - за погашенням кредитної заборгованості,
 - за станом забезпечення;
- контроль за формуванням спеціальних резервів;
- контроль за роботою з проблемними кредитами;

- контроль обліку (у тому числі позабалансового, обліку за сумнівними, безнадійними кредитами);
- контроль індивідуального та портфельного кредитного ризику, його концентрації, дотримання встановлених лімітів кредитних операцій.

Розподіл обов'язків щодо бухгалтерського та адміністративного контролю кредитних операцій може виглядати таким чином:

- *кредитний підрозділ* – збір та обробка документації клієнта щодо кредиту, перевірка цільового використання кредитних коштів, перевірка стану застави, операції щодо оформлення кредиту;
- *бухгалтерія /бек-офіс* – контроль формування спецрезервів;
- *кредитний підрозділ, юристи, служба безпеки* – контроль роботи з проблемними кредитами;
- *ризик-менеджери* – контроль дотримання лімітів кредитування, контроль якості кредитного портфеля;
- *служба внутрішнього аудиту* – оцінка системи внутрішнього контролю кредитних операцій;
- *кредитний комітет, правління, підрозділи банку в межах своєї компетенції* – розробка кредитної політики, внутрішньої нормативної бази банку щодо кредитних операцій, у тому числі щодо кредитування інсайдерів.

Завдання контролю та аудиту кредитних операцій:

- перевірка дотримання законодавчо-нормативних актів та внутрішніх документів банку;
- перевірка якості кредитного портфеля;
- за сформованою вибіркою перевірити повноту комплектації кредитної документації;
- перевірка повноти формування резервів під кредитні ризики;
- перевірка порядку надання, супроводження, обліку кредитів;
- оцінювання ефективності кредитної діяльності (у тому числі управління нею, оцінювання роботи з проблемними кредитами та ін.);
- оцінювання системи внутрішнього контролю кредитних операцій;
- надання рекомендацій щодо зменшення кредитних ризиків.

У ході проведення перевірки роботи кредитного комітету, оцінювання діяльності роботи кредитного підрозділу банку, оцінювання управління кредитною діяльністю доцільно використовувати опитування та тестування відповідальних працівників банку.

Контроль і аудит повноти комплектації кредитних справ може виконуватися з використанням як суцільного, так і вибіркового (переважно) спостереження.

Перевірка достатності формування спеціальних резервів під кредитні ризики проводиться виключно за допомогою документального прийому контролю, наприклад, інвентаризації кредитних договорів, договорів застави – за допомогою фактичного.

Відомості про відповідальність за порушення правил та порядку проведення кредитних операцій викладені в «Положенні про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства», «Положенні про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків» і ін.

Найбільш значущі вимоги до проведення кредитних операцій наведено в ст. 49 Закону України «Про банки і банківську діяльність»:

- банк повинен додержуватись основних принципів кредитування, у тому числі перевіряти кредитоспроможність позичальників та наявність забезпечення кредитів;
- додержуватись встановлених НБУ вимог щодо концентрації ризиків;
- банк не може надавати кредити під процент, ставка якого є нижчою від процентної ставки за кредитами, які бере сам банк, і процентної ставки, що виплачується ним по депозитах;
- надання бланкових кредитів можливе за умов додержання економічних нормативів;
- забороняється надання безпроцентних кредитів.

Заходи впливу можуть бути застосовані до банку у випадках:

- невиконання банком нормативів кредитного ризику;
- недоформування резервів на покриття збитків за кредитними операціями в необхідних розмірах;
- надмірної величини ризику концентрації щодо підприємств одного виду економічної діяльності;
- за порушення порядку, строків і технології виконання операцій, що встановлені актами НБУ, у разі неподання документів на письмову вимогу працівників НБУ;
- за невиконання звітності та інші порушення.

Таблиця 6.1. Питання контролю та аудиту кредитних операцій

Напрями	Зміст
Вивчення внутрішньої нормативної бази банку	Облікова політика щодо кредитних операцій. Кредитна політика (вимоги щодо заборони надання кредитів, максимальні строки кредитування). Порядок надання кредитів (юридичним та фізичним особам), а щодо довгострокових кредитів – правила видачі, методика оцінки інвестиційного проекту, методика аналізу бізнес-плану, методика оцінки інвестиційної кредитоспроможності, схема кредитування інвестиційних проектів, регламент прийняття рішень про надання інвестиційного кредиту й ін. Положення про кредитний підрозділ. Посадові інструкції. Плани роботи кредитного підрозділу Положення про визначення фінансового стану позичальника. Положення про окремі кредитні операції / продукти (овердрафт, тощо). Порядок взаємодії підрозділів банку при наданні кредиту, його моніторингу. Довіреності щодо здійснення кредитних операцій. Тарифи і протоколи Тарифного комітету та КУАП. Вимоги КУАП щодо розміру відсотків і комісій по кредитах. Технологічні карти операцій. Порядок застосування ефективної ставки відсотка Листування Головного офісу з філіями, відділеннями з питань кредитування. Дозволи на проведення кредитних операцій. Положення про Кредитний комітет та його склад. Протоколи засідань кредитного комітету. Стандарти банку з внутрішнього аудиту кредитних операцій. Програма здійснення фінансового моніторингу кредитних операцій.
Рахунки для перевірки	Див. табл. 6.3
Попередній аналіз кредитних операцій	Динамічні та структурні зміни в стані кредитного портфеля, ризики концентрації, частка проблемних кредитів. Абсолютна сума та структура відсоткових і комісійних доходів від кредитних операцій, структурні зміни, співвідношення із загальною сумою доходів. Розрахунок та аналіз показників з табл. 6.2. За результатами аналізу сформулювати попередні висновки
Формування інформаційних джерел згідно із завданнями	Генеральна ліцензія. Письмовий дозвіл НБУ на здійснення операцій з інвалютою (перелік операцій). Достатність капіталу банку для проведення дозволених операцій. Звітність за кредитними операціями (№ 302 «Звіт про класифіковані кредитні операції за формами власності» (місячна), № 310 та 310Д,

Продовження табл. 6.1

Напрями	Зміст
аудиту та визначенням обсягом вибірки	«Звіт про суми і процентні ставки за кредитами» (місячна та щоденна), № 321 «Звіт про вимоги за наданими кредитами (за класифікаціями контрагентів і рахунків) (місячна), № 604 «Звіт про формування резерву на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями» (місячна), № 606 «Звіт про формування банками резерву за простроченими та сумнівними до отримання нарахованими доходами» (місячна), № 611 «Звіт про дотримання економічних нормативів» (місячна), № 613 «Звіт про концентрацію ризиків за активними операціями банку з контрагентами та інсайдерами» (місячна), № 615 «Звіт про кредитні операції банку» (місячна), № 618 «Звіт про залишки коштів, що розміщені в інших банках та залучені від інших банків» (декадна)). Фінансова звітність (баланс, звіт про фінансові результати, Примітки: 3 «Кошти в інших банках», 6 «Кредити та заборгованість клієнтів», 10 «Нараховані доходи до отримання», 19 «Процентний дохід», 25 «Чисті витрати на формування резервів», 30 «Потенційні зобов'язання банку на кінець року», 35 «Операції пов'язаних сторін»). Дані управлінської звітності. Стан автоматизації процесу складання звітності. Кредитні справи. Кредитні договори, договори застави, поруки тощо. Книга реєстрації кредитних угод. Журнали реєстрації відкритих рахунків. Технологічні картки операційних процедур. Виписки з особових рахунків клієнтів. Документи дня (платіжні документи, касові документи, розпорядження щодо надання кредиту, закриття рахунків, позабалансові ордери тощо). Відомості про нарахування відсотків. Відомості з нарахування резервів. Курси валют НБУ та встановлені банком (розпорядження). Звіти про перевірки банку (податковими органами, наглядовцями НБУ, зовнішніми аудиторами, службою внутрішнього аудиту)
Перевірка організації роботи кредитного підрозділу	Організаційна схема. Розподіл обов'язків між працівниками (де закріплені). Рівень навантаження працівників, комплектація та плінність кадрів, досвід і кваліфікація, підвищення кваліфікації. Стан нормативного забезпечення працівників підрозділу. Стан контролю за роботою працівників і підпорядкованих підрозділів. Наявність та ведення журналу реєстрації заяв на отримання кредиту. Вивчення порядку візування угод про надання кредитів, вимог до суми та виду забезпечення, що вказані в Положенні про підрозділ. Оцінювання існуючого порядку надання кредитів (обґрунтованість рішень, розподіл обов'язків, оцінювання ризиків (у тому числі юридичних), відповідність кредитній політиці та ін.). Додержання вимог щодо заборони надання кредитів, які сформульовані в кредитній політиці. Перелік видів майна, що дозволено брати в заставу. Перелік оцінювачів (суб'єктів оціночної діяльності), з якими банк уклав угоду. Рівень автоматизації роботи з оцінки фінансового стану позичальника тощо.

Напрями	Зміст
	<p>Оцінка стану внутрішнього контролю процесу моніторингу кредитів (перевірка стану заставленого майна, цільового використання кредитів, моніторинг фінансового стану позичальника, інформація для розрахунку резервів під кредитні ризики). Періодичність, розподіл обов'язків та чим підтверджуються перевірки стану заставленого майна, цільового використання кредиту (документально, з виїздом на місце). Моніторинг фінансового стану позичальника: достовірність, перевірка узгодженості, повнота й своєчасність поданих форм фінансової звітності; оформлення й періодичне оновлення результатів аналізу фінансового стану.</p> <p>Своєчасне припинення кредитування за кредитними лініями, овердрафтом у разі погіршення фінансового стану позичальника.</p> <p>Оцінювання роботи з усунення недоліків, виявлених у ході попередньої перевірки.</p> <p>Опитування та тестування відповідальних працівників банку, аналіз результатів</p>
Формування аудиторської вибірки	<p>Статистичної та нестатистичної залежно від таких групувань:</p> <ul style="list-style-type: none"> - банки, суб'єкти господарювання, фізичні особи, не банки; - види економічної діяльності клієнтів; - форма власності та резидентність; - валюта кредиту; - кредити за строком погашення (у тому числі до 30 днів, більше 3 років); - розмір кредиту; - забезпеченість (окремо – бланкові); - за станом обслуговування (добре, слабе, недостатнє обслуговування боргу) та якістю кредиту (стандартні та нестандартні), «проблемні»; - традиційні й нові види кредитів; - надані за окремими порядками (іпотечні, фізичним особам на ремонт житла, на купівлю авто тощо); - відсоткові ставки та інші умови (окремо для тих, що суттєво відрізняються від загальноствановлених); - залежно від змін у керівництві кредитного підрозділу; - інсайдери
Перевірка комплектації кредитних справ клієнтів	<p>Наявність необхідних документів (типові договори, право власності на предмет застави, вплив застави на бізнес позичальника, страхові поліси (на який страховий випадок застраховано, фінансовий стан страховика, випадки обов'язкового страхування), нотаріальні посвідчення договорів, акти оцінки майна, виписки з державного реєстру застав рухомого майна, реєстру іпотеки). Своєчасність оновлення документів справи, у тому числі фінансової звітності та документів для підтвердження платоспроможності фізичної особи. Відсутність достовірної фінансової звітності позичальника – юридичної особи або документів для підтвердження платоспроможності фізичної особи – операція класифікується не вище, ніж клас «Г», з відповідним коригуванням резерву. Перевірка повноважень осіб, що підписали договори та звітні форми з боку позичальника.</p>

Напрями	Зміст
	<p>Оцінювання правильності визначення кредитоспроможності позичальника (у тому числі щодо окремих кредитних працівників). Акти перевірок цільового використання кредиту. Обґрунтованість пролонгації та наявність додаткових угод (клопотання позичальника, джерела та розрахунки повернення кредиту).</p> <p>Перевірка обґрунтованості рішень кредитного комітету щодо висновків окремих підрозділів, відповідність установленої (зміненої) процентної ставки вимогам банку. У випадку операцій у філіях і відділеннях банку – перевірка наданих повноважень (відповідних дозволів) від Головного офісу.</p> <p>Запит до сформованої банком бази даних вкладників – фізичних осіб з метою виявлення фактів наявності у позичальників вкладу на суму кредиту (чи не є більшими відсотки за внеском?)</p>
Перевірка правильності відкриття рахунків (позичкового та для нарахування відсотків), позабалансових	<p>Обґрунтованість (наявність розпорядження). Порядок візування угод, змін до них.</p> <p>Обґрунтованість видачі великих кредитів. Наявність рішення правління щодо їх видачі.</p> <p>Своєчасність реєстрації кредитних договорів у Книзі їх реєстрації.</p> <p>Правильність і своєчасність віднесення на рахунки простроченої, сумнівної, безнадійної заборгованості. Інвентаризація позабалансових рахунків (періодичність).</p> <p>Обґрунтованість списання безнадійної заборгованості (за рішенням правління)</p>
Перевірка умов зберігання кредитних справ, договорів (кредитних, застави та ін.)	<p>Реєстрація договорів (у тому числі додаткових угод у Книзі реєстрації кредитних угод).</p> <p>Зберігання договорів у сейфах / сховищі. Інвентаризація (оформлення результатів, періодичність проведення). Порядок зберігання та погашення договорів</p>
Оцінювання окремих складових кредитних ризиків	<p>Оцінка ризику застави (концентрація ризику, обмеження). Порядок оцінки / переоцінки вартості застави (розподіл обов'язків, періодичність). Оціночна вартість повинна перевищувати основну суму боргу, нараховані відсотки та можливі витрати, пов'язані з реалізацією застави. Кваліфікація та стаж оцінювача, наявність обґрунтування оцінки (прайси, висновки сертифікованих оцінювачів тощо). Акти перевірок стану заставленого майна. Відсутність документів про наявність та стан забезпечення – резерв формування на всю суму основного боргу. Рекомендації НБУ щодо перевірки стану заставленого майна – щоквартально та в разі пролонгації, перегляд вартості – за потреби.</p> <p>Страховання заставленого майна (обґрунтованість вибору ризиків страхування, контроль за своєчасністю продовження страхування у випадку закінчення строку угоди зі страховою компанією).</p> <p>Лімітування – засіб зменшення ризику. Ліміти на установи банку, у розрізі позичальників (у тому числі інсайдерів), у розрізі кредитних продуктів</p>

Продовження табл. 6.1

Напрями	Зміст
Перевірка діяльності кредитного комітету	<p>Перелік членів кредитного комітету, документування їх присутності на засіданнях (підписи на протоколах). Порядок та умови зберігання протоколів кредитних комітетів, наявність необхідних реквізитів протоколів (дата, результати голосування та ін.).</p> <p>Строк дії рішень Кредитного комітету щодо надання кредиту.</p> <p>Перевірка виконання особливих умов, що були вказані при прийнятті рішення про надання кредиту або його пролонгації (додаткове забезпечення, переведення основного рахунку з іншого банку тощо).</p> <p>Рішення про затвердження класифікації кредитного портфеля та сум резервів.</p> <p>Рішення про пролонгації, зміни умов договорів (у тому числі відсоткової ставки, комісійних тощо).</p>
Результати аналізу нормативів кредитного ризику	<p>Розподіл обов'язків (ризик-менеджери, відділ аналізу та звітності й ін.). Випадки порушення нормативів кредитного ризику. Встановлення лімітів (за якими категоріями) і контроль за їх виконанням. Програмне забезпечення для аналізу</p>
Аналіз повноти отримання доходів від кредитних операцій	<p>Випадки та підстави зміни розмірів процентних і комісійних доходів та строків їх сплати (відповідність нових ставок даним автоматизованої банківської системи).</p> <p>Повнота та своєчасність застосування штрафних санкцій, передбачених умовами договору</p>
Перевірка правильності ведення бухгалтерського обліку кредитних операцій	<p>Аналіз облікової політики банку. Зручність аналітичного обліку. Послідовність застосування принципів бухобліку. Правильність обліку заборгованості за основною сумою та нарахованими доходами. Аналіз причин несвоєчасного перенесення кредитів до категорії прострочених.</p> <p>Перевірка порядку обліку кредитних договорів, договір застави тощо, зв'язка з результатами інвентаризації. Правильність обліку резервів за кредитними операціями (повнота та своєчасність формування). Податковий облік сум резервів (на валові витрати – до 10% суми боргових вимог). Перевірка щомісячної інвентаризації прострочених і сумнівних до отримання доходів (коригування сум резервів). Правильність і своєчасність нарахування відсотків (особливо у випадках зміни ставки, зміни дати сплати відсотків відповідно до додаткової угоди). Правомірність припинення нарахування відсотків у фінансовому обліку (розпорядження). Правильність і своєчасність обліку комісійних (особливо у випадках зміни їх розміру, дати сплати відповідно до додаткової угоди). Правильність та обґрунтованість розрахунку комісії за дострокове погашення кредиту, за невикористання затвердженого ліміту, ін. Обґрунтованість застосування спеціальних тарифів (зниженої ставки або комісійних) для окремих категорій клієнтів – наявність клопотання клієнта та менеджера банку, відповідного рішення Кредитного комітету.</p> <p>Перевірка достовірності даних обліку (зв'язка з балансом, оборотно-сальдовою відомістю). Зв'язка аналітичного обліку із синтетичним</p>

Продовження табл. 6.1

Напрями	Зміст
Перевірка роботи з «проблемними кредитами»	<p>Аналіз джерел погашення прострочених позик. Застава як спосіб погашення кредитної заборгованості (порядок реалізації застави, податковий облік). Наявність фактів погашення кредитної заборгованості за рахунок видачі нового кредиту.</p> <p>Критерії та своєчасність <i>визнання</i> проблемних кредитів (розподіл обов'язків, порядок взаємодії підрозділів наявність відмінностей в інформації, що отримав аудитор, та тієї, що надана спостережній раді). Перелік та строки проведення заходів щодо стягнення проблемних боргів (розподіл обов'язків, порядок взаємодії, періодичність звітування). Оцінка повноти, своєчасності та ефективності дій у разі погіршення фінансового стану позичальника та з погашення проблемних боргів (плани погашення боргів, штрафні санкції, претензійно-позовна робота та ін.). Визначення потенційно проблемних кредитів. Частка «проблемних кредитів» та зміна керівника кредитного підрозділу (роль особистості).</p> <p>Аналіз причин появи проблемних позик (недостатній рівень внутрішнього контролю, пільгове кредитування окремих категорій, відсутність достовірної та повної інформації про позичальника, порушення принципів кредитування, недостатній рівень кваліфікації кредитних працівників, невідповідність ризику, на який наражається банк, отриманим доходам), пропозиції щодо кадрових висновків.</p> <p>Аналіз критеріїв визнання заборгованості сумнівною. Наявність рішення Правління банку щодо визнання та списання безнадійної заборгованості (правильність і своєчасність позабалансового обліку)</p>
Перевірка процедури та дотримання вимог під час пролонгації	<p>Вимоги внутрішніх документів банку, які дозволяють пролонгацію кредитів.</p> <p>Повноваження щодо прийняття рішення про пролонгацію, документальне оформлення рішення.</p> <p>Перевірка виконання особливих умов, що були встановлені під час пролонгації</p>
Кредитна робота у філіях, відділеннях	<p>Моменти, що потребують особливої уваги:</p> <ul style="list-style-type: none"> - відповідність нормативної бази філій з питань кредитування бази Головного офісу; - механізм інформування про зміни, доступ до внутрішньобанківської інформації щодо кредитування; - механізм взаємодії філій (відділень) та Головного офісу під час роботи з проблемними кредитами (склад звітності, періодичність); - межі свободи при прийнятті рішень щодо надання кредитів та встановлення ставок за ними й інших умов. Наявність, організація та оцінка роботи кредитних комітетів філій
Статистична звітність до НБУ	<p>Реєстр змін (у тому числі несанкціонованих) до форм звітності та наявність можливості коригування вручну</p>

Продовження табл. 6.1

Напрями	Зміст перевірки
Управлінська звітність	Достатність, своєчасність інформації для прийняття рішень
Перевірка кредитів працівникам банку	Оформлення кредиту, обґрунтованість ставок, тарифів
Аналіз ефективності роботи із залучення позичальників	Ефективність реклами. Перелік і дієвість заходів щодо просування кредитних продуктів
Висновки та рекомендації, заперечення тих, кого перевіряють	Формулювання висновків: щодо результатів аналізу внутрішньої нормативної бази банку, її дотримання та підтримання в актуальному стані на робочих місцях; щодо якості кредитного портфеля; щодо рівня автоматизації кредитної діяльності, у тому числі оцінки кредитоспроможності; щодо правильності бухгалтерського обліку, достовірності фінансової, управлінської та статистичної звітності; щодо встановлених порушень та оцінки наявних ризиків з фіксацією ймовірних наслідків для банку (як імовірності, матеріальності ризиків, так і ймовірності заходів з боку НБУ, ДПА); щодо кадрової політики; щодо адекватності системи внутрішнього контролю наявним ризикам (кредитним, операційно-технологічним, юридичним, ін.); щодо можливості (необхідності) створення комітету із проблемних активів; щодо обґрунтованих рекомендацій з метою зменшення кредитних ризиків, покращення системи внутрішнього контролю; щодо контролю за встановленими порушеннями та його адекватність суттєвості порушень Недоліки внутрішнього контролю, ліквідовані під час перевірки Обґрунтованість заперечень тих, кого перевіряють

Таблиця 6.2. Показники для проведення аналітичної частини перевірки кредитних операцій

Показники	Формула для розрахунку або послідовність дій. Рекомендовані значення, сутність. Примітки
1. Загальний стан кредитного портфеля	
Обсяг кредитного портфеля (КП)	Аналіз загальної суми, включаючи аналіз динаміки прострочених, пролонгованих, сумнівних кредитів
Структура кредитного портфеля	Структурні складові: кредити, що надані органам державної влади, іншим банкам, фізичним особам, суб'єктам господарювання; овердрафт, операції репо, факторинг, кредити в поточну та в інвестиційну діяльність, іпотечні кредити, за врахованими векселями, фінансовий лізинг (оренда), гарантії, зобов'язання з кредитування та сумнівна заборгованість за ними
Показник загальної кредитної активності	$\text{Загальна кредитна активність} = \frac{\text{Усього наданих кредитів}}{\text{Сукупні активи}}$ <p>Значення > 55% – позитивне. Якщо < 55% – слід терміново змінити структуру активів. Якщо > 80% – серйозні проблеми з ліквідністю</p>
Кількість оборотів кредиту (швидкість обороту)	$n = \frac{O_n}{\bar{K}}$ <p>де O_n – оборот кредитів з погашення, \bar{K} – середні за період залишки заборгованості за кредитами</p>
Відношення загальної суми кредитів до загальної суми депозитів	$\frac{\text{Усього кредитів}}{\text{Усього депозитів}}$ <p>Зростання відношення свідчить про зростання ризиків та зниження ліквідності балансу, а в динаміці така тенденція може бути реалізована в небезпечну ситуацію – ліквідацію вкладниками своїх вкладів. Низьке значення показника – неадекватне використання банком своїх можливостей щодо кредитування або його небажання брати на себе кредитні ризики У розвинених країнах у середньому 70–80%</p>
Коефіцієнт погашення кредитів	$\frac{\text{Кредитний оборот за позиками у звітному періоді}}{(\text{Початковий залишок заборгованості (прострочена включно)} + \text{обсяг виданих нових позик})}$
2. Характеристика кредитного портфеля з погляду кредитного ризику	
Ризик концентрації	Вивчення концентрації ризику за категоріями ризику (стандартні та ін.), видами кредитних продуктів, видами економічної діяльності позичальників, забезпеченням тощо

Продовження табл. 6.2

Показники	Формула для розрахунку або послідовність дій. Рекомендовані значення, сутність. Примітки
Співвідношення власних коштів банку (ВК) та кредитного портфеля	$\frac{BK}{KP}$
Коефіцієнт покриття класифікованих кредитів ($KP_{кл}$) основним капіталом банку ($K_{осн}$)	$\frac{K_{осн}}{KP_{кл}}$
Частка класифікованих кредитів у загальному обсязі кредитного портфеля	$\frac{KP_{кл}}{KP}$
Коефіцієнт збитковості КП	$\frac{\text{Збитки за позиками (ЗБ)}}{KP}$
Коефіцієнт списання позик	$\frac{\text{Списані збиткові кредити}}{\text{Кредитний портфель}}$
Показники простроченої заборгованості за кредитами	Абсолютний розмір простроченої заборгованості, її динаміка, темпи росту простроченої заборгованості порівняно з темпами росту видачі кредитів (щодо окремих видів кредитів)
Частка прострочених кредитів – за процентами та основною сумою ($KP_{пр}$) в обсязі КП	$\frac{KP_{пр}}{KP}$
Абсолютний розмір проблемної заборгованості	У тому числі прострочена + з ознаками фінансових ускладнень (власне проблемна)
Рівень проблемної заборгованості	$\text{Рівень проблемної заборгованості} = \frac{\text{Проблемні кредити}}{\text{Усього кредитний портфель}}$
	Характеризує якість кредитного портфеля із точки зору проблематичності їх повернення. < 5% від усього кредитного портфеля

Продовження табл. 6.2

Показники	Формула для розрахунку або послідовність дій. Рекомендовані значення, сутність. Примітки
Питома вага погашеної проблемної заборгованості в загальній сумі проблемних кредитів	$\frac{\text{Погашені проблемні кредити}}{\text{Усього проблемної заборгованості}}$
3. Аналіз кредитного портфеля з погляду захисту від імовірних втрат	
Коефіцієнт забезпеченості втрат за позичками (В)	$\frac{B}{KP}$
Резерви під можливі втрати	Сума резервів і її динаміка. Відповідність розрахункового показника резерву фактичному
Коефіцієнт забезпеченості витрат за рахунок резервів банку на покриття збитків (РЗ)	$\frac{PЗ}{KP}$ або $\frac{\text{Забезпечення втрат за позиками}}{\text{Середні позики}}$
Коефіцієнт співвідношення сум неповернених позик до резервів	$\frac{\text{Суми неповернених позик}}{\text{Резерви}}$
	Варіанти показників у знаменнику: нерозподілений прибуток, основний капітал
	Якщо > 1 – нестача резервів
Середній час прострочення позички	$\bar{t}_{np} = \frac{\sum Z_{np} t_{np}}{\sum Z_{np}}$
	де Z_{np} – залишки прострочених сум на певну дату; t_{np} – строк прострочення позичок у днях
Середній обсяг залишків прострочених позичок	$\bar{Z}_{np} = \frac{\sum Z_{np} t_{np}}{\sum t_{np}}$
Темпи зростання залишків прострочених кредитів ($T_{пр. кред}$) і темпи зростання простроченої заборгованості	Якщо $T_{пр. кред} \leq T_{пр. заборг.}$ – неефективність управління кредитною діяльністю банку й збільшення питомої ваги простроченої заборгованості в загальній сумі залишків заборгованості за кредитами
	($T_{пр. заборг.}$)

Продовження табл. 6.2

Показники	Формула для розрахунку або послідовність дій. Рекомендовані значення, сутність. Примітки
4. Характеристика кредитного портфеля з погляду дохідності	
Рентабельність кредитних операцій	$\frac{\text{Доходи від кредитів (Д}_{кр})}{\text{Витрати на залучення коштів}}$
Дохідність кредитного портфеля	$\frac{Д_{кр}}{КП}$
Дохідність кредитних операцій	$\frac{Д_{кр}}{\text{Загальна сума доходів (або активів)}}$
5. Характеристика кредитного портфеля з погляду дотримання економічних нормативів	
Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента* (Н7)	$\frac{\text{Сукупна заборгованість щодо 1 контрагента (балансова і позабалансова)}}{\text{Регулятивний капітал}} \leq 25\% \text{ (регулятивного капіталу, невідкоригованого на основні засоби)}$
Норматив великих кредитних ризиків* (Н8)	$\frac{\text{Сума всіх великих ризиків щодо всіх контрагентів}}{\text{Регулятивний капітал}} \leq 8\text{-кратний розмір регулятивного капіталу банку}$
Норматив максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру* (Н9)	$\frac{\text{Сума всіх зобов'язань інсайдера (балансових і позабалансових)}}{\text{Сплачений статутний капітал}} \leq 5\% \text{ сплаченого статутного капіталу}$
Норматив максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам* (Н10)	$\frac{\text{Сукупна заборгованість усіх інсайдерів (балансова і позабалансова)}}{\text{Сплачений статутний капітал}} \leq 40\% \text{ сплаченого статутного капіталу}$

* Детальніше – формула у «Методиці розрахунку економічних нормативів регулювання діяльності банків в Україні (до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні)».

Таблиця 6.3. Рахунки для обліку кредитних операцій та формування й використання резервів під кредитні ризики

Види	Перелік рахунків та їх номер
Рахунки для обліку наданих кредитів (у тому числі рахунки: ***5 – неамортизована премія, ***6 – неамортизований дисконт, ***7 – прострочена заборгованість за кредитами; ***8 – нараховані доходи за кредитами; ***9 – прострочені нараховані доходи)	Кредити іншим банкам (група 152). Кредити суб'єктам господарювання (за операціями репо – група 201, за врахованими векселями – 202, факторинг – 203, у поточну діяльність – 206, в інвестиційну діяльність – 207, іпотечні – 208, овердрафт – 2600, 2605). Кредити органам державної влади (органам державної влади та місцевого самоврядування – групи 210, 211, іпотечні – 212, 213). Кредити фізичним особам (на поточні потреби – група 220, в інвестиційну діяльність – 221, за врахованими векселями – 222, іпотечні – 223, овердрафт – 2620, 2625). Кошти небанківських фінансових установ (2650, 2655)
Рахунки для обліку сумнівної заборгованості за наданими кредитами	За кредитами іншим банкам та за коштами на вимогу (1580, 1582; 1589), суб'єктам господарювання (група 209), органам державної влади та місцевого самоврядування (2190 та 2191); фізичним особам (група 229)
Рахунки для обліку сумнівної заборгованості за нарахованими доходами	За міжбанківськими операціями (1780). За операціями з клієнтами (2480). За іншими нарахованими доходами (3589)
Рахунок для обліку інших нарахованих доходів	Інші нараховані доходи (3578) та прострочені інші нараховані доходи (3579)
Рахунок для обліку доходів майбутніх періодів	Доходи майбутніх періодів (3600)
Рахунок для обліку майна, що перейшло у власність банку	3409
Рахунок для обліку іншої дебіторської та кредиторської заборгованості за операціями з банками	1819, 1919
Рахунки для обліку процентних доходів за наданими кредитами	За міжбанківськими кредитами (6014; 6016; 6017; 6018). За кредитами суб'єктів господарювання (6020; 6026; 6027; 6028). За кредитами бюджету (6030; 6031). За кредитами фізичних осіб (6040; 6042; 6043; 6044). За врахованими векселями суб'єктів господарювання та фізичних осіб (6022 та 6045)

Продовження табл. 6.3

Види	Перелік рахунків та їх номер
	За факторинговими операціями суб'єктів господарювання (6023.)
	Інші процентні доходи (6099)
Рахунки для обліку комісійних доходів за кредитними операціями	Для банків: комісійні доходи від кредитного обслуговування та інші комісійні (6101 та 6109). Для клієнтів: комісійні доходи від кредитного обслуговування й інші комісійні (6111 та 6119)
Рахунки для обліку доходів за позабалансовими операціями (комісійні)	З банків і з клієнтів (6108 та 6118)
Рахунок з обліку отриманих штрафів та пені	Штрафи, пені, що отримані банком (6397)
Рахунки для обліку повернення раніше списаної заборгованості	6711; 6712; 6717
Рахунки для обліку спеціальних резервів	Під нестандартну та стандартну заборгованість інших банків (1590 та 1591). За нарахованими доходами за міжбанківськими операціями (1790). Під нестандартну та стандартну заборгованість за коштами, розміщеними на кореспондентських рахунках в інших банках (1592 та 1593). Під нестандартну та стандартну заборгованості за кредитами, що надані клієнтам (2400 та 2401). За нарахованими доходами за операціями з клієнтами (2490). Під заборгованість за іншими нарахованими доходами (3599). За виданими зобов'язаннями (3690). За іншими операціями за позабалансовими рахунками (3699)
Рахунки для обліку відрахувань у резерви	Під заборгованість інших банків і клієнтів (7701 та 7702). Під заборгованість за нарахованими доходами (7720). Відрахування в банківські резерви на покриття ризиків і втрат (7706)
Рахунки для обліку комісійних витрат за кредитними операціями	Комісійні витрати на кредитне обслуговування та інші комісійні витрати (7101 та 7109)
Рахунок для обліку витрат за позабалансовими операціями	Комісійні витрати за позабалансовими операціями (7108)

Продовження табл. 6.3

Види	Перелік рахунків та їх номер
Позабалансові рахунки	Надані зобов'язання з кредитування (9100; 9122; 9129). Надані гарантії (9000; 9003; 9020; 9023). Отримані гарантії (9010; 9030; 9031). Сумнівні гарантії (9090; 9091). Отримана застава (9500; 9503; 9520; 9521; 9523). Розрахункові документи за факторинговими операціями (9800)
Рахунки для обліку не сплачених у строк доходів	Списана за рахунок спеціальних резервів заборгованість за нарахованими доходами за операціями з клієнтами (9601). Нараховані та неотримані доходи за операціями з клієнтами (9603)
Рахунки для обліку списаної в збиток заборгованості	Списана у збиток заборгованість за кредитними операціями (9611)
Рахунок для обліку інших цінностей і документів	Інші цінності і документи (9819)

Кредитним операціям та їх організації можуть бути притаманні такі недоліки внутрішнього контролю та ризики:

- 1) неповне укомплектування кредитних справ (у тому числі відсутність техніко-економічного обґрунтування для довгострокових кредитів, для новостворених підприємств; відсутність довідки про кредитові обороти за поточним рахунком для підтвердження оборотів підприємства, особливо у випадку кредитування в іноземній валюті);
- 2) невірний розрахунок резервів під кредитні ризики через неправильну оцінку обслуговування боргу, фінансового стану позичальника тощо. Недосформовані резерви зменшують суму регулятивного капіталу;
- 3) кредитний договір підписаний неуповноваженими особами – може бути визнаний нікчемним;
- 4) недостовірні оцінки застави (через маніпуляцію поняттями «подібне майно», «ставка капіталізації», використання лише одного методу оцінки майна);
- 5) відсутність документів про періодичну оцінку заставленого майна, фінансового стану позичальника, цільового використання кредиту. Відсутність документів про перевірку стану заставленого майна – банк зобов'язаний формувати резерв під кредитні ризики на всю суму боргу;

- 6) несвоєчасний облік або зняття з обліку застави та документів з кредитування;
- 7) оціночна вартість предметів застави не покриває суми основного боргу та відсотків з урахуванням імовірних витрат на реалізацію застави;
- 8) невиконання нормативів кредитного ризику;
- 9) використання скорингових методик, які не створені спеціально для банку, що спричиняє невірну оцінку ризику;
- 10) недотримання принципів кредитування (забезпеченість, цільове використання та ін.). Чи не перевищують збитки від цього вигоди, пов'язані зі значним зростанням кількості клієнтів;
- 11) несвоєчасність внесення записів та / або отримання інформації з бюро кредитних історій, Єдиного реєстру позичальників, реєстру іпотек, Державного реєстру правочинів, Державного реєстру обтяжень рухомого майна;
- 12) страхування застави від інших ризиків, ніж встановлено договором, або не на повну суму або на користь поручителя тощо;
- 13) закінчення строку договору поруки, гарантії, страхування раніше строку кредитного договору. Строк окупності проекту менший за строк дії договору застави;
- 14) невідповідність фактичної суми наданого кредиту затвердженій кредитним комітетом;
- 15) відсутність повноважень (або недостатність їх) кредитного комітету певного складу або кредитного комітету філії для прийняття рішення про надання великого кредиту;
- 16) пролонгація проблемних кредитів;
- 17) недостатня робота з проблемними кредитами. Відсутність (або недотримання) задокументованого порядку взаємодії підрозділів при роботі з проблемними кредитами. Немає документальної фіксації вжитих заходів у певній справі, відсутність періодичної оцінки повноти проведених заходів зі стягнення боргів;
- 18) несвоєчасне (невірне) нарахування процентів і комісій (наприклад, через неврахування факту укладення додаткової угоди щодо: зміни процентної ставки, строків сплати процентів, зміни розміру комісій або строків їх сплати);
- 19) невірний податковий облік резервів під кредитні ризики;
- 20) несвоєчасне віднесення на рахунки прострочених позик; як наслідок – несвоєчасний початок роботи з проблемними кредитами;
- 21) невідповідність строків прийняття рішення про надання кредиту встановленим у внутрішніх положеннях, у рекламі. Імовірні наслідки – втрата певної частини клієнтів;

- 22) необґрунтованість рішень кредитних комітетів (через нестачу інформації від представників певних підрозділів; невідповідність умов кредиту кредитній політиці або політиці КУАП);
- 23) ризики житлової іпотеки, пов'язані з:
 - тим, що є проблема реалізації банком предмета іпотеки у випадку, якщо в позичальника є малолітня дитина, права якої відповідно до ст. 12 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» повинні бути захищені при вчиненні правочинів щодо житла;
 - самочинним будівництвом («Цивільний кодекс України», ст. 376), відсутністю фіксації в БТІ факту перепланування приміщення;
 - відсутністю в позичальника повної інформації щодо вартості кредиту (Закон України «Про захист прав споживачів», ст. 18);
 - можливістю визнання договору іпотеки нечинним через обмеження щодо розпорядження житлом кожним з подружжя, що встановлено в ст. 65 Сімейного кодексу України.
- 24) невідображення в позабалансовому обліку поручительств.

Тестові завдання¹

1. Установити черговість (починаючи з першочергових) погашення заборгованості за простроченим кредитом позичальника, якщо коштів виявилось недостатньо для повного погашення боргів:
 - а) основний борг;
 - б) нараховані доходи;
 - в) прострочені нараховані доходи;
 - г) витрати кредитора, пов'язані з одержанням виконання.
2. Резерв для відшкодування ймовірних втрат за кредитними операціями використовується:
 - а) для покриття збитків за непогашеною позичальником основною сумою боргу;
 - б) для покриття збитків за непогашеною позичальником основною сумою боргу та нарахованих, але несплачених процентів.

¹Правильними відповідями на тести можуть бути одразу кілька або жоден з наведених варіантів

3. Чи має бути рішення Правління банку для списання безнадійної кредитної заборгованості за рахунок резерву під нестандартну заборгованість:
 - а) так;
 - б) не обов'язково?
4. До кредитного портфеля банку належать:
 - а) нараховані і сплачені позичальником відсотки за кредитами;
 - б) нараховані, але не сплачені позичальником відсотки за кредитом;
 - в) п.п. а) та б) разом;
 - г) жоден із зазначених варіантів.
5. Припинення нарахування процентів за кредитом позичальника – суб'єкта господарювання відбувається з моменту:
 - а) визнання заборгованості простроченою;
 - б) визнання заборгованості сумнівною;
 - в) визнання заборгованості безнадійною;
 - г) з дня прийняття господарським судом постанови про визнання позичальника-боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури.
6. Перевірку стану заставленого майна, а також його переоцінку (за потреби) банки мають здійснювати:
 - а) щоквартально та в разі пролонгації терміну кредиту;
 - б) не рідше одного разу на рік;
 - в) узагалі не потрібно робити перевірку стану заставленого майна, якщо це нерухомість;
 - г) переоцінку заставленого майна потрібно робити тільки у випадку, якщо оцінка зроблена в іноземній валюті.
7. Резерв для відшкодування ймовірних втрат за кредитними операціями банки України коригують:
 - а) щомісяця;
 - б) щоквартально;
 - в) раз на рік.
8. Заставодержатель набуває право звернення стягнення на предмет застави в разі, якщо:
 - а) у момент настання терміну виконання зобов'язання, забезпеченого заставою, воно не буде виконане, якщо інше не передбачене законом чи договором;
 - б) через 30 днів після настання терміну виконання зобов'язання, забезпеченого заставою, воно не буде виконане, якщо інше не передбачене законом чи договором;

- в) через 3 місяці після настання терміну виконання зобов'язання, забезпеченого заставою, воно не буде виконане, якщо інше не передбачене законом чи договором.
9. Чи є обов'язковою реєстрація у відповідному державному реєстрі іпотеки:
 - а) так;
 - б) якщо інше не передбачене законом чи договором?
10. Резерви під можливі збитки за кредитними операціями формуються:
 - а) тільки на основну суми боргу за кредитною операцією;
 - б) на основну суму боргу за кредитною операцією та нараховані відсотки;
 - в) правильною є така відповідь:

Задчі

1. Під час перевірки кредитних операцій АКБ «Стандарт» за 2006 рік аудиторами було встановлено, що:
 - 1) відсутнє положення про кредитний відділ;
 - 2) відсутні протоколи засідань кредитного комітету за III кв. 2006 р.;
 - 3) у результаті перевірки кредитної справи позичальника ТОВ «Омега»:
 - а) у заявці на кредит багато виправлень, імовірна сума та відсотки кредиту вказані олівцем;
 - б) кредит наданий у сумі 130 000 дол. США під 17%, оціночна вартість усіх предметів застави (автомобіль та дві трикімнатні квартири майнових поручителів) становить 135 000 дол. США;
 - в) немає документів про щоквартальну перевірку стану заставленого майна;
 - г) у кредитній справі відсутнє техніко-економічне обґрунтування, при цьому досвід позичальника в бізнесі – півтора роки.
 - 4) 01.10.2006 пролонговано кредит ТОВ «Ваші вікна». У кредитній справі доповнення до кредитного договору відсутнє.

Необхідно: з'ясувати, чи є порушення законодавчо-нормативної бази; указати, до яких наслідків ведуть порушення; надати рекомендації банку щодо поліпшення кредитної роботи.
2. У банку виникли проблеми з розв'язанням таких питань:
 - чи обов'язково в банку має бути такий внутрішній документ, як «Кредитна політика»;

- які ймовірні наслідки втрати протоколів засідань кредитного комітету;
- чи може банк протягом дії кредитного договору змінити графік погашення на прохання клієнта (зі щомісячного на разове погашення в кінці строку договору);
- який порядок припинення нарахування відсотків за кредитом;
- який порядок переведення заборгованості до безнадійної?

Також внутрішніми аудиторами виявлено такі факти:

- фізичній особі надано кредит за наявності заборгованості за попереднім кредитом;
- кредит надано фізичній особі, при цьому сума щомісячних платежів за кредитом становить 75% його доходів;
- за іпотечними кредитами застава оцінюється у вільноконвертованій валюті, переоцінка вартості не проводиться.

Надати консультацію керівництву акціонерно-комерційного банку з точки зору дотримання законодавчо-нормативної бази та ймовірних ризиків банку. Обґрунтувати свою думку.

3. П'ятнадцятого травня банк надав клієнту – суб'єкту господарювання позику в поточну діяльність у сумі 50 000 грн терміном на 2 місяці під 25% річних (метод нарахування відсотків «факт / факт»). Основна сума боргу погашається в кінці строку дії кредитного договору.

П'ятнадцятого травня в банку зроблено такі проводки:

Дебет 2062 – Кредит 2600	50 000,00 грн
Дебет 9819 – Кредит 9910	1 грн. (кредитний договір).

Тридцять першого травня банком нараховано відсотки за позику за травень:

Дебет 2068 – Кредит 6026	547,95 грн.
--------------------------	-------------

Другого червня позичальником перераховано кошти на погашення відсотків за позику:

Дебет 2600 – Кредит 2068	550,00 грн.
--------------------------	-------------

Тридцятого червня нараховано відсотки за позику за червень:

Дебет 2068 – Кредит 6026	1027,40 грн.
--------------------------	--------------

П'ятнадцятого липня нараховано відсотки за позику за липень:

Дебет 2068 – Кредит 6026	479,45 грн.
--------------------------	-------------

П'ятнадцятого липня позичальником повністю погашено кредитну заборгованість:

Дебет 2600 – Кредит 2062	50 000,00 грн
Дебет 2600 – Кредит 2068	1504,80 грн
Дебет 9910 – Кредит 9819	1 грн (кредитний договір).

Чи є облікові помилки? Якщо так, виправити їх.

Список літератури

Нормативна

1. Господарський Кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV (ст. 193223, 345–346, 351).
2. Інструкція з бухгалтерського обліку кредитних, вкладних (депозитних) операцій та формування і використання резервів під кредитні ризики в банках України, затверджена Постановою Правління НБУ від 15.09.2004 № 435.
3. Інструкція про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземній валютах, затверджена Постановою Правління НБУ від 12.11.2003 № 492.
4. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затверджена постановою Правління НБУ від 28.08.2001 № 368.
5. Кримінальний Кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III.
6. Положення про єдину інформаційну систему «Реєстр позичальників», затверджене Постановою Правління НБУ від 27.06.2001 № 245.
7. Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства, затверджене Постановою Правління НБУ від 28.08.2001 № 369.
8. Положення про порядок здійснення консорціумного кредитування, затверджене постановою Правління НБУ від 14.03.1996 № 351.
9. Положення про порядок отримання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів і надання резидентами позик в іноземній валюті нерезидентам, затверджені Постановою Правління НБУ від 17.06.2004 № 270.
10. Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків, затверджене Постановою Правління НБУ від 06.07.2000 № 279.
11. Правила бухгалтерського обліку доходів і витрат банків України, затверджені постановою Правління НБУ від 18.06.2003 №255.
12. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-III.
13. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14 травня 1992 р. № 2343-XII.
14. Про виконавче провадження : Закон України від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV.
15. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень: Закон України від 1 липня 2004 р. № 1952-IV.

16. Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень: Закон України від 18 листопада 2003 року № 1255-IV.
17. Про заставу: Закон України від 02.10.1992 р. № 2654-XII.
18. Про іпотеку: Закон України від 5 червня 2003 р. № 898-IV.
19. Про іпотечне кредитування: Закон України від 19 червня 2003 р. № 979-IV.
20. Про оподаткування прибутку підприємств: Закон України від 28 грудня 1994 р. № 334/94-ВР (у редакції Закону № 283/97-ВР від 22.05.97).
21. Про організацію формування та обігу кредитних історій: Закон України від 23 червня 2005 р. № 2704-IV.
22. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України від 12 липня 2001 р. № 2658-III.
23. Про фінансовий лізинг: Закон України від 16 грудня 1997 р. № 723/97-ВР.
24. Тимчасові положення про порядок державної реєстрації прав власності на нерухоме майно, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 07.02.2002 № 7/5.
25. Цивільний Кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV (розд. 47–51, ст. 509–625, 1046–1057, 1069, 1077–1086, 1281–1282).

Навчальна

26. Аналіз банківської діяльності: Підручник / Герасимович А.М., Алексєєнко М.Д., Парасій-Вергуненко І.М. та ін.; За ред. А.М. Герасимовича. – К.: КНЕУ, 2005.
27. Губенко С.М., Мозгова О.П. Посібник для внутрішніх аудиторів банківських установ. – Х.: Штрих, 2000. – 360 с.
28. Облік і аудит у банках: Навчальний посібник / О.Г. Коренєва, Н.Г. Слав'янська, Н.Г. Євченко, О.В.Карпенко; За ред. О.Г. Коренєвої, Н.Г. Слав'янської. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2007. – С. 186–254.
29. Сазерленд К, Бедді Дж. Посібник з внутрішнього аудиту // Європейська Комісія – Програма «Тасіс», 1999.
30. Сало І.В., Криклій О.А. Фінансовий менеджмент банку: Навчальний посібник. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2007. – С. 116–156.
31. Тим, хто не нехтує законом. Контроль, ревізія та аудит у комерційних банках України / Мумінова-Савіна Г.Г., Кравець В.М., Мазур О.А. та ін. – К.: Факт, 2001. – С. 323–344.

Організація контролю розрахунково-касових операцій банку

Касові операції банку є операціями із середнім ризиком, операції з платіжними картками є операціями з високим ризиком, тому глибина й періодичність контролю повинна бути відповідною.

Основні ризики, що притаманні розрахунково-касовим операціям, пов'язані з: крадіжкою готівки, шахрайством персоналу, ненавмисними помилками персоналу, тобто в основному є операційними.

Відповідальність за порушення правил ведення касових і розрахункових операцій викладена в ст. 164-2 «Кодексу України про адміністративні порушення», ст. 200, 366 «Кримінального кодексу України», ст. 1,3,4 Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань», ст. 16, 17 Закону України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами», ст. 32 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», ст. 130–138 «Кодексу законів про працю України» та в ін.

Внутрішній банківський контроль повинен забезпечувати:

- *щодо касових операцій:* визначення справжності та платіжності банкнот (монет); повне та своєчасне оприбуткування й видачу готівки клієнтам та відповідне відображення касових операцій у бухгалтерському обліку; забезпечення схоронності готівки та інших цінностей; виконання банком нормативно-законодавчих вимог щодо проведення, обліку касових операцій та вимог щодо фінансового моніторингу; належне документальне оформлення касових операцій; належне виконання операцій з підкріплення готівкою та задоволення потреб клієнтів; раціональне використання готівки;
- *щодо безготівкових операцій:* сприяння скороченню використання готівки; дотримання нормативно-правових вимог щодо

відкриття та закриття рахунків (у тому числі фінансового моніторингу), здійснення операцій; дотримання принципів бухгалтерського контролю; забезпечення достовірності та повноти звітності й інформації, яка передається керівництву банку; управління ризиками, насамперед, операційними.

До контролю залучаються:

- відповідальні виконавці в межах своїх повноважень (які, власне, і проводять операцію) – під час проведення попереднього та поточного контролю, а саме працівники відділів платіжних карток, валютних операцій, операційних відділів, касири та ін.);
- контролери, які залучаються до проведення подальших перевірок відповідно до переліку, затвердженого головним бухгалтером;
- завідувач каси, заступник головного бухгалтера і начальники відповідних відділів банку, які на систематичній основі повинні проводити перевірки стану обліково-операційної роботи;
- працівники відділу бухгалтерського обліку (бек-офіс);
- працівник, відповідальний за фінансовий моніторинг;
- інші працівники, у тому числі адміністратори локальної комп'ютерної мережі банку, працівники відділів служби внутрішнього аудиту.

Додатковому контролю мають підлягати операції з підвищеним ризиком, а саме касові операції (особливо видаткові), операції з платіжними картками (через високий ризик шахрайських операцій з ними), валютні операції (особливо на значні суми), операції в системах «Клієнт-банк» та «Інтернет-банкінг».

На особливу увагу мають заслуговувати такі питання для перевірки службою внутрішнього аудиту (як частини адміністративного контролю розрахунково-касових операцій), як:

- аналіз внутрішньої нормативної бази; перевірка дотримання законодавчо-нормативних актів і внутрішніх документів банку;
- попередній аналіз відповідних операцій за допомогою системи показників;
- визначення обсягу вибірки юридичних справ, угод для перевірки та власне перевірка їх комплектації й відповідності внутрішнім вимогам;
- аналіз тарифної політики банку, а також дотримання її;
- оцінка ефективності операцій;
- аналіз стану звітності та її достовірності (у тому числі тієї, що подається до НБУ, та управлінської);

Таблиця 7.1. Напрями контролю та аудиту розрахунково-касових операцій

Напрями	Зміст
Вивчення внутрішньої нормативної бази	Облікова політика щодо розрахунково-касового обслуговування клієнтів, операцій з платіжними картками. Положення про порядок здійснення операцій (з платіжними картками, касових, безготівкових розрахунків та ін.). Порядок роботи кас. Порядок перевезення грошей та цінностей усередині приміщення банку. Положення про підрозділи, що проводять відповідні операції, у тому числі: положення про підрозділ перевезення валютних цінностей та інкасації коштів, підрозділ з обслуговування платіжних карток й ін., посадові інструкції працівників з відповідним переліком операцій, що дозволено виконувати. Дозволи НБУ на проведення операцій (комунальні платежі, з дорожніми чеками та ін.). Дозволи головного банку відокремленим підрозділам на укладення відповідних договорів. Постанови Правління, накази (про призначення відповідальних осіб та ін.), розпорядження. Тарифи і протоколи Тарифного комітету та КУАП. Технологічні карти операцій. Ліцензія на здійснення емісії та еквайрингу платіжних карток. Угоди про членство (участь) банку в платіжних системах. Ліцензії (дозволи) від платіжних організацій платіжних систем на право емісії банківських платіжних карток. Агентські угоди про участь одного банку в картковій програмі іншого банку. Програма здійснення фінансового моніторингу операцій
Рахунки для перевірки	Вказані в табл. 7.3
Попередній аналіз операцій	З використанням показників, наведених у табл. 7.2. Аналіз обсягів операцій, кількості рахунків і структури у розрізі валют. Попередня оцінка роботи із залучення клієнтів
Визначення обсягу вибірки	Критерії формування вибірки: кількість угод, загальна сума (розподіл її за валютами та за рахунками обліку), особливі випадки та умови
Формування інформаційних джерел згідно із завданнями аудиту та визначеннями обсягами вибірки	Договори про розрахунково-касове обслуговування клієнтів і їх юридичні справи (наявність необхідних документів і реквізитів у них – карток зі зразками підписів, відбитків печаток та ін.). Договори «Клієнт-банк», «Інтернет-банкінг». Виписки та дублікати за рахунками клієнтів. Книги реєстрації відкритих рахунків (карткових та ін.). Договори з ТУ НБУ про касове обслуговування (платіжні доручення, акти про розбіжності та ін.). Договори про встановлення повної матеріальної відповідальності (касирів, інкасаторів та ін.). Журнали обліку, акти, довідки щодо інкасаторської роботи. Документи про складання заліків касирами щодо знання правил ведення касових операцій. Зразки підписів касових та операційних працівників, контролерів. Перелік контролерів.

Продовження табл. 7.1

Напрями	Зміст
	Журнал реєстрації осіб, які відкривають та закривають грошові сховища, сейфи.
	Договори про встановлення кореспондентських відносин та відповідні пакети документів.
	Платіжні документи клієнтів (платіжні доручення та вимоги, розрахункові чеки, акредитиви та ін.).
	Прибуткові касові документи (заяви на переказ готівки, рахунки на сплату платежів, прибуткові касові ордери, документи, встановлені відповідною платіжною системою) та видаткові (грошові чеки, заяви на видачу готівки, видаткові касові ордери, документи на отримання переказу, що встановлюються відповідною платіжною системою) й інші документи за касовими операціями, у тому числі меморіальні, книги обліку прийнятих та виданих готівки та цінностей, довідки касирів прибуткової й видаткової каси, касові журнали, звіти. Регістри бухгалтерського обліку (меморіальні ордери, позабалансові ордери, особові рахунки, ін.).
	Документи дня за розрахунковими операціями (за акредитивами, чеками та ін.).
	Документи за операціями з платіжними картками (відповідно до вимог платіжної системи).
	Інформація про курси валют НБУ, ринкові курси валют (розпорядження) за період, що перевіряється.
	Оборотно-сальдовий баланс, баланс, звіт про фінансові результати, примітки до фінансової звітності (Примітка 11 «Інші активи», 16 «Інші зобов'язання», 30 «Потенційні зобов'язання банку на кінець року», табл. 11.1. «Збитки (витрати), завдані банку внаслідок шахрайських дій невідновленими особами за операціями з платіжними картками»), управлінська звітність.
	Форми статистичної звітності (№ 747 та 748 «Звіт про касові обороти банку» (декадна й місячна), № 401 «Дані про операції, які здійснені із застосуванням платіжних карток, емітованих для клієнтів банку» (квартальна), № 402 « Дані про операції, які здійснені із застосуванням платіжних карток через власну інфраструктуру банку» (квартальна), № 403 «Дані про кількість емітованих (розповсюджених) платіжних карток для клієнтів банку та технічні засоби, що використовуються під час здійснення операцій з їх застосуванням» (квартальна), № 522 «Дані про рух коштів на рахунках іноземних банків, відкритих в уповноважених банках України» (щоденна)).
	Висновки зовнішніх аудиторів, акти перевірки ДПА та нагляду НБУ, робочі матеріали попередніх перевірок внутрішнього аудиту
Вивчення інформаційних джерел	Аналіз відповідних договорів банку з клієнтами, ТУ НБУ, іншими банками, власними філіями. Перевірка комплектації справ, ідентифікації клієнтів. Перевірка касових, платіжних документів на дотримання вимог. Перевірка ведення книг та журналів реєстрації
Контроль касових операцій	Вивчення результатів попередніх ревізій, їх періодичність, випадки обов'язкового проведення ревізій. Дотримання нормативних вимог щодо регулярності проведення ревізій, їх оформлення (акти ревізій, книга реєстрації ревізій)

Продовження табл. 7.1

Напрями	Зміст
	Ревізія готівки, цінностей, документів у грошовому сховищі й касах банку (повна й вибіркова); при зміні посадових осіб – повна ревізія. Контроль на предмет імовірних розходжень між: даними книг обліку касирів, завідувача касою, обліку готівки операційної каси; фактично наявністю готівки; прибутковими, видатковими документами; обліком за рахунком 1001; оборотно-сальдовим балансом. Виявлення причин імовірних розходжень, облікові наслідки. Перевірка фактичної наявності іноземної валюти та платіжних документів в іноземній валюті, відповідність їх залишку даним книг обліку та даним бухгалтерського обліку. Перевірка зберігання бланків суворої звітності (чекові книжки, ощадні книжки, трудові книжки та вкладиші до них, платіжні картки, конверти з ПІН-кодами, бланки довіреностей та ін.), ювілейних монет, бланків цінних паперів, інших цінностей та документів. Звірка з книгою обліку бланків суворої звітності, даними позабалансового обліку.
	Наявність наказів про призначення осіб, відповідальних за збереження готівки, цінностей; співставлення з фактом. Перевірка стану організації оснащення та охорони банківських приміщень технічними засобами (прилади для перерахунку грошей, визначення їх справжності, паспорти на грошові сховища, сертифікати на сейфи, питання пожежної безпеки, сигналізації та ін). Плани дій касирів та охорони на випадок отримання фальшивих грошей, пожежі та ін. непередбачених обставин. Перевірка достатності обладнання для встановлення справжності банкнот, особливо у відділеннях банку. Періодичність проведення відповідного інструктажу для персоналу. Контроль пропускового режиму до касового вузла (належне оформлення постійних, одноразових перепусток, їх реєстрація). Дотримання порядку відкриття, закриття, опечатування сховища (кас, сейфів). Аналіз випадків перезакриття сховища. Дотримання порядку перевезення грошей і цінностей усередині приміщення банку. Дотримання порядку зберігання печаток, штампів, пломбірів та ключів у банку. Випадки заміни замків – реєстрація, аналіз причин. Наявність та дотримання правил зберігання дублікатів ключів (особливо у випадках заміни відповідальних за зберігання цінностей осіб).
	Аналіз технологічних карт операцій. Дотримання вимог щодо проведення операцій за чековими книжками, зберігання їх, видачі клієнтам після відповідної заяви та позабалансового обліку.
	Належне формування та зберігання касових документів дня.
	Перевірка роботи операційних кас (прибуткової, видаткової, перерахування), а також правильності організації та оформлення касових операцій, дотримання порядку роботи з готівкою і законності здійснення операцій, звірки. Наявність обов'язкових реквізитів касових документів. Наявність зразків підписів та відбитків печаток посадових осіб банку. Наявність контролерів. Організація місця для перерахунку готівки, виданої клієнту. Перевірка банківського контролю за дотриманням касової дисципліни клієнтами. Дотримання нормативних кваліфікаційних вимог щодо касирів (до стажу, рівня знань). Дотримання вимог щодо обладнання робочих місць касирів, розміщення інформації біля кас для клієнтів (зразки банкнот та ін.). Рівень навантаження касирів, оцінка характеру і якості їх праці. Перевірка використання пакувальних матеріалів.

Продовження табл. 7.1

Напрями	Зміст
	<p>Касові операції за комунальними платежами. Наявність дозволів, договорів. Програмне забезпечення: можливість модифікації, анулювання операцій. Ризики.</p> <p>Аналіз касового планування (розрахунки клієнтів щодо лімітів, своєчасне задоволення потреб клієнтів у готівці).</p> <p>Перевірка стану обліку касових операцій.</p> <p>Перевірка касових операцій з персоналом банку (розрахунки за оплатою праці, по кредитами, коштами під звіт та ін.).</p> <p>Контроль розрахунків з ТУ НБУ за касовими операціями. Аналіз причин розбіжностей, нестач та облікові наслідки. Передача на дослідження сумнівних банкнот, монет (позабалансовий облік, акти про вилучення, акти про дослідження, подальший облік за наслідками дослідження). Розрахунки з іншими банками за касовими операціями (погодження з ТУ НБУ, видаткові ордери, довіреності, облік доходів, ін.). Розрахунки з власними філіями за готівковими операціями (відповідно до облікової політики).</p> <p>Перевірка достовірності, своєчасності подання звітності за касовими операціями</p>
Контроль операцій з використанням дорожніх чеків	<p>Наявність дозволу НБУ, угоди з емітентом. Положення, технологічні карти. Дотримання правил купівлі (сплати) та продажу дорожніх чеків. Реєстри продажу, погашення чеків. Дотримання встановлених обмежень щодо операцій з чеками через касу.</p> <p>Навчання працівників щодо встановлення справжності чеків. Правильність відображення в бухгалтерському обліку операцій з дорожніми чеками. Аналіз ефективності операцій</p>
Перевірка стану інкасаторської роботи	<p>Аналіз нормативної бази підрозділу. Перевірка стану організації роботи підрозділів служби перевезення цінностей та здійснення інкасації торгової виручки. Наявність окремого приміщення для приймання-передавання готівки та валютних цінностей інкасаторам. Реєстрація прийнятих заліків щодо знання вимог нормативно-правових актів, які регламентують роботу підрозділу. Дотримання вимог щодо керівника підрозділу (стаж, освіта та ін.) і його підлеглих. Договори про матеріальну відповідальність. Наявність медичних довідок (відповідно до законодавчих вимог). Службові посвідчення, їх облік. Забезпечення оперативним автомобілем, форменим одягом, взуттям, засобами захисту. Реєстрація їх видачі та приймання. Щоденні інструктажі інкасаторів, журнал їх реєстрації. Схеми маршрутів інкасації. Зберігання та рух зброї й засобів захисту та радіозв'язку, законність володіння (дозволи та ін.). Книга обліку здавання і приймання зброї, боєприпасів, документів й інших цінностей.</p> <p>Вибірковий аналіз договорів про доставку валютних цінностей, договорів про інкасацію коштів, відповідних касових документів. Журнал обліку клієнтів банку, які обслуговуються підрозділом перевезення валютних цінностей та інкасації коштів. Явочні картки. Довідка про прийняті касою сумки (мішки) з готівкою і порожні сумки. Журнал обліку прийнятих сумок і мішків з готівкою та порожніх сумок. Акти про результати перерахування готівки й цінностей у сумках, мішках. Супровідні відомості до сумки з</p>

Продовження табл. 7.1

Напрями	Зміст
	<p>готівковим вигоном, супровідна відомість до сумки із цінностями в інвалюти. Акти розбіжностей. Аналіз випадків нестач, надлишків. Книга обліку валютних цінностей, відправлених підприємствам, установам та організаціям через бригаду інкасаторів. Журнал обліку печаток, доручень на інкасацію. Довідки про загальний обсяг інкасації.</p> <p>Якщо установа не має власної інкасаторської служби – договори про проведення інкасації та перелік цінностей зі спеціальними органами</p>
Контроль операцій з використанням платіжних карток	<p>Перевірка необхідних ліцензій, договорів про членство у МПС та реєстрації договорів в НБУ. Оцінка дотримання вимог щодо еквайрингу, емісії. Аналіз внутрішніх положень, процедур. Характеристика існуючої структури та організації карткового підрозділу (у тому числі у філіях, відділеннях). Заходи бухгалтерського та адміністративного контролю операцій з використанням платіжних карток (у тому числі заходи фізичного контролю, обмеження доступу до інформації й обладнання). Організація збереження, вилучення, руху бланків платіжних карток, фольги та ін. матеріалів. Організація обслуговування банкоматів та інших пристроїв (перелік працівників, що мають дозвіл, аналіз розподілу між ними функціональних обов'язків, отримання прав доступу до обладнання, ключів та відповідний облік їх на позабалансі, дотримання встановлених лімітів завантаження готівкою, реєстрація операцій із завантаження, розвантаження банкоматів, реєстрація несправностей банкоматів).</p> <p>Відкриття карткових рахунків (за видами), питання ідентифікації клієнтів. Відповідність кредитній та депозитній політиці банку відсотків на залишки та кредитним ставкам. Аналіз операцій накладення арешту та закриття картрахунків (у тому числі за відсутності операцій протягом тривалого часу, але наявності залишків). Блокування та закриття рахунків – технологія. Транзитні рахунки та рахунки до з'ясування. Оцінка стану обліку та звітності за операціями з платіжними картками (облік операцій з готівкою, розрахунків за товари, кредитних і ін.; облік доходів, витрат; оподаткування; облік бланків карток, ПІН-конвертів, сліпів; перевірка правильності та своєчасності складання форм звітності, управлінська звітність з цих питань). Документообіг.</p> <p>Оцінка ефективності маркетингових заходів (аналіз маркетингових планів; залучення клієнтів, мотивація; оцінка тарифної політики, продуктового ряду та видів послуг; характеристика місць розташування банкоматів та інших пристроїв; аналіз необхідності встановлення нового обладнання, питання реклами та просування карткових продуктів).</p> <p>Оцінка ризиків (емітента, еквайера; операційного та ін.). Аналіз причин виникнення ризиків. Заходи зменшення ризиків – лімітування операцій, встановлення: обмежень щодо використання карткових рахунків за валютами, клієнтами, незнижувального залишку; страхування ризиків у МПС з погляду достатності відповідних резервів та новітніх рекомендацій зі зменшення ризиків).</p>

Напрями	Зміст
	<p>Оцінка системи моніторингу операцій з картками (on-line- та off-line-режими), ефективність. Документообіг під час моніторингу. Аналіз шахрайських операцій з платіжними картками (види, обсяги, учасники, ризику та заходи з їх зменшення). Використання інформаційних технологій для розв'язання завдань двох видів: виявлення ознак шахрайських операцій, що вже відбулися; попередження про можливе шахрайство в режимі реального часу. Аналіз причин технологічних збоїв та помилок.</p> <p>Оцінка якості карткового портфеля банку. Оцінка ефективності карткового бізнесу (параметри оцінки – окупність зарплатних проєктів, банкоматного бізнесу), методи підвищення дохідності).</p> <p>Оцінка претензійної роботи (облікові наслідки, якість юридичного оформлення договорів, підготовка матеріалів до суду; чарджбек). Документи, за якими здійснюється повернення платежу, оскарження операцій і ведеться претензійна робота.</p> <p>Аудит фінансового моніторингу операцій з картками</p>
Перевірка стану кореспондентських відносин	<p>Кореспондентські відносини: прями між банками; між банками та НБУ; між структурними підрозділами банку. Доцільність обраної моделі обслуговування консолідованого кореспондентського рахунка банку. Перевірка порядку відкриття та ведення кореспондентських рахунків, звірка з Книгою реєстрації відкритих рахунків. Перевірка повноти та правильності обліку операцій за кореспондентськими рахунками. Аналіз заборгованості за "Лоро" та "Ностро" рахунками – причини. Особливості функціонування коррахунків банків-нерезидентів у національній та іноземній валюті. Особливості проведення розрахунків з резидентами країн СНД і Балтії. Дотримання встановлених вимог щодо режиму рахунків резидентів і нерезидентів у іноземній валюті та рахунків нерезидентів у національній валюті. Перевірка достовірності звітності щодо коррахунків</p>
Контроль розрахунків у формі платіжних доручень, вимог-доручень, вимог	<p>Перевірка поточних рахунків, належне оформлення їх та ідентифікація клієнтів. Звірка з Книгою відкритих рахунків. Обґрунтованість закриття рахунків клієнтів. Перевірка дотримання правил оформлення та здійснення безготівкових розрахунків. Аналіз випадків несвочасної оплати з вини банку. Аудит стану обліку операцій банку за безготівковими розрахунками. Виписки за рахунками (періодичність надання, організація процесу). Перевірка бухгалтерського обліку за відповідними операціями</p>
Контроль розрахунків у системах «Клієнт-банк» та «Інтернет-банкінг»	<p>Аналіз договорів «Клієнт-банк» та «Інтернет-банкінг». Виконання вимог до відповідного програмного забезпечення, дозвіл НБУ. Захист від несанкціонованого доступу. Перевірка правомочності електронних підписів. Квитовка файлів платежів, реєстри розрахункових документів, виписки за операціями з клієнтами. Перевірка бухгалтерського обліку за відповідними операціями. Оцінка ефективності</p>

Напрями	Зміст
Контроль операцій з використанням розрахункових чеків, акредитивів, векселів	<p>Перевірка юридичних справ клієнтів та договорів з ними. Вибіркова перевірка правильності та своєчасності розрахунків та оформлення розрахункових документів. Перевірка бухгалтерського обліку за відповідними операціями</p>
Висновки з виявлених недоліків, у тому числі внутрішнього контролю	<p>Оцінка стану контролю за касовими операціями в установі банку та запобігання випадкам незаконного витрачання та незабезпечення збереження грошей і цінностей. Оцінка стану бухгалтерського й адміністративного контролю за безготівковими операціями. Формування переліку виявлених недоліків контролю</p>
Формування звіту та надання рекомендацій	<p>За результатами перевірити усунення порушень і недоліків, виявлених у ході попередніх перевірок наглядом НБУ, ДПА, зовнішнього та внутрішнього аудиту. Рекомендації щодо збереження активів банку і його клієнтів; усунення виявлених недоліків і порушень; підвищення ефективності операцій і оптимального використання ресурсів</p>

Таблиця 7.2. Показники для проведення аналітичної частини перевірки розрахунково-касових операцій

Групи показників	Перелік показників, послідовність дій. Примітки
Показники для аналізу розрахунково-касових операцій	<p>Кількість клієнтів (за інституційними секторами економіки, за платіжними інструментами, за розміром обороту за рахунками та ін.); кількість відкритих рахунків (щодо типів рахунків – за строковістю, за призначенням, за формою надання платіжних документів); чисельність працівників, що надають розрахунково-касові послуги; залишки за рахунками, обороти списань і надходжень; кількість документів дня (за видами, за надходженням і за відправкою в інші банки); касові обороти та їх структура.</p> <p>Тарифи (порівняльний аналіз), комісійні доходи та витрати на розрахунково-касове обслуговування рахунка (за видами), непроцентна маржа</p>
Показники для аналізу операцій з платіжними картками	<p>Обсяг емітованих карток (щодо платіжних систем) – його динаміка, структурні зміни, частка ринку, аналіз динаміки та структури за видами карток – традиційні, платинові та ін.; кількість обладнання для обслуговування платіжних карток; карткові рахунки та залишки коштів за ними (у розрізах : клієнти, валюти, платіжні системи, дебетові та кредитові; за обсягами коштів; щодо операцій – готівкові та безготівкові), характеристики зарплатних проєктів.</p>

Групи показників	Перелік показників, послідовність дій. Примітки
Показники для аналізу операцій з акредитивами, чеками, векселями	Показники активності та використання картки (кількість трансакцій за однією картою на рік, середній оборот на 1 картку, середній оборот за 1 операцією). Структура та динаміка витрат на картковий бізнес. Ефективність (дохід за статтями – від емісії карток, від оренди терміналів, різні комісії та ін., прибуток, прибутковість, утрати від шахрайських операцій, коефіцієнт втрат)
	Кількість операцій (за видами) та їх динаміка, структура. Залишки, обороти за відповідними рахунками – їх динаміка. Вплив операцій на загальні активи банку. Показники прибутковості операцій

- питання фінансового моніторингу (ідентифікація клієнтів, виявлення операцій обов'язкового та внутрішнього фінансового моніторингу);
- оцінка системи внутрішнього контролю розрахунково-касових операцій;
- надання рекомендацій зі зменшення ризиків розрахунково-касових операцій, насамперед операційно-технологічних.

Розрахунково-касовим операціям і їх організації можуть бути притаманні такі недоліки внутрішнього контролю та ризики:

- 1) несвоєчасні або неповні оприбуткування готівки, що надійшла до кас банку, і зарахування її на рахунки клієнтів;
- 2) неповна ідентифікація клієнтів, що здійснюють операції з готівкою без відкриття рахунку на суму більше ніж 50 000 тис. грн або її еквівалент в інвалюті;
- 3) несвоєчасне відображення касових операцій у бухгалтерському обліку;
- 4) порушення порядку переміщення готівки в межах приміщення банку;
- 5) порушення правил зберігання ключів (та їх дублікатів) від сховищ, сейфів;
- 6) несистематичність внутрішнього контролю касових операцій на кожному етапі їх здійснення;
- 7) недотримання вимог щодо своєчасності безготівкових розрахунків;

Види	Перелік рахунків та їх номер
Рахунки для обліку касових операцій	Готівкові кошти (група 100), дорожні чеки (група 101). Клієнтські рахунки (2600, 2620, 2630 та ін.). Коррахунки (1200, 1500, 1600). Дебіторська та кредиторська заборгованості за операціями з готівкою (1811, 1911), з банками (1819, 1919), між філіями банку (3906, 3907). Дебіторська та кредиторська заборгованості за розрахунками з працівниками банку (групи 355 та 365). Кредиторська заборгованість за прийнятті платежі, за операціями з клієнтами (2809, 2902, 2909). Ювілейні монети та дорогоцінні метали (3400, 3403). Доходи та витрати (6100, 6110, 6119, 6399, 7399, 7454). Позабалансові рахунки для обліку наданої застави, бланки суворого обліку та інших активів (9500, 9703, 9754, 9810, 9812, 9819 – зразки банкнот, сумнівні банкноти та монети, 9820 – бланки цінних паперів, 9821 – бланки суворого обліку, 9830, 9831, 9892, 9893, 9898; 9899 (неплатіжні банкноти)
	Рахунки для обліку розрахункових операцій
Рахунки для обліку за операціями з платіжними картками	Готівкові кошти (група 100). Коррахунки (1200, 1500, 1600). Кошти в розрахунках (1502, 1602). Кредити та нараховані доходи за ними (2062, 2063, 2068, 2202, 2203, 2208, 2600, 2607, 2627, 2657). Кошти для здійснення операцій з використанням платіжних карток (2605, 2625, 2655). Кошти клієнтів (2600, 2620, 2630, 2650) та нараховані витрати за коштами (2608, 2628, 2638, 2658). Кредиторська заборгованість (2902, 2909). Транзитні рахунки (2920, 2924)

Види	Перелік рахунків та їх номер
	Рахунки за внутрішньобанківськими операціями (3510, група 355).
	Нараховані доходи та витрати за розрахунково-касове обслуговування (3570, 3670).
	Сумнівна дебіторська заборгованість за операціями банку (3580).
	Клірингові рахунки за розрахунками платіжними картками (3705).
	Дебетові та кредитові суми до з'ясування (3710, 3720).
	Відсоткові, комісійні та інші операційні доходи та витрати (доходи – 6020, 6026, 6040, 6042, 6100, 6110, 6399, витрати – 7020, 7040, 7100, 7399, 7431).
	Позабалансові рахунки (9129, 9616, 9618, 9819, 9821, 9892)

- 8) ризики, що виникають при здійсненні безготівкових розрахунків без зазначення в платіжних документах дати валютування;
- 9) шахрайські дії клієнтів при проведенні операцій з платіжними картками, у тому числі скімінг, фішинг та ін. Наприклад, клієнт бере частину готівки при видачі її банкоматом, а інша частина через кілька хвилин потрапляє в банкомат. Потім клієнт подає в суд на банк;
- 10) шахрайські дії персоналу при проведенні операцій з платіжними картками. Наприклад, випуск паралельних карток на одного клієнта.

Тестові завдання¹

1. Банк зобов'язаний виконати доручення клієнта, що міститься в розрахунковому документі, який надійшов протягом операційного часу банку:
 - а) не пізніше наступного робочого дня;
 - б) у день його надходження;
 - в) у строк до трьох днів.
2. Повідомлення про закриття рахунку суб'єкта господарювання в банку подається до ДПА:
 - а) банком протягом 3 робочих днів;
 - б) клієнтом – суб'єктом господарювання особисто протягом 3 робочих днів;
 - в) банком не пізніше наступного робочого дня;

¹ Правильними відповідями на тести можуть бути одразу кілька або жоден з наведених варіантів.

- г) клієнтом – суб'єктом господарювання особисто не пізніше наступного робочого дня.
3. Справа з юридичного оформлення рахунку зберігається в банку протягом:
 - а) п'яти років після закриття рахунку;
 - б) п'яти років після відкриття рахунку;
 - в) трьох років після відкриття рахунку;
 - г) трьох років після закриття рахунку.
 4. Під час обміну касир вилучив у клієнта 100 фальшивих доларів. Касир повинен:
 - а) провести повну ідентифікацію клієнта, купюру знищити, негайно повідомити до правоохоронних органів;
 - б) купюру повернути клієнту після повної ідентифікації його особи;
 - в) вимагати документи щодо ідентифікації клієнта, а якщо він намагається зникнути, то переслідувати клієнта;
 - г) купюру знищити, клієнта відпустити;
 - д) правильною є відповідь:
 5. Банк може відмовитися від договору банківського рахунку та закрити поточний рахунок клієнта:
 - а) якщо операції за цим рахунком не здійснюються протягом року;
 - б) якщо операції за цим рахунком не здійснюються протягом трьох років підряд;
 - в) якщо операції за цим рахунком не здійснюються протягом трьох років підряд і на цьому рахунку немає залишку коштів;
 - г) в односторонньому порядку банк не може відмовитися.
 6. Термін дії з дати оформлення платіжного доручення та чекової книжки відповідно становить:
 - а) 10 днів і 1 рік;
 - б) 3 дні та 10 днів;
 - в) встановлюється у внутрішніх документах банку.
 7. Грошовий чек дійсний:
 - а) тільки в день його виписки;
 - б) десять календарних днів з дня виписки.
 8. Які заходи зниження ризиків за кореспондентськими рахунками:
 - а) не відкривати рахунки;
 - б) встановлювати ліміти операцій за ними;
 - в) правильною є така відповідь:

9. Чи може інкасатор комерційного банку під час виконання своїх обов'язків із захисту активів банку використовувати зброю?
- так, навіть вогнепальну;
 - тільки холодну зброю;
 - тільки пневматичну зброю;
 - може використовувати тільки засоби індивідуального захисту (бронежилет).
10. На рахунку «Кредитові суми до з'ясування» кошти можуть перебувати:
- не більше двох днів;
 - не більше трьох днів;
 - не більше семи днів;
 - правильною є така відповідь: ...

Задачі

1. У банку виникли проблеми з розв'язанням таких питань:
- чи обов'язково потрібні дублікати ключів від грошового сховища та які правила їх зберігання;
 - яким чином повинні оформлюватися випадки перезакриття сховища;
 - яким чином потрібно оформити трудові відносини водія інкасаторської машини, який під час інкасування може залишатись у машині на самоті;
 - які облікові наслідки відсутності підпису контролера на видатковому касовому документі;
 - якою має бути періодичність перевірок касових операцій (з ревізією) обмінних пунктів банку?

Також внутрішніми аудиторами було виявлено такі факти:

- невідповідність обліку засобів захисту та радіозв'язку їх фактичній наявності;
- в інкасаторській сумці виявлено дірку;
- відносно магазину «Продукти» тричі за рік складено акт про розбіжності;
- підрозділ інкасації розташований у касовому вузлі;
- завантаження банкоматів займаються призначений касовий працівник і працівник служби безпеки банку.

Чи вказані факти є порушеннями законодавчо-нормативної бази України? Якщо так, то які ймовірні наслідки?

Надати консультацію керівництву акціонерно-комерційного банку з точки зору інспектора банківського нагляду НБУ і з точки

зору аудитора. Обґрунтувати свою думку вимогами законодавчих та нормативних актів, а також з позиції погляду на ймовірні ризики.

2. У банку виникли проблеми в розв'язанні таких питань:
- чи повинен банк контролювати пропорційність страхових внесків клієнтів до Пенсійного та інших фондів під час видачі заробітної плати;
 - чи обов'язково заповнювати в платіжних документах реквізит «Дата валютування»? Якщо ні, то які ймовірні ризики;
 - чи потрібно замінювати ключі доступу до системи «Клієнт-банк» у разі звільнення відповідального працівника банку?

Надати консультацію керівництву акціонерно-комерційного банку з погляду інспектора банківського нагляду НБУ й аудитора. Обґрунтувати свою думку на підставі вимог законодавчих і нормативних актів, а також з позиції погляду на ймовірні ризики.

Список літератури

Нормативна

- Інструкція з бухгалтерського обліку операцій з готівковими коштами та банківськими металами в банках України, затверджена Постановою Правління НБУ від 20.10.2004 № 495.
- Інструкція з організації перевезення валютних цінностей та інкасації коштів в установах банків України, затверджена Постановою Правління НБУ від 14.02.2007 № 45.
- Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, затверджена постановою Правління НБУ від 21.01.2004 № 22.
- Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України, затверджена Постановою Правління НБУ від 17.06.2004 № 280.
- Інструкція про касові операції в банках України, затверджена Постановою Правління НБУ від 14.08.2003 № 337.
- Інструкція про міжбанківський переказ коштів в Україні в національній валюті, затверджена Постановою правління НБУ від 16.08.2006 № 320.
- Інструкція про переміщення валюти України, іноземної валюти, банківських металів, платіжних документів, інших банківських документів і платіжних карток через митний кордон України, затверджена Постановою Правління НБУ від 12.07.2000 № 283.
- Інструкція про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах, затверджена постановою Правління НБУ від 12.11.2003 № 492.

9. Інструкція про порядок реєстрації виданих, повернутих і використаних довіреностей на одержання цінностей, затверджена Наказом Мінфіну від 16.05.1996 № 99.
10. Інструкція про службові відрядження в межах України та за кордон, затверджена наказом МФУ № 59 від 13.03.1998.
11. Международные правила по инкассо (редакция 1995 года).
12. Перелік документів, що утворюються в діяльності Національного банку України та банків України із зазначенням строків зберігання, затверджений Постановою Правління НБУ від 08.12.2004 № 601.
13. Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні, затверджене Постановою Правління НБУ від 15.12.2004 № 637.
14. Положення про відкриття та функціонування кореспондентських рахунків банків-резидентів та нерезидентів в іноземній валюті та кореспондентських рахунків банків-нерезидентів у гривнях, затверджене постановою Правління НБУ від 26.03.1998 № 118.
15. Положення про організацію операційної діяльності в банках України, затверджене постановою Правління НБУ від 18.06.2003 № 254.
16. Положення про порядок емісії платіжних карток і здійснення операцій з їх застосуванням, затверджене Постановою Правління НБУ від 19.04.2005 № 137.
17. Положення про порядок здійснення уповноваженими банками операцій за документарними акредитивами в розрахунках за зовнішньоекономічними операціями, затверджене Постановою Правління НБУ від 03.12.2003 № 514.
18. Положення про порядок здійснення банками операцій з векселями в національній валюті на території України, затверджене постановою Правління НБУ від 16.12.2002 № 508.
19. Положення про порядок здійснення банками операцій за гарантіями в національній та іноземних валютах, затверджене постановою Правління НБУ від 15.12.2004 № 639.
20. Положення про порядок здійснення операцій з чеками в іноземній валюті на території України, затверджене Постановою правління НБУ від 29.12.2000 № 520.
21. Положення про порядок реєстрації договорів про членство або про участь у міжнародних платіжних системах та узгодження правил систем переказу коштів, створених банками-резидентами, затверджене Постановою Правління НБУ від 25.09.2007 № 348.
22. Порядок подання податковим органам Повідомлення про відкриття (закриття) рахунків у фінансових установах, затверджений Наказом Державної податкової адміністрації України від 01.08.2001 № 306.
23. Правила бухгалтерського обліку банками України операцій із чеками в іноземній валюті, затверджені постановою Правління НБУ від 03.12.2001 № 493.
24. Правила бухгалтерського обліку операцій з використанням платіжних карток у банках України, затверджені Постановою Правління НБУ від 08.04.2005 № 123.
25. Правила визначення платіжності та обміну банкнот і монет Національного банку України, затверджені Постановою Правління НБУ від 17.11.2004 № 547.
26. Правила Національної системи масових електронних платежів, затверджені Постановою Правління НБУ від 10.12.2004 № 620.
27. Правила реєстрації кореспондентських рахунків банків Національним банком України, затверджені Постановою Правління НБУ від 15.08.2001 № 343.
28. Про встановлення граничної суми готівкового розрахунку, затверджене Постановою Правління НБУ від 09.02.2005 № 32.
29. Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань: Закон України від 22.11.1996 № 543/96-ВР.
30. Про обіг векселів в Україні: Закон України від 05.04.2001 № 2374-III.
31. Про платіжні системи та переказ грошей в Україні: Закон України від 05.04.2001 № 2346-III.
32. Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами: Закон України від 21.12.2000 № 2181-III.
33. Уніфікований закон про переказні векселі та прості векселі, запроваджений Женевською Конвенцією від 07.10.1930.
34. Уніфіковані правила та звичаї для документарних акредитивів (УПДА), затверджені Міжнародною торговою палатою, № 500, редакція 1993 р.
35. Унифицированные правила по договорным гарантиям (редакция 1978 г., публикация МТП № С325).
36. Цивільний Кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV (глава 74 «Розрахунки»).

Навчальна

37. Аналіз банківської діяльності: Підручник / Герасимович А.М., Алексєнко М.Д., Парасій-Вергуненко І.М. та ін.; За ред. А.М. Герасимовича. – К.: КНЕУ, 2005.
38. Аудит здійснення операцій по карткових рахунках // Банковский аудитор. – 2005. – № 8. – С. 11–14.
39. Аудит касових операцій банку // Банковский аудитор. – 2005. – № 7. – С. 9–13.
40. Безготівкові розрахунки // Збірник систематизованого законодавства. – Бліцінформ. – Бухгалтерія. – Вип. 4. – 2004. – 226 с.
41. Облік і аудит у банках / О.Г. Коренєва, Н.Г. Слав'янська, Н.Г. Євченко, О.В.Карпенко; За ред. О.Г. Коренєвої, Н.Г. Слав'янської: Навчальний посібник. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2007. – С. 82–161.
42. Об утверждении перечня должностей и работ, замещаемых или выполняемых работниками, с которыми предприятием, учреждением,

организацией могут заключаться письменные договоры о полной материальной ответственности за необеспечение сохранности ценностей, переданных им для хранения, обработки, продажи (отпуска), перевозки или применения в процессе производства, а также типового договора о полной индивидуальной материальной ответственности: Постановление ГК СМ СССР по труду и социальным вопросам № 447/24 от 28.12.1977.

43. Операції з міжнародними платіжними картками // Банковський аудитор. – 2005. – № 4. – С. 11–13.
44. Сазерленд К, Бедді Дж. Посібник з внутрішнього аудиту // Європейська Комісія – Програма «Тасіс», 1999.
45. Тим, хто не нехтує законом. Контроль, ревізія та аудит у комерційних банках України / Мумінова-Савіна Г.Г. та ін. – К.: Факт, 2001. – С. 121–245.
46. Трофименко В. Бухгалтерський облік операцій з готівковими коштами та банківськими металами в банках України // Вісник НБУ. – 2007. – № 4. – С. 46–52.

Організація контролю операцій з іноземною валютою

Згідно зі ст. 1 Декрету КМУ «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» від 19 лютого 1993 року № 15-93: **іноземна валюта** – це іноземні грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обміну на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти в грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, що перебувають на рахунках або вносяться до банківських та інших фінансових установ за межами України. Іноземні валюти відповідно до Класифікатору іноземних валют поділяються за ступенем їх конвертованості.

Згідно з п. 2.3. «Положення про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій», затвердженого Постановою Правління НБУ від 17.07.01 № 275 за наявності банківської ліцензії та за умови отримання письмового дозволу Національного банку банки мають право здійснювати *такі операції з валютними цінностями*:

- а) неторговельні операції з валютними цінностями;
- б) ведення рахунків клієнтів (резидентів та нерезидентів) в іноземній валюті та клієнтів-нерезидентів у грошовій одиниці України;
- в) ведення кореспондентських рахунків банків (резидентів і нерезидентів) в іноземній валюті;
- г) ведення кореспондентських рахунків банків (нерезидентів) у грошовій одиниці України;
- д) відкриття кореспондентських рахунків в уповноважених банках України в іноземній валюті та здійснення операцій з ними;

- е) відкриття кореспондентських рахунків у банках (нерезидентах) в іноземній валюті та здійснення операцій за ними;
- ж) залучення та розміщення іноземної валюти на валютному ринку України;
- з) залучення й розміщення іноземної валюти на міжнародних ринках;
- к) операції з банківськими металами на валютному ринку України;
- л) операції з банківськими металами на міжнародних ринках;
- м) інші операції з валютними цінностями на міжнародних ринках.

Валютні операції банку поділяються на поточні й капітальні. Поточні, у свою чергу, поділяються на торговельні та неторговельні.

За суб'єктами валютні операції поділяються на операції з резидентами та нерезидентами; з фізичними та юридичними особами – суб'єктами підприємницької діяльності, а також з дипломатичними, консульськими та іншими представництвами.

Бухгалтерський облік операцій в іноземній валюті та банківських металах здійснюється в подвійній оцінці: у номіналі іноземної валюти або у вазі банківського металу, а також у гривневому еквіваленті за офіційним курсом, для чого використовуються технічні рахунки (3800 та 3801).

Валютним операціям банку, насамперед, притаманні валютні ризики (унаслідок відкритих валютних незахеджованих позицій в окремих валютах, впливу змін валютних курсів) та ризики недотримання вимог законодавчих і нормативних актів щодо валютних операцій. Банк зобов'язаний відповідно до «Положення про валютний контроль», затвердженого Постановою Правління НБУ від 08.02.2000 № 49, виконувати функції агента валютного контролю, а саме: запобігати проведенню резидентами та нерезидентами незаконних валютних операцій через банк та своєчасно інформувати відповідні державні органи про порушення резидентами і нерезидентами законодавства, пов'язаного з проведенням ними валютних операцій.

Відповідальність за порушення правил ведення валютних операцій викладена в ст.162 «Кодексу України про адміністративні порушення», ст.207–208 «Кримінального кодексу України», ст. 16 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю», ст. 1–4 Закону України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті», у п.1.2, 2.1–2.10 «Положення про валютний контроль» та ін.

У цілому, межі відповідальності банку за порушення вимог валютного законодавства за невиконання функцій агента валютного контролю варіюють від штрафних санкцій до позбавлення банку генеральної ліцензії.

Внутрішній банківський контроль валютних операцій повинен забезпечувати:

- дотримання законодавчих і нормативних вимог щодо виконання банком функцій агента валютного контролю;
- законність та ефективність власних операцій банку з іноземною валютою і банківськими металами на міжнародному ринку та валютному ринку України;
- правильність відображення операцій з іноземною валютою та банківськими металами в обліку та звітності;
- контроль валютного ризику та дотримання встановлених лімітів валютних операцій;
- дотримання нормативу валютної позиції банку та обґрунтоване управління нею.

До контролю залучаються:

- відповідальні виконавці в межах своїх повноважень (які, власне, і проводять валютну операцію) – під час проведення попереднього та поточного контролю, а саме працівники відділів валютних операцій, кредитних відділів, відділів платіжних карток, залучення коштів від населення, операційних відділів, касири та ін.);
- контролери, які залучаються до проведення подальших перевірок відповідно до переліку, затвердженого головним бухгалтером;
- завідувач касою, заступник головного бухгалтера і керівники відповідних відділів банку, які систематично повинні проводити перевірки стану обліково-операційної роботи;
- працівники відділу бухгалтерського обліку (бек-офіс);
- відповідальний працівник за фінансовий моніторинг;
- інші працівники, що залучаються до контролю, у тому числі адміністратори локальної комп'ютерної мережі банку, працівники відділів служби внутрішнього аудиту.

Додатковому контролю повинні підлягати операції з підвищеним ризиком, а саме валютні касові операції, розрахункові операції на значні суми (наприклад більше ніж 50 тис. грн), у неконвертованих валютах тощо.

На особливу увагу заслуговують такі питання для перевірки службою внутрішнього аудиту (як частини адміністративного контролю):

Таблиця 8.1. Питання контролю та програми аудиту валютних операцій

Напрями	Зміст
Внутрішня нормативна база банку	Облікова політика щодо валютних операцій. Кредитна, депозитна, тарифна політики банку. Генеральна ліцензія. Письмовий дозвіл НБУ на здійснення операцій з інвалютою (за переліком операцій). Положення про підрозділ валютних операцій. Положення про підрозділ з міжнародних розрахунків. Положення про підрозділ обслуговування та контролю зовнішньо-економічної діяльності клієнтів. Положення про казначейство. Посадові інструкції працівників. Положення про здійснення валютних операцій (за контрагентами, за видами операцій – кредитні й ін.). Дозволи головного офісу банку відокремленим підрозділам на проведення валютних операцій. Протоколи засідань профільних комітетів банку. Постанови правління, накази, розпорядження. Технологічні картки операцій
Формування інформаційних джерел згідно із завданнями аудиту та визначеними обсягами вибірки	Достатність капіталу банку для проведення дозволених операцій. Матеріали з відкриття власних та агентських пунктів обміну валют. Накази про встановлення тарифів банку за здійснення операцій з інвалютою. Баланс, оборотно-сальдовий баланс, звіт про фінансові результати та примітки до фінансової звітності (Примітки 16.1 «Банківські резерви на покриття ризиків і втрат», 21 «Торговельний дохід», 31 «Географічний ризик», 32 «Валютний ризик», 34 «Процентний ризик»). Форми статистичної звітності (№ 520 «Інформація про курс та обсяги операцій з іноземною валютою на МБВРУ» (щоденна), № 521 «Інформація про обсяги операцій з готівковою іноземною валютою та банківськими металами» (щоденна), № 522 «Дані про рух коштів на рахунках іноземних банків» (щоденна), № 527 «Звіт про оборот готівкової іноземної валюти» (місячна), № 531 Звіт про резидентів – суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, які перевищили встановлені законодавством терміни розрахунків за експортними, імпорнтними та лізинговими операціями» (місячна), № 536 «Звіт про операції з банківськими металами у зливках, монетами та порошками банківських металів» (місячна), № 538 «Інформація про купівлю безготівкової іноземної валюти за дорученням клієнтів банку, інших банків та уповноваженими банками» (щоденна), 550Д «Розшифрування валютних рахунків» (щоденна), № 550 «Обороти за рахунками в іноземній валюті» (місячна), № 552 «Інформація про надходження від нерезидентів та продаж безготівкової іноземної валюти» (щоденна), № 611 «Звіт про дотримання економічних нормативів» (місячна), № 381 «Довідка про залучені кошти та їх залишки на кореспондентському рахунку» (місячна), № 618 «Звіт про залишки коштів, що розміщені в інших банках та залучення від інших банків», № 631 «Звіт про структуру активів та пасивів за строками» (декадна) й управлінської звітності

Продовження табл. 8.1

Напрями	Зміст
	Відповідні угоди з клієнтами. Дані про встановлені ліміти (на дилера, на філію, за видами валют). Курси валют НБУ та встановлені банком (розпорядження). Документи дня, касові документи за операціями з інвалютою. Регістри бухгалтерського обліку. Акти перевірок банку за операціями з інвалютою (ДПІ, НБУ, службою внутрішнього аудиту, у тому числі пунктів обміну валюти)
Попередній аналіз	Розрахунки провести за показниками табл.8.2. Зробити попередній висновок про ймовірні шляхи зниження вартості ресурсів у валюті шляхом оптимізації їх джерел та про достатність валютних коштів для проведення активних операцій. Вивчити сезонність показників. Абсолютна сума та структура відсоткових і комісійних доходів від валютних операцій, структурні зміни, співвідношення із загальною сумою доходів
Рахунки для перевірки	Згідно з табл. 8.3
Перевірка порядку відкриття та функціонування рахунків в іноземній валюті	Перевірка повноти комплектації юридичних справ клієнтів. Перевірка питань ідентифікації клієнтів. Обґрунтованість відкриття рахунків в іноземній валюті (у тому числі нових рахунків у випадку реорганізації підприємства, зміни коду ЄДРПОУ), використання коштів за рахунками у валюті. Розподіл обов'язків працівників (де закріплені) щодо валютного контролю та фінансового моніторингу. Перевірка повноти та своєчасності надання інформації про відкриття / закриття рахунків до ДПА. Перевірка операцій в іноземній валюті, що здійснюються за дорученням клієнтів. Купівля / продаж валюти за дорученням клієнтів: своєчасність виконання доручень та правильність розрахунків. Перевірка виконання банком функцій агента валютного контролю.
Перевірка касових операцій в іноземній валюті	Дотримання вимог законодавства України: під час проведення розрахунків за експортними, імпорнтними та лізинговими операціями клієнтів; під час проведення розрахунків клієнтів у разі застосування до них або їх контрагентів – нерезидентів спеціальних санкцій; щодо кредитів, позик в іноземній валюті, що отримані резидентами від нерезидентів; щодо здійснення переказів іноземної валюти фізичними особами в межах України та за її межі; щодо використання готівкової іноземної валюти на території України; щодо порядку видачі довідок (дозволів) на вивезення за межі України іноземної валюти та чеків, що виражені в іноземній валюті Порядок проведення касових операцій з іноземною валютою. Кваліфікація валютних касирів. Оснащення робочих місць касирів необхідним обладнанням. Наявність спеціальних довідників валют іноземних держав. Інші питання (див. тему 7). Дотримання внутрішнього порядку організації та здійснення валютно-обмінних операцій через каси. Дотримання порядку ввезення (вивезення) на територію (з території) України банкот іноземних держав, банківських металів і бланків чеків.

Продовження табл. 8.1

Напрями	Зміст
Перевірка обмінних пунктів	Належне оформлення дозволів головного офісу банку, ТУ НБУ, ДПА та дотримання вимог нормативних актів щодо діяльності пунктів. Технічне оснащення (обладнання для визначення справжності банкнот, наявність реєстратора розрахункових операцій, забезпеченість сейфами та ін.). Кваліфікація персоналу щодо визначення справжності банкнот. Ліміти авансу. Перевірка бухгалтерського обліку (ведення журналів реєстрації купівлі, продажу, квитанції 377-К, зберігання їх як бланків суворої звітності). Перевірка виконання вимог щодо ідентифікації клієнтів та ін. питань фінансовому моніторингу. Періодичність та результати перевірок, що проводяться інспекторами НБУ, внутрішніми аудиторами. Штрафні санкції. Обґрунтованість плати агента (фіксованої або такої, що залежить від результатів діяльності). Ефективність діяльності (у тому числі на основі аналізу оборотів купівлі-продажу, рентабельності, маржі). Доцільність подальшого функціонування за умови існуючого ресурсного забезпечення, місця розташування та встановленого режиму роботи
Перевірка операцій з іноземною валютою і банківськими металами на міжнародному валютному ринку України	Дотримання правил купівлі, продажу, обміну іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України та міжнародних валютних ринках. Ефективність операцій
Результати аналізу валютної позиції банку та управління нею	Формування переліку валют, за якими розраховуються довга і коротка валютні позиції. Розподіл обов'язків щодо контролю за валютної позицією та управління нею. Випадки порушення нормативів валютної позиції. Встановлення лімітів за операціями, валютами та за іншими категоріями
Контроль операцій з банківськими металами	Ліцензії, дозволи НБУ. Перевірка дотримання кваліфікаційних вимог щодо працівників, що проводять операції з банківськими металами. Рахунки 6204, 1819, 1919, 9500, 9703 – відповідальне зберігання або застава. Дотримання режимів рахунків у банківських металах. Первинні документи з приймання та видачі банківських металів (заява про приймання (видачу) банківських металів, квитанції за формами № 377-О та № 377-К). Правильність розрахунків доходів і витрат банку від операцій з банківськими металами (тарифи, комісії)
Перевірка правильності відображення операцій з іноземною валютою в бухгалтерському обліку	Послідовність застосування принципів бухгалтерського обліку, аналіз облікової політики банку. Метод розрахунку реалізованого фінансового результату від операцій купівлі-продажу іноземної валюти (методи FIFO, LIFO та середньозваженої). Перевірка правильності визначення фінансового результату за операціями з іноземною валютою. Перевірка порядку проведення переоцінки монетарних статей балансу і правильності відображення курсових різниць

Продовження табл. 8.1

Напрями	Зміст
Контроль інших операцій з іноземною валютою	Контроль за дотриманням вимог законодавства України: - щодо розрахунків через кореспондентські рахунки банків в іноземній валюті та банків – нерезидентів у гривнях; - щодо правил торгівлі банківськими металами та вимог щодо відкриття та використання рахунків у банківських металах; - щодо обмежень використання на території України іноземної валюти як застави; - щодо декларування валютних цінностей, які належать банку (фінансовій установі) і знаходяться за межами України
Статистична звітність до НБУ	Дотримання встановленого порядку формування та подання до НБУ звітності про валютні операції. Достовірність, своєчасність подання. Рівень автоматизації й програмного забезпечення
Управлінська звітність	Достатність, своєчасність інформації для прийняття рішень
Висновок щодо ризику операцій з іноземною валютою, щодо адекватності системи внутрішнього контролю	Дотримання правил здійснення валютних операцій відповідно до генеральної ліцензії на проведення валютних операцій, наданої НБУ, а структурними підрозділами – відповідно до дозволу головного офісу. Оцінка прибутковості та ризиковості валютних операцій
Виявлені недоліки, порушення нормативної бази, рекомендації щодо поліпшення внутрішнього контролю	Формування рекомендацій щодо: змін у обсягах валютних операцій; імовірних змін у кредитній, депозитній, тарифній політиках банку; заходів зі зменшення ризику операцій з іноземною валютою; щодо зменшення вартості валютних ресурсів та підвищення ефективності їх використання, у тому числі в кредитних операціях; змін у структурі залучених та розміщених валютних ресурсів; щодо змін у кореспондентських відносинах; покращення роботи валютних кас та пунктів обміну валют
	<ul style="list-style-type: none"> - аналіз внутрішньої нормативної бази; перевірка дотримання законодавчо-нормативних актів і внутрішніх документів банку; - попередній аналіз валютних операцій за допомогою системи показників; - за сформованою вибіркою перевірити повноту комплектації юридичних справ клієнтів; - оцінка виконання банком функцій агента валютного контролю; - визначення обґрунтованих потреб у валютних коштах, у тому числі для власних потреб і потреб клієнтів; - аналіз стану обліку валютних операцій;

- аналіз стану звітності та її достовірності (у тому числі тієї, що подається до НБУ та управлінської) щодо валютних операцій;
- питання фінансового моніторингу валютних операцій (ідентифікація клієнтів, виявлення операцій обов'язкового та внутрішнього фінансового моніторингу);
- оцінка ефективності валютних операцій;
- оцінка системи внутрішнього контролю валютних операцій;
- надання рекомендацій зі зменшення валютних ризиків.

Операціям з іноземною валютою та їх організації можуть бути притаманні такі недоліки внутрішнього контролю та ризики:

- 1) крадіжки валютних цінностей;
- 2) купівля валюти без належного обґрунтування (договорів);
- 3) неповний комплект документів для отримання клієнтом готівкової валюти на відрядження (відсутність заяви, розрахунку витрат з указанням суми добових, транспортних витрат та витрат на проживання);
- 4) порушення вимог щодо перерахування коштів клієнтів через розподільчий рахунок (2603). Рахунок використовується з метою здійснення валютного контролю відповідно до вимог НБУ;
- 5) облікові помилки при продажу / купівлі інвалюти за дорученням клієнта (без використання рахунку 2900);
- 6) надлишкова кількість кореспондентських рахунків, відсутність обґрунтування лімітів залишків на них;
- 7) порушення вимог щодо обов'язковості контролю строків розрахунків за проведені експортні / імпортні операції клієнтів;

Таблиця 8.2. Показники для проведення аналітичної частини перевірки валютних операцій

Показники	Формула для розрахунку, послідовність дій. Примітки
Сума та структура валютних активів і зобов'язань	<p>Характеризують значущість валютних операцій для діяльності банку.</p> <p>Провести аналіз динаміки валютних активів і зобов'язань, а також аналіз динаміки частки їх у загальних активах (зобов'язаннях). Виділити позабалансові активи та зобов'язання.</p> $\text{Частка} = \frac{\text{Валютні активи (зобов'язання)}}{\text{Загальні активи (зобов'язання)}}$ <p>Провести аналіз структури валютних активів і пасивів (власних і залучених, відповідно до статей балансу, у розрізі – конвертовані та неконвертовані валюти, а також у розрізі окремих видів валют, операцій резидентів та нерезидентів, контрагентів – банки, фізичні особи та ін.)</p>

Продовження табл. 8.2

Показники	Формула для розрахунку, послідовність дій. Примітки
Нормативи валютної позиції	<p>Норматив ризику загальної відкритої (довгої/короткої) валютної позиції банку (Н13):</p> $H13 = \frac{ВП}{\text{Регулятивний капітал}} \cdot 100\%$ <p>де ВП – загальна відкрита валютна позиція за балансовими та позабалансовими активами й зобов'язаннями банку за всіма іноземними валютами в гривневому еквіваленті.</p> <p>Детальніше – формула в «Методичці розрахунку економічних нормативів регулювання діяльності банків в Україні (до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні)». Нормативне значення Н13: ≤ 30%.</p> <p>Норматив ризику загальної довгої відкритої валютної позиції (Н13-1):</p> $H13-1 = \frac{\text{Довга відкрита валютна позиція за всіма валютами}}{\text{Регулятивний капітал}} \cdot 100\%$ <p>Нормативне значення Н13-1: ≤ 20%</p> <p>Норматив ризику загальної короткої відкритої валютної позиції (Н13-2):</p> $H13-2 = \frac{\text{Коротка відкрита валютна позиція за всіма валютами}}{\text{Регулятивний капітал}} \cdot 100\%$ <p>Нормативне значення Н13-2: ≤ 10%</p> <p>Аналіз виконання нормативів Н13 та аналіз структури валютної позиції в розрізі валют і операцій банку (за операціями купівлі-продажу готівки, придбанням основних засобів, внесками до статутного капіталу й ін.)</p>
Показники кредитів і депозитів у інвалюти	<p>Сума та процентні ставки, їх динаміка. Порівняння з показниками в національній валюті, з показниками банків-конкурентів</p> <p>Питома вага валютних кредитів (депозитів) у загальному обсязі кредитів (депозитів) та її динаміка, у тому числі в розрізі строків, видів валют. Оцінка вагомості кожної валюти в ресурсній базі та в показнику кредитного портфеля. Для валютних депозитів: вивчення стабільності клієнтської бази</p> <p>Для валютних кредитів: вивчення якості кредитного портфеля та порівняння з аналогічними показниками в національній валюті</p>
Показники кореспондентської мережі	<p>Кількість відкритих рахунків кореспондентам (у розрізі резидентності, країн, валют), у тому числі недіючих рахунків</p> <p>Показники залишків і оборотів за кореспондентськими рахунками, у тому числі значних за неактивними рахунками</p> <p>Провести аналіз доцільності кореспондентських рахунків у наявних обсягах кількості та сум. Зробити висновок про наявність / відсутність прихованого кредитування або додаткових недоцільних витрат на обслуговування цих рахунків або відволікання коштів</p>

Показники	Формула для розрахунку, послідовність дій. Примітки
Позабалансові операції в інвалюти	Аналіз суми, структури (купівля, продаж валюти на умовах «спот» і ін.). Аналіз динаміки суми та структурних змін (у тому числі в розрізі валют та видів операцій). Показник позабалансової позиції за інвалютою та банківськими металами
Показники діяльності обмінних пунктів	Кількість пунктів, з них агентських. Обсяги та обороти коштів. Витрати та доходи (для агентських пунктів – розмір платежів, що може бути фіксованим або залежити від оборотів). Штрафні санкції пунктів
Показники дохідності і витратності валютних операцій	Сума доходів від валютних операцій (у тому числі в розрізі валют та окремих операцій). А саме: процентний дохід (кредити та ін.) від торговельних, комісійних операцій (з переказами, чеками, платіжними картками, за розрахунково-касове обслуговування, тощо) та інші доходи. Доходи від валютних операцій на 1 грн валютних активів/загальних активів; доходи від валютних операцій в розрахунку на 1 працівника валютного підрозділу. Сума витрат за валютними операціями у такому самому розрізі, як і доходи. Питома вага витрат за валютними операціями у загальних витратах банку; валютні витрати в розрахунку на 1 грн залучених ресурсів в інвалюти. Порівняння доходів і витрат у розрізі окремих операцій, валют

Таблиця 8.3. Рахунки для перевірки валютних операцій

Види	Перелік рахунків та їх номер
Рахунки для обліку коштів банку	Група 100, 1101, 1102, 1200, 1500, 1600
Рахунки для обліку коштів клієнтів	2600, 2603, 2620, 2650 та інші клієнтські
Рахунки для обліку дебіторської й кредиторської заборгованості	Дебіторська й кредиторська заборгованості за операціями з купівлі-продажу іноземної валюти, банківських і дорогоцінних металів для клієнтів банку (2800 та 2900). Інша кредиторська заборгованість за операціями з клієнтами (2909). Дебіторська й кредиторська заборгованості з придбання та продажу іноземної валюти та банківських металів за рахунок банку (3540 та 3640). Дебіторська заборгованість за розрахунками за цінними паперами для банку (3541) та для клієнтів банку (2801). Дебіторська та кредиторська заборгованості за операціями з готівкою (1811, 1911).

Види	Перелік рахунків та їх номер
	Дебіторська та кредиторська заборгованості за операціями з банками (1819, 1919)
Рахунки для обліку результатів переоцінки	Цінних паперів у портфелі на продаж (5102). За операціями хеджування (5104)
Позиція банку щодо іноземної валюти та банківських металів	Для відображення іноземної валюти та банківських металів (3800) та їх гривневого еквіваленту (3801)
Рахунки комісійних доходів	Від розрахунково-касового обслуговування банків (6100), клієнтів (6110). За операціями на валютному ринку та ринку банківських металів для банків (6104) та для клієнтів (6114). Інші комісійні доходи за операціями з банками (6109) та з клієнтами (6119)
Рахунки результату від торговельних операцій	Результат від торгівлі іноземною валютою та банківськими металами (6204). Результат від торговельних операцій з іншими фінансовими операціями (6209)
Рахунок з обліку отриманих штрафів та пені	Штрафи, пені, що отримані банком (6397). Інші операційні доходи (6399)
Рахунок з обліку сплачених штрафів та пені	Штрафи, пені, що сплачені банком (7397). Інші операційні витрати (7399)
Позабалансові рахунки й переоцінка фінансових інструментів в інвалюти та банківських металах, що обліковуються за позабалансовими рахунками	Валюта та банківські метали до отримання (група 920). Валюта та банківські метали до відправлення (група 921). Активи до отримання (група 935). Активи до відправлення (група 936). Документи і цінності, прийняті та відправлені на інкасо (9830 та 9831). Інші цінності і документи (9819), бланки суворого обліку (9821). Позабалансова позиція банку за іноземною валютою та банківськими металами (9920). Отримані застава (9500) та інші активи на зберіганні (9703). Переоцінка фінансових інструментів в інвалюти та банківських металах, що обліковуються за позабалансовими рахунками (3810)

- 8) порушення вимог щодо інформування ДПА (або порушення строків такого інформування) про закінчення встановлених законодавством термінів проведення розрахунків за експортними та імпорнтними операціями (90-денний термін);
- 9) невірне / неповне утримання комісій з клієнтів за проведення операцій з інвалютою;
- 10) відсутність належного оформлення юридичних справ клієнтів банку, які мають рахунки в іноземній валюті (доповнення до договорів, інвойси та інші документи);
- 11) порушення нормативу відкритої валютної позиції;
- 12) надмірна концентрація валютного ризику;
- 13) наявність значних розривів між активами та пасивами у відповідній валюті в межах певного строку;
- 14) порушення вимог щодо діяльності пунктів обміну валюти (у тому числі відсутність реєстрації всіх операцій у реєстрах розрахункових операцій (РРО));
- 15) відсутність ідентифікації або неналежна ідентифікація клієнтів при проведенні валютно-обмінних операцій) та ін.

Тестові завдання¹

1. Кошти, перераховані в іноземній валюті юридичній особі – резиденту з-за кордону нерезидентами на підставі зовнішньоекономічного контракту зараховуються:
 - а) безпосередньо на поточний рахунок;
 - б) через розподільчий рахунок;
 - в) перед зарахуванням повинна бути отримана індивідуальна ліцензія НБУ на таку операцію.
2. Видача готівкової іноземної валюти на відрядження за кордон з поточного рахунку підприємства здійснюється уповноваженим банком за наявності:
 - а) наказу підприємства про відрядження працівників;
 - б) копії наказу підприємства про відрядження працівників;
 - в) копії наказу підприємства про відрядження працівників з даними про прізвища осіб, що виїжджають за кордон, та строком їх перебування там;
 - г) правильною є така відповідь:
3. Видача готівкової іноземної валюти на відрядження за кордон здійснюється уповноваженим банком відповідно до:

¹Правильними відповідями на тести можуть бути одразу кілька або жоден з наведених варіантів.

- а) наданого розрахунку витрат підприємства;
 - б) у сумі, що не перевищує на одного працівника 300 дол. США для оплати добових та витрат за наймання житла за кордоном та 1000 дол. США для забезпечення транспортних витрат працівника за кордоном;
 - в) правильною є така відповідь:
4. За здійснення в іноземній валюті переказу (операцій за платіжними картками міжнародних платіжних систем тощо) уповноважений банк отримує від клієнтів комісійну винагороду:
 - а) у відповідній іноземній валюті;
 - б) у гривнях;
 - в) в іноземній валюті за умови, що ця операція пов'язана зі сплатою комісійної винагороди іноземному банку-кореспонденту в іноземній валюті.
 5. У разі виявлення факту проведення валютно-обмінних операцій пунктом обміну валюти без відображення їх у РРО:
 - а) банк позбавляється генеральної ліцензії на здійснення НБУ операцій з валютними цінностями;
 - б) територіальне управління НБУ скасовує рішення про реєстрацію пункту обміну валюти;
 - в) територіальне управління НБУ надає інформацію про такий факт банку для вжиття останнім відповідних заходів щодо касира пункту обміну валюти;
 - г) внутрішні аудитори банку зобов'язані сповістити про цей факт територіальне управління НБУ;
 - д) внутрішні аудитори банку зобов'язані сповістити про цей факт керівництво банку.
 6. У касі банку та в його пунктах обміну валюти, що розташовані за різними адресами, в один і той самий робочий день значення курсів купівлі та продажу іноземних валют:
 - а) можуть бути встановлені різні;
 - б) не можуть бути встановлені різні.
 7. Пункти обміну валюти агентів:
 - а) можуть здійснювати операції щодо обміну готівкової валюти однієї іноземної держави на готівкову валюту іншої іноземної держави;
 - б) не можуть здійснювати операції щодо обміну готівкової іноземної валюти однієї іноземної держави на готівкову іноземну валюту іншої іноземної держави;
 - в) можуть здійснювати купівлю в юридичних осіб-резидентів готівкової іноземної валюти за готівкові гривні;

- г) не можуть здійснювати купівлю в юридичних осіб-резидентів готівкової іноземної валюти за готівкові гривні.
8. Зберігання валютних цінностей у пунктах обміну валюти в неробочий час:
- допускається;
 - не допускається в пунктах обміну валюти агентів;
 - не допускається.
9. Касир пункту обміну валюти під час тимчасової відсутності в приміщенні пункту:
- має зберігати наявні цінності в сейфі;
 - має опломбувати сейф із цінностями особистим пломбіром;
 - має покласти наявні цінності в сейф та закрити на ключ.
10. Операції з купівлі-продажу у фізичних осіб-резидентів іноземної валюти за готівкові гривні:
- здійснюється лише через касу банку після пред'явлення документа, який засвідчує особу, що здійснює операцію з готівкою на суму, що перевищує 15 000 грн (із зазначенням у квитанції за формою № 377-К прізвища, ім'я та по батькові);
 - здійснюється в пункті обміну валюти після пред'явлення документа, який засвідчує особу, що здійснює операцію з готівкою на суму, що перевищує 15 000 грн;
 - не потребують пред'явлення документа, який засвідчує особу, якщо сума операції не перевищує 15 000 гривень;
 - здійснюється лише через касу банку після пред'явлення документа, який засвідчує особу, що здійснює операцію з готівкою на суму, що перевищує 50 000 грн (із зазначенням у квитанції за формою № 377-К прізвища, ім'я та по батькові);
 - здійснюється в пункті обміну валюти із зазначенням (у квитанції за формою № 377-К) згідно з усним повідомленням особи її прізвища, ім'я та по батькові, якщо сума операції не перевищує 15 000 грн.
11. Операції з конвертації готівкової іноземної валюти здійснюються банками та їх пунктами обміну валюти:
- лише з тими валютами, що належать до першої групи Класифікатора іноземних валют;
 - з ВКВ та валютами країн СНД;
 - відповідно до крос-курсу, що визначається згідно з офіційним курсом гривні до відповідних валют, встановленим НБУ на день проведення операції;
 - відповідно до крос-курсу, що визначається згідно з курсом, встановленим у наказі банку.

12. На розмір відкритої валютної позиції уповноваженого банку впливають:
- купівля (продаж) основних засобів і товарно-матеріальних цінностей за іноземну валюту;
 - надходження коштів в іноземній валюті до статутного фонду;
 - одержання (сплата) інвалюти у вигляді доходів або витрат;
 - операції з купівлі-продажу інвалюти за дорученням клієнтів.
13. Неторговельні операції з валютними цінностями передбачають:
- отримання банківської ліцензії;
 - отримання письмового дозволу НБУ;
 - дотримання мінімального розміру регулятивного капіталу;
 - правильною є така відповідь:
14. Банк як агент валютного контролю в разі порушення його клієнтами валютного законодавства має:
- інформувати НБУ;
 - інформувати ДПА;
 - не проводити незаконну валютну операцію;
 - правильною є така відповідь:

Задчі

1. Банк купив 1000 дол. США за 5030 грн та продав 500 євро за 3225 грн за готівку. Офіційні курси валют на дату здійснення операції становили: 1 долар США – 5,05 грн, 1 євро – 6,40 грн:

Дебет 1001 у дол. США	Кредит 3800	1000 доларів США (5050 грн)
Дебет 3801	Кредит 1001 у грн	5030 грн
Дебет 3801	Кредит 6204	20 грн
Дебет 3800 у євро	Кредит 1001 у євро	500 євро (3200 грн)
Дебет 1001 у грн	Кредит 3801	3225 грн
Дебет 3801	Кредит 6204	25 грн

Знайти допущені облікові помилки.

2. Під час перевірки 05.01.2008 р. пункту обміну валюти, що працює на підставі агентського договору з банком «Мрія», установлено що:
- наказ про відкриття пункту обміну валюти не містить переліку осіб, яким дозволяється входити до приміщення пункту;
 - у пункті обміну валюти є: прилад для розгляду банкнот іноземних держав і дорожніх чеків проти світла та у відбитому світлі, прилад для контролю ознак, які проявляються в

- ультрафіолетових променях, довідник для визначення справжності банкнот іноземних валют, реєстратор розрахункових операцій (РРО за номером xxx002), сейф, висновок ТУ НБУ про погодження агентського договору банку з агентом, довідка про реєстрацію РРО № хох 091 у податковому органі, бланки суворого обліку за формами № 377, 377-А, 06, реєстри купленої іноземної валюти;
- 3) обсяг операцій з купівлі-продажу інвалюти за останні три місяці становить 212 тис. грн;
 - 4) за 2 тижні до дня перевірки курс купівлі та продажу долара США було змінено протягом дня один раз під час зміни касира;
 - 5) у доступному для огляду клієнтами місці розміщується така інформація:
 - назва банку, який відкрив пункт обміну валюти, а також назва агента, якщо пункт обміну валюти працює на підставі агентського договору;
 - копія наказу по банку про встановлення курсів купівлі та продажу іноземних валют;
 - перелік операцій, які здійснює цей пункт обміну валюти;
 - повідомлення про обов'язковість здійснення касиром будь-якої операції, зазначеної в переліку операцій, які проводить цей пункт обміну валюти, а також операцій з повернення клієнту відповідної суми коштів у національній або іноземній валюті в разі його звернення з відмовою від валютно-обмінної операції не пізніше ніж через 15 хвилин після проведення такої операції;
 - зразок квитанції про здійснену валютно-обмінну операцію з повідомленням про потребу її отримання фізичною особою;
 - повідомлення українською та іноземними мовами щодо можливості здійснення фізичними особами-нерезидентами зворотного обміну невикористаних коштів у гривнях на іноземну валюту лише за умови пред'явлення ними довідки за формою № 377;
 - витяг з наказу про встановлення тарифів комісійної винагороди за операціями, які здійснює цей пункт обміну валюти, що засвідчується підписом керівника банку та скріплюється печаткою банку;
 - режим роботи пункту обміну валюти;
 - телефон керівника, що відповідає за роботу пункту обміну валюти;
 - повідомлення про ознаки платіжності та зношення банкнот іноземної валюти, які приймаються банками і пунктами обміну валюти на території України;

- 6) зі слів касира актів порушення пунктом обміну валюти порядку організації та здійснення валютно-обмінних операцій на території України протягом останніх 12 місяців не було;
 - 7) 31.12.2007 у реєстрі купленої іноземної валюти здійснено запис щодо операції купівлі в Іваненко І.І. 3000 дол. США за курсом 5.06 грн за 1 дол. США.
- Зробити висновки за матеріалами перевірки. Надати рекомендації.

Список літератури

Нормативна

1. Декрет КМУ Про систему валютного регулювання і валютного контролю від 19 лютого 1993 року № 15-93.
2. Інструкція про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземній валютах, затверджена Постановою Правління НБУ від 12.11.2003 р. № 492.
3. Інструкція про порядок організації та здійснення валютно-обмінних операцій на території України, затверджена Постановою Правління НБУ від 12.12.2002 № 502.
4. Інструкція з бухгалтерського обліку операцій в іноземній валюті та банківських металах у банках України, затверджена Постановою Правління НБУ від 17.11.2004 № 555.
5. Інструкція з бухгалтерського обліку операцій з готівковими коштами та банківськими металами в банках України, затверджена Постановою Правління НБУ від 20.10.2004 № 495.
6. Інструкція з бухгалтерського обліку операцій з похідними фінансовими інструментами в банках України, затверджена Постановою Правління НБУ від 31.08.2007 № 309.
7. Інструкція з організації перевезення валютних цінностей та інкасації коштів в установах банків України, затверджена Постановою Правління НБУ від 03.12.2003 № 520 (у редакції постанови Правління НБУ від 15.12.2004 № 644).
8. Інструкція про переміщення валюти України, іноземної валюти, банківських металів, платіжних документів, інших банківських документів і платіжних карток через митний кордон України, затверджена Постановою Правління НБУ від 12.07.2000 № 283.
9. Інструкція про порядок здійснення контролю і отримання ліцензій за експортними, імпортними та лізинговими операціями, затверджена постановою Правління НБУ від 24 березня 1999 р. № 136.
10. Інструкція про порядок організації та здійснення валютно-обмінних операцій на території України, затверджена Постановою Правління НБУ від 12.12.2002 № 502.

11. Класифікатор іноземних валют, затверджений Постановою Правління НБУ від 04.02.98 № 34 (у редакції постанови Правління НБУ від 02.10.2002 № 378).
12. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року N 8073-X.
13. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III.
14. Положення про валютний контроль, затверджене Постановою Правління НБУ від 08.02.2000 № 49.
15. Положення про відкриття та функціонування кореспондентських рахунків банків – резидентів та нерезидентів в іноземній валюті та кореспондентських рахунків банків-нерезидентів у гривнях, затверджене Постановою Правління НБУ від 26.03.98 № 118.
16. Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства, затверджене Постановою Правління НБУ від 28.08.2001 № 369.
17. Положення про здійснення уповноваженими банками контролю за проведенням резидентами та нерезидентами, до яких застосовані спеціальні санкції згідно зі статтею 37 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», валютних операцій через ці банки, затверджене Постановою Правління НБУ від 21.05.03 № 198.
18. Положення про здійснення уповноваженими банками операцій з банківськими металами, затверджене Постановою Правління НБУ від 06.08.2003 № 325.
19. Положення про зупинення операцій, арешт та примусове списання коштів в іноземних валютах та банківських металів, затверджене Постановою Правління НБУ від 03.12.2003 № 515.
20. Положення про оформлення та виконання документів на перерахування, зарахування, купівлю та продаж іноземної валюти або банківських металів, затверджене Постановою Правління НБУ від 05.03.2003 № 82.
21. Положення про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій, затверджене Постановою Правління НБУ від 17.07.01 № 275.
22. Положення про порядок видачі індивідуальних ліцензій на переказування іноземної валюти за межі України для оплати банківських металів та проведення окремих валютних операцій, затверджене Постановою Правління НБУ від 17.06.2004 № 266.
23. Положення про порядок видачі Національним банком України індивідуальних ліцензій на використання іноземної валюти на території України як засобу платежу, затверджене Постановою Правління НБУ від 14.10.2004 № 483.
24. Положення про порядок видачі Національним банком України індивідуальних ліцензій на розрахунки між резидентами і нерезидентами в межах торговельного обороту у валюті України, затверджене Постановою Правління НБУ від 14.10.2004 № 484.
25. Положення про порядок видачі Національним банком України індивідуальних ліцензій на розміщення резидентами (юридичними та фізичними особами) валютних цінностей на рахунках за межами України, затверджене Постановою Правління НБУ від 14.10.2004 № 485.
26. Положення про порядок здійснення операцій з чеками в іноземній валюті на території України, затверджене Постановою Правління НБУ від 29.12.00 № 520.
27. Положення про порядок іноземного інвестування в Україну, затверджене Постановою Правління НБУ від 10.08.2005 № 280.
28. Положення про порядок обов'язкового резервування коштів за валютними операціями, пов'язаними із залученням резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів, затверджене Постановою Правління НБУ від 12.08.2005 № 291.
29. Положення про порядок отримання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів і надання резидентами позик в іноземній валюті нерезидентам, затверджене Постановою Правління НБУ від 17.06.2004 № 270.
30. Положення про порядок проведення виїзних, невиїзних (камеральних) перевірок щодо дотримання банками, іншими фінансовими установами, національним оператором поштового зв'язку вимог валютного законодавства України та перевірок пунктів обміну іноземної валюти на території України, затверджене Постановою Правління НБУ від 21.09.2007 № 338.
31. Положення про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень, затверджене Постановою Правління НБУ від 31.08.2001 № 375.
32. Положення про порядок та умови торгівлі іноземною валютою, затверджене Постановою Правління НБУ від 10.08.2005 № 281.
33. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 21 "Вплив змін валютних курсів", затверджене Наказом Міністерства фінансів України 10.08.2000 № 193.
34. Правила бухгалтерського обліку банками України операцій з чеками в іноземній валюті, затверджене Постановою Правління НБУ від 03.12.01 № 493.
35. Правила бухгалтерського обліку операцій з документарними акредитивами в розрахунках за зовнішньоекономічними операціями в банках України, затверджене Постановою Правління НБУ від 17.11.2004 № 549.
36. Правила здійснення переказів іноземної валюти за дорученням та на користь фізичних осіб, затверджене Постановою Правління НБУ від 14.10.2004 № 486.
37. Правила надання фізичним і юридичним особам – резидентам (крім уповноважених банків України) і нерезидентам індивідуальних ліцензій та спеціальних дозволів на переміщення валюти України, іноземної валюти, платіжних документів (іменних, дорожніх чеків), банківських металів через митний кордон України, затверджені Постановою Правління НБУ від 31.07.2001 № 305.
38. Правила використання готівкової іноземної валюти на території України, затверджені постановою Правління НБУ від 30.05.2007 № 200.

39. Правила випуску та обігу валютних деривативів, затверджені Постановою Правління НБУ від 07.07.1997 № 216.
40. Правила вивезення з України і ввезення в Україну уповноваженими банками національної та іноземної валюти, банківських металів, бланків чеків, затверджені Постановою Правління НБУ від 06.08.2003 № 327.
41. Правила проведення Торговельної сесії та здійснення окремих операцій, пов'язаних з купівлею-продажем іноземних валют та банківських металів, затверджені Постановою Правління НБУ від 10.08.2005 № 281.
42. Правила реєстрації кореспондентських рахунків банків Національним банком України, затверджені Постановою Правління НБУ від 15.08.2001 № 343.
43. Правила торгівлі іноземною валютою, затверджені Постановою Правління НБУ від 10.08.2005 № 281.
44. Про затвердження граничного ліміту на вивезення за межі України валюти України, затверджені Постановою Правління НБУ від 28.07.2004 № 356.
45. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16 квітня 1991 року № 959-ХІІ.
46. Про переказування коштів у національній та іноземній валюті на користь нерезидентів за деякими операціями, затверджене Постановою Правління НБУ від 30.12.2003 № 597.
47. Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті: Закон України від 23 вересня 1994 року № 185/94-ВР.
48. Про посилення контролю за проведенням розрахунків резидентів і нерезидентів за зовнішньоекономічними операціями, затверджене Постановою Кабміну України від 12.12.1998 № 1968.

Навчальна

49. Аналіз банківської діяльності: Підручник / Герасимович А.М., Алексеев М.Д., Парасій-Вергуненко І.М. та ін.; За ред. А.М. Герасимовича. – К.: КНЕУ, 2005.
50. Облік і аудит у банках: Навчальний посібник / О.Г. Коренева, Н.Г. Слав'янська, Н.Г. Євченко, О.В.Карпенко; За ред. О.Г. Кореневої, Н.Г. Слав'янської. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2007. – С. 293–321.
51. Тим, хто не нехтує законом. Контроль, ревізія та аудит у комерційних банках України / Мумінова-Савіна Г.Г., Кравець В.М., Мазур О.А. та ін. – К.: Факт, 2001. – С. 246–264.

Організація контролю операцій з цінними паперами

Цінні папери (ЦП) – документи встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчують грошові або інші майнові права, визначають взаємовідносини особи, яка їх розмістила (видала), і власника, і передбачають виконання зобов'язань згідно з умовами їх розміщення, а також можливість передачі прав, що випливають із цих документів, іншим особам.

Цінні папери поділяються:

- 1) *за порядком їх розміщення* (видачі) – на емісійні та неемісійні;
- 2) *за формою існування* – на документарні та бездокументарні;
- 3) *за формою випуску* – на пред'явника, іменні або ордерні;
- 4) *у цивільному обороті за групами*:
 - пайові цінні папери: а) акції; б) інвестиційні сертифікати;
 - боргові цінні папери: а) облігації підприємств; б) державні облігації України; в) облігації місцевих позик; г) казначейські зобов'язання України; д) ощадні (деPOSITні) сертифікати; е) векселі;
 - іпотечні цінні папери: а) іпотечні облігації; б) іпотечні сертифікати; в) заставні; г) сертифікати ФОН;
 - приватизаційні цінні папери;
 - похідні цінні папери;
 - товаророзпорядчі цінні папери.

У даній темі розглядаються виключно операції з цінними паперами невідчужуваної емісії банку, оскільки питання контролю операцій власних цінних паперів розглядаються в інших темах.

Банк може отримати ліцензії ДКЦПФР на такі види професійної діяльності:

- *діяльність з торгівлі цінними паперами*, що охоплює: дилерську діяльність; брокерську діяльність; діяльність з управління цінними паперами; андеррайтинг;

- *депозитарна діяльність*, що передбачає такі види діяльності: депозитарну діяльність зберігача цінних паперів; розрахунково-клірингову діяльність; діяльність з ведення реєстру власників іменних цінних паперів.

За наявності банківської ліцензії та за умови отримання письмового дозволу НБУ банки мають право здійснювати такі операції:

- організація купівлі та продажу цінних паперів за дорученням клієнтів;
- здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені (у тому числі андеррайтинг);
- здійснення інвестицій у статутні фонди та акції інших юридичних осіб;
- довірче управління коштами та цінними паперами за договорами з юридичними та фізичними особами;
- депозитарна діяльність і діяльність з ведення реєстрів власників іменних цінних паперів.

Відповідальність за порушення правил проведення операцій з цінними паперами викладена у ст. 163 «Кодексу України про адміністративні порушення», ст. 223 «Кримінального кодексу України», ст. 40, 41, 43 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», ст. 10, 11, 13, 14 Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» та ін.

Існує відповідальність: за діяльність без ліцензії, за випуск в обіг незареєстрованих цінних паперів, за надання недостовірної інформації ДКЦПФР, за ухиляння від виконання розпоряджень ДКЦПФР та ін. Межі відповідальності в цілому варіюють від письмового застереження і штрафу, що накладається на банк та на посадову особу, до ліквідації установи та обмеження волі посадових осіб-порушників.

Основними завданнями контролю операцій з цінними паперами є такі:

- дотримання вимог законодавства та внутрішніх нормативних документів банку щодо операцій з цінними паперами, дотримання інвестиційної політики банку;
- дотримання економічних нормативів щодо операцій з цінними паперами;
- забезпечення правильності обліку щодо операцій банку з цінними паперами;
- забезпечення достовірності, своєчасності та повноти надання звітності щодо операцій банку з цінними паперами (до Держкомстату, ДКЦПФР, НБУ);

- забезпечення достовірності та повноти інформації, яка передається керівництву банку;
- контроль формування резервів за операціями з цінними паперами;
- контроль за ризиками (індивідуальним, портфельним, концентрації);
- контроль за дотриманням встановлених лімітів за операціями з цінними паперами.

До контролю залучаються:

- відповідальні виконавці в межах своїх повноважень під час проведення попереднього та поточного контролю;
- заступник головного бухгалтера і начальник відділу роботи з цінними паперами – для проведення перевірки стану обліково-операційної роботи та дотримання правил проведення операцій;
- бухгалтерія / бек-офіс – для контролю за формуванням спецрезервів;
- КУАП, Тарифний комітет – для розроблення політики банку на ринку цінних паперів;
- ризик-менеджери – для контролю якості портфеля цінних паперів та оцінки наявних ризиків;
- відповідальний працівник за фінансовий моніторинг;
- внутрішні аудитори – для оцінки системи внутрішнього контролю;
- інші працівники, що залучаються до контролю, у тому числі адміністратори локальної комп'ютерної мережі.

Основні напрямки внутрішнього аудиту операцій з цінними паперами:

- перевірка наявності та стану внутрішньої нормативної бази банку з питань проведення операцій з цінними паперами не-власної емісії;
- перевірка дотримання вимог щодо організації роботи відділу цінних паперів;
- перевірка якості портфеля цінних паперів;
- перевірка повноти формування резервів під знецінення цінних паперів;
- перевірка порядку купівлі, продажу цінних паперів та зберігання документів щодо них;
- визначення повноти, достовірності і своєчасності обліку та звітності операцій банку з цінними паперами;
- оцінка доцільності й ефективності операцій з цінними паперами;
- оцінка системи внутрішнього контролю операцій з цінними паперами;
- надання рекомендацій зі зменшення ризиків операцій з цінними паперами.

Таблиця 9.1. Питання контролю та програми аудиту операцій з цінними паперами (ЦП)

Напрями	Зміст
Внутрішня нормативна база банку	Облікова політика. Положення про застосування ефективної ставки відсотка. Ліцензія та письмові дозволи НБУ, ліцензії ДКЦПФР. Дозволи філіям, відокремленим підрозділам, якими надані повноваження здійснювати операції з цінними паперами. Інвестиційна політика. Тарифна політика. Протоколи КУАП. Положення про відділи по роботі з цінними паперами (або окремо: депозитарний відділ або відділ цінних паперів), посадові інструкції працівників відділів спеціалізованих структурних підрозділів, що здійснюють окремі види діяльності. Положення про проведення операцій з цінними паперами (або окремі положення для комерційних, комісійних і інвестиційних операцій). Положення щодо здійснення діяльності з торгівлі цінними паперами (Положення про брокерську діяльність, Положення про андеррайтинг та ін.). Положення про депозитарну діяльність (або окремі: Положення про діяльність зберігача, про діяльність з ведення реєстру власників іменних цінних паперів). Положення про визначення фінансового стану емітента цінних паперів. Технологічні картки операційних процедур
Попередній аналіз операцій	За табл. 9.2
Рахунки для перевірки	Див. табл.9.3
Формування інформаційних джерел згідно із завданнями аудиту та визначеннями обсягами вибірки	Справи про характеристику ринку за окремими ЦП, Журнали обліку, реєстри, відомості та ін. Форми статистичної звітності (№ 363 «Звіт про цінні папери, емітовані банком, іншу заборгованість, доходи та витрати» (місячна), № 391 «Звіт про стан портфеля цінних паперів (за класифікаціями контрагентів і рахунків) – місячна, № 605 «Звіт про формування резерву на відшкодування можливих втрат від дебіторської заборгованості» (місячна), № 606 «Звіт про формування банками резерву за простроченими та сумнівними до отримання нарахованими доходами» (місячна), № 611 «Звіт про дотримання економічних нормативів» (місячна), № 691 «Звіт про операції банків з цінними паперами та сформовані під них резерви» (місячна)). Форми фінансової звітності (Баланс, Примітка 2 «Казначейські та інші цінні папери, що рефінансуються Національним банком України, і цінні папери, емітовані Національним банком України», 4 «Цінні папери в торговому портфелі банку», 5 «Цінні папери в портфелі банку на продаж», 7 «Цінні папери в портфелі банку до погашення»,

Продовження табл. 9.1

Напрями	Зміст
	8 «Інвестиції в асоційовані й дочірні компанії», 10 «Нараховані доходи до отримання», 12 «Довгострокові активи, призначені для продажу», 14 «Боргові цінні папери, емітовані банком», 19 «Процентний дохід», 21 «Торговельний дохід», 22 «Дохід у вигляді дивідендів», 34 «Процентний ризик»).
	Звітність до ДКЦПФР (відповідно до дозволених ліцензією видів діяльності)
Перевірка внутрішньої нормативної бази банку	Перевірка з метою: оцінки дотримання законодавства, нормативно-правових актів та оцінки політики банку щодо ризиків, а також перевірка внутрішніх положень окремих підрозділів щодо врахування встановлених обмежень, політики банку на ринку ЦП та ін. Питання, що потребують особливої уваги: 1. Цілі банку на ринку цінних паперів (пасивна або агресивна інвестиційна та торгова політики). 2. Порядок прийняття рішень про купівлю / продаж ЦП. 3. Порядок переведення цінних паперів між портфелями. 4. Порядок здійснення контролю за станом портфеля цінних паперів, за їх ринковою ціною. 5. Встановлення обмежень, лімітів для зниження ризиків за операціями з ЦП (за окремими видами ЦП, за емітентами, за дилерами / брокерами, за строками погашення, ліквідністю тощо)
Перевірка організації роботи підрозділу в банку з цінними паперами: діяльність з торгівлі ЦП	Правильність ідентифікації договорів (літерне позначення, наскрізна нумерація, наявність істотних умов договорів та обов'язкових реквізитів відповідно до п. 2 розділу III Правил [26], дотримання вимог до оформлення дилерських договорів, договорів комісії, андеррайтингу та ін. за видами)). Правильність ведення системи внутрішнього обліку торгівця: журнал обліку реєстрації договорів та реєстр внутрішнього обліку за договорами. Відповідність організації ведення журналу вимогам внутрішніх положень (підстава для записів – первинні документи; дотримання правил зберігання, вимог щодо мінімального реквізитного складу журналу; відображення – не пізніше наступного робочого дня з дати укладання договорів). Дотримання вимог щодо ведення реєстру внутрішнього обліку (необхідні реквізити, у тому числі щодо обліку грошових коштів). Перевірка проведення звірок наявності грошових коштів (не рідше одного разу на місяць) та цінних паперів (щоквартально для ЦП, залишки яких змінювалися, та щорічно – в інших випадках). Аналіз виявлених у ході звірок розбіжностей (за актами звірок). Власне проведення такої звірки з оформленням результатів актом проведення звірки. Наявність мінімальної кількості фахівців, які сертифіковані в установленому ДКЦПФР порядку (вимоги у випадку кількох видів професійної діяльності: не менше чотирьох сертифікованих фахівців (у тому числі керівні посадові особи) та по три сертифікованих фахівці (у тому числі керівні посадові особи) – для філії або іншого відокремленого підрозділу, яким надані повноваження здійснювати діяльність з торгівлі цінними паперами. Якщо один вид діяльності – вимоги зменшуються відповідно до наявності трьох і двох осіб). Дотримання вимог щодо заборони суміщення роботи спеціалістів банку (його філій), які здійснюють інші види діяльності.

Напрями	Зміст
	<p>Перевірка дотримання вимог щодо: наявності комп'ютерної техніки та відповідного програмного забезпечення; наявності окремого приміщення; обмежень на обмін інформацією з іншими підрозділами банку, які не здійснюють професійну діяльність на ринку цінних паперів; обмежень на обмін інформацією з іншими підрозділами банку, які здійснюють професійну діяльність на ринку цінних паперів, у разі суміщення окремих видів цієї діяльності; вимог щодо переліку інформації, яка не підлягає передачі до інших підрозділів банку; окремого технічного й технологічного забезпечення підрозділу; системи захисту від несанкціонованого доступу до інформації спеціалізованого структурного підрозділу; системи обмеження доступу працівників банку, які безпосередньо не займаються здійсненням певних видів професійної діяльності на ринку цінних паперів, до окремих приміщень спеціалізованих структурних підрозділів банку.</p> <p>Аналіз можливих випадків порушення обмежень, лімітів щодо операцій з ЦП</p>
Перевірка організації роботи підрозділів банку з цінними паперами: депозитарна діяльність зберігача ЦП	<p>Наявність дозволу щодо проведення депозитарної діяльності. Порядок проведення перевірки сертифікатів ЦП на справжність. Проведення інвентаризації та аналіз результатів попередніх інвентаризацій сертифікатів ЦП, свідоцтв про знерухомилення (обов'язково проводиться не рідше одного разу на рік та: при зміні працівників, матеріально відповідальних за зберігання, на дату прийому-передачі справ; при проведенні внутрішнього та зовнішнього аудиту; після стихійного лиха, пожежі; після пошкодження або втрати даних обліку цінних паперів; при встановлених фактах розкрадання цінних паперів; в інших передбачених випадках). Аналіз виявлених у ході інвентаризації порушень, заходи щодо усунення. Зберігання актів проведення інвентаризації та інвентаризаційних відомостей – 5 років з дати проведення інвентаризації).</p> <p>Повнота комплектації справ для відкриття рахунків у цінних паперах (розділ V Рішення ДКЦПФР [8]. Ведення анкет рахунку в ЦП, анкет керуючого рахунку та уповноваженої особи. Виконання обов'язків щодо ідентифікації осіб. Дотримання вимог щодо закриття рахунків (підстави, відсутність залишків ЦП). Дотримання порядку здійснення депозитарних операцій (наявність первинних документів, розпоряджень, складання звітів про виконання розпорядження та ін.).</p> <p>Дотримання порядку ведення Журналу розпоряджень та Журналу операцій та їх зберігання.</p> <p>Надання виписок депонентам про стан рахунку у ЦП, а також про операції з ЦП депонента – періодичність встановлюється в договорах або на запит депонента, спосіб – у договорі.</p> <p>Складання зведеного облікового та облікового реєстрів власників цінних паперів – підстави та необхідні елементи реєстрів.</p> <p>Порядок перевірки на справжність (автентичність) цінних паперів – уповноважені працівники; наявність необхідного технічного обладнання; перевірка: обов'язкових реквізитів, наявності ступенів захисту: зовнішній вигляд, спеціальні фарби і друк [7]. Акти експертизи сертифікатів цінних паперів, відомість цінних паперів, що не пройшли перевірку, факти повідомлення про підробки до правоохоронних органів.</p>

Напрями	Зміст
	<p>Акти приймання-передавання сертифікатів ЦП, випущених у документарній формі на пред'явника.</p> <p>Відомість оборотів за рахунками в цінних паперах, журнал розпоряджень, журнал депозитарних операцій. Звіряння фактичного виконання розпоряджень із записами в журналі депозитарних операцій та відмітками в розпорядженнях.</p> <p>Журнал реєстрації вхідних документів – порядок ведення, наявність часу отримання документів, підписів. Журнал реєстрації вихідних документів. Свідоцтва про відкриття рахунків у ЦП – реєстрація у журналі вихідних документів. Дотримання термінів відкриття рахунків. Порядок та періодичність складання довідок (виписок) з рахунків у ЦП.</p> <p>Повнота пакетів документів для відкриття рахунків у ЦП (для фізичних та юридичних осіб, резидентів і нерезидентів).</p> <p>Дотримання порядку проведення <i>облікових</i> операцій з ЦП. Аналіз динаміки та структури кількості операцій та ЦП за видами облікових операцій: зарахування (крім знерухомилення), списання (крім матеріалізації), переміщення, переказ без обмеження обігу ЦП, переказ з обмеженням обігу ЦП, переказ із відміною обмежень обігу ЦП, знерухомилення ЦП, матеріалізація ЦП.</p> <p>Дотримання порядку проведення <i>інформаційних</i> операцій з ЦП</p>
Перевірка організації роботи підрозділів банку з цінними паперами: діяльність з ведення реєстру власників іменних цінних паперів	<p>Перелік емітентів, ведення реєстрів яких здійснює банк.</p> <p>Наявність положення про внутрішній контроль за депозитарною діяльністю, яке містить: призначення, функції та повноваження органу внутрішнього контролю; порядок проведення внутрішнього контролю; порядок надання інформації для проведення внутрішнього контролю. Накази керівника банку про призначення уповноважених осіб, що здійснюють внутрішній контроль.</p> <p>Наявність документів, що містять повний опис заходів щодо захисту інформації, зокрема: інструкція про захист інформації депозитарного обліку; інструкція щодо відновлення інформації в разі порушення цілісності або знищення інформації; правила доступу до баз даних депозитарного обліку; правила захисту баз даних депозитарного обліку від знищення; правила виявлення та реєстрації порушень функціонування взаємозв'язку між інформаційними системами різних депозитарних установ.</p> <p>Дотримання вимог щодо захисту від несанкціонованого доступу до баз даних депозитарного обліку в частині наявності таких елементів: опис системи ідентифікаційних кодів і паролів при роботі з програмним забезпеченням щодо ведення депозитарного обліку; порядок та періодичність оновлення паролів; порядок розподілення обов'язків між працівниками, відповідальними за використання ідентифікаційних кодів і паролів; порядок реєстрації спроб несанкціонованого доступу до бази даних депозитарного обліку та запобігання таким спробам.</p>

Напрями	Зміст
	<p>Дотримання вимог щодо захисту баз даних депозитарного обліку від знищення в частині наявності / встановлення таких елементів: вимоги до системи резервного копіювання даних депозитарного обліку; періодичність та методи створення резервних копій; вимоги до зберігання резервних копій; порядок тестування засобів резервного копіювання; плани дій на випадок виникнення надзвичайних обставин, зокрема, оцінка часу, необхідного для відновлення копії системи в іншому приміщенні; правила експлуатації обладнання.</p> <p>Перевірка забезпечення можливості відновлення інформації в разі порушення її цілісності, крадіжок, підроблення та ін. (у строк, що не перевищує одного дня з моменту виникнення такого порушення, відповідно до інструкції щодо відновлення інформації в разі порушення цілісності / знищення інформації).</p> <p>Дотримання вимог щодо порядку ведення системи реєстру власників цінних паперів: необхідні реквізити реєстру, своєчасне внесення змін, наявність документів, які є підставою для внесення змін (передавальні розпорядження, розпорядження про блокування, виписки, довіреності та ін.), порядок зберігання інформації та порядок закриття системи реєстру.</p> <p>Дотримання вимог щодо ведення: Журналу обліку отриманих документів; Журналу обліку записів у реєстрі; Журналу обліку запитів (у тому числі з указанням підстав відмови у виконанні запиту); Журналу обліку сертифікатів ЦП; Журналу адміністративних операцій; Журналу реєстрації дій реєструотримувача щодо підтвердження справжності підпису власника ЦП.</p> <p>Дотримання умов відкриття рахунків (фізичній / юридичній особі): наявність необхідних документів, ідентифікація особи.</p> <p>Перевірка наявності та порядку ведення журналів: журнал розпоряджень; журнал депозитарних операцій; журнал обліку внесення та вилучення до / із сховища депозитарної установи депозитарних активів на паперовому носії; журнал реєстрації порушень щодо функціонування заходів із захисту інформації та спроб несанкціонованого доступу до інформації; журнал обліку засобів захисту інформації (містить перелік цих засобів, перелік посадових осіб та / або працівників, на яких наказом керівника покладені обов'язки щодо захисту інформації із зазначенням того, коли та кому (дата, прізвище, ініціали та підпис відповідальної особи) передані для користування та зберігання засоби захисту інформації та / або документи до них).</p> <p>Перевірка організаційних, системних, програмно-технічних заходів та спеціалізованих засобів захисту інформації як складових системи безпеки.</p> <p>Перелік та опис програмного і технічного забезпечення депозитарної діяльності, його сертифікація в ДКЦПФР. Вимоги до програмного забезпечення: відокремлене ведення всіх рахунків у цінних паперах одночасно; забезпечення формування депозитарного балансу як за кожним випуском цінних паперів, так і в консолідованому вигляді за всіма цінними паперами, що обліковуються; роздрукування виписок з</p>

Напрями	Зміст
	<p>рахунків у цінних паперах у будь-який час; захист даних депозитарного обліку від несанкціонованого доступу сторонніх осіб; багаторівневий доступ до даних депозитарного обліку; захист даних депозитарного обліку від випадкового пошкодження; можливість резервного копіювання даних депозитарного обліку в будь-який час; можливість відновлення даних депозитарного обліку з резервних копій; можливість експорту-імпорту даних депозитарного обліку з програмами інших депозитарних установ; можливість відтворення інформації про стан рахунків у цінних паперах, інформації про операції з цінними паперами на рахунках у цінних паперах та іншої інформації, передбаченої законодавством, за останні п'ять років; можливість визначити випадкові, неправомірні та недобросовісні дії співробітників та / або неправомірні дії, що пов'язані з виконанням розпоряджень депонентів, клієнтів: інші специфічні вимоги, встановлені внутрішніми документами.</p> <p>Дотримання вимог щодо надання інформації на запит: строки (10 робочих днів), підстави (запити – на відповідних бланках, за наявності підписів відповідальних осіб, ін.). Доступ до системи реєстру органів прокуратури, СБУ, МВС, ДКЦПФР та Антимонопольного комітету – за письмовим зверненням, за наявністю печатки органу, стосовно операцій конкретної юридичної або фізичної особи за конкретний проміжок часу</p>
Формування репрезентативної вибірки	Критерії формування вибірки: кількість угод, загальна сума (розподіл її за емітентами та за рахунками обліку), ліквідність, належність до певного портфелю цінних паперів та інші умови
Перевірка повноти комплектування справ за ЦП	<p>Перевірка на предмет: реєстрації емісії ЦП у ДКЦПФР; повноти документів у справі за ЦП; якості зберігання справ та ін.</p> <p>Наявність необхідних складових справи (основні параметри емісії, у тому числі сума та обсяг емісії за номінальною та ринковою вартістю; наявність та кількість банків, брокерів, що забезпечують постійне котирування; документи про емітента ЦП, у тому числі оцінка фінансового стану емітента; рішення керівництва банку щодо портфеля цінного паперу, де він обліковується; документи про виконання намірів банку щодо ЦП у власному портфелі або про виконання комісійних угод (щодо ЦП клієнтів банку, процедура зарахування на баланс банку цінних паперів у власний портфель).</p> <p>Перевірка правильності віднесення ЦП у відповідний портфель (інвестиційний, до погашення, на продаж, торговий) та переведення між портфелями</p>
Перевірка порядку зберігання бланків цінних паперів	<p>Інвентаризація: періодичність проведення, результати останньої інвентаризації. Власне проведення інвентаризації.</p> <p>Перевірка умов зберігання та дотримання встановлених правил щодо зберігання (вимоги «Інструкції про порядок видачі, обліку, зберігання та знищення бланків сертифікатів іменних цінних паперів», затверджена Рішенням ДКЦПФР від 30.07.99 № 156).</p>

Напрями	Зміст
	<p>Облік бланків сертифікатів, що зберігаються у сховищі реєстратора, ведеться матеріально відповідальною особою та здійснюється згідно з "Прибутково-видатковою книгою з обліку бланків суворой звітності". Реєстроутримувач одержує бланки сертифікатів зі сховища на підставі прибутково-видаткової накладної на бланки суворой звітності, на відповідальне збереження та повертає їх до сховища у випадку псування або погашення бланка цінного папера.</p> <p>Облік використання бланків сертифікатів, отриманих реєстроутримувачем для оформлення прав власності на іменні цінні папери, здійснюється матеріально відповідальною особою реєстроутримувача в журналі обліку виданих, погашених та втрачених сертифікатів іменних цінних паперів. Перевірка дотримання вимог щодо ведення Журналу обліку виданих, погашених та втрачених сертифікатів іменних цінних паперів. Порядок знищення сертифікатів цінних паперів та їхніх бланків. Інвентаризація сертифікатів цінних паперів. Акт про приймання-передання сертифікатів іменних цінних паперів</p>
Перевірка окремих операцій з цінними паперами	<p>Особливості проведення операцій з векселями.</p> <p>Заставні операції з ЦП (оцінка застави, відображення на позабалансі, особливості організації, обліку, документального оформлення, супроводу кредитних операцій під заставу ЦП, переоцінка застави: її періодичність та порядок)</p>
Перевірка бухгалтерського обліку операцій з ЦП	<p>Перевірка правильності застосування рахунків дебіторської / кредиторської заборгованості при придбанні / реалізації цінних паперів для банку та для клієнтів банку.</p> <p>Перевірка правильності визначення вартості придбання цінних паперів (вплив комісій, біржового збору, державного мита на вартісну оцінку).</p> <p>Перевірка обґрунтованості та документального оформлення переведення ЦП з одного портфеля в інший.</p> <p>Перевірка правильності застосування рахунків доходів і витрат або фінансового результату при реалізації ЦП. Оцінка повноти нарахування та отримання доходів: процентних, комісійних, торговельних, інших (у тому числі дивідендів). Перевірка правильності обліку отриманих дивідендів окремо за акціями в різних портфелях банку. Перевірка правильності обліку цінних паперів, придбаних між датами виплати процентних доходів. Правильність розрахунків щодо амортизації премії / дисконту та відповідність обліковій політиці.</p> <p>Перевірка правильності обліку доходів від продажу участі в дочірніх (асоційованих) компаніях: згідно із Господарським кодексом та ст. 54 ЗУ «Про господарські товариства» – учаснику, що вибуває, виплачується його частка прибутку, що отримана в даному році до його виходу, а нерозподілений прибуток та пропорційна частка в майні товариства – отримується після затвердження балансу та звітності протягом 12 місяців з дня виходу з товариства.</p> <p>Наявність затвердженого внутрішнього положення, що містить: умови та підстави віднесення цінного папера до відповідного портфеля з урахуванням наміру його придбання і можливості утримання; порядок оцінки цінних паперів (у тому числі докладний</p>

Напрями	Зміст
	<p>перелік критеріїв, що є об'єктивними доказами зменшення корисності цінних паперів); порядок оцінки ризику цінного папера (у тому числі порядок оцінки ризику емітента, наявності додаткового забезпечення та / або рейтингових оцінок); опис методів визначення справедливої вартості відповідних цінних паперів, у тому числі критерії подібності цінних паперів; опис методів розрахунку суми очікуваного відшкодування за цінними паперами в портфелях банку на продаж і до погашення, у тому числі критерії оцінки майбутніх грошових потоків; порядок і критерії оцінки зменшення корисності за інвестиціями в асоційовані та дочірні компанії; порядок документального оформлення і підтвердження оцінки цінних паперів.</p> <p>Розуміння (викладене у внутрішніх документах) об'єктивних доказів зменшення корисності, які мають вплив на очікувані майбутні грошові потоки за цінним папером, та технології отримання інформації щодо них: фінансові труднощі емітента; висока ймовірність банкрутства; реорганізація емітента; зникнення активного ринку для цінних паперів через фінансові труднощі емітента; розірвання договору через невиконання його умов; прострочення виплати відсотків чи основної суми; значне або тривале зменшення справедливої вартості акцій та інших цінних паперів з нефіксованим прибутком порівняно з їх собівартістю.</p> <p>Формування резерву (щодо нестандартних ЦП у портфелях на продаж та до погашення; у валюті номіналу ЦП; не рідше ніж один раз на місяць з дати визнання на баланс; з урахуванням: виду ЦП (боргові ЦП, акції) і методу визначення балансової вартості – собівартості або справедливої вартості).</p> <p>Справедлива вартість ЦП у портфелі на продаж є котирувальною ціною покупця (ціною <i>bid</i>) за даними оприлюднених котирувань цінних паперів на фондових біржах за станом на час закриття останнього біржового дня звітного місяця.</p> <p>Особливості розрахунку суми очікуваного відшкодування за цінним папером у випадках, якщо він не котирується на біржах.</p> <p>Порядок визначення показника ризику цінного паперу (за результатами комплексного аналізу фінансового стану емітента): періодичність, джерела інформації, використання рейтингів рейтингових агентств, фактори, що враховуються при визначенні класу емітента (період часу з моменту державної реєстрації, наявність позитивних аудиторських висновків та ін.). Якщо немає достовірної інформації для підтвердження оцінки ризику (класу емітента) – віднесення до класу «Д»</p>
Перевірка повноти та своєчасності надання звітності до ДКЦПФР, Держкомстату, НБУ	<p><i>Звітність торговця</i> відповідно до [16] – надання щоквартальних, щорічних та нерегулярних даних, у тому числі: Довідки про укладені та виконані договори з цінними паперами торговцем цінними паперами; Довідки про обсяг укладених та виконаних договорів за видами діяльності торговцем цінними паперами; Довідки про рух (зарахування – списання) цінних паперів; Довідки про цінні папери, які перебувають у власності торговця цінними паперами, за станом на останній день кварталу (крім цінних паперів власних випусків); Довідки про місце здійснення договорів з цінними паперами торговцем цінними паперами (окремо з нерезидентами); Довідки про відкриті позиції за станом на перший день першого місяця звітного кварталу.</p>

Напрями	Зміст перевірки
	<p><i>Звітність реєстратора</i> відповідно до [19] складається із щоквартальної, щорічної (у тому числі основних форм фінансової звітності банку) та нерегулярної інформації: дані про Реєстратора; дані про підпорядковані Реєстратору відокремлені підрозділи, які здійснюють ведення реєстру; дані про укладені з емітентами договори про ведення реєстрів власників іменних цінних паперів; збільшення або зменшення кількості акцій на особовому рахунку в цінних паперах власника пакета акцій або номінального утримувача в обсязі від 10% до 100% статутного капіталу та ін.</p> <p><i>Звітність зберігача</i> відповідно до [15] складається з надання квартальних та річних форм звітності (про тарифи на послуги зберігача цінних паперів; показники облікових операцій, проведених зберігачем цінних паперів (за видами); показники адміністративних та інформаційних операцій; дані щодо розподілу випусків цінних паперів за депонентами; перелік випусків цінних паперів, які обслуговуються зберігачем цінних паперів та ін.), а також відомостей у вигляді довідок (про: накладення санкцій за порушення; факти накладення арешту на рахунки Зберігача; факти порушення кримінальних та адміністративних справ протягом звітного періоду)</p>
Оцінка адекватності внутрішнього контролю	Складання переліку виявлених недоліків внутрішнього контролю, групування їх. Вивчення причин виявлених недоліків
Формування звіту та надання рекомендацій	Аналіз повноти та своєчасності виправлення недоліків, виявлених при попередніх перевірках: інспекторів НБУ, ДКЦПФР, аудиторів. Формування рекомендацій за результатами даної перевірки щодо зменшення ризиків, підвищення прибутковості операцій та ін.

Операціям з цінними паперами та їх організації можуть бути притаманні такі недоліки внутрішнього контролю та ризики:

- 1) неформальне надання конфіденційної інформації щодо операцій з цінними паперами;
- 2) перевищення встановлених лімітів ризику (за емітентами, видами цінних паперів й ін.);
- 3) уникання банком формування резервів під операції з цінними паперами (за наявності великих оборотів за рахунками цінних паперів, але несуттєвих залишків наприкінці місяця);
- 4) відсутність усіх необхідних журналів реєстрації або невідповідність їх форми встановленим вимогам;

Таблиця 9.2. Показники для проведення аналітичної частини перевірки операцій з цінними паперами

Показники	Перелік показників, формули, послідовність дій. Примітки
	<i>Загальний аналіз</i>
Структура та динаміка портфеля цінних паперів	Емісія, купівля, продаж, зберігання, управління за дорученням, консалтингові послуги, розрахунки за дорученням. Структура портфеля цінних паперів: за напрямами вкладень, за емітентами, за видами діяльності емітентів, за регіонами тощо
Питома вага цінних паперів у загальних активах (або активах, що дають дохід) банку	Порівняльний аналіз та аналіз динаміки
Сформовані резерви по цінних паперах та їх відсоток щодо обсягів операцій	Оцінка достатності резервів. Аналіз їх суми в динаміці та частки у обсягах операцій
Доходність активних операцій з цінними паперами	$\frac{\text{Дохід по операціях з цінними паперами}}{\text{Балансова вартість портфеля ЦП невласної емісії}}$ (або варіанти показника в знаменнику: загальні доходи, відсоткові та комісійні доходи)
Прибутковість операцій з цінними паперами	$\frac{\text{Прибуток по операціях з цінними паперами}}{\text{Балансова вартість портфеля ЦП невласної емісії}}$
	<i>Характеристика інвестиційної діяльності банку</i>
Коефіцієнт рентабельності інвестицій	$\frac{\text{Чистий прибуток від інвестицій}}{\text{Сума інвестицій}}$
Коефіцієнт самофінансування інвестицій	$\frac{\text{Власні інвестиційні ресурси}}{\text{Сума інвестицій}}$
Нормативи Н11 та Н12	Вивчення дотримання нормативу та в разі недотримання – кількості таких випадків <i>Оцінка якості цінних паперів</i>
Коефіцієнт співвідношення ціни акції та доходу від неї	$\frac{\text{Ринкова ціна акції}}{\text{Чистий прибуток на 1 акцію}}$
Коефіцієнт співвідношення ціни та активів за акцією	$\frac{\text{Ринкова ціна акції}}{\text{Балансова сума активів на 1 акцію}}$

Продовження табл. 9.2

Показники	Перелік показників, формули, послідовність дій. Примітки
Коефіцієнт співвідношення ціни пропозиції та попиту на акції	$\frac{\text{Середня ціна пропозиції за 1 акцію}}{\text{Середня ціна попиту на 1 акцію}}$ (За даними котирування)
Коефіцієнт ліквідності акцій	$\frac{\text{Обсяг продажу акцій на торгах}}{\text{Обсяг купівлі акцій на торгах}}$ <i>Дохідність інвестування</i>
Доходи від росту курсової вартості	Аналіз величини та динаміки показника
Проценти й дивіденди	Аналіз величини та динаміки показників
Комісійні винагороди від управління портфелями цінних паперів клієнтів	Аналіз величини та динаміки показника, співставлення з відповідними витратами
Доходи від продажу	Вивчення динаміки доходів, порівняння з доходами від інших видів діяльності <i>Оцінка інвестиційної привабливості фондового ринку</i>
Фондові індекси	Вивчення динаміки окремого індексу та порівняння з динамікою інших
Котирування	Для акцій: курс попиту чи пропонований курс (<i>bid</i> – найвищий, який пропонує покупець) і курс пропозиції, тобто запиту (<i>ask</i> – мінімальний прийнятний для продавця). Котирування в ПФТС, УФБ, УМВБ, УМФБ, КМФБ, ІННЕКС, ПФБ, КФБ, ПТІС, ТІС Перспектива
Коефіцієнт ліквідності	$\frac{\text{Обсяг пропозиції на торгах}}{\text{Реальний обсяг продажу}}$
Коефіцієнт обігу акцій	$\frac{\text{Реальний обсяг продажу акцій емітента}}{\text{Капіталізована вартість акцій емітента}}$
Інші показники	Розрахунок коефіцієнту співвідношення між ціною пропозиції та попитом на акцію та ін.
Показники діяльності банку як професійного учасника фондового ринку	
Показники діяльності зберігача цінних паперів	Тарифи на послуги зберігача цінних паперів та відповідні доходи; показники облікових операцій, проведених зберігачем цінних паперів (за видами); показники адміністративних і інформаційних операцій; дані щодо розподілу випусків цінних паперів за депонентами; перелік випусків цінних паперів, які обслуговуються зберігачем цінних паперів; показники накладення санкцій за порушення

Продовження табл. 9.2

Показники	Перелік показників, формули, послідовність дій. Примітки
Показники діяльності реєстратора цінних паперів	Кількість відокремлених підрозділів, що підпорядковані реєстратору, які здійснюють ведення реєстру; дані про укладені з емітентами договори про ведення реєстрів власників іменних цінних паперів; кількість особових рахунків у цінних паперах, доходи від діяльності реєстратора та ін.
Показники діяльності торговця ЦП	Доходи (за видами) від торгівлі ЦП; обороти, кількість укладених договорів та ін.

Таблиця 9.3. Рахунки для обліку операцій з цінними паперами та формування і використання резервів

Види	Перелік рахунків та їх номер
Рахунки для обліку операцій із цінними паперами (номинал, переоцінка, неамортизований дисконт (премія), нараховані доходи, прострочені нараховані доходи)	Боргові цінні папери, що рефінансуються та емітовані НБУ: у торговому портфелі (група 140), у портфелі на продаж (групи 141 та 143), у портфелі до погашення (групи 142 та 144). Цінні папери, емітовані суб'єктами господарювання: у торговому портфелі (групи 300, 301), у портфелі на продаж (групи 310, 311, 312, 313), у портфелі до погашення (група 321), інвестиції в асоційовані та дочірні компанії (групи 410, 420). Цінні папери власного боргу, емітовані банком: коротко-, довгострокові (групи 330, 331), коротко-, довгострокові та на вимогу ощадні (депозитні) сертифікати (групи 332, 333, 334)
Дебіторська та кредиторська заборгованості за розрахунками за цінними паперами	Для банку (3541 та 3641). Для клієнтів (2801 та 2901)
Рахунки для обліку резервів під знецінення цінних паперів	Що рефінансуються НБУ (група 149). У портфелі на продаж (група 319). У портфелі до погашення (група 329)
Результат переоцінки	Цінних паперів в торговому портфелі (6203). Цінних паперів у портфелі на продаж (5102). Інвестицій в асоційовані компанії (5103)
Рахунки для обліку доходів від операцій з цінними паперами	Відсоткові доходи (група 605). Комісійні доходи за операціями для банків та клієнтів (6103, 6113). Комісійні доходи від довірчого обслуговування банків та клієнтів (6106, 6116). Результат від торгових операцій з цінними паперами в торговому портфелі (6203). Дохід у вигляді дивідендів (6300).

Види	Перелік рахунків та їх номер
	<p>Дохід від інвестицій в асоційовані та дочірні компанії (6310, 6311).</p> <p>Результат від продажу цінних паперів з портфеля банку на продаж (6393).</p> <p>Повернення раніше списаної безнадійної заборгованості від знецінення цінних паперів у портфелі на продаж і до погашення (6713 та 6714).</p> <p>Повернення раніше списаних безнадійних доходів минулих років (6717)</p>
Рахунки для обліку витрат	<p>Відсоткові витрати за цінними паперами власного боргу (група 705).</p> <p>Комісійні витрати (7103).</p> <p>Втрати від інвестицій в асоційовані та дочірні компанії (7310, 7311).</p> <p>Відрахування в резерви під знецінення цінних паперів у портфелі: на продаж (7703), до погашення (7704).</p> <p>Відрахування в резерви під заборгованість за нарахованими доходами (7720)</p>
Позабалансові рахунки для обліку операцій із цінними паперами	<p>Вимоги та зобов'язання за андеррайтингом цінних паперів (9300 та 9310).</p> <p>Активи до отримання та відправлення (9350 та 9360).</p> <p>Списана за рахунок спеціальних резервів заборгованість за нарахованими доходами за операціями з банками та клієнтами (9600 та 9601).</p> <p>Цінні папери на зберіганні (9702).</p> <p>Цінні папери клієнтів згідно з договором доручення (комісії) (9704).</p> <p>Отримані дозволи на випуск цінних паперів (9811).</p> <p>Бланки цінних паперів (9820).</p> <p>Бланки цінних паперів у підзвіті та в дорозі (9890, 9891)</p>

- 5) приміщення, у яких зберігаються документи системи реєстрів, не відповідають встановленим вимогам;
- 6) несвоєчасно відкриваються (закриваються) рахунки власників іменних цінних паперів.

- Облігації:
 - є борговими цінними паперами;
 - мають такі види ціни (вартості): номінальна, погашення, дострокового погашення, ринкова;
 - можуть бути іменними та на пред'явника, розміщеними в документарній та бездокументарній формі;
 - є відсотковими, цільовими, дисконтними;
 - усі вищенаведені відповіді є правильними.
- Акції банку:
 - є іменними цінними паперами;
 - є іменними цінними паперами та на пред'явника;
 - можуть мати: номінальну, емісійну, ринкову вартість;
 - можуть мати: емісійну ціну, ринкову ціну, балансову та ліквідаційну вартість.
- Нормативне значення нормативу інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (Н11):
 - не повинне перевищувати 15%;
 - не може бути нижчим за 15%;
 - не повинне перевищувати 5%;
 - не може бути нижчим за 5%.
- Якщо банк має намір здійснювати прямі інвестиції у фінансові установи в обсягах, що перевищують 5% регулятивного капіталу, він:
 - повинен мати регулятивний капітал не менше ніж еквівалент 8 млн євро;
 - повинен мати регулятивний капітал не менше ніж еквівалент 8 млн євро та отримати письмовий дозвіл НБУ на здійснення такої операції;
 - може здійснити таку операцію, незалежно від обсягу його регулятивного капіталу та наявності дозволу НБУ, оскільки не порушується норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (Н11);
 - правильною є така відповідь:
- Цінні папери в торговому портфелі банку переоцінюються:
 - у разі зміни їх справедливої вартості (результат переоцінки відображається через рахунок 6203);

¹Правильними відповідями на тести можуть бути одразу кілька або жоден з наведених варіантів.

- б) на дату балансу (результат переоцінки відображається через рахунок 6203).
6. Нарахування процентних доходів за цінними паперами в торговому портфелі банк здійснює:
- на дату їх переоцінки;
 - не рідше ніж один раз на місяць.
7. Цінні папери, які банк готовий продати внаслідок зміни ринкових відсоткових ставок або його потреб, пов'язаних з ліквідністю, належать до:
- портфеля цінних паперів на продаж;
 - торгового портфеля;
 - портфеля цінних паперів до погашення.
8. Фінансові інвестиції в асоційовані та дочірні компанії, що придбані та утримуються виключно для продажу протягом 12 місяців, належать до:
- цінних паперів, що обліковуються в торговому портфелі;
 - цінних паперів у портфелі банку на продаж;
 - цінних паперів у портфелі банку до погашення;
 - інвестицій в асоційовані та дочірні компанії.
9. Інвестиції в дочірні компанії можуть бути переведені в:
- інвестиції в асоційовані компанії;
 - у портфель на продаж;
 - у портфель до погашення;
 - у торговий портфель.
10. Цінні папери, що є власністю банку і знаходяться у ньому в документарній формі, обліковуються:
- за позабалансовим рахунком 9819 за номінальною вартістю;
 - за позабалансовим рахунком 9820 за номінальною вартістю;
 - за позабалансовим рахунком 9819 за умовною вартістю 1 грн;
 - за позабалансовим рахунком 9820 за умовною вартістю 1 грн.
11. Придбані боргові цінні папери (рахунки 1400–1404) повинні враховуватися за:
- сумою номіналу;
 - сумою договору;
 - справедливою вартістю;
 - сумою очікуваного відшкодування.
12. Резерви під знецінення цінних паперів банки:
- починають створювати через місяць після обліку цінних паперів на балансі, а потім коригують щомісячно;

- б) створюють під цінні папери, що обліковуються в портфелях банку 15 і більше днів, а потім коригують щоквартально;
- в) правильною є така відповідь:

Задачі

1. У банку виникли проблеми з вирішенням таких питань:
- чи може банк здійснювати діяльність з ведення реєстру власних акціонерів (кількість акціонерів 120 осіб);
 - чи може банк не створювати резерви під операції з цінними паперами? Якщо так, то за яких умов;
 - що повинен включати перелік критеріїв, які є об'єктивними доказами зменшення корисності цінних паперів?
- Також внутрішніми аудиторами виявлені такі факти:
- банк не формував резерви під знецінення цінних паперів, що утримуються до погашення;
 - банк не формував резерви під зменшення корисності інвестицій в дочірні компанії, що утримуються з метою продажу.
- Чи є порушеннями законодавчо-нормативної бази України зазначені факти? Якщо так, то які ймовірні наслідки?
- Надати консультацію керівництву АКБ з точки зору інспектора банківського нагляду НБУ й аудитора. Обґрунтувати свою думку на підставі вимог законодавчих та нормативних актів, а також зважаючи на ймовірні ризики.
2. Протягом певного часу банк виконував такі операції:
- 01.02.07 придбав 200 акцій вартістю по 25 грн з метою їх подальшого продажу.
- | | | |
|----------|-------------------|-----------|
| 01.02.07 | Дт 3102 – Кт 1200 | 5000 грн. |
|----------|-------------------|-----------|
- 01.03.07 справедлива вартість цінних паперів зросла до 28 грн за акцію.
- | | | |
|----------|-------------------|----------|
| 10.02.07 | Дт 3107 – Кт 5102 | 600 грн. |
|----------|-------------------|----------|
- 31.03.07 банк нарахував дивіденди за акціями з розрахунку 2 грн на 1 акцію.
- | | | |
|----------|-------------------|----------|
| 31.03.07 | Дт 3108 – Кт 6300 | 400 грн. |
|----------|-------------------|----------|
- 15.04.07 банк отримав дивіденди.
- | | | |
|----------|-------------------|----------|
| 15.04.07 | Дт 1200 – Кт 3108 | 400 грн. |
|----------|-------------------|----------|
- 25.04.07 банк продав акції по 22 грн.
- | | | |
|----------|-------------------|----------|
| 25.04.07 | Дт 5102 – Кт 3701 | 400 грн. |
|----------|-------------------|----------|

25.04.07 Дт 1200 – Кт 3102 5000 грн.
 25.04.07 Дт 1200 – Кт 6393 600 грн.

Знайдіть облікові помилки.

3. Банк купив купонний борговий цінний папір номіналом 2500 грн за 2000 грн. Купонна ставка становила 6% річних. Строк погашення – 6 років. Нарахування доходів відбувається на щомісячній основі.

Маємо такі дані за розрахунками амортизації дисконту за цінним папером, грн:

Період	Грошові потоки	Чиста балансова вартість на початок періоду	Визнання доходу			Чиста балансова вартість на кінець періоду	Дохідність, %	Амортизована собівартість
			Усього	у тому числі				
				купонний дохід	амортизація дисконту			
0	-2000							
1	150	2000	213,69	150	63,69	2063,69	10,685	2063,69
2	150	2063,69	220,50	150	70,50	2134,19	10,685	2134,19
3	150	2134,19	228,03	150	78,03	2212,22	10,685	2212,22
4	150	2212,22	236,37	150	86,37	2298,59	10,685	2298,59
5	150	2298,59	245,60	150	95,60	2394,19	10,685	2394,19
6	2650	2394,19	255,81	150	105,81	0,00	10,685	00,00

Як перевірити правильність розрахунків? Чи є помилки?

Список літератури

Нормативна

1. Вимоги до програмних продуктів на фондовому ринку, затвержені Рішенням ДКЦПФР від 16.07.2003 № 349.
2. Господарський Кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV (ст. 193–223, 345–346, 351).
3. Інструкція з бухгалтерського обліку операцій з цінними паперами в банках України, затверджена Постановою Правління НБУ від 03.10.2005 № 358.
4. Інструкція про порядок видачі, обліку, зберігання та знищення бланків сертифікатів іменних цінних паперів, затверджена Рішенням ДКЦПФР від 30.07.99 № 156.
5. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затверджена Постановою Правління НБУ № 368 від 28.08.2001.

6. Ліцензійні умови провадження професійної діяльності на фондовому ринку – депозитарної діяльності, затвержені Рішенням ДКЦПФР від 26.05.2006 № 349.
7. Положення про вимоги до сертифікатів цінних паперів, випущених у документарній формі, затверджене Рішенням ДКЦПФР від 31.07.1998 № 95.
8. Положення про депозитарну діяльність, затверджене Рішенням ДКЦПФР від 17.10.2006 № 999.
9. Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства, затверджене Постановою Правління НБУ від 28.08.2001 р. № 369.
10. Положення про порядок ведення реєстрів власників іменних цінних паперів, затверджене Рішенням ДКЦПФР від 17.10.2006 № 1000.
11. Положення про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій, затверджене Постановою Правління НБУ від 17.07.2001 за № 275.
12. Положення про порядок збільшення (зменшення) розміру статутного капіталу акціонерного товариства, затверджене Рішенням ДКЦПФР від 22.02.2007 № 387.
13. Положення про порядок здійснення банками операцій з векселями в національній валюті на території України, затверджене Постановою Правління НБУ від 16.12.2002 № 508.
14. Положення про порядок реєстрації випуску акцій, затверджене рішенням ДКЦПФР від 26.04.2007 № 942.
15. Положення про порядок складання адміністративних даних депозитарними установами, що здійснюють депозитарну діяльність зберігача цінних паперів, та подання відповідних документів до Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку, затверджене Рішенням ДКЦПФР від 17.01.2006 № 4.
16. Положення про порядок складання адміністративних даних щодо діяльності торговців цінними паперами та подання відповідних документів до Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку, затверджене Рішенням ДКЦПФР від 08.06.2004 № 279.
17. Положення про порядок формування резерву під операції банків України з цінними паперами, затверджене Постановою Правління НБУ від 02.02.2007 № 31.
18. Положення про розрахункові палати для пред'явлення векселів до платежу, затверджене Постановою Правління НБУ від 25.09.2001 № 403.
19. Положення про складання адміністративних даних щодо здійснення діяльності з ведення реєстрів власників іменних цінних паперів та подання відповідних документів до Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку, затверджене Рішенням ДКЦПФР від 24.06.2003 № 290.
20. Положення щодо організації діяльності банків та їх відокремлених структурних підрозділів при здійсненні ними професійної діяльності

- на ринку цінних паперів, затверджене Рішенням ДКЦПФР від 16.03.2006 № 160.
21. Положення про сертифікацію осіб, що здійснюють професійну діяльність з цінними паперами в Україні, затверджене Рішенням ДКЦПФР від 29.07.98 № 93.
 22. Порядок організації професійної підготовки фахівців з питань фінансового моніторингу професійних учасників ринку цінних паперів, затверджений Рішенням ДКЦПФР від 10.12.2003 № 562.
 23. Порядок та умови видачі ліцензії на провадження окремих видів професійної діяльності на фондовому ринку, переоформлення ліцензії, видачі дубліката, затверджений Рішенням ДКЦПФР від 26.05.2006 № 345.
 24. Правила бухгалтерського обліку доходів і витрат банків України, затверджені постановою Правління НБУ від 18.06.2003 № 255.
 25. Правила розгляду справ про порушення вимог законодавства на ринку цінних паперів та застосування санкцій, затверджені Рішенням ДКЦПФР від 11.12.2007 № 2272.
 26. Правила (умови) здійснення діяльності з торгівлі цінними паперами: брокерської діяльності, дилерської діяльності, андеррайтингу, управління цінними паперами, затверджені Рішенням ДКЦПФР від 12.12.2006 № 1449.
 27. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні: Закон України від 30 жовтня 1996 року № 448/96-ВР.
 28. Про здійснення операцій з цінними паперами українських емітентів, Положення, затверджене постановою Правління НБУ від 05.02.2003 року № 36.
 29. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 року № 1560-XII.
 30. Про обмін між банками та органами виконавчої влади інформацією щодо авалування векселів, які видаються під час ввезення (імпорту) товарів на митну територію України, затверджено Розпорядженням КМУ від 5 жовтня 2005 р. № 420-р.
 31. Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні: Закон України від 10.12.1997 № 710/97-ВР.
 32. Про обіг векселів в Україні: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2374-III.
 33. Про приєднання України до Женевської конвенції 1930 року, якою запроваджено Уніфікований закон про переказні векселі та прості векселі: Закон України від 6 липня 1999 року № 826-XIV.
 34. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12 липня 2001 року № 2664-III.
 35. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3480-IV.

36. Стандарт депозитарного обліку № 1 «Загальні засади здійснення депозитарного обліку. Балансові рахунки депозитарного обліку», затверджений Рішенням Правління Національного депозитарію України від 25.10.2000 № 25/1.
37. Цивільний Кодекс України від 16 січня 2003 року. № 435-IV (розд. 47–51, ст. 509–625, 1046–1057, 1069, 1077–1086, 1281–1282).

Навчальна

38. Аналіз банківської діяльності / Герасимович А.М., Алексеєнко М.Д., Парасій-Вергуненко І.М. та ін.; За ред. А.М. Герасимовича: Підручник. – К.: КНЕУ, 2005.
39. Губенко С.М., Мозгова О.П. Посібник для внутрішніх аудиторів банківських установ України. – Х.: Штрих, 2000. – 360 с.
40. Облік і аудит у банках: Навчальний посібник / О.Г. Коренєва, Н.Г. Слав'янська, Н.Г. Євченко, О.В. Карпенко; За ред. О.Г. Коренєвої, Н.Г. Слав'янської. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2007. – С. 255–292.
41. Сазерленд К., Бедді Дж. Посібник з внутрішнього аудиту // Європейська Комісія – Програма «Тасіс», 1999.
42. Тим, хто не нехтує законом. Контроль, ревізія та аудит у комерційних банках України / Мумінова-Савіна Г.Г., Кравець В.М., Мазур О.А. та ін. – К.: Факт, 2001. – 448 с.

Організація контролю фінансового моніторингу

Проблема «відмивання брудних грошей» пов'язана з тим, що організована злочинність за допомогою різних засобів прагне доходам, отриманим від наркобізнесу, торгівлі людьми, зброєю та ін., надати легального вигляду, тобто нібито ці доходи були отримані в результаті законної діяльності, без скоєння злочинів.

Згідно із Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» до *легалізації (відмивання) доходів* належать дії, спрямовані на приховування чи маскування незаконного походження коштів або іншого майна чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення, а так само набуття, володіння або використання коштів або іншого майна за умови усвідомлення особою, що вони були доходами.

За оцінками, у світі щорічно «відмивається» 800 млрд – 2 трлн дол., більша частина яких становить доходи від наркобізнесу, що потім використовується для фінансування терористичної діяльності.

Для об'єднання зусиль різних країн у боротьбі з відмиванням коштів і тероризмом, що набула вже глобальних масштабів, діє кілька міжнародних організацій.

1. Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням коштів (*FATF*), що була створена в 1989 р., має завданням створення міжнародних стандартів боротьби з відмиванням коштів і фінансуванням тероризму та забезпечення відповідних дій у світових масштабах, а також дослідження «типологій відмивання». Основний документ *FATF* – «Сорок рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей». Близько 35 країн є членами організації, а спостерігачами є Рада Європи, МВФ, Інтерпол, Світовий банк та ін.

впливові світові організації. МВФ проводить перевірку впровадження принципів *FATF* країнами-членами.

2. Комітет експертів з оцінки заходів з відмивання грошей Ради Європи (*MONEYVAL*), створений у 1997 р., об'єднав зусилля держав, що не є членами *FATF* (наприклад, Україна). Він проводить оцінку діяльності країн-членів щодо впровадження необхідних заходів боротьби у сфері відмивання коштів та виявляє нові тенденції у цій сфері.
3. Егмонтська група (від палацу Егмонт у Брюсселі), що створена з підрозділів фінансової розвідки 24 країн у 1995 р., і на сьогодні налічує розвідки майже 100 країн світу та надає можливість взаємного інформаційного обміну та доступу до спеціальної Інтернет-мережі.
4. Антитерористичний комітет ООН та ще багато інших.

Крім того, прийняті Віденська Конвенція ООН, Конвенції Ради Європи, Страсбурзька конвенція. Базельський комітет з банківського нагляду створив стандарти стосовно запобігання кримінальному використанню банківської системи з метою відмивання коштів: «Знай свого клієнта», «*Prevention of criminal use of the banking system for the purpose of money-laundering*» (грудень 1988 р.), «*Initiatives by the BCBS, IAIS and IOSCO to combat money laundering and the financing of terrorism*» (червень 2003 р.), «*Joint Forum – Initiatives by the BCBS, IAIS and IOSCO to combat money laundering and the financing of terrorism – Update*» (січень 2005 р.). А 11 найбільших міжнародних банків уклали угоду про співробітництво у протидії відмиванню коштів та створили програму «Принципи Вольфсберга», що названі за місцем зустрічі банкірів – конференц-залом Вольфсберг у Цюріху. Головний їх зміст – більш ретельна перевірка походження капіталів та ідентифікація їх власників.

Для визначення поняття сумнівності клієнтів банкіри використовують складання «чорних списків» (список ООН, *World-Check* та ін.). Проте для виявлення підозрілих операцій єдиного методологічного підходу немає. Тому найчастіше з цією метою більш детальному аналізу підлягають операції на суму, що перевищують певний поріг (наприклад, 15 тис. дол.). Про підозрілі операції банкіри повідомляють підрозділам фінансової розвідки, у яких є відповідний інструментарій щодо виявлення «відмивателів» та збору інформації для притягнення до кримінальної відповідальності.

Незважаючи на досвід вже не одного десятиріччя в боротьбі з відмиванням грошей у світі, Україна визнала на законодавчому

рівні необхідність цього тільки з 11.06.2003 – з набуттям чинності Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом».

Відповідно до законодавчо-нормативної бази України, документів впливових міжнародних організацій (FATF, Базельський комітет та ін.) українські банки повинні працювати за принципом «знай свого клієнта», тобто ідентифікувати всіх клієнтів та не відкривати анонімні рахунки клієнтам, не брати участь у операціях з відмивання нелегальних доходів, а також повідомляти про такі операції спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань фінансового моніторингу. В Україні це – Державний комітет фінансового моніторингу України (ДКФМ).

В Україні з метою протидії легалізації (відмиванню) доходів здійснюється сукупність заходів суб'єктами первинного та державного фінансового моніторингу. Банк, як суб'єкт первинного фінансового моніторингу, зобов'язаний:

- установити правила проведення внутрішнього фінансового моніторингу та призначити працівника, відповідального за його проведення;
- проводити ідентифікацію своїх клієнтів;
- забезпечувати виявлення і реєстрацію фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу;
- надавати Уповноваженому органу (Державному комітету фінансового моніторингу – ДКФМ) інформацію про операції, що підлягають фінансовому моніторингу;
- надавати додаткову інформацію на запити ДКФМ, пов'язану з фінансовими операціями, що стали об'єктом фінансового моніторингу, у тому числі таку, що становить банківську та комерційну таємницю;
- уживати заходів щодо запобігання розголошенню інформації з питань фінансового моніторингу, яка надається ДКФМ, та ін. відповідно до законодавства.

За допомогою банку клієнти можуть здійснювати фінансові операції, що можуть мати на меті легалізацію (відмивання) доходів.

Фінансовими операціями, які можуть використовуватися в зазначених цілях, є:

- внесення або зняття депозиту (внеску, вкладу);
- переказ грошей з рахунку на рахунок;
- обмін валюти;
- надання послуг з випуску, купівлі або продажу цінних паперів та інших видів фінансових активів;
- надання або отримання позики або кредиту;

- надання фінансових гарантій і зобов'язань;
- довірче управління портфелем цінних паперів;
- фінансовий лізинг;
- надання послуг з випуску, купівлі, продажу й обслуговування чеків, векселів, платіжних карток, грошових поштових переводів та інших платіжних інструментів; відкриття рахунку.

Указані операції можуть підлягати обов'язковому та внутрішньому фінансовому моніторингу. Критерії виявлення фінансових операцій, що підлягають обов'язковому та внутрішньому фінансовому моніторингу, наведені в ст. 11 і 12 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом».

Законодавством України передбачена кримінальна й адміністративна відповідальність за порушення законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

1. У разі порушення вимог щодо ідентифікації особи, яка здійснює фінансову операцію, порушення порядку реєстрації фінансових операцій, що підлягають первинному фінансовому моніторингу, неподання, несвоєчасного подання або подання недостовірної інформації про такі фінансові операції ДКФМ, а також невиконання вимог щодо зберігання документів, які стосуються ідентифікації осіб, що здійснюють фінансові операції, та документації щодо проведених ними фінансових операцій, розголошення інформації, яка надається ДКФМ, або факту надання такої інформації, згідно зі ст. 166-9 Кодексу України «Про адміністративні правопорушення» посадові особи банку підлягають *адміністративній* відповідальності – накладенню штрафу.

2. Умисне неподання інформації про фінансові операції або умисне подання завідомо недостовірної інформації про фінансові операції, які підлягають внутрішньому або обов'язковому фінансовому моніторингу, Державному комітету фінансового моніторингу; незаконне розголошення в будь-якому вигляді інформації, яка надається ДКФМ, особою, якій ця інформація стала відома внаслідок професійної або службової діяльності згідно зі ст. 209-1 Кримінального Кодексу України підлягає *кримінальній* відповідальності – карається штрафом або обмеженням волі на строк до 3 років або позбавленням волі на той самий строк з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до 3 років.

Зважаючи на вищезазначене, для виконання вимог законодавчо-нормативної бази України в банку:

- повинен бути встановлений перелік осіб, до посадових обов'язків яких входить проведення фінансового моніторингу;
- повинна бути призначена відповідальна за фінансовий моніторинг особа;
- за можливості організований підрозділ з питань фінансового моніторингу;
- затверджені та на постійній основі поновлювані внутрішні документи банку з питань фінансового моніторингу;
- має вестися реєстр операцій, що підлягають обов'язковому та внутрішньому фінансовому моніторингу;
- має проводитися відповідне періодичне навчання працівників;
- повинне бути встановлене програмне забезпечення для виявлення операцій, що підлягають фінансовому моніторингу та ін.

Внутрішній банківський контроль процесу фінансового моніторингу повинен забезпечувати: ідентифікацію клієнтів банку; виявлення та реєстрацію операцій, що підлягають обов'язковому та внутрішньому фінансовому моніторингу; надання необхідної інформації до ДКФМ; своєчасне навчання працівників банку щодо технологій виявлення операцій, які мають ознаки сумнівних та тих, що можуть бути пов'язані з фінансуванням терористичної діяльності.

До контролю залучаються:

- працівники банку, до посадових обов'язків яких належать проведення фінансового моніторингу (відповідно до переліку, що затверджується в банку);
- керівник банку як відповідальний за організацію виконання вимог законодавства України з питань запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та організацію внутрішньобанківської системи запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом;
- відповідальний працівник банку, який очолює внутрішньобанківську систему запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, є підзвітним лише керівнику банку;
- працівники спеціального (у разі наявності) підрозділу із запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, керівником якого є відповідальний працівник;
- інші працівники, у тому числі адміністратори локальної комп'ютерної мережі банку, працівники відділів служби внутрішнього аудиту.

Для забезпечення внутрішнього аудиторського контролю над ефективністю роботи внутрішньобанківської системи запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, пропонується перелік питань для вивчення (табл. 10.1).

Таблиця 10.1. Питання контролю та програми аудиту фінансового моніторингу у банку

Напрями	Зміст
Вивчення внутрішньої нормативної бази	<p>Установчі документи банку (пункти щодо призначення та звільнення відповідального працівника (банку та філії)).</p> <p>Положення про підрозділ із запобігання відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, і посадові інструкції його працівників.</p> <p>Програма здійснення фінансового моніторингу (у тому числі за напрямками обслуговування клієнтів), Правила внутрішнього фінансового моніторингу, Програма ідентифікації і вивчення клієнтів банку (у тому числі критерії оцінки ризику щодо проведення клієнтом операцій з відмивання доходів) та останні оновлення вказаних документів.</p> <p>Технологічні схеми здійснення фінансового моніторингу (за напрямками).</p> <p>Положення про підрозділи банку, які обслуговують клієнтів. Розпорядчий документ (перелік) щодо працівників банку, що здійснюють фінансовий моніторинг. Посадові інструкції працівників, що здійснюють фінансовий моніторинг. Порядки проведення аналізу діяльності клієнтів та оцінки їх фінансового стану</p>
Рахунки для перевірки	Клієнтські
Формування інформаційних джерел згідно із завданнями аудиту та визначеними обсягами вибірки	<p>Наказ про призначення відповідального працівника (банку та філії). Погодження у ТУ НБУ відповідального працівника банку та філії. Погодження кандидатури відповідального працівника філії (або особи, яка виконує його обов'язки) відповідальним працівником банку.</p> <p>Повідомлення працівників банку про виявлені операції, що підлягають фінансовому моніторингу.</p> <p>Реєстр фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу.</p> <p>Анкети клієнтів (в електронному та / або паперовому вигляді). Юридичні справи клієнтів (у тому числі кредитні та ін.).</p> <p>Програми навчання та підвищення кваліфікації працівників з питань здійснення фінансового моніторингу. Журнал реєстрації навчання працівників з питань фінансового моніторингу.</p> <p>Форми статистичної звітності (№ 200 «Звіт про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу» (місячна), № 201 «Звіт про кількість клієнтів банку, що підлягають ідентифікації» (квартальна)), форми обліку та надання інформації до ДКФМ (№ 1-ФМ та ін.).</p> <p>Висновки зовнішніх аудиторів, акти перевірки нагляду НБУ, робочі матеріали попередніх перевірок внутрішнього аудиту (не рідше ніж 1 раз на рік).</p> <p>Листування з ДКФМ, з наглядом НБУ (рекомендації вжити та недоліки виправлені).</p> <p>Внутрішнє листування з питань фінмоніторингу</p>

Напрями	Зміст
Дотримання вимог законодавства щодо призначення працівника банку (філії), відповідального за проведення фінансового моніторингу	Відповідальний працівник банку (філії) має відповідати кваліфікаційним вимогам щодо досвіду роботи, мати бездоганну репутацію, відсутність судимості, а його кандидатура повинна бути погодженою з НБУ. Крім того, відповідальний працівник банку повинен бути членом Правління за посадою, а кандидатура відповідального працівника філії повинна бути погоджена з відповідальним працівником банку. На час тимчасової відсутності відповідального працівника наказом повинен призначатися виконуючий його обов'язки
Організаційна структура системи фінансового моніторингу в банку (у тому числі у філіях)	Наявність у банку підрозділу з питань фінансового моніторингу (підпорядкованість, укомплектованість кадрів, рівень кваліфікації, права та обов'язки). Порядок передачі інформації до ДКФМ (у тому числі від філії). Перегляд переліку працівників банку, зобов'язаних відслідковувати операції клієнтів, що підлягають фінансовому моніторингу, на предмет повноти охоплення всіх напрямів роботи з клієнтами (у тому числі працівники обмінних пунктів). Аналіз внутрішніх нормативних документів банку, що регламентують організацію і проведення фінансового моніторингу, на відповідність законодавчо-нормативним актам. Забезпеченість нормативними актами працівників банку, зобов'язаних відслідковувати фінансові операції клієнтів, що пов'язані з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму (у тому числі перевірка актуальності документів та наявності пам'яток на робочому місці). Порядок доведення до працівників змін у внутрішній нормативній базі
Аналіз інформаційних повідомлень працівників, які зобов'язані проводити фінансовий моніторинг операцій клієнтів (за напрямками роботи)	Аналіз технології виявлення та надання відповідальному працівнику банку з питань фінмоніторингу інформації про фінансові операції, які пов'язані з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму (розподіл обов'язків, обґрунтованість (розуміння) критеріїв «якщо є сумніви», «мотивована підозра», форма надання повідомлень, періодичність їх аналізу). Забезпечення фіксування надходження повідомлення про операцію до відповідального працівника. Наявність (на внутрішньому сервері чи в паперовому вигляді) переліків країн, що не співпрацюють у сфері протидії відмиванню, та офшорних зон. Наявність переліку осіб, пов'язаних з терористичною діяльністю (у паперовому вигляді або як здійснюється доступ через Інтернет, актуальність даного переліку). Переліки: Євросоюзу, OFAC, СБУ та ін. Наявність і підтримання в актуальному стані переліків країн, які не передбачають розкриття та надання інформації щодо фінансових операцій, і країн, де відбуваються воєнні дії
Аудит організації ідентифікації та вивчення клієнтів банку	Розподіл обов'язків щодо ведення анкет клієнтів. Відповідність форм анкет рекомендаціям НБУ. Критерії клієнтів з високим ризиком проведення операцій з відмивання доходів. Перелік клієнтів з високим ризиком проведення операцій з відмивання доходів. Якщо клієнт з високим ризиком – уточнення інформації

Напрями	Зміст
(за напрямками роботи). Перевірка ведення анкет стосовно різних категорій клієнтів (щодо рівня ризику здійснення ними операцій з легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом)	про нього не рідше 1 разу на рік, для інших клієнтів – не рідше ніж на 3 роки. Результати аналізу операцій клієнту щоквартально вносяться в анкету. Випадки обов'язкового уточнення інформації: зміна власника істотної участі, зміна місцезнаходження (проживання), внесення змін до установчих документів, закінчення строку дії наданих документів. Механізм уточнення – запити, що надсилаються поштою (у тому числі державним органам), та ін. Свідчення про вжиття заходів щодо уточнення, якщо немає – відмова в обслуговуванні
Аналіз технології прийняття рішення відповідальним працівником щодо реєстрації операцій та надання інформації про них Уповноваженому органу. Організація передачі інформації до ДКФМ та до правоохоронних органів	Забезпечення фіксування прийнятого рішення відповідальним працівником щодо реєстрації операції, стосовно якої надійшло повідомлення від працівника, що її виявив (чи є критерії доцільності інформування ДКФМ щодо операцій внутрішнього фінмоніторингу). Перевірка дотримання визначених законодавством строків надання інформації до ДКФМ (для операцій, що підлягають обов'язковому та внутрішньому фінансовому моніторингу). Перевірка довідок щодо обґрунтування рішення про недоцільність інформування ДКФМ та їх зберігання. Перевірка правильності та своєчасності записів у реєстру (порядок реєстрації, структура реєстру, захист від модифікації або викривлення даних, виправлення помилок). Дотримання правил формування справ, зареєстрованих за місяць.
Перевірка наявності та якості необхідного програмного забезпечення процесу фінмоніторингу	Порядок та випадки передачі інформації до правоохоронних органів Оцінка якості програмного забезпечення з точки зору виявлення операцій, що підлягають фінансовому моніторингу. Періодичність його оновлення
Вибіркова перевірка повноти виявлення операцій клієнтів, що підлягають фінансовому моніторингу	Уручну та за допомогою, зокрема, фільтрів рахунків, які встановлюються аудитором в автоматизовану банківську систему. Використання методів аналізу, співставлення форм звітності та ін.

Питання	Зміст
Аналіз письмових звітів відповідального працівника керівнику банку	Звіт про результати реалізації Правил внутрішнього фінансового моніторингу та програм здійснення фінансового моніторингу (щомісячна періодичність, перевірка необхідних складових звіту)
Реалізація програми навчання і підвищення кваліфікації працівників щодо здійснення заходів з фінансового моніторингу	Перевірка щорічно розробленої програми навчання та підвищення кваліфікації працівників щодо здійснення фінмоніторингу (у тому числі щодо працівників філіалів). Навчання не рідше ніж 1 раз на рік відповідно до напрямів діяльності: ознайомлення з міжнародними документами, законодавством України, практичні заняття щодо реалізації Правил та програм фінмоніторингу; ознайомлення з прийомами отримання інформації щодо ідентифікації клієнтів. Відповідальний за здійснення фінмоніторингу операцій з цінними паперами – навчання відповідно до вимог ДКЦПФР
Перевірка дотримання вимог законодавства щодо порядку зберігання інформації з питань фінансового моніторингу	Зберігання документів, що стосуються операції, яка підлягає фінмоніторингу, та ідентифікації клієнтів при цьому – 5 років після проведення операції. Правила внутрішнього фінансового моніторингу та програми здійснення фінансового моніторингу – правила їх зберігання, порядок і режим доступу. <i>Реєстр</i> – документ з обмеженим доступом. Правила ведення, зберігання, умови доступу для перегляду та внесення записів (зберігання ключів, дискет), періодичність роздруковування записів реєстру. Звіряння змісту реєстру в електронному й паперовому вигляді. Захист реєстру від модифікації або викривлення даних. Доступ до програмного забезпечення, що формує файли до ДКФМ. Зберігання копій файлів, надісланих до ДКФМ, – протягом 5 років. Перевірка дотримання законодавчих вимог, банківської таємниці щодо надання відповідей на запити ДКФМ (надання відповіді тільки на: письмовий запит ДКФМ на бланках встановленої форми за підписом керівника, скріпленого гербовою печаткою, з посиланням на норми закону, із зазначенням конкретної особи та конкретного проміжку часу, стосовно яких потрібна інформація щодо операцій, що підлягають обов'язковому та внутрішньому фінансовому моніторингу)
Перевірка достовірності статистичної звітності	Порівняння з даними реєстру, змістом анкет клієнтів та ін.
Аудит виконання рекомендацій (виправлення недоліків)	Рекомендації надаються (виявляються недоліки) під час перевірки організації та проведення фінансового моніторингу банку інспекторами НБУ, зовнішніми та внутрішніми аудиторами. З боку НБУ можуть застосовуватися заходи впливу внаслідок виявлених порушень.

Напрями	Зміст
	Аналіз своєчасності та повноти вжитих заходів щодо виправлення недоліків, відповідальність винних
Оцінка адекватності внутрішнього контролю, виявлені недоліки	Складання переліку виявлених недоліків внутрішнього контролю, їх групування. Вивчення причин виявлених недоліків.
Формування звіту, погодження результатів перевірки та надання рекомендацій	Аналіз повноти та своєчасності виправлення раніш виявлених недоліків. Формування рекомендацій щодо виправлення недоліків, виявлених в ході останньої перевірки

Фінансовому моніторингу та його організації можуть бути притаманні такі недоліки внутрішнього контролю та ризики:

- 1) неуточнення або несвоєчасне уточнення інформації щодо ідентифікації клієнтів – юридичних осіб (у юридичних справах та анкетах клієнта застарілі дані про керівників підприємства, не проведено ідентифікацію керівників та власників істотної участі (або вигодоодержувачів), немає копій сторінок паспортів з фотографіями після досягнення фізичними особами 25-, 45-річного віку, документально не підтверджується місце проживання нерезидентів);
- 2) неповне охоплення (або без дотримання необхідної періодичності) навчанням працівників щодо питань фінмоніторингу;
- 3) на робочих місцях працівників, до обов'язків яких входить проведення фінмоніторингу, відсутні правила його здійснення щодо їх напрямку (або вони не в актуальному стані);
- 4) не підлягають фінансовому моніторингу операції зі збільшення статутного капіталу банку шляхом купівлі його акцій;
- 5) на паперовому варіанті реєстру операцій підписи працівника банку, який безпосередньо склав реєстр, а не відповідального працівника;
- 6) порушуються правила зберігання (або взагалі не регламентуються) документів щодо ідентифікації осіб, які без відкриття рахунку здійснювали операції з готівкою на суму, що перевищує 50 000 грн;
- 7) значна кількість операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, виявляється відповідальним працівником (див. реєстр), що свідчить про недоліки в організації процесу здійснення фінансового моніторингу.

Тестові завдання¹

1. У разі ненадання клієнтом необхідних документів:
 - а) банк відмовляє клієнту в обслуговуванні;
 - б) відповідальний працівник банку повинен прийняти рішення щодо можливості обслуговування клієнта;
 - в) банк має надати інформацію про такого клієнта до спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу.
2. Ідентифікація клієнта:
 - а) є обов'язковою при здійсненні кожної операції;
 - б) є обов'язковою при здійсненні операцій з готівкою на суму, що перевищує 50 000 грн або еквівалент в інвалюті;
 - в) не є обов'язковою, якщо клієнт був раніше ідентифікований;
 - г) ваш варіант.
3. Банк – це суб'єкт:
 - а) первинного фінансового моніторингу;
 - б) обов'язкового фінансового моніторингу;
 - в) внутрішнього фінансового моніторингу;
 - г) ваш варіант.
4. Банк зобов'язаний надавати уповноваженому органу інформацію про фінансову операцію, що підлягає обов'язковому фінансовому моніторингу:
 - а) не пізніше наступного операційного дня;
 - б) не пізніше 12-ї години наступного операційного дня;
 - в) не пізніше ніж протягом трьох робочих днів з моменту її реєстрації;
 - г) у день проведення операції.
5. Якщо вигодоодержувачем фінансової операції є особа, яку включено до переліку осіб, пов'язаних із здійсненням терористичної діяльності:
 - а) банк зобов'язаний зупинити проведення фінансової операції на строк до двох робочих днів;
 - б) банк зобов'язаний зупинити проведення фінансової операції на строк до двох робочих днів і в той самий день повідомити уповноважений орган;
 - в) банк проводить операцію та негайно повідомляє уповноважений орган.
6. Якщо ризик проведення клієнтом операцій з легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, оцінюється як великий:
 - а) банк повинен уточнювати інформацію щодо ідентифікації та вивчення клієнта щоквартально;
 - б) банк повинен уточнювати інформацію щодо ідентифікації та вивчення клієнта не рідше ніж один раз на рік;
 - в) банк повинен уточнювати інформацію щодо ідентифікації та вивчення клієнта не рідше ніж один раз на три роки;
 - г) банк повинен уточнювати інформацію щодо ідентифікації та вивчення клієнта у строки, що встановлені у внутрішньобанківській програмі ідентифікації та вивчення клієнтів;
 - д) ваш варіант.
7. Чи повинен банк вести анкети щодо своїх клієнтів (під час реалізації програми ідентифікації та вивчення клієнтів)?
 - а) так, обов'язково щодо кожного клієнта. Анкета формується за результатами здійснення ідентифікації клієнта на етапі встановлення відносин з ним. Інформація, що міститься в анкеті, уточнюється в процесі вивчення клієнта в порядку, установленому банком;
 - б) тільки щодо тих клієнтів, чия діяльність призначається для фінансування тероризму;
 - в) рішення щодо переліку клієнтів, стосовно яких будуть заводитися анкети, приймається банком. Банк може не вести анкети щодо категорій клієнтів, які здійснюють операції, які становлять низький ризик їх використання з метою легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом.
8. Чи повинен банк проводити оцінку фінансового стану клієнта-юридичної особи, яка здійснює зовнішньоекономічні операції та не має кредитних відносин з банком:
 - а) так;
 - б) ні;
 - в) відповідно до вимог внутрішніх документів банку.
9. Банк виконав вимоги законів України з питань запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, щодо надання відповідної інформації до Уповноваженого органу, якщо:
 - а) надіслав файл-повідомлення про операцію, що підлягає фінансовому моніторингу, за формою № 4-ФМ;
 - б) отримав від Уповноваженого органу файл-квитанцію з нульовими кодами помилок;
 - в) надіслав файл-повідомлення про операцію, що підлягає фінансовому моніторингу, за формою № 4-ФМ не пізніше 12-ї години наступного робочого дня;

¹Правильними відповідями на тести можуть бути одразу кілька варіантів.

- г) надіслав файл-повідомлення про операцію, що підлягає фінансовому моніторингу, за формою № 4-ФМ не пізніше трьох робочих днів з моменту реєстрації операції.
10. Перевірку дотримання банком вимог з питань фінансового моніторингу проводять:
- а) інспектори НБУ;
 - б) відповідальний працівник банку;
 - в) служба внутрішнього аудиту;
 - г) ревізійна комісія банку.
11. Інформацію про операцію, що підлягає внутрішньому фінансовому моніторингу:
- а) банк повинен надати до уповноваженого органу не пізніше трьох робочих днів з дня реєстрації;
 - б) банк повинен надати до уповноваженого органу не пізніше десяти робочих днів з дня реєстрації;
 - в) банк може не надавати до уповноваженого органу;
 - г) банк може не надавати до Уповноваженого органу, якщо прийняте відповідне рішення відповідального працівника банку (оформлене довідкою з обґрунтуванням).
12. Операція клієнта, який має рахунок у банку та здійснює переказ коштів у готівковій формі за кордон з вимогою видати кошти одержувачу готівкою, є операцією, що підлягає обов'язковому фінансовому моніторингу, якщо сума операції перевищує еквівалент:
- а) 50 000 грн;
 - б) 80 000 грн.
13. Придбання особою, що має рахунок у банку, цінних паперів за готівку на суму 50 000 грн є операцією:
- а) що підлягає обов'язковому фінансовому моніторингу;
 - б) що підлягає внутрішньому фінансовому моніторингу;
 - в) не підлягає фінансовому моніторингу;
 - г) ваш варіант.
14. Відповідальний працівник банку в разі реєстрації операції клієнта, що підлягає фінансовому моніторингу, повинен:
- а) повідомити клієнта про факт реєстрації;
 - б) повідомити керівника банку про факт реєстрації;
 - в) ваш варіант.
15. Файл-відповідь – електронний документ, який:
- а) формується банком (філією), надсилається до уповноваженого органу і містить дані та копії документів, які стосуються

- фінансової операції, що стала об'єктом фінансового моніторингу;
 - б) формується уповноваженим органом та надсилається на адресу банку (філії) як свідчення, що інформація щодо операції надійшла на адресу уповноваженого органу;
 - в) формується банком (філією) і надсилається на адресу уповноваженого органу та містить відповідь на файл-запит.
16. Файл-квитанція формується:
- а) банком (філією);
 - б) Уповноваженим органом;
 - в) НБУ.
17. Кіпр згідно із розпорядженням Кабміну України на даний час:
- а) є офшорною зоною;
 - б) не є офшорною зоною;
 - в) є країною, що не бере участі в міжнародному співробітництві у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму;
 - г) не є країною, що не бере участі в міжнародному співробітництві у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму.
18. Анкета клієнта – юридичної особи повинна бути заповнена та підписана:
- а) уповноваженими (відповідно до установчих документів) особами клієнта;
 - б) працівниками ДПА;
 - в) інспекторами НБУ в ході чергової виїзної перевірки банку з питань фінансового моніторингу;
 - г) ваш варіант.
19. Кредитний інспектор банку помилково не надав дані відповідальному працівнику про фінансову операцію, що підлягає фінансовому моніторингу та реєстрації. Він повинен:
- а) понести кримінальну відповідальність;
 - б) скласти довідку з обґрунтуванням причин помилки;
 - в) негайно повідомити про свою помилку відповідального працівника;
 - г) внести відповідні зміни до реєстру фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу.
20. Операціоніст не провів ідентифікацію клієнта, який без відкриття рахунку, вніс готівкою 10 000 дол. США. Укажіть правильні твердження:

- а) порушення законодавства у діях операціоніста відсутні;
- б) він підлягає кримінальній відповідальності за порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом;
- в) він підлягає адміністративній відповідальності за порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

21. Фінансову операцію, що підлягає фінансовому моніторингу, було виявлено у філіалі банку під час останнього аудиту працівниками служби внутрішнього аудиту банку через два місяці після її здійснення. Укажіть правильні твердження:

- а) негайно потрібно внести до відповідного реєстру дану операцію;
- б) факт невиявлення даної операції в день її проведення є порушенням законодавства у сфері запобігання та протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом;
- в) потрібно з'ясувати причини, чому дана операція не була виявлена в день її проведення як така, що підлягає фінансовому моніторингу, ужити заходів щодо запобігання подібних випадків у майбутньому;
- г) не потрібно нічого робити, щоб не привернути увагу зовнішніх контролюючих органів через можливість застосування до банку заходів впливу за порушення вимог законодавства.

22. Фінансову операцію, що підлягає фінансовому моніторингу, виявив відповідальний працівник банку. Це свідчить про:

- а) його високу кваліфікацію та низьку кваліфікацію працівника, який провів її і не виявив як таку, що підлягає фінансовому моніторингу;
- б) те, що відповідальний працівник і надалі повинен самостійно виявляти всі операції, що підлягають фінансовому моніторингу;
- в) недоліки в організації процесу здійснення фінансового моніторингу в банку.

Задачі

1. У банку виникли проблеми з розв'язанням таких питань:
 - чи потрібно (якщо так, то яким чином) уточнювати дані стосовно ідентифікації клієнтів, які більше двох років не проводили операції за своїми рахунками в банку;
 - хто може протягом відпустки відповідального працівника заносити дані до реєстру та відправляти повідомлення до ДКФМ,

а також які кваліфікаційні та інші вимоги повинні бути до цього працівника (у тому числі чи повинна його кандидатура затверджуватися в НБУ).

Внутрішніми аудиторами виявлено такі факти:

- 100% повідомлень про депозитні операції, що підлягають фінансовому моніторингу, було надіслано відповідальному працівнику начальником депозитного відділу банку;
- кандидатура тимчасово виконуючого обов'язки відповідального працівника у філії не є затвердженою в ТУ НБУ.

Чи вищезазначені факти є порушеннями законодавчо-нормативної бази України? Якщо так, то які ймовірні наслідки?

Надати консультацію керівництву акціонерно-комерційного банку з точки зору інспектора банківського нагляду НБУ й аудитора. Обґрунтувати свою думку на підставі вимог законодавчих і нормативних актів, а також зважаючи на ймовірні ризики.

2. Маємо такі дані про рух на рахунку підприємства «Промбуд», що зареєстроване 1.03 у ЄДРПОУ:

- 13.03 отримано від ТОВ «Будівельник» за фарби 50 000 грн;
- 21.03 сплачено 55 000 грн за отримані матеріали від приватного підприємця Петренко П.П.;
- 25.03. сплачено «Будівельному супермаркету» за куплені матеріали на суму 90 000 грн;
- 30.03 отримано готівкою заробітну плату працівникам «Промбуд» у сумі 15 000 грн;
- 31.03 надійшла оплата від ТОВ «Будівельник» за цемент на суму 108 000 грн.

Визначити, які з наведених операцій підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу, а які можуть підлягати внутрішньому. Обґрунтуйте вашу відповідь.

Список використаної літератури

Нормативна

1. Вимоги до кваліфікації працівника суб'єкта первинного фінансового моніторингу, відповідального за проведення фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії запровадженню в легальний обіг доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму, затверджені Наказом ДДФМ № 46 від 12.05.2003.
2. Інструкція про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах, затверджена постановою Правління НБУ від 12.11.03 № 492.

3. Інструкція з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення, затверджена Наказом ДДФМ 30.11.2005 № 230.
4. Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, Страсбург, 8 листопада 1990 року (Про приєднання до Конвенції див. Закон № 323/95-ВР від 15.09.95) (Конвенцію ратифіковано із заявами і застереженнями Законом № 738/97-ВР від 17.12.97).
5. Кримінальний Кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III.
6. Лист НБУ від 10.01.2006 № 48-012/29-192.
7. Лист НБУ від 03.02.2006 № 18-312/424-1252 .
8. Лист НБУ від 16.03.2006 № 43-212/1546-2736.
9. Лист НБУ від 05.09.2006 № 48-011/1112-9335.
10. Лист НБУ від 16.02.2007 № 48-012/214-1668.
11. Методичні рекомендації з питань розроблення банками України програм з метою протидії легалізації (відмиванню) грошей, отриманих злочинним шляхом, затверджені постановою Правління НБУ № 164 від 30.04.2002.
12. Перелік країн (територій), які не беруть участі в міжнародному співробітництві у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму, затверджений Розпорядженням КМУ від 17.07.03 № 419-р (на даний час перелік не містить жодної країни).
13. Перелік офшорних зон, затверджений Розпорядженням КМУ від 24.02.03 № 77-р.
14. Перелік осіб, пов'язаних із здійсненням терористичної діяльності, затверджений наказом ДДФМ від 25.10.2006 № 209.
15. Положення про здійснення банками фінансового моніторингу, затверджені Постановою Правління НБУ № 189 від 14.05.2003.
16. Про адміністративні правопорушення: Кодекс України від 7 грудня 1984 року № 8073-X.
17. Про банки і банківську діяльність: Закон України № 2121-III від 07.12.2000.
18. Про запобігання використанню фінансової системи для відмивання грошей: Директива Ради Європейських Співтовариств від 19.06.91 № 91/308/ЄЕС.
19. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом: Закон України від 28 листопада 2002 року № 249-IV.
20. Про затвердження Вимог до організації фінансового моніторингу суб'єктами первинного фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії запровадженню в легальний обіг доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму, затверджено Наказом ДДФМ від 24.04.2003 № 40.
21. Про затвердження деяких форм, пов'язаних із здійсненням фінансового моніторингу, та інструкції щодо їх заповнення, затверджен. Наказом Мінфін та ДДФМ від 13.05.2003 № 48.
22. Про затвердження Порядку організації професійної підготовки фахівців з питань фінансового моніторингу професійних учасників ринку цінних паперів, затверджено Рішенням ДКЦПФР від 10.12.2003 № 562.
23. Про порядок накладення Національним банком України штрафів за порушення банками вимог Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом», затверджено Постановою Правління НБУ від 17.03.2004 № 108.
24. Про Сорок рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF), затверджено Постановою КМУ і НБУ від 28 серпня 2001 р. № 1124.
25. Склад реквізитів та структури файлів інформаційного обміну між спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань фінансового моніторингу та банками (філіями), затверджений постановою Правління НБУ № 233 від 04.06.2003.
26. Типології легалізації злочинних коштів в Україні в 2004–2005 роках, затверджені Наказом Держфінмоніторингу України від 27.12.2005 № 249.
27. Типології легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом у 2005–2006 роках, затверджені Наказом Держфінмоніторингу України від 22 грудня 2006 року № 265.

Навчальна

28. Боротьба з відмиванням коштів: правовий, організаційний та практичний аспект / Гуржій С.Г., Копиленко О.Л., Янушевич Я.В. та ін. – К.: Парлам. вид-во, 2005. – 216 с.
29. Виявлення та запобігання транскордонному переміщенню готівки терористами та іншими злочинцями. Найкраща міжнародна практика, Група з робробки фінансових заходів боротьби з відмиванням коштів (FATF), 12 лютого 2005 року.
30. www.bank.gov.ua.
31. www.sdfm.gov.ua.
32. www.world-check.com.

Організація контролю внутрішньобанківських операцій

До внутрішньобанківських операцій належать:

- операції з основними засобами та нематеріальними активами;
- операції з матеріальними цінностями;
- розрахунки з персоналом банку.

Внутрішній контроль внутрішньобанківських операцій повинен забезпечувати:

- *щодо основних засобів та нематеріальних активів:*
 - відображення операцій згідно з обліковою політикою банку;
 - проведення інвентаризацій на систематичній основі;
 - схоронність активів (оцінка збереження з урахуванням результатів проведеної інвентаризації);
 - достовірність обліку та звітності (у тому числі управлінської та статистичної про наявність, стан і рух) за основними засобами та нематеріальними активами;
 - належне документальне оформлення операцій з придбання/вибуття, введення в експлуатацію та руху;
 - достовірне відображення в обліку нарахування амортизації, витрат на поліпшення та підтримання основних засобів у робочому стані, результатів переоцінки;
 - раціональне використання цих активів та підтримання їх у робочому стані, у тому числі контроль за витратами на поліпшення, ремонт та ін.;
 - розподіл повноважень між працівниками банку таким чином, щоб жоден працівник банку не зміг зосередити у своїх руках усі необхідні для здійснення певної операції повноваження (прийом, оплата, зберігання);
- *щодо матеріальних цінностей та малоцінних швидкозношуваних предметів:*

- належну оцінку їх під час придбання/вибуття та руху;
- достовірний облік і звітність;
- контроль за залишками, надходженнями й витратами запасів (безперебійне забезпечення ними за наявності відповідних підстав для придбання); зберігання запасів та запобігання їх неефективному використанню, крадіжкам;

- *щодо розрахунків з персоналом:*

- достовірний облік особового складу та використання робочого часу персоналом банку й оплати його праці згідно з вимогами законодавства (у тому числі податкового, трудового), колективного договору та внутрішніх положень банку;
- достовірність і повноту відображення показників виплат персоналу та відповідних нарахувань у фінансовій та статистичній звітності, у звітності до бюджетів всіх рівнів, а також забезпечення правильності розрахунків з бюджетом та позабюджетними фондами;
- збереження первинних документів щодо розрахунків з персоналом; ефективне використання робочого часу і фонду оплати праці; достовірність звітності про працю (у тому числі й статистичної); наявність і обґрунтованість схем мотивації праці, а також оцінка ефективності роботи з кадрами.

Внутрішній аудит основних засобів та нематеріальних активів (як метод адміністративного внутрішнього контролю) повинен передбачити не тільки вивчення дотримання нормативно-правових вимог щодо обліку, переоцінки, амортизації, поліпшень та витрат на ремонт цих активів, але й аналіз доцільності купівлі їх певної кількості та якості за певною ціною, тривалості їх використання. Для більш обґрунтованого рішення щодо цих питань у банку доцільно створити тендерний комітет.

Притаманні ризики за операціями з основними засобами та нематеріальними активами: помилки при постановці на баланс та при складанні фінансової звітності; невірні розрахунки амортизації впливають на розмір прибутку та його оподаткування; крадіжки.

Розрахунки з персоналом охоплюють:

- розрахунки за оплатою праці, у тому числі за внесками до соціальних фондів, за податками;
- за наданими банком кредитами персоналу;
- за матеріально відповідальними особами;
- за рахунками на оплату навчання, путівок тощо.

Ризики за операціями з розрахунками з персоналом: невірне визначення сум податків, страхових внесків до соціальних фондів, яке призводить до штрафних санкцій, сплати пені; неповні

Таблиця 11.1. Питання для контролю та аудиту внутрішньобанківських операцій

Напрями	Зміст
	<i>Щодо основних засобів (ОЗ) та нематеріальних активів (НА)</i>
Вивчення внутрішньої нормативної бази	Облікова політика щодо відповідних питань Технологічні схеми операцій оприбуткування, обліку та ліквідації основних засобів, нематеріальних активів Посадові інструкції матеріально відповідальних за основні засоби працівників
Попередній аналіз операцій	Згідно з табл. 11.2
Рахунки для перевірки	За табл. 11.3
Формування інформаційних джерел згідно із завданнями аудиту та визначеними обсягами вибірки	Наказ про призначення матеріально відповідальних осіб за збереження основних засобів і нематеріальних активів. Наказ щодо організації інвентаризаційної комісії (члени комісії: керівник банку (або заступник), головний бухгалтер, інші). Інвентарні книги та інвентарні картки. Відомості руху та залишків основних засобів, нематеріальних активів. Акти приймання-передачі основних засобів. Відомості нарахування амортизації. Результати інвентаризацій протягом періоду, що підлягає перевірці (випадки обов'язкової інвентаризації: у разі зміни матеріально відповідальних осіб, у разі встановлення фактів крадіжок, псування, у разі техногенних аварій, пожежі та ін., у разі ліквідації або реорганізації банку та інші встановлені законодавством випадки).
Перевірка правильності віднесення активів до основних засобів або нематеріальних активів та вибуття / ліквідація їх	Вибіркова перевірка інвентарних списків за місцем експлуатації основних засобів. Перевірка правильності віднесення об'єктів до складу основних засобів та нематеріальних активів: за критерієм вартості; за терміном експлуатації; за можливістю ідентифікації. Правильність підрахунку результату від ліквідації об'єктів ОЗ та НА та відповідного бухгалтерського обліку. Вибуття основних засобів з експлуатації через: а) повний знос і непридатність для подальшої експлуатації; б) реалізацію або безоплатну передачу; в) аварійний випадок без можливого відновлення робочого стану. Вибуття нематеріальних активів унаслідок продажу, безоплатної передачі або втрати можливості отримання економічних вигод від їх використання. Списання з балансу – на підставі наказу керівника банку та акта на списання (наявність підписів членів комісії, аналіз причин списання). Акти про знищення. Перевірка реалізації ОЗ та НА та відповідного надходження коштів від покупців. Реалізація – на підставі розпорядження та накладної. Безоплатна передача ОЗ та НА: доцільність та підстави, акти прийому-передачі. Вибіркова перевірка активів на списання об'єктів основних засобів, що непридатні до подальшої експлуатації або акти про аварію

Продовження табл. 11.1

Напрями	Зміст
Вивчення стану обліку основних засобів та нематеріальних активів	Зручність аналітичного обліку ОЗ та НА. Правильність бухгалтерського обліку надходження та постановки на баланс основних засобів, обладнання до монтажу, нематеріальних активів шляхом: купівлі; виготовлення власними силами; безоплатного надходження. Процедура документального оформлення ОЗ і НА (договір на поставку, рахунок-фактура, товарно-транспортна накладна або акт прийому-передачі, інвентарна картка, інвентарна книга, акти вводу в експлуатацію основних засобів) [51]. Перевірка обґрунтованості та правильності обліку капіталізації витрат на введення в експлуатацію об'єктів основних засобів та нематеріальних активів і відповідна вибіркова перевірка. Аналіз положень облікової політики стосовно: методів нарахування амортизації (прямолінійний, зменшення залишкової вартості, прискореного зменшення залишкової вартості, кумулятивний, виробничий), норм амортизації. Чи відповідають методи, що використовуються, встановленим у обліковій політиці банку? Критерії щодо встановлення термінів корисної експлуатації (нормативних строків служби) ОЗ і НА. Правильність бухгалтерського обліку нарахування амортизації окремо: за власними основними засобами й нематеріальними активами та за орендованими основними засобами. Порядок ремонтного обслуговування основних засобів. Ким затверджуються кошториси ремонтних робіт? Аналіз випадків неефективного ремонту та їх наслідки. Вибіркова звірка затверджених кошторисів ремонтних робіт з вартістю виконаних робіт згідно з актом, аналіз причин імовірних відхилень. Правильність бухгалтерського обліку ремонтних витрат, у тому числі правильність їх податкового обліку. Ремонтне обслуговування основних засобів поділяється на: а) технічне обслуговування; поточний ремонт; капітальний ремонт; б) планово-попереджувальну систему; ремонтне обслуговування за потребою; в) ремонт, що виконується спеціалізованими організаціями, і ремонт, що виконується власними силами. Критерії для визначення активу як об'єкта інвестиційної нерухомості. Перевірка обліку витрат на поточне обслуговування, ремонт і утримання; капітальних інвестицій на реконструкцію об'єкта інвестиційної нерухомості. Методи оцінки об'єктів інвестиційної нерухомості: 1) за справедливою вартістю з визнанням змін справедливої вартості в прибутку / збитку; зменшення корисності та амортизація не визнаються; 2) за первісною вартістю з урахуванням накопиченої амортизації та втрат від зменшення корисності. Припинення визнання в балансі об'єкту інвестиційної нерухомості, фінансовий результат від вибуття. Переведення об'єкта нерухомості до категорії інвестиційної нерухомості та з категорії інвестиційної нерухомості до інших банк виконує лише в разі зміни способу його функціонального використання, що

Напрями	Зміст
	<p>підтверджується такими подіями: а) початком зайняття власником нерухомості – у разі переведення з інвестиційної нерухомості до нерухомості, зайнятої власником; б) закінченням зайняття власником нерухомості – у разі переведення з нерухомості, зайнятої власником, до інвестиційної нерухомості; в) завершенням будівництва або забудови – у разі переведення з нерухомості в процесі будівництва або забудови до інвестиційної нерухомості.</p> <p>Контроль обґрунтованості та правильності обліку переоцінки основних засобів та нематеріальних активів: 1) вивчити наказ на проведення переоцінки, а також документи, за якими встановлено нову вартість ОЗ і НА (прайс-листи, висновки експертів тощо). Ознайомитися з інвентарними описами, оскільки переоцінці передують інвентаризація. Критерії суттєвої різниці між залишковою вартістю та справедливою вартістю. Перевірити правильність бухгалтерського обліку переоцінки ОЗ і НА. Критерії зменшення корисності ОЗ і НА, а також відновлення корисності; перевірка правильності обліку.</p> <p>Перевірка достовірності податкового обліку ОЗ і НА та їх амортизації.</p> <p>Перевірка правильності обліку майна, що перейшло у власність банку-заставодержателя та відповідний податковий облік. Облік реалізації заставленого майна.</p> <p>Перевірка обліку оперативного й фінансового лізингу</p>
Інвентаризація основних засобів і нематеріальних активів	<p>Випадки обов'язкового проведення інвентаризації: у разі зміни керівництва; у разі зміни матеріально відповідальних осіб (на день приймання-передачі справ); встановлення фактів крадіжок або зловживань, пошкодження цінностей; пожежі або стихійного лиха; реорганізації чи ліквідації банку.</p> <p>Порядок ведення та зберігання інвентарних книг, інвентарних карток</p> <p>Результати й періодичність останніх інвентаризацій, у тому числі планових і раптових. Складання переліку осіб для проведення інвентаризації (постійно діюча комісія). Власне інвентаризація. Наявність нематеріальних активів – за документами, що були підставою для оприбуткування та підтверджують майнові права. Інвентаризаційні описи нематеріальних активів, а також основних засобів, що перебувають у ремонті, у лізингу, що є непридатними для подальшого використання тощо. Вивчення причин розбіжностей між наявністю об'єктів інвентаризації та даними обліку і встановлення винних осіб. Відображення в обліку результатів інвентаризації</p>
Оцінка адекватності внутрішнього контролю, виявлені недоліки	Аудит виконання рекомендацій (виправлення недоліків), наданих (виявлених) інспекторами НБУ, зовнішніми аудиторами.

Напрями	Зміст
	<p>Оцінка адекватності контролю – з урахуванням результатів проведеної інвентаризації, результатів перевірки достовірності обліку основних засобів та нематеріальних активів і достовірності звітності з основних засобів та нематеріальних активів (у тому числі тієї, що надається до Державного комітету статистики України)</p>
Формування звіту та надання рекомендацій	<p>Рекомендації стосовно: зменшення ризиків невірних облікових процедур та недостовірного відображення операцій в обліку та звітності; зменшення ризиків неефективного використання й неефективних витрат на ці активи, а також стосовно збереження майна</p> <p><i>Щодо запасів матеріальних цінностей банку та операцій з ними</i></p>
Вивчення внутрішньої нормативної бази	<p>Облікова політика щодо відповідних питань</p> <p>Технологічні схеми операцій оприбуткування, обліку та ліквідації матеріальних цінностей</p> <p>Посадові інструкції матеріально відповідальних працівників</p>
Рахунки для перевірки	Згідно з табл. 11.4
Формування інформаційних джерел згідно із завданнями аудиту та визначеними обсягами вибірки	<p>Прибуткові та видаткові ордери, акти приймання матеріалів, накладні, відомості обліку залишків на складі, акти на списання МШП, відомості обліку видачі (повернення) спецодягу, спецвзуття, довіреності та ін.</p>
Перевірка обліку запасів матеріальних цінностей	<p>Правильність віднесення до категорії “матеріальні запаси”. Зручність аналітичного обліку (наприклад, за видами господарських матеріалів (будівельні матеріали, канцелярські матеріали, нафтопродукти, запасні частини, папір тощо) та за підзвітними особами). Звіряння аналітичного обліку із синтетичним.</p> <p>Облік придбання запасів матеріальних цінностей та облік їх списання (передавання в експлуатацію, використання їх для створення та поліпшення основних засобів, видача в підзвіт, реалізація).</p> <p>Методи визначення вартості одиниці запасів (ФО, середньо-зваженої вартості, ідентифікованої вартості відповідної одиниці запасів). Відповідність існуючих у банку методів встановленим в обліковій політиці.</p> <p>Запаси матеріальних цінностей можуть списуватися з балансу внаслідок передавання їх в експлуатацію, списання через непридатність для подальшого їх використання, недостачі, безоплатного передавання філіям (відділенням) банку та іншим банкам і організаціям, реалізації тощо. Можливе використання матеріальних цінностей на створення та поліпшення основних засобів.</p> <p>Реєстрація виданих, повернутих та використаних довіреностей на одержання цінностей (журнал реєстрації, бланки довіреностей, їх зберігання та наявність необхідних реквізитів, термін дії довіреностей – 10 днів; акти на списання бланків довіреностей)</p>

Продовження табл. 11.1

Напрями	Зміст
Перевірка стану запасів матеріальних цінностей	Організація складу для зберігання матеріальних цінностей. Договори про повну матеріальну відповідальність уповноважених працівників. Організація складського обліку. Інвентаризації: періодичність, результати, наслідки
Оцінка адекватності внутрішнього контролю, недоліки	Складання переліку виявлених недоліків внутрішнього контролю, їх групування. Вивчення причин виявлених недоліків
Формування звіту та надання рекомендацій	Аналіз повноти та своєчасності виправлення раніш виявлених недоліків. Формування рекомендацій щодо виправлення недоліків, виявлених в ході останньої перевірки <i>Щодо розрахунків з персоналом</i>
Вивчення внутрішньої нормативної бази	Колективний договір, положення про оплату праці. Положення про преміювання. Положення про відділ кадрів. Посадові інструкції працівників відділу кадрів і бухгалтерів, які здійснюють розрахунки з персоналом. Правила внутрішнього трудового розпорядку, трудової дисципліни (щодо режиму роботи та дати виплати заробітної плати). Організаційна структура банку. Внутрішні документи щодо формування фонду преміювання працівників, фонду відпусток
Попередній аналіз операцій	Згідно з табл. 11.5
Рахунки для перевірки	Згідно з табл. 11.6
Формування інформаційних джерел згідно із завданнями аудиту та визначеними обсягами вибірки	Штатний розклад (розпис). Трудові договори, цивільно-правові договори та акти приймання-передачі виконаних робіт (наданих послуг). Накази про прийняття на роботу, звільнення, переведення на іншу роботу, припинення трудового договору. Заяви про надання відпусток (у тому числі навчальних), матеріальної допомоги тощо. Листки непрацездатності. Накази про преміювання, надання матеріальної допомоги, відпусток. Табелі обліку використання робочого часу та розрахунку заробітної плати. Відмітки в табелі обліку використання робочого часу про причини відсутності на роботі, тривалість робочого дня, понаднормову роботу та інші відхилення від нормальних умов праці – тільки на основі документів, оформлених належним чином (листки непрацездатності, листки простоїв, довідки про виконання державних або громадських обов'язків тощо). Перелік осіб, які працювали в надурочний час (надурочні години загалом та в розрахунку на одного працівника)

Продовження табл. 11.1

Напрями	Зміст
	Розрахунково-платіжні відомості; відомості нарахувань заробітної плати та інших виплат; відомості на виплату готівки або зарахування на вкладні рахунки; відомості сплати обов'язкових нарахувань на оплату праці; платіжні доручення на сплату обов'язкових платежів. Особові справи на кожного працівника банку (у тому числі заяви працівників про прийом / звільнення, довідки про народження дітей), особові рахунки (при формуванні вибірки звернути увагу на: ті періоди, коли працівник пішов у відпустку, був на лікарняному, коли змінився бухгалтер, який нараховує зарплату, тощо). Трудові книжки. Книга обліку бланків трудових книжок і вкладишів до них, Книга обліку руху трудових книжок, Акти на списання бланків трудових книжок або вкладишів до них. Показники працевлаштування інвалідів. Перелік матеріально відповідальних осіб, у тому числі з повною матеріальною відповідальністю (повнота та обґрунтованість його), і їх посадові інструкції. Форми статистичної звітності до центрів зайнятості («Звіт про наявність вакансій», «Звіт про заплановане звільнення працівників», «Звіт про прийнятих працівників»), до Держкомстату («Звіт з праці» та ін.). Листування з кадровими агенціями з питань підбору кадрів та сплати за послуги. Акти інспекторів Держдепартаменту нагляду за додержанням законодавства про працю, працівників Пенсійного фонду, Фондів соцстраху
Перевірка дотримання вимог законодавства про працю	Зміст колективного договору та відповідність законодавству про працю (у тому числі: щодо умов преміювання працівників банку; передбачених надбавок та доплати до посадових окладів; визначення посад і осіб, що несуть повну матеріальну відповідальність). Оцінка стану виконання колдоговору [51]. Дотримання законодавства щодо процедури прийому / звільнення працівників, призначення випробувального терміну при прийнятті. Правильність та своєчасність оформлення трудових книжок та записів у них. Дотримання правил зберігання, комплектації й оформлення документів (трудовах книжок, особових справ тощо)
Перевірка правильності табельного обліку	Перевірка наявності табелів обліку використання робочого часу та записів в них з урахуванням виправдовувальних документів (листки непрацездатності, повістки суду, військкомату, виклики на навчання тощо), за якими здійснено оплату неявок, передбачених законодавством. Наявність нетабельованих неявок на роботу, нетабельованої надурочної роботи, ненадання відпусток, дострокових викликів з відпусток (порівняння ситуації у різних підрозділах, причини)

Напрями	Зміст
Перевірка наявності системи мотивації праці та правильності нарахування оплати праці	<p>Періодичність перегляду ставок (окладів) й атестацій працівників.</p> <p>Наявність документально зафіксованої системи мотивації працівників (особливо щодо ключових підрозділів). Принципи цієї системи, періодичність перегляду, порядок ознайомлення працівників з нею (різні підходи до мотивації в різних підрозділах, нерозголошення інформації про порядок мотивації окремого підрозділу працівникам інших підрозділів).</p> <p>Чи відповідає досягнутим результатам «змінна» частина заробітної плати?</p> <p>Перевірити, чи перераховано оклади й премії на фактичний термін роботи протягом місяця.</p> <p>Перевірити обґрунтування та документальне оформлення надбавок і доплат, а також матеріальних допомог.</p> <p>Перевірити виконання умов преміювання й обґрунтованість виплати премій.</p> <p>Вибірково перевірити правильність розрахунків середньої зарплати для оплати відпускних та оплачуваних неявок на роботу.</p> <p>Правильність арифметичних підрахунків із зарплати щодо окремих категорій персоналу (попередньо сформулювати вибірку, особливо увагу звернути на показники для топ-менеджменту).</p> <p>Перевірити правильність бухгалтерського обліку з нарахування зарплати. Зручність аналітичного обліку розрахунків із зарплати.</p> <p>Випадки відшкодування із заробітної плати матеріально відповідальних осіб</p>
Перевірка правильності розрахунків з оплати праці та утримань із заробітної плати	<p>Перевірити суми та облік сплаченого авансу працівникам [51].</p> <p>Перевірка правильності виплат зарплати персоналу, відпускних та інших соціальних виплат.</p> <p>Вибірково перевірити тотожність сум у розрахункових відомостях сумам до сплати у платіжних відомостях, показниках на карткових рахунках персоналу.</p> <p>Перевірити правильність бухгалтерського обліку виплат зарплати. Вибірково перевірити заяви працівників на утримання із зарплати на користь третіх осіб: а) відшкодування вартості путівок; б) погашення позик; в) оплата навчання.</p> <p>Правильність бухгалтерського обліку нарахувань та утримань із зарплати (прибуткового податку та пільг з нього, внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, на страхування через тимчасову втрату працездатності, на загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття, відшкодування нестач матеріально відповідальними особами, утримання залишків підзвітних сум, аліментів). Розрахунки з бюджетом та позабюджетними фондами за відповідними утриманнями й нарахуваннями на зарплату, звітність до вказаних фондів (достовірність та своєчасність подання)</p>

Напрями	Зміст
Аналіз процесу підбору кадрів	<p>Процес перевірки кваліфікації найманого персоналу (співбесіда, наявність свідоцтв (сертифікатів) про навчання, дані досліджень репутації найманих менеджерів службою безпеки).</p> <p>Аналіз відповідності наявних кадрів потребам банку щодо кількості кадрів та їх якості (кваліфікації).</p> <p>Аналіз зайнятості працівників (надмірний і недостатній рівень навантаження).</p> <p>Кваліфікація менеджерів з підбору персоналу. Розподіл обов'язків щодо підбору (менеджери з персоналу: відбирають з працівників інших підрозділів банку або ззовні; послуги рекрутингових агенцій).</p> <p>Ефективність користування послугами кадрових агенцій</p>
Аудит виконання рекомендацій (виправлення недоліків) наданих (виявлених) працівниками державних контролюючих органів, зовнішніми та внутрішніми аудиторами	<p>Рекомендації надаються (виявляються недоліки) під час перевірки організації та проведення фінансового моніторингу банку інспекторами НБУ, зовнішніми та внутрішніми аудиторами.</p> <p>З боку НБУ можуть застосовуватися заходи впливу внаслідок виявлених порушень.</p> <p>Аналіз своєчасності та повноти вжитих заходів щодо виправлення недоліків, відповідальність винних</p>
Оцінка адекватності внутрішнього контролю, недоліки	<p>Складання переліку виявлених недоліків внутрішнього контролю, їх групування. Вивчення причин виявлених недоліків</p>
Формування звіту та надання рекомендацій	<p>Аналіз повноти та своєчасності виправлення раніш виявлених недоліків. Формування рекомендацій щодо виправлення недоліків, виявлених в ході останньої перевірки</p>

Таблиця 11.2. Можливі складові аналітичної частини аудиту основних засобів та нематеріальних активів

Показники	Формула або послідовність розрахунків
<i>Основні засоби</i>	
Вартість основних засобів (балансова, залишкова)	Аналіз динаміки та структури: будівлі, інформаційні системи, транспортні засоби й ін.
Показники зносу	Знос (в абсолютних та відносних одиницях), його динаміка. Коефіцієнти зносу
Показники руху основних засобів	Вартість введених в експлуатацію основних засобів та вартість вибулих; коефіцієнти оновлення й вибуття основних засобів
Показники ефективності	Фондовіддача – відношення обсягів реалізації за період до середньої за цей період вартості основних засобів;

Продовження табл. 11.2

Показники	Формула або послідовність розрахунків
використання основних засобів	фондомісткість – відношення середньої за період вартості основних засобів до обсягів реалізації за цей період. Є зворотним до фондovіддачі, характеризує ступінь оснащення основними засобами; фондоозброєність – відношення середньорічної вартості основних засобів до середньооблікової кількості працівників за рік; характеризує середню вартість створення одного робочого місця
Термін корисного використання основних засобів	Залежить від морального та фізичного зносу основних засобів
Вартість ремонтів	Аналіз окремо за видами основних засобів та видами їх ремонту (капітальний, поточний, технічне обслуговування). <i>Нематеріальні активи</i>
Вартість нематеріальних активів	Аналіз динаміки та структури: права користування природними ресурсами; права користування майном; права на знаки для товарів і послуг; права на об'єкти промислової власності; авторські й суміжні права; гудвіл
Термін корисного використання	Залежить від морального зносу

Таблиця 11.3. Основні рахунки для обліку основних засобів та нематеріальних активів

Види	Перелік рахунків та їх номер
Рахунки для обліку придбання, створення та поліпшення	Необоротні активи, утримувані для продажу (3408). Майно, що надійшло у власність банку-застоводержателя (3409). Дебіторська заборгованість з придбання активів (3510). Нематеріальні активи (4300), основні засоби (4400), інші необоротні матеріальні активи (4500); інвестиційна нерухомість (4410). Капітальні інвестиції за не введеними в експлуатацію нематеріальними активами (4310) та основними засобами (4430). Обладнання, що потребує монтажу (4431). Гудвіл (4321)
Рахунки для обліку зносу (накопиченої амортизації) й амортизації	Знос: нематеріальні активи (4309), основні засоби (4409), інші необоротні матеріальні активи (4509), інвестиційна нерухомість (4419). Амортизація (7423)

Продовження табл. 11.3

Види	Перелік рахунків та їх номер
Рахунки для обліку дооцінки (уцінки та фінансових результатів під час ліквідації, реалізації)	Переоцінка основних засобів (5100) і нематеріальних активів (5101), інші витрати (7499). Доходи і витрати від переоцінки об'єктів інвестиційної нерухомості (6394 та 7394). Негативний результат від вибуття (7490), позитивний результат від продажу (6490)
Витрати на утримання основних засобів і нематеріальних активів	Власних основних засобів і нематеріальних активів (7420), отриманих у лізинг (7421), на оперативний лізинг (оренду) (7395)
Рахунки для обліку надлишків або нестач за результатами інвентаризації	Надлишки (6499). Нестачі залежно від встановлення осіб, що мають відшкодувати нестачі (якщо винні особи встановлені – 3552, 3580, 3590, не встановлені – 7490, 9617)
Рахунки для позабалансового обліку	Отримана та надана застави (9500 та 9510). Земельні ділянки (9520). Нерухоме майно житлового призначення та інші об'єкти нерухомого майна (9521 і 9523)

Таблиця 11.4. Основні рахунки для обліку матеріальних цінностей

Види	Перелік рахунків та їх номер
Рахунки для обліку сум матеріальних цінностей і заборгованості за ними	Запаси матеріальних цінностей на складі, у підзвітних осіб (3400, 3402). Дебіторська і кредиторська заборгованості з придбання активів (3510 і 3610). Аванси працівникам банку на господарські витрати (3551). Нестачі та інші нарахування на працівників банку (3552). Сумнівна дебіторська заборгованість за операціями банку (3580). Резерви під дебіторську заборгованість за операціями банку (3590)
Рахунки для обліку доходів	Інші операційні доходи (6399) й інші доходи (6499). Повернення раніше списаної безнадійної іншої дебіторської заборгованості й інших активів банку (6715)
Рахунки для обліку витрат	Витрати на спецодяг й інші засоби захисту працівників та інші витрати на утримання персоналу (7405, 7409). Витрати на утримання власних основних засобів і нематеріальних активів і витрати на утримання основних засобів, що отримані у фінансовий лізинг (оренду) (7420 і 7421).

Продовження табл. 11.4

Види	Перелік рахунків та їх номер
	Господарські витрати (7431); витрати на охорону (7432), інші експлуатаційні витрати (7433). Поштово-телефонні витрати (7442). Представницькі витрати (7454) і витрати на маркетинг і рекламу (7455). Втрати від уцінки запасів на продаж (7491) та інші витрати (7499). Відрахування в резерви за дебіторською заборгованістю й іншими активами банку (7705)
Позабалансові рахунки	Списана в збиток дебіторська заборгованість і заборгованість банків за іншими активами (9615 і 9617). Інші цінності й документи (9819)

Таблиця 11.5. Можливі складові аналітичної частини аудиту операцій з персоналом

Показники	Послідовність розрахунків, аналітичних дій
Чисельність працівників	Показники чисельності працівників на дату. Середньооблікова чисельність штатних працівників та в еквіваленті повної зайнятості. Чисельність загальна та окремо: керівного складу, спеціалістів, обслуговуючого персоналу. Кількісний і якісний аналіз за освітніми (наявність вищої освіти та за банківським напрямом), кваліфікаційними (стаж роботи, підвищення кваліфікації протягом останніх 1–3 років), статево-віковими ознаками
Показники руху працівників	Обороти та коефіцієнти прийому, вибуття (за причинами), плинності кадрів (порівняти показники за окремими підрозділами із загальним по банку). Середній стаж роботи (у банківській сфері та в даному банку)
Фонд робочого часу	Табельний, максимально можливий фонд робочого часу, частка втрат та неявок (унаслідок відпустки, тимчасової непрацездатності, тощо), оцінка використання фондів робочого часу, понаднормований фонд
Фонд оплати праці (ФОП)	Аналіз структури (фонд основної, додаткової зарплати та інші заохочувальні й компенсаційні виплати) і динаміки ФОП
Показники продуктивності праці	Дохід або прибуток на одного працівника, кількість клієнтів на одного працівника, витрати на утримання персоналу (загальні та на одного працівника); порівняння з показниками банків-конкурентів. Динаміка показників, їх факторний аналіз

Продовження табл. 11.5

Показники	Послідовність розрахунків, аналітичних дій
Показники перепідготовки, підвищення кваліфікації кадрів	Свідоцтва (сертифікати) про перепідготовку, підвищення кваліфікації. Відсоток працівників, що підвищили кваліфікацію
Середньомісячна заробітна плата	Аналіз динаміки середньої зарплати (окремо за підрозділами), факторний аналіз. Наявність заборгованості з виплати заробітної плати. Розподіл працівників за розміром заробітної плати (за різними ознаками: статево-вікові, посадові тощо). Співвідношення темпів зростання зарплати та продуктивності праці
Витрати на соціальні пільги, передбачені законодавством і колективним договором	Аналіз динаміки та структури цих витрат. Стан виконання колективного договору

Таблиця 11.6. Основні рахунки для обліку операцій з персоналом

Види	Перелік рахунків та їх номер
Дебіторська заборгованість за розрахунками з персоналом банку	Аванси на витрати на відрядження (3550), аванси на господарські витрати (3551), нестачі й інші нарахування (3552), інша заборгованість (3559)
Рахунки для обліку кредиторської заборгованості за розрахунками з працівниками банку	На відрядження (3650), на господарські витрати (3651), нарахування за заробітною платою (3652), утримання на користь третіх осіб (3653). Нараховані відпускні до сплати (3654), забезпечення оплати відпусток (3658), інше (3659)
Рахунки для обліку витрат на утримання персоналу	Основна і додаткова заробітна плата (7400). Внески, збори на обов'язкове державне пенсійне та соціальне страхування (7401). Матеріальна допомога й інші соціальні виплати (7404). Витрати на підготовку кадрів (7404). Витрати на спецодяг та інші засоби захисту працівників (7405). Інші витрати на утримання персоналу (7409)
Рахунки для обліку інших розрахунків з персоналом	Витрати на відрядження (7452). Представницькі витрати (7454)

розрахунки з матеріально відповідальними особами; зловживання службовим становищем та шахрайства персоналу.

Аудит розрахунків з персоналом повинен охоплювати не тільки питання, пов'язані з перевіркою правильності обліку витрат праці та її оплати, а також питання ефективності використання робочої сили (продуктивність праці), плинності кадрів, якості підбору кадрів, дієвості наявних мотиваційних схем із широким використанням насамперед аналітичних методів, статистичного аналізу.

Унаслідок високої трудомісткості перевірки правильності розрахунків з оплати праці та відповідних нарахувань доцільно використовувати вибірковий метод (переважно стратифіковану вибірку – за періодами перевірки, за категоріями працівників тощо).

Внутрішньобанківським операціям та їх організації можуть бути притаманні такі недоліки внутрішнього контролю та ризику:

- 1) неправильне відображення в обліку сум збільшення вартості основних засобів та витрат на їх ремонт (наприклад, щодо купівлі засобів охоронної сигналізації для автомобілів тощо);
- 2) віднесення всіх сум матеріальної допомоги до фонду оплати праці (допомога, що має систематичний характер (наприклад, на оздоровлення) є складовою інших заохочувальних і компенсаційних виплат, а допомога разового характеру (наприклад, через сімейні обставини, на оздоровлення дітей) – не є складовою фонду оплати праці);
- 3) неправильні розрахунки виплат за листками непрацездатності, оплати відпусток через помилки в розрахунках середньої зарплати;
- 4) незабезпечення належного зберігання активів і їх ефективного використання;
- 5) недостатня робота з підбору кваліфікованих кадрів.

Тестові завдання¹

1. Амортизація основних засобів нараховується із застосуванням таких методів:
 - а) прямолінійного, зменшення залишкової вартості, прискореного зменшення залишкової вартості; кумулятивного, виробничого;
 - б) вартості перших за часом надходження засобів (ФІФО), середньозваженої вартості, ідентифікованої вартості відповідної одиниці засобів;

¹Правильними відповідями на тести можуть бути одразу кілька або жоден з наведених варіантів.

в) ідентифікованої собівартості відповідної одиниці засобів, середньозваженої собівартості, собівартості перших за часом надходження засобів (ФІФО), собівартості останніх за часом надходження засобів (ЛІФО).

2. Вартість бланків довіреностей на одержання цінностей обліковується поза балансом, виходячи з ціни:
 - а) за 1 бланк 1 грн 50 коп.;
 - б) за 1 бланк 1 грн.
3. Строк дії довіреності на одержання цінностей:
 - а) не більше ніж 10 днів;
 - б) не більше ніж 3 дні;
 - в) не обмежується.
4. Особа, якій видана довіреність на одержання цінностей, зобов'язана подати працівнику, який здійснює виписування та реєстрацію довіреностей, документ про одержання цінностей і здати цінності на склад (у комору):
 - а) не пізніше наступного дня після доставки одержаних цінностей;
 - б) не пізніше ніж через 3 дні після доставки одержаних цінностей;
 - в) не пізніше ніж через 10 днів після доставки одержаних цінностей;
 - г) не пізніше ніж наступного дня після закінчення строку дії довіреності.
5. Передавання матеріальних цінностей зі складу банку в експлуатацію здійснюють за вартістю, що визначається одним із таких методів:
 - а) вартості перших за часом надходження запасів (ФІФО), середньозваженої вартості, ідентифікованої вартості відповідної одиниці запасів;
 - б) ідентифікованої собівартості відповідної одиниці запасів, середньозваженої собівартості, собівартості перших за часом надходження запасів (ФІФО), нормативних затрат, ціни продажу;
 - в) ідентифікованої собівартості відповідної одиниці запасів, середньозваженої собівартості, собівартості останніх за часом надходження запасів (ЛІФО).
6. Витрати на проведення всіх видів ремонту:
 - а) підлягають амортизації;
 - б) не підлягають амортизації та повністю належать до складу валових витрат;

- в) не підлягають амортизації, а повністю відносяться за рахунок відповідних джерел фінансування.
7. Витрати на поліпшення основних засобів:
- а) не підлягають амортизації та повністю належать до складу валових витрат;
 - б) підлягають амортизації;
 - в) не підлягають амортизації, а повністю відносяться за рахунок відповідних джерел фінансування.
8. Поліпшенням основних засобів є:
- а) витрати, пов'язані з реконструкцією, модифікацією, добудовою, модернізацією таких основних засобів;
 - б) будь-які витрати, пов'язані з основними засобами;
 - в) правильною є така відповідь:
9. Матеріально відповідальна особа повинна оформити акт приймання основних засобів:
- а) у триденний строк після їх вводу в експлуатацію;
 - б) у десятиденний строк після їх вводу в експлуатацію;
 - в) у строк, установлений у внутрішніх документах банку;
 - г) первинні документи мають бути складені під час здійснення операції або після її закінчення.
10. Передачу основних засобів для монтажу:
- а) необхідно оформлювати актом прийому-передачі в монтаж або накладною;
 - б) не потрібно документально оформлювати.

Задачі

1. Внутрішніми аудитором банку були виявлені такі факти:
- неправильне нарахування відпускних у розрахунково-платіжній відомості;
 - несвоєчасне подання працівником банку звіту про відрядження;
 - отримання заробітної плати за платіжною картою працівником, який був звільнений у попередньому місяці;
 - відсутній номер і дата на авансовому звіті;
 - невідповідність даних платіжної відомості на видачу заробітної плати і табелів за окремими працівниками;
 - невідповідність справжньому підпису працівника банку – одержувача коштів у видатковому касовому ордері;
 - товари, що надійшли від постачальника, не відображені в обліку; невідповідність реквізитів банку та печатки на податковій накладній;

- включення у відомість на видачу заробітної плати прізвища працівника, який був прийнятий лише в наступному місяці;
- записи в авансовому звіті не відповідають записам наданих виправдовувальних документів про витрачені підзвітні суми;
- бухгалтер банку, використавши готівку з каси для особистих потреб, склав видатковий касовий ордер, де вказав, що гроші були передані безбалансовому відділенню. У відділенні кошти оприбутковані не були.

Чи вказані факти є порушенням законодавчо-нормативної бази України? Якщо так, то які ймовірні наслідки?

Надати консультацію керівництву акціонерно-комерційного банку з точки зору інспектора банківського нагляду НБУ й аудитора. Обґрунтувати свою думку на підставі вимог законодавчих і нормативних актів, а також зважаючи на ймовірні ризики.

2. Касир Петренко П.П. (з посадовим окладом у листопаді 700 грн), відпрацювавши неповний місяць, звільнилася 28 числа (у листопаді двадцять два робочих дні, а 29 й 30 листопада – робочі дні).

Визначити суму заробітної плати касира за листопад, якщо відомі такі факти:

- а) премія за листопад становить 25% окладу (за фактично відпрацьований час);
- б) касир хворіла 3 дні (сумарна кількість робочих днів за два попередніх місяці становить – 44; сума заробітної плати за ці місяці 1400 грн, стаж роботи – 7 років),
- в) у листопаді Петренко П.П. брала відпустку за свій рахунок – 3 дні.

Назвати документи, за якими аудитор має пересвідчитися в обґрунтованості наведених фактів. Провести розрахунки та вказати бухгалтерські проводки.

Список літератури

Нормативна

1. Инструкция о порядке применения путевого листа служебного легкового автомобиля и учета транспортной работы, утверждённая Приказом Госкомстата Украины от 17.02.1998 № 74.
2. Инструкция з бухгалтерського обліку запасів матеріальних цінностей банків України, затверджена Постановою Правління НБУ від 10.12.2004 № 625.

3. Інструкція з бухгалтерського обліку основних засобів і нематеріальних активів банків України, затверджена Постановою Правління НБУ від 20.12.2005 № 480.
4. Інструкція зі статистики заробітної плати, затверджена наказом Державного комітету зі статистики України від 13.01.2004 № 5.
5. Інструкція зі статистики кількості працівників, затверджена Наказом Державного комітету статистики України від 28.09.2005 № 286.
6. Інструкція по інвентаризації основних засобів, нематеріальних активів, товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів і документів та розрахунків, затверджена Наказом МФУ від 11.08.1994 № 69.
7. Інструкція про порядок ведення трудових книжок працівників, затверджена Наказом Міністерства праці України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціального захисту населення України від 29.07.93 № 58.
8. Інструкція про порядок надходження, обліку та витрачання коштів Фонду, затверджена Постановою Правління Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності від 26.06.2001 № 16.
9. Інструкція про порядок обчислення і сплати страхувальниками та застрахованими особами внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування до Пенсійного фонду України, затверджена Постановою правління Пенсійного фонду України від 19.12.2003 № 21-1.
10. Інструкція про порядок обчислення і сплати внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття та обліку їх надходження до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, затверджена Наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 18.12.2000 № 339.
11. Інструкція про порядок перерахування, обліку та витрачання страхових коштів Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, затверджена Постановою Правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України від 20.04.2001 № 12.
12. Кодекс законів про працю України, затверджений Законом УРСР № 322-VIII від 10.12.1971.
13. Об утвержденных типовых форм первичного учета бланков строгой отчетности: Приказ Минстата от 11.03.1996 № 67.
14. Об утверждении типовых форм первичных учетных документов по учету сырья и материалов: Приказ Минстата от 21.06.1996 № 193.
15. Об утверждении форм первичной учетной документации для предприятий и организаций: Постановление Государственного комитета СССР по статистике от 28.12.1989 № 241.
16. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби», затверджене Наказом МФУ від 27.04.2000 № 92.
17. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи», затверджене наказом МФУ від 18.10.1999 № 242.

18. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 11 «Зобов'язання», затверджене наказом МФУ від 31.01.2000 № 20.
19. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 14 «Оренда», затверджене наказом МФУ від 28.07.2000 № 181.
20. Порядок визначення розміру збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 22 січня 1996 р. № 116.
21. Порядок експертної оцінки нематеріальних активів, затверджений Наказом ФДМУ та ДКПНТ від 27.07.1995 № 969/97.
22. Порядок застосування типових форм первинного обліку об'єктів права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів, затверджений Наказом Міністерства фінансів України від 22.11.2004 № 732.
23. Порядок здійснення контролю за правильністю нарахування, своєчасністю і повнотою сплати страхувальниками страхових внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, інших платежів до Фонду та цільовим використанням коштів, затверджений Постановою правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України від 17.10.2003 № 68.
24. Порядок нарахування та сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування за деякі категорії застрахованих осіб, затверджений Постановою КМУ від 25.08.2004 р. № 1092.
25. Порядок обчислення середньої заробітної плати, затверджений Постановою КМУ від 08.02.1995 № 100.
26. Порядок сплати збору на обов'язкове державне пенсійне страхування з окремих видів господарських операцій, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 03.11.1998 № 1740.
27. Правила бухгалтерського обліку доходів і витрат банків України, затверджені Постановою Правління НБУ від 18.06.2003 № 255.
28. Про відпустки: Закон України від 15 листопада 1996 року № 504/96-ВР.
29. Про Державний бюджет України на 2007 рік: Закон України від 19 грудня 2006 року № 489-V.
30. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 9 липня 2003 року № 1058-IV.
31. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності: Закон України від 23 вересня 1999 року № 1105-XIV.
32. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 2 березня 2000 року № 1533-III.
33. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням: Закон України № 2240-III від 18.01.2001.

34. Про затвердження форми державної статистичної звітності із статистики основних засобів та інструкції про порядок її складання, затверджено Наказом Держкомстату від 27.08.2001 № 365.
35. Про затвердження типових форм первинного обліку особового складу, затверджено Наказом Міністерства статистики України від 27.10.95 № 277.
36. Про затвердження типових форм первинного обліку, затверджене Наказом Міністерства статистики України від 09.10.1995 № 253.
37. Про затвердження типових форм первинного обліку, затверджено Наказом Міністерства статистики України від 29.12.1995 № 352.
38. Про затвердження форм державної статистичної звітності про використання робочого часу та інструкції щодо їх заповнення, затверджено Наказом Дежкомстату України від 04.01.2000 № 1.
39. Про затвердження форм звітності по коштах Фонду та методичних роз'яснень щодо їх заповнення, затверджено Розпорядженням Правління Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності від 14.03.2003 № 32.
40. Про затвердження форми Звіту про використання коштів, наданих на відрядження або під звіт, та Порядку складання вказаного Звіту, затверджено Наказом ДПАУ від 19.09.2003 № 440.
41. Про затвердження форми посвідчення про відрядження, затверджено Наказом ДПАУ від 28.07.1997 № 260.
42. Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 26 червня 1997 року № 400/97-ВР.
43. Про колективні договори і угоди: Закон України від 1 липня 1993 року № 3356-ХІІ.
44. Про норми відшкодування витрат на відрядження в межах України та за кордон, затверджено постановою КМУ від 23.04.1999 № 663.
45. Про оплату праці: Закон України від 24 березня 1995 року № 108/95-ВР.
46. Про оподаткування прибутку підприємств: Закон України від 28 грудня 1994 року № 334/94-ВР.
47. Про податок з доходів фізичних осіб: Закон України від 22.05.2003 № 889-ІV.
48. Про розмір внесків на деякі види загальнообов'язкового державного соціального страхування: Закон України від 11 січня 2001 року № 2213-ІІІ.
49. Про трудові книжки працівників, затверджено постановою КМУ від 27.04.1993 № 301.
50. Про фінансовий лізинг: Закон України № 1381 ІV від 11.12.2003.

Навчальна

51. Аудит у банках: Навчальний посібник / Національний банк України; За заг. ред. О.М. Сарахман. – К.: УБС НБУ, 2007. – 334 с.
52. Облік і аудит у банках / О.Г. Коренева, Н.Г. Слав'янська, Н.Г. Євченко, О.В.Карпенко; За ред. О.Г. Кореневої, Н.Г. Слав'янської: Навчальний посібник. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2007. – С. 322–351.
53. Петрик О., Шульга Н. Аудит розрахунків з оплати праці та інших виплат працівникам: вимоги до організації та методики // Бухгалтерський облік і аудит. – 2006. – № 12. – С. 47–54.
54. Сазерленд К., Бедді Дж. Посібник з внутрішнього аудиту // Європейська Комісія – Програма «Тасіс», 1999.

Організація контролю доходів, витрат та фінансових результатів банку

Проблема контролю фінансових результатів банку особливо гостро постає в умовах, коли власники (акціонери) банку не є ключовими менеджерами. Вище вже йшлося про проблему «прикрашання звітності» та «розплату» вкладників і кредиторів банку за не якісний менеджмент.

У додатку до Базельського документу «Система внутрішнього контролю в банках: основи організації» наведений приклад, коли підрозділи, які згодом мали великі збитки, повідомляли про прибутки, що значно перевищували очікувані. Ці факти повинні були стривожити керівництво. Але оскільки відхилення від очікуваних результатів були позитивними, керівництво не вимагало пояснень і не реагувало до тих пір, поки не з'явилися великі проблеми.

Внутрішньобанківський контроль за доходами, витратами та фінансовими результатами проводиться насамперед правлінням банку, головним бухгалтером, менеджерами відповідних відділів банку, працівниками бухгалтерії. Менеджери центрів відповідальності відслідковують ситуацію в структурному підрозділі щодо повноти отримання очікуваних доходів чи доцільності здійснення витрат і вносять пропозиції щодо можливих змін вищому керівництву. Вище керівництво розглядає доцільність внесених пропозицій.

Завдання та періодичність контролю повинні базуватися на інформації з управлінської звітності.

Внутрішній контроль доходів, витрат та фінансових результатів повинен забезпечувати:

- дотримання принципів бухгалтерського обліку щодо доходів і витрат, їх формування;
- контроль повноти отримання доходів і врахування витрат банку;

- надійність і повноту фінансової, управлінської звітності щодо результатів діяльності;
- контроль за виконанням фінансових планів банку й аналіз (відповідно до встановленої звітності) причин відхилень від планів (як негативних, так і позитивних відхилень);
- контроль формування, розподілу прибутку;
- оцінку ефективності діяльності банку, його конкурентоспроможності;
- забезпечення збереження активів банку та періодичну їх інвентаризацію.

Бухгалтерський контроль повинен забезпечувати: щоб витрати проводилися тільки після відповідних дозволів та в межах установлених лімітів, цін; достовірність відображення даних щодо отримання доходів; проведення періодичної інвентаризації активів та зобов'язань, що призводять до отримання доходів та нарахування витрат; ефективний документооборот; проведення логічного й арифметичного контролю облікових операцій щодо доходів, витрат та формування звітності за ними.

Особливу увагу потрібно звертати на операції нарахування доходів і витрат, які здійснюються в напівавтоматичному режимі.

Адміністративний контроль повинен забезпечувати еквівалентні попередній, поточний і подальший контролю та перевірку дотримання встановлених правил (у тому числі внутрішніх) проведення операцій з отримання доходів та понесення витрат. Кожна операція з отримання доходів несе певний ризик, за що банк і отримує плату. Тому належна оцінка ризику, організація процесу оцінки та управління ризиком є складовою адміністративного контролю. Одній активній операції банку можуть бути притаманні одразу кілька ризиків (кредитний, процентний та ін.). Ідентифікація, оцінка величини ризику та дії щодо управління ризиком є завданням ризик-менеджерів, але виявлення причин ризиків, ідентифікація нових ризиків, а також оцінка адекватності діючої системи внутрішнього контролю прийнятним ризикам – це завдання внутрішніх аудиторів.

Адміністративний контроль повинен забезпечувати розподіл повноважень щодо ініціювання активної операції з метою отримання доходу, здійснення платежів клієнтами за цією операцією та належний супровід і моніторинг операції. Розподіл повноважень повинен бути обґрунтованим не тільки з точки зору такого розподілу всередині окремого банківського підрозділу, що, власне, й здійснює відповідні операції, але й між підрозділами, що також залучаються до виконання вказаних операцій.

Попередній контроль (з метою попередньої оцінки ефективності банківських операцій до їх проведення, тощо) проводиться для визначення потенційних доходів, витрат, ефективності.

Оперативний контроль ставить за мету виявляти недоцільні витрати або недоотримання очікуваних доходів на найбільш ранніх етапах, щоб внести відповідні корективи в діяльність.

Наступний контроль має результати, що насамперед використовуються в плануванні, прогнозуванні.

Арифметичний контроль повинен забезпечувати виявлення й виправлення помилок, пов'язаних з невірними розрахунками нарахованих відсотків, залишками за рахунками тощо.

Логічний контроль повинен забезпечувати відповідність чинному законодавству оформлення документів щодо відкриття, ведення та закриття рахунків, у тому числі щодо ідентифікації клієнтів; відповідність підписів на документах зразкам підписів уповноважених осіб; наявність необхідних документів, підписів для здійснення операцій та їх обліку.

Внутрішньому аудиторіві потрібно:

- уже під час попереднього аналізу доходів та витрат (з обов'язковим порівнянням з показниками банків – конкурентів, середньогруповими) сформулювати думку про ймовірні проблеми діяльності банку (у тому числі вплив нових послуг на доходи / витрати та ін.);
- проаналізувати облікову політику банку та її зміни; оцінити вплив тарифної, кредитної, депозитної політик банку на результати діяльності;
- перевірити процедури бюджетного й фінансового планування;
- перевірити достовірність і своєчасність надання управлінської звітності;
- оцінити організацію податкового обліку;
- оцінити адекватність прибутку прийнятним ризикам і намірам щодо збільшення капіталу банку, розширення сфер діяльності;
- оцінити адекватність внутрішнього контролю доходів і витрат.

Показники доходів, витрат і фінансових результатів банку є традиційними показниками для оцінки результативності діяльності банку. Але останніми роками все більш поширеним використанням для цієї мети є показники результативності діяльності, зважені на ризик (*Risk-Adjusted Performance Measures – RAPM*). У світовій практиці вони використовуються для стратегічного планування під час порівняння результативності підрозділів банку, для порівняння фінансових продуктів.

Таблиця 12.1. Питання контролю та програми аудиту доходів, витрат і фінансових результатів банку

Напрями	Зміст
Вивчення внутрішньої нормативної бази	Облікова політика. Положення про Правління. Положення про Кредитний комітет, про КУАП (щодо мінімальної процентної маржі), про Тарифний комітет (щодо встановлення стандартних та спеціальних тарифів), про Тендерний комітет, відповідні протоколи, розпорядження вказаних комітетів щодо встановлення тарифів, спеціальних тарифів відповідно до програм лояльності та ін. Положення про відділи: планування та бюджетування; аналізу та звітності; бухгалтерського обліку (бек-офісу), посадові інструкції працівників цих відділів. Посадові інструкції матеріально відповідальних за основні засоби працівників. Положення про бюджет банку. Положення про внутрішній банківський контроль. Положення про ефективну ставку відсотка. Технологічні схеми
Аналітична частина	Оцінити загальний стан справ банку в конкретному економічному середовищі. Показники для аналізу – відповідно до табл. 12.2. Чи використовуються для оцінки результативності діяльності зважені на ризик показники результативності (<i>Risk-Adjusted Performance Measures – RAPM</i>)? Якщо ні, розглянути можливість їх використання для стратегічного планування при порівнянні результативності підрозділів банку, для порівняння фінансових продуктів
Рахунки для перевірки	За табл. 12.3
Формування інформаційних джерел згідно із завданнями аудиту та визначеними обсягами вибірки	Плани стратегічного розвитку банку, бюджети банку, бізнес-плани, фінансові плани, прогнози. Баланс банку (місячна форма), оборотно-сальдові баланси щодо окремих аналітичних рахунків. Звіт про фінансові результати та примітки до фінансової звітності (Примітка 16.1 «Банківські резерви на покриття ризиків і втрат», 19 «Процентний дохід», 20 «Процентні витрати», 21 «Торговельний дохід», 22 «Дохід у вигляді дивідендів», 23 «Загальні адміністративні витрати», 24 «Витрати на персонал», 25 «Чисті витрати на формування резервів», 26 «Витрати на податок на прибуток», 27 «Чистий прибуток / збиток від продажу довгострокових активів, призначених для продажу», 28 «Розрахунок чистого та скоригованого чистого прибутку (збитку) на одну просту акцію»), форми статистичної та управлінської звітності. Відповідні договори, контракти, документи первинного обліку, відомості нарахування відсотків, резервів і ін. Інформація із зовнішніх джерел про: макроекономічні показники, стан грошово-кредитного ринку, про діяльність банків-конкурентів

Продовження табл. 12.1

Напрями	Зміст
Перевірка внутрішніх процедур контролю статей доходів / витрат	<p>Перевірка правильності формування доходів та віднесення на витрати. Вивчення порядку нарахування доходів і витрат. Перевірка дотримання принципу нарахування і відповідності. Перевірка правильності віднесення доходів (витрат) до відповідних груп. Аналіз змін різниці між отриманими та сплаченими відсотками. Перевірка правильності використання методу ефективної ставки відсотка в обліку процентних доходів і витрат.</p> <p>Перевірка проведення періодичної звірки правильності використання цін, курсів, відсотків, коригування та виправлення за результатами.</p> <p>Автоматизація процесів нарахування доходів та витрат, можливість внесення несанкціонованих змін.</p> <p>Наявність додаткового контролю (за окремими ділянками), у тому числі логічного</p>
Вибірковий аудит статей доходів та витрат	<p>Перевірка найбільш значних статей доходів/витрат (відсоткових на міжбанківському ринку, комісійних та ін.). Перевірка повноти стягування доходів, комісій (у тому числі: нарахування відсоткових витрат за зобов'язаннями банку на міжбанківському ринку, нарахування комісій по карткових рахунках та ін.). Відповідність тарифів щодо окремих клієнтів стандартним; причини відхилення, обґрунтованість (наявність клопотання клієнта та менеджера, рішення відповідного органу банку про можливість використання спецтарифу), частота й кількість випадків відхилень від стандартних тарифів. Аналіз дохідності найбільш важливих видів діяльності (кредитної, інвестиційної та ін.).</p> <p>Перевірка окремих статей доходів і витрат (у тому числі нетрадиційних і непередбачених). Звернути увагу на: доходи від продажу майна банку, від продажу участі в дочірніх (асоційованих) компаніях. Аналіз значущості одноразових джерел доходів, наприклад, доходів від продажу заставленого майна, що перейшло у власність банку, від продажу пакету цінних паперів та ін.</p> <p>Обґрунтованість списання безнадійної заборгованості за рахунок резервів і за рахунок прибутку банку.</p> <p>Позабалансовий облік безнадійної заборгованості.</p> <p>Нестачі (за причинами, встановлення винних) – створення відповідної комісії для розслідування факту, причин, правильність віднесення на збитки або на рах. 3552.</p> <p>Облік простроченої, сумнівної, безнадійної заборгованості за нарахованими доходами. Облік формування резервів під сумнівну заборгованість за нарахованими доходами</p>
Перевірка процедур бюджетного та фінансового планування. Перевірка управлінської звітності	<p>Вивчення етапів планування доходів (аналіз доходів минулих періодів, оцінка майбутнього стану ринку банківських продуктів, розрахунок планової суми доходів за видами, розробка заходів щодо забезпечення виконання розробленого плану) та витрат (аналіз витрат минулих періодів, формування переліку майбутніх витрат, прогнози зміни факторів, що впливають на витрати, розрахунок планової суми витрат). Планування прибутку (стратегічне, поточне, оперативне)</p>

Продовження табл. 12.1

Напрями	Зміст
	<p>Аналіз виконання планів стратегічного розвитку банку, бюджетів, бізнес-планів, фінансових планів. Виявлення причин відхилень від планів. Розподіл обов'язків щодо складання та перевірки виконання планів. Періодичність і причини змін планів банку (наприклад, щодо розширення мережі філій, безбалансових відділень, створення мережі банкоматів тощо). Порядок перегляду планів (ініціювання, обґрунтованість перегляду, затвердження зміни). Доцільність використання зважених на ризик показників результативності в галузі стратегічного планування.</p> <p>Склад звітності, доцільність і структура за окремими формами, достовірність, автоматизація процесу заповнення, своєчасність надання звітності, перелік менеджерів, яким надається право ознайомлення зі змістом звітності. Частота внесення змін до управлінської звітності, їх санкціонованість.</p> <p>Перевірка форм управлінської звітності щодо: прибутковості клієнтів; прибутковості продуктів; прибутковості філій; прибутковості бізнесу</p>
Особливості розподілу доходів, витрат і прибутку (у тому числі між підрозділами, філіями банку)	<p>Оцінка отриманих доходів і понесених витрат підрозділами банку, його філіями, відділеннями повинна обов'язково враховувати територіальні особливості, наявні можливості щодо ресурсів й ін.</p> <p>Доцільність використання трансфертних цін. Якщо такі вже використовуються – детальна перевірка відповідної звітності, внутрішніх процедур, положень щодо розрахунків і використання трансферних цін.</p> <p>Оцінка ефективності існуючої політики щодо мотивації працівників окремих підрозділів банку, філій, відділень з урахуванням наявної системи розподілу прибутку</p>
Перевірка організації податкового обліку	<p>Зручність аналітичного обліку. Перевірка достовірності податкового обліку. Податкова оптимізація</p>
Аудит виконання рекомендацій (виправлення недоліків) наданих (виявлених) інспекторами НБУ, зовнішніми аудиторями	<p>Аналіз виявлених недоліків та виконання наданих рекомендацій інспекторів НБУ, зовнішніх аудиторів та податківців під час останніх перевірок</p>
Оцінка адекватності внутрішнього контролю, виявлені недоліки	<p>При оцінці адекватності внутрішнього контролю прийнятим ризикам особливу увагу звернути на обґрунтовану оцінку цих ризиків, інформацію про яку надають ризик-менеджери. Аудит розподілу ризик-менеджменту можна проводити в складі окремого аудиту</p>
Формування звіту та надання рекомендацій	<p>Рекомендації щодо покращення організації бухгалтерського обліку доходів і витрат та звітності щодо цих питань; вжиття заходів щодо підвищення повноти отримання доходів і врахування витрат банку; щодо підвищення ефективності діяльності окремих підрозділів і банку в цілому та ін.</p>

Таблиця 12.2. Показники для проведення аналітичної частини перевірки фінансових результатів банку

Показники	Формула для розрахунку або послідовність дій. Сутність. Примітки
Доходи, витрати, прибуток	Динаміка та структура показників доходів і витрат, найбільш суттєвих їх складових (відсоткові, комісійні; пов'язаних з операціями клієнтів – фізичних осіб, суб'єктів господарювання, банків; від кредитних операцій, з цінними паперами та ін.). Порівняння темпів росту доходів і витрат. Показники виконання плану за доходами й витратами.
Показники рівня доходів	Динаміка, структура і вплив на сукупні витрати окремих складових витрат: загальних адміністративних витрат (витрати на персонал, амортизація, ін.), банківських резервів та ін. Прибутковість активів (оптимальне значення 1–4%); прибуток на гривню доходів (8–20%); дохідність активів (14–22%); процентна маржа на 1 грн дохідних активів (1–3%); процентні доходи відносно процентних витрат (110–125%); частка непроцентних доходів у загальних доходах (5–15%); дохідність 1 грн основного капіталу (1,2–1,7); доходи в розрахунку на 1 працівника
Показники рівня витрат	Відношення витрат до доходу (< 1); процентні витрати відносно процентних доходів (< 0,8); співвідношення непроцентних доходів і непроцентних витрат (> 0,5), коефіцієнт витрат (операційних витрат) на 1 грн дохідних активів
Прибуток звітного року	$Прибуток = Доходи - Витрати.$ Аналіз прибутків: операційного, від неопераційної діяльності, від небанківської діяльності.
Показники використання прибутку минулих років	Показники динаміки та розподілу прибутку (на формування резервного фонду, на дивіденди, на покриття збитків, на преміювання працівників, у розпорядженні банку)
Чистий процентний дохід (процентна маржа – ПМ)	У тому числі на виплату дивідендів з подальшою капіталізацією, на формування загальних резервів $ПМ = ПД - ПВ,$ де ПД – процентні доходи. ПВ – процентні витрати. Дає оцінку діяльності банку як фінансового посередника. Вивчити динаміку, провести факторний аналіз (у тому числі за рахунок зміни відсоткових ставок за депозитами й обсягу коштів на депозитах)
Процентні ставки, отримані за і-м видом активу	$K_{д.} = \frac{Процентні\ доходи,\ пов'язані\ з\ і-м\ активом}{Середня\ сума\ активів\ і-го\ виду} \cdot 100\%.$ Чисельник та знаменник потрібно навести в річному вимірі

Продовження табл. 12.2

Показники	Формула для розрахунку або послідовність дій. Сутність. Примітки
Відсоткові ставки, сплачені за і-м видом процентних зобов'язань	$K_{в.} = \frac{Процентні\ витрати,\ пов'язані\ з\ і-м\ зобов'язанням}{Середня\ сума\ зобов'язань\ і-го\ виду} \cdot 100\%.$
Коефіцієнт віддачі активів	$K_{в.а.} = \frac{Чистий\ прибуток}{Активи}$
Коефіцієнт використання активів	$K_{вик.а.} = \frac{Відсотковий\ дохід}{Середня\ вартість\ активів} + \frac{Безвідсотковий\ дохід}{Середня\ вартість\ активів}.$ Указує на рівень дохідності від операцій, згідно з якими сплачуються і не сплачуються відсотки
Чиста процентна маржа	$ЧПМ = \frac{Відсотковий\ дохід - відсоткові\ витрати}{Середня\ сукупна\ вартість\ активів} \cdot 100\%$
Чиста непроцентна маржа	$ЧНПМ = \frac{Невідсотковий\ дохід - невідсоткові\ витрати}{Середня\ сукупна\ вартість\ активів} \cdot 100\%$
Чистий спред	$ЧС = \frac{Сума\ \%,\ одержаних\ за\ кредит}{Загальний\ обсяг\ кредитів} \cdot 100\% - \frac{Сума\ \%,\ сплачених\ за\ зобов'язаннями}{Загальний\ обсяг\ зобов'язань,\ за\ якими\ сплачуються\ \%} \cdot 100\%.$
Загальний коефіцієнт доходності активів	Для аналізу процентної політики банку $K_{д.} = \frac{(Відсотковий\ дохід - відсоткові\ витрати) + доходи\ від\ інших\ операцій}{Середня\ вартість\ активів} \cdot 100\%.$
Частка доходних активів	Зробити висновок про сукупну доходність активів банку $K_{д.а.} = \frac{Активи,\ що\ приносять\ дохід}{Середня\ сукупна\ вартість\ активів} \cdot 100\%.$
Прибутковість активів (ROA)	$ROA = \frac{Чистий\ прибуток}{Сумарні\ активи}$ Показує, скільки чистого прибутку дає одна одиниця активів

Продовження табл. 12.2

Показники	Формула для розрахунку або послідовність дій. Сутність. Примітки
Прибутковість акціонерного капіталу (ROE)	$ROE = ROA \cdot EM$ – показує дохідність акціонерного капіталу $ROE = \frac{\text{Чистий прибуток}}{\text{Акціонерний капітал}}$;
Показник ефективності управління податками	$EM = \frac{\text{Сумарні активи}}{\text{Акціонерний капітал}}$ – мультиплікатор акціонерного капіталу $\frac{\text{Чистий прибуток}}{\text{Прибуток до оподаткування}}$

Таблиця 12.3. Рахунки для обліку доходів та витрат

Види	Перелік рахунків та їх номер
Рахунки для обліку нарахованих доходів	1208, 1218, 1408, 1418, 1428, 1438, 1448, 1508, 1518, 1528, 1607, 2018, 2028, 2038, 2068, 2078, 2108, 2118, 2208, 2218, 2228, 2607, 2657, 3008, 3018, 3108, 3118, 3218, 3570, 3578, 3904
Рахунки для обліку нарахованих прострочених доходів	1419, 1429, 1509, 1519, 1529, 2029, 2039, 2069, 2079, 2109, 2119, 2209, 2219, 2229, 3119, 3219, 3579
Рахунки для обліку сумнівної заборгованості за нарахованими доходами	1780, 2480, 3589
Рахунки для обліку резервів під заборгованість за нарахованими доходами	1790, 2490, 3599
Рахунки для обліку відсоткових доходів	Групи 600, 601, 602, 603, 604, 605, 608
Рахунки для обліку комісійних доходів	Групи 610, 611, 618
Рахунки для обліку результатів від торговельних операцій	Група 620
Рахунки для обліку інших доходів	Групи 630, 631, 638, 639, 649
Рахунки для обліку непередбачених доходів	Група 680
Рахунки для обліку майбутніх доходів	3500

Продовження табл. 12.3

Види	Перелік рахунків та їх номер
Прибуток і збиток	5040, 5041
Рахунки для обліку нарахованих витрат	1308, 1318, 1328, 1338, 1507, 1608, 1618, 1628, 2518, 2528, 2538, 2548, 2558, 2568, 2608, 2618, 2628, 2638, 2658, 2708, 3308, 3318, 3328, 3338, 3348, 3668, 3670, 3678, 3905
Рахунки для обліку відсоткових витрат	Групи 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709
Рахунки для обліку комісійних витрат	Групи 710, 718
Рахунки для обліку інших витрат	Групи 731, 738, 739
Рахунки для обліку загальноадміністративних витрат	Групи 740, 741, 742, 743, 744, 745, 749
Рахунки для обліку відрахувань у резерви	7720
Рахунки для обліку непередбачених витрат	7809
Рахунки для обліку витрат майбутніх періодів	3500

Найбільш поширеними серед показників *RAPM* є такі: зважені на ризик рентабельність капіталу (*Risk-adjusted Return on Capital, RAROC*), економічна добавлена вартість (*Economic Value Added, EVA*) та добавлена вартість для акціонерів (*Shareholder Value Added, SVA*). Для аналізу прибутковості операцій банку також використовуються показники (*RORAC, RARORAC*). Ефективність банківської діяльності оцінюють за допомогою показника повної ефективності *SOG*. У будь-якому разі традиційні показники (без урахування ризику) для оцінки результативності та ефективності вже не відповідають потребам часу, оскільки можна отримати однакові *ROE/ROA* при суттєвій різниці у волатильності прибутку, у прийнятих ризиках.

Контролю за доходами, витратами та фінансовими результатами і його організацією можуть бути притаманні такі недоліки внутрішнього контролю та ризику:

- 1) помилки в стратегічному, тактичному плануванні;
- 2) недоотримання доходів порівняно з очікуваними (запланованими) і перевищення витрат над очікуваними (запланованими);

- 3) недотримання принципів нарахування доходів і відображення витрат;
- 4) недостовірний облік щодо рахунків доходів і витрат;
- 5) великий показник нарахованих, але несплачених доходів за сумнівною заборгованістю;
- 6) недоліки податкового обліку, а також пені, штрафи за несплату або неповну сплату податків (потрібно проаналізувати за причинами);
- 7) відсутність або неповнота управлінської звітності щодо оцінки результативності діяльності, прибутковості продуктів, клієнтів і ін., що призводить до невірних управлінських рішень;
- 8) віднесення витрат на собівартість без підтверджуючих документів;
- 9) порушення встановлених лімітів витрат на господарські потреби або відсутність указаних лімітів.

Тестові завдання¹

1. Складові доходів за кредитами фізичним особам відображаються за бухгалтерськими рахунками:
 - а) групи 604;
 - б) 6110;
 - в) 6111;
 - г) 6712.
2. Витрати на придбання програмного забезпечення для банку в бухгалтерському обліку відображаються таким чином:
 - а) Дебет 7420 – Кредит 1200;
 - б) Дебет 4300 – Кредит 4310;
 - в) Дебет 4310 – Кредит 1200;
 - г) правильною є така відповідь:
3. Вартість холодильників, електрочайників та інших предметів побутової техніки:
 - а) переноситься на витрати банку шляхом амортизації;
 - б) повністю переноситься на витрати банку в момент передання цих предметів в експлуатацію;
 - в) не може включатися до валових витрат банку, а придбання проводиться тільки за рахунок прибутку;
 - г) правильною є така відповідь:

¹ Правильними відповідями на тести можуть бути одразу кілька або жоден з наведених варіантів.

4. Витрати на купівлю й монтаж охоронної сигналізації та тонованого скла для автомобіля, що є у власності банку:
 - а) потрібно в повній сумі визнавати в складі валових витрат;
 - б) підлягають подальшій амортизації;
 - в) є витратами з поліпшення основних фондів та повинні проводитися за рахунок прибутку;
 - г) правильною є така відповідь:
5. Витрати на утримання підрозділу внутрішнього аудиту банку:
 - а) формуються на рахунку 7392;
 - б) формуються на рахунку групи 745;
 - в) правильною є така відповідь:
6. Датою збільшення валових доходів від кредитної операції є:
 - а) останній день місяця, у якому закінчився строк кредитного договору;
 - б) дата фактичного отримання платежів від клієнта;
 - в) дата нарахування відсотків (комісійних) у строки, визначені кредитним договором.
7. Страховий резерв для відшкодування можливих втрат за всіма видами кредитів, гарантій, порук, придбаних цінних паперів, інших активних банківських операцій:
 - а) формується банком самостійно в розмірі, достатньому для повного покриття ризиків неповернення основного боргу та відповідних нарахованих процентів і комісій за кредитами, гарантіями, поруками, придбаними цінними паперами, іншими видами заборгованості, визнаними нестандартними за методикою НБУ;
 - б) формується банком самостійно в розмірі, достатньому для повного покриття ризиків неповернення основного боргу та відповідних нарахованих процентів і комісій за стандартними та нестандартними кредитами, гарантіями, поруками, придбаними цінними паперами, іншими видами стандартної й нестандартної заборгованості, визнаними такими за методикою НБУ;
 - в) створюється за рахунок збільшення валових витрат та не може перевищувати 10% від суми сукупної заборгованості за кредитами, гарантіями та поруками, фактично наданими дебіторам на останній робочий день звітного податкового періоду;
 - г) створюється за рахунок прибутку банку;
 - д) правильною є така відповідь:
8. Банк протягом звітного періоду:
 - а) має право віднести до валових витрат вартість поточного ремонту основних фондів, а вартість капітального ремонту

збільшує вартість відповідної групи основних фондів (а далі – підлягає амортизації);

- б) розподіляє витрати на ремонт пропорційно сумі фактично понесених витрат на основні фонди груп 2, 3, 4 чи окремі об'єкти основних фондів групи 1 та збільшує балансову вартість відповідних основних фондів станом на початок розрахункового кварталу;
- в) має право віднести до валових витрат будь-які витрати на ремонт основних фондів у сумі, що не перевищує 10% сукупної балансової вартості всіх груп основних фондів станом на початок такого звітнього періоду;
- г) правильною є така відповідь: ...

9. Сума коштів від продажу майна, раніше переданого банку в заставу:

- а) збільшує валові доходи банку;
- б) не збільшує валові доходи банку тільки у випадку, якщо продаж відбувається через аукціони (публічні торги);
- в) не збільшує валові доходи банку.

10. Безнадійну заборгованість банк:

- а) відшкодовує за рахунок страхового резерву;
- б) відносить до складу валових витрат;
- в) відшкодовує за рахунок прибутку після оподаткування;
- г) правильною є така відповідь: ...

Задачі

1. За допомогою *Microsoft Excel* проведіть розрахунки ефективної ставки відсотка за таких умов надання кредиту в поточну діяльність позичальника-фізичної особи:

- основна сума боргу – 200 тис. грн, нарахування відсотків здійснюється щомісячно за номінальної ставки 20% річних (прості відсотки), кількість місяців – 18, погашення та сплата відсотків – у кінці строку договору.

Зробіть відповідні розрахунки балансової вартості (амортизованої собівартості) кредиту і доходів за ним (амортизації дисконту).

Чи є облікові помилки у таблиці даних (у грн)? Якщо так, виправити їх.

2. Зовнішніми аудиторами під час щорічного аудиту було виявлено помилку – невірну суму нарахованої амортизації адміністративної будівлі. У будівлі було проведено капітальний ремонт та відповідно зросла її балансова вартість, що й не було

Місяці	Розрахунки			Проводки по нарахуванню доходів							
	Балансова вартість	Нараховані відсотки	Неаморт. дисконт	Дт	сума	Кт	сума	Дт	сума	Кт	сума
0	200000,00	0	0	x	x	x	x	x	x	x	x
1	202936,51	3333,33	-396,83	2208	3333,33	6042	396,83	6042	396,83	2206	396,83
2	205916,13	6666,67	-750,54	2208	3333,33	6042	353,71	6042	353,71	2206	353,71
3	208939,50	10000,00	-1060,50	2208	3333,33	6042	309,96	6042	309,96	2206	309,96
4	212007,26	13333,33	-1326,07	2208	3333,33	6042	265,57	6042	265,57	2206	265,57
5	215120,07	16666,67	-1546,60	2208	3333,33	6042	220,53	6042	220,53	2206	220,53
6	218278,58	20000,00	-1721,42	2208	3333,33	6042	174,82	6042	174,82	2206	174,82
7	221483,46	23333,33	-1849,87	2208	3333,33	6042	128,45	6042	128,45	2206	128,45
8	224735,40	26666,67	-1931,27	2208	3333,33	6042	81,39	6042	81,39	2206	81,39
9	228035,09	30000,00	-1964,91	2208	3333,33	6042	33,65	6042	33,65	2206	33,65
10	231383,22	33333,33	-1950,11	2208	3333,33	6042	14,80	2206	14,80	6042	14,80
11	234780,51	36666,67	-1886,16	2208	3333,33	6042	63,96	2206	63,96	6042	63,96
12	238227,69	40000,00	-1772,31	2208	3333,33	6042	113,84	2206	113,84	6042	113,84
13	241725,47	43333,33	-1607,86	2208	3333,33	6042	164,45	2206	164,45	6042	164,45
14	245274,62	46666,67	-1392,05	2208	3333,33	6042	215,81	2206	215,81	6042	215,81
15	248875,87	50000,00	-1124,13	2208	3333,33	6042	267,92	2206	267,92	6042	267,92
16	252530,00	53333,33	-803,34	2208	3333,33	6042	320,80	2206	320,80	6042	320,80
17	256237,78	56666,67	-428,89	2208	3333,33	6042	374,45	2206	374,45	6042	374,45
18	0,00	0,00	0,00	2208	3333,33	6042	428,89	2206	428,89	6042	428,89
Всього	x	x	x	60 000,00	60 000,00	60 000,00	x	x	x	x	x

враховано в обліку. Результатом стало недоврахування у складі загальних адміністративних витрат 25 тис. грн амортизаційних відрахувань. Було зроблено наступні коригувальні проводки:

Дебет 7423 – Кредит 4409 на суму 25 тис. грн;
Дебет 5040 – Кредит 7423 на суму 25 тис. грн;
Дебет 3620 – Кредит 7900 на суму $25 \cdot 0,25$ (ставка податку) = 6,25 тис. грн;
Дебет 7900 – Кредит 5040 на суму 6,25 тис. грн.

Також були проведені відповідні коригування у звіті про фінансові результати.

Чи вірними є коригувальні проводки? Якщо ні, запропонуйте правильні.

Список літератури

Нормативна

1. Інструкція про порядок складання та оприлюднення фінансової звітності банків України, затверджена Постановою Правління НБУ від 07.12.2004 № 598.
2. Методичні рекомендації щодо організації процесу формування управлінської звітності в банках України, схвалені Постановою Правління НБУ від 06.09.2007 № 324.
3. Положення про організацію бухгалтерського обліку і звітності в банках України, затверджене Постановою Правління НБУ від 30.12.1998 № 566.
4. Положення про формування коригуючих проводок, що здійснюються банками України, затверджене Постановою Правління НБУ від 09.10.2001 № 427.
5. Правила бухгалтерського обліку доходів і витрат банків України, затверджені Постановою Правління НБУ від 18.06.03 № 255.
6. Правила організації статистичної звітності, що подається до Національного банку України, затверджені Постановою Правління НБУ від 19.03.2003 № 124.
7. Про оподаткування прибутку підприємств: Закон України від 28 грудня 1994 року № 334/94-ВР (у редакції Закону № 283/97-ВР від 22.05.97) (зі змінами).
8. Про податок на додану вартість: Закон України від 03.04.1997 р. № 168/97-ВР (зі змінами).

Навчальна

9. Аналіз банківської діяльності: Підручник / Герасимович А.М., Алексеев М.Д., Парасій-Вергуненко І.М. та ін.; За ред. А.М. Герасимовича. – К.: КНЕУ, 2005.
10. Аудит у банках: Навчальний посібник / Національний банк України; За заг. ред. О.М. Сарахман. – К.: УБС НБУ, 2007. – 334 с.
11. Губенко С.М., Мозгова О.П. Посібник для внутрішніх аудиторів банківських установ України. – Х.: Штрих, 2000. – С. 226–235.
14. Тим, хто не нехтує законом. Контроль, ревізія та аудит у комерційних банках України / Мумінова-Савіна Г.Г. та ін. – К.: Факт, 2001. – С. 303–322.
13. Сазерленд К., Бедді Дж. Посібник з внутрішнього аудиту // Європейська Комісія – Програма «Тасіс», 1999.
12. Облік і аудит у банках: Навчальний посібник / О.Г. Коренєва, Н.Г. Слав'янська, Н.Г. Євченко, О.В. Карпенко; За ред. О.Г. Коренєвої, Н.Г. Слав'янської. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2007. – С. 186–254.

Навчальне видання

Організація контролю в банку

Навчальний посібник

Директор видавництва Р.В. Кочубей
Головний редактор В.І. Кочубей
Технічний редактор І.Ф. Артюшенко
Дизайн обкладинки і макет В.Б. Гайдабрус
Комп'ютерна верстка О.І. Молодецька, А.О. Литвиненко

ТОВ «ВТД «Університетська книга»
40030, м. Суми, вул. Кірова, 27, 5-й пов.
E-mail: publish@book.sumy.ua
www.book.sumy.ua

Відділ реалізації
Тел./факс: (0542) 78-66-12, 78-83-57
E-mail: info@book.sumy.ua
www.book.sumy.ua

Підписано до друку 25.11.2008.
Формат 60x90 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура Скулбук.
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 18.8. Обл.-вид. арк. 17.8.
Тираж 1000 прим. Замовлення № 2356

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 489 від 18.06.2001

Надруковано відповідно до якості наданих діапозитивів
у друкарні ПП «Принт-Лідер»
Україна, 61070, м. Харків, вул. Рудика, 8